

नागरिक

(त्रैमासिक)

श्रीहरचौबीसहनगरनागभंडाल, त्रैमासिक

કુમાર

એટલે ?

ઉગતી પ્રજાનું માસિક; નાનામોટાનું માસિક;

કુટુંબ આખાનું માસિક.

લવાજમ વરસના રૂ. ૬. છ માસના રૂ. ૩

પરદેશના રૂ. ૭. નમૂના માટે લખો.

કુમાર કાર્યાલય, ૨૭૦૭ રાયપુર અમદાવાદ

કૌસુદી

સાહિત્ય ક્ષેત્ર અને વિવેચનનું ત્રિમાસિક

તમે આહક નથી ?-તો કેમ નથી ? આનું અનુપમ ત્રિમાસિક, જેની જેમ બધાં હિંદુસ્તાનમાં નથી એમ અનુભવીઓ કહે છે. તેના આહક ચર્ચ શુજરાતનો ને પશ્ચિમનો તેમજ હવે બીજાં વરસમાં તો હિંદના બીજાં પ્રાંતો મધ્યરાષ્ટ્ર, બંગાળ, ઉત્તર હિંદ વગેરેનો સાહિત્યપરિચય દરવાની તક કેમ લેતા નથી ?

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪. પરદેશના રૂ. ૫.

લખો:

‘કૌસુદી’ કાર્યાલય:

૨૭૦૭ રાયપુર અમદાવાદ.

‘ ના ગ રિ ક ’

(ત્રૈમાસિક)

તાંત્રીમંડળ.

૨૧. ૨૧ ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ બુચ...મુખ્ય તાંત્રી.

” ” જયાશંકર પ્રાણશંકર ઢેબર.

” ” ગૌરીશંકર હવેરીલાલ અંબરીયા.

” ” ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ... મંત્રી.

ઉદ્દેશો.

૧. ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, જ્ઞાતિવિષયક અને ખાસ કરીને નામર જ્ઞાતિને લગતા વિષયો સ્પર્શવા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધકૃતિશીલ. જ્ઞાતિવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો મુશ્કેલી કરવો.

૩. નામરજ્ઞાતિના જૂઠા જૂઠા સ્થળોને લગતા સમાચારો, હકીકતો વગેરે, ફર વસતા લાભજોની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુર્ણ થઈવા માટે, અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ ઉદારદીક્ષ લાભજોને લેખો મોકલવા તથા ગ્રાહક થવા ધીનરીએ છીએ.

સુધારો:—ગયા અંકમાં દિગ્મતલાલ દયાશંકર પ્રાધિક જાણ્યું છે તેને બદલે દિગ્મતલાલ દેવશંકર જાણ્યું.

આ ત્રૈમાસિક કેમ્પબેલ રટીટ, કરાંચી તરણુ-સાગર ત્રૈમાસી જાણ્યું અને ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડે, ૨, રમાનાથ બુચન રણુ-છાંડ લાખન કરાંચીમાંથી શ્રીકરંચીવડનગરાનામર મંડળ તરફથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

અ તુ ડ મ

પુસ્તક ૧:

૯૯૫૭,

:અંક ૩:

૧૯૮૨:

૧.	કાવ્ય... ..	૧૪૧
૨.	સાનસંબંધ અને અસ્તિત્વ.....૨૧. 'માર્ગ'... ..	૧૪૫
૩.	સાન... .. ૨૧. Sannambulist...	૧૫૦
૪.	સંતનિનિયમન..... ૨૧. ગૌરીચંદ્ર ઝવેરીલાલ...	૧૬૦
૫.	રામન ઉચ્છીલારામ બદાદર... ૨૧. માનસંકર પીતામ્બરદાસ	૧૬૪
૬.	૨૧. ૨૧. મુ. ત્રિપુરાદિચંદ્ર વેદાન્તી.....૨૧. વામવર્મા...	૧૭૮
૭.	સ્ત્રીઆચાર્ય..... ૨૧. ડાહ્યારાય રંગીલદાસ...	૧૮૧
૮.	એક ઉપાધ્યં..... ૨૧. દોસતરાય દિગ્મનરામ...	૧૮૨
૯.	પરિવદ—નગરનોધ..... ૨૧. જયારાદર પ્રાજ્ઞચંદ્ર...	૧૮૪
૧૦.	પરિવદના દરવો..... ..	૧૮૬
૧૧.	પરિવદનું સમતોલપાત્ર... ૨૧. 'દિનકર'	૨૦૧
૧૨.	૨૧. ૨૧. જગવંતરાય વજ્રેચંદ્ર ડાહ્યા.....	૨૦૪
૧૩.	પ્રાનિવર્તમાન	૨૦૭
૧૪.	નામરમિત્ર..... ..	૨૧૭
૧૫.	નોંધ.	૨૦૬

'નામરમિત્ર' વૈમાસિક વાર્ષિક સવાજમ અટી રૂપવા, પરદેશની પાંચ મિલિયન, સુધળે પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે કરવો.

ડાહ્યારાય રંગીલદાસ માંકડ, મંત્રી નામરમિત્ર, ૨, રમાનાથબુવન, અંજોડ સાદન્સ, કરાંની.

મુચ્ચના: આ વૈમાસિકમાં મર્યાના અસ્તિત્વ મનોની પ્રમાણે નામરમિત્રની નીચેની રહેલી એક શાખે ન માનવું નીચે.

॥ श्रीहाटकेश्वरो जयति ॥

नाग रि ३.

(त्रिभासिक)

પુસ્તક પહેલું
અંક ત્રીજો

સુદ, ૭, જ્યેષ્ઠ.
૧ ૯ ૮ ૨.

રુદ્રાધ્યાયઃ ।

अथ तृतीयोऽनुवाकः।

નમઃ સહમાનાય નિવ્યાધિન આવ્યાધિનીનાં પતયે નમઃ ॥૧॥

(અપરાધીને) સહન કરનારને, હંમેશ વિરોધીઓનો નાશ

કરનારને અને સેનાના પતિને નમસ્કાર ૧.

નમઃ ફલુભાય નિપક્ષિણે સ્તેનાનાં પતયે નમઃ ॥૨॥

દિશા જેવા વિશાળને, હાથમાં ખડગ વાળાને, અને
ચોરોના પતિને નમસ્કાર ૨.

નમો નિપક્ષિણ ઇપુધિમતે તસ્કરાણાં પતયે નમઃ ॥૩॥

ખડગવાળા, બાણુના ભાથાવાળા અને તસ્કરોના પતિને
નમસ્કાર ૩.

૧ અદિંઆં રૂદ્રને ચોરોના પતિ કહ્યા છે નું કારણ. તેને ચોર
વગેરેના શરીરમાં જીવ અને ઇશ્વર એવાં એ રૂપે રહે છે એમ સાચાજી
આપે છે. અને ચોરો વગેરેનાં પાપને નષ્ટ કરી તેમનું તે પાલન કરે
છે એ સમજાવતી ભટ્ટ ભાસ્કર આપે છે.

મુળ અર્થ. આમ છતાં બરાબર સમજતો હોય એમ નથી
સાગવું. આકી વૈદિક સાહિત્ય પંક્તીનાં સાહિત્યમાં, જ્યારે રૂદ્રને શિવનું
સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું ત્યારે ચોરો, શંકરના પુત્ર કાર્તિકેયને
પોતાના ઇષ્ટદેવ ગણતા એમ માનવાને કારણ મળે છે. બુઓ.

સર્વિલકઃ-નમો વરદાય કુમાર કાર્તિકેયાય । મૃચ્છ.
૪. ૮૬. નિર્ણય સા.

અ તુ ક મ

પુસ્તક ૧: નવેમ્બર,
અંક ૩: ૧૯૮૨:

૧. સંપ્રધાય...	...	૧૪૧
૨. લગ્નસંબંધ અને વ્યક્તિત્વ.....૨૧. 'માઈ'કેય'...	...	૧૪૫
૩. લાગ...	૨૧. Somnambulist...	૧૫૦
૪. સંતતિનિયમન.....	૨૧. ગૌરીશંકર ઝવેરીલાલ...	૧૬૦
૫. રાજા હખીલારામ જહાદુર...	૨૧. માનશંકર પીતામ્બરદાસ	૧૬૪
૬. ૨૧. ૨૧. મુ. ત્રિપુરારિશંકર વેદાન્તી.....૨૧. વામવર્મા...		૧૭૬
૭. સ્ત્રીઆરામ્ય.....	૨૧. કોલરરાય રંગીલદાસ...	૧૮૬
૮. એક ઉપાલ્પ.....	૨૧. દોલતરાય દિમ્મતરામ...	૧૯૨
૯. પરિષદ—નજરનોધ.....	૨૧. જયાશંકર પ્રાણશંકર...	૧૯૪
૧૦. પરિષદના ઠરાવો.....	૧૯૬
૧૧. પરિષદનું સમતોલપણ...	૨૧. 'દિનકર'	૨૦૧
૧૨. ૨૨. ૨૧. ૨૧. અજવંતરાય વજ્રેશંકર ડાયા.....	"	૨૦૪
૧૩. શાંતિવર્તમાન	૨૦૭
૧૪. નાગરમિત્ર.....	૨૧૭
૧૫. નોંધ.	૨૦૯

'નાગરિક' ત્રૈમાસિક વાર્ષિક લગ્નમ અઢી રૂપિયા, પરદેશની પાંચ શિલીમ, સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે કરવો.

કોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ, મંત્રી, નાગરિક, ૨, રમાનાથબુવન,
રજીસ્ટ્રાર કોલેન્સ, કરાચી,

સૂચના: આ ત્રૈમાસિકમાં ચર્ચાતા વ્યક્તિગત મતોની પ્રમાણે નાગરિકની નીતિરીતિ રહેશે એમ કોઈએ ન માનવું. નતંત્રી.

॥ श्रीद्वादशेश्वरो जयति ॥

નાગરિક.

(ત્રિમાસિક)

પુસ્તક પહેલું
અંક ત્રીજો

સુદ, ૭, જ્યેષ્ઠ.
૧૯૮૨.

રુદ્રાધ્યાયઃ ।

અથ તૃતીયોઽનુવાકઃ।

નમઃ સદ્માનાય નિવ્યાધિન આવ્યાધિનીનાં પતયે નમઃ ॥૧॥

(અપરાધીને) સહન કરનારને, હુંમેશ વિરોધીઓને નાશ કરનારને અને સેનાના પતિને નમસ્કાર ૧.

નમઃ કકુભાય નિપક્ષિણે સ્તેનાનાં પતયે નમઃ ॥૨॥

દિશા જેવા નિશાળને, હાથમાં ખડગ વાળાને, અને ચોરોના પતિને નમસ્કાર ૨.

નમો નિપક્ષિણ ઇપુધિમતે તસ્કરાણાં પતયે નમઃ ॥૩॥

ખડગવાળા, બાણના ભાથાવાળા અને તસ્કરોના પતિને નમસ્કાર ૩.

૧ અર્થમાં રૂદ્રને ચોરોના પતિ કહ્યા છે નું કારણ, તેને ચોર વગેરેના શરીરમાં છુવ અને ધ્રુવર એવાં બે રૂપે રહે છે એમ સાચળું આપે છે. અને ચોરો વગેરેનાં પાપને નષ્ટ કરી તેમનું તે પાલન કરે છે એ પ્રમણુતી ભટ્ટ લાસ્કર આપે છે.

મુળ અર્થ. આમ છતાં બરાબર સમજાતો હોય એમ નથી લાગતું, આથી વૈદિક સાહિત્ય પદ્ધતીનાં સાહિત્યમાં, જ્યારે રૂદ્રને શિવનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું ત્યારે ચોરો, શંકરના પુત્ર કાર્તિકેયને પોતાના ઇષ્ટદેવ ગણ્યતા એમ માનવાને કારણ મળે છે. લુઓ.

શર્વિલકઃ-નમો વરદાય કુમાર કાર્તિકેયાય । મૃચ્છ.

પૃ. ૮૬. નિર્ણય સા.

નમો વશ્ચતે પરિવશ્ચતે સ્તાયૂનાં પતયે નમઃ ॥૪॥

છેતરખીંડીવાળા, કપટવાળા અને છાના ચોરોના પતિને
નમસ્કાર ૪.

નમો નિચેરવે પરિચરાયાઝરણ્યાનાં પતયે નમઃ ॥૫॥

સદા (કપટબુદ્ધિથી) ચાલતા અને અરણ્યના સ્વામીને
નમસ્કાર ૫

નમઃ સ્ત્રુકાવિભ્યો જિઘ્રાં સદ્ધયો મુળ્ળતાં પતયે નમઃ ॥૬॥

વજ્રવાળાને, મારવાની ઇચ્છાવાળાને, અને ચોરી કરના-
રના પતિને નમસ્કાર ૬

નમોઽસિમદ્ધયો નક્તં ચરદ્ધયઃ પ્રકૃન્તાનાં પતયે નમઃ ॥૭॥

અસિવાળાને, નિશાચરને, અને જોરથી કાપીનાખનારના
પતિને નમસ્કાર ૭.

નમ ઉપ્પીપિણે ગિરિચરાય કુલ્લુહ્લાનાં પતયે નમઃ ॥૮॥

પાઘડીવાળાને, પર્વતમાં ફરનારને, અને ભૂમીનું હરણ
કરનારના પતિને નમસ્કાર ૮.

નમઃ ઇપુમદ્ધયો ધન્વાવિભ્યથ્વ વો નમઃ ॥૯॥

બાણ અને ધનુષ્ય વાળા તમને નમસ્કાર ૯.

નમ આતન્વાનેભ્યઃ પ્રતિદધાનેભ્યથ્વ વો નમઃ ॥૧૦॥

ધનુષ્યની દોરીને સજ્જ કરનાર અને ઉપર બાણ ચડાવ-
નાર તમને નમસ્કાર ૧૦.

નમ આયચ્છદ્ધયો વિમ્બજદ્ધયથ્વ વો નમઃ ॥૧૧॥

દોરી ખેંચનાર અને બાણ છોડનાર તમને નમસ્કાર ૧૧.

નમોઽસ્યદ્ધયો વિધ્યદ્ધયથ્વ વો નમઃ ॥૧૨॥

બાણ ફેંકનાર અને લક્ષ્ય વીધનાર તમને નમસ્કાર ૧૨.

નમ આસીનેભ્યઃ શયાનેભ્યથ્વ વો નમઃ ॥૧૩॥

બેઠેલા અને સૂતેલા તમને નમસ્કાર ૧૩.

નમઃ સ્વપદ્ધયો જાગ્રદ્ધયથ્વ વો નમઃ ॥૧૪॥

સૂતેલા અને જાગતા તમને નમસ્કાર ૧૪.

નમસ્તિષ્ઠદ્ભ્યો ધાદ્ભ્યથ વો નમઃ ॥૧૫॥

ઊભેલા અને દોડતા તમને નમસ્કાર ૧૫

નમઃ સભાભ્યઃ સભાપતિભ્યથ વો નમઃ ॥૧૬॥

સંઘરૂપ અને સંઘસ્વામી રૂપ તમને નમસ્કાર ૧૬.

નમો અશ્વેભ્યોઽશ્વપતિભ્યથ વો નમઃ ॥૧૭॥

અશ્વરૂપ અને અશ્વપતિરૂપ તમને નમસ્કાર ૧૭.

इति तृतीयोऽनुवाकः

अथ चतुर्थोऽनुवाकः ।

નમ આવ્યાધિનીભ્યો વિધિધ્યન્તીભ્યથ વો નમઃ ॥૧॥

તમારી ણધી બાબુથી વિનાશ કરવાને શક્તિવાન, સેનાને નમસ્કાર બુદ્ધી બુદ્ધી જાતનો નાશ કરવાને શક્તિવાનને પણ નમસ્કાર ૧.

નમ ઊગણાભ્યસ્તૃંહતીભ્યથ વો નમઃ ॥૨॥

તમારી મોટા જથ્થાવાળી સેનાને નમસ્કાર. તૃંહુતી વગેરે ઉગ્ર દેવતાઓને પણ નમસ્કાર ૨.

નમો મૃત્સેભ્યો મૃત્સપતિભ્યથ વો નમઃ ॥૩॥

નિપુણને ૧ નમસ્કાર તેમજ નિપુણના સ્વામીને નમસ્કાર ૩.

નમો વ્રતિભ્યો વ્રાતપતિભ્યથ વો નમઃ ॥૪॥

જાતિઓને નમસ્કાર. જાતિઓ પતિને પણ નમસ્કાર ૪.

નમો ગણેભ્યો ગણપતિભ્યથ વો નમઃ ॥૫॥

અનુચર ગણને નમસ્કાર વગી ગણના પતિને પણ નમસ્કાર ૫.

૧ સાવજી મૃત્સનો અર્થ વિષયક પદ કરે છે.

૨. ૩૬૧ધ્યાયના બુદ્ધાબુદ્ધ અનુવાકમાં ૩૬૨ને લગાડેલ વિશેષણોની સાર્થકતા કે નિર્થકતા વિશે તથા ૩૬૧ધ્યાયને લગતા બીજા પ્રશ્નો વિશે આખો ૩૬૨ધ્યાય આવ્યા પછી, અમે એક સ્વતંત્ર નિર્ગંધમાં ચર્ચા કરવાના છીએ.

નમો વિરુપેભ્યો વિશ્વરુપેભ્યોશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૬॥

તમારા વિદ્યુત તેમજ બહુ રૂપોને નમસ્કાર. ૬.

નમો મહદ્ભ્યઃ ક્ષુલ્લકેભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૭॥

મહાન અને ક્ષુલ્લક એવા તમને નમસ્કાર ૭.

નમો રથિભ્યેઽ રથિભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૮॥

રથમાં બેઠેલા અને ન બેઠેલા એવા તમને નમસ્કાર ૮.

નમો રથેભ્યો રથપતિભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૯॥

રથને અને રથના પતિ એવા તમને નમસ્કાર. ૯.

નમઃ સેનાભ્યઃ સેનાનિભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૦॥

સેનાને અને સેનાનાયક તમને નમસ્કાર. ૧૦.

નમઃ સ્ત-ત્ત્વમ્ભ્યઃ સંગૃહીત્ત્વમ્ભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૧॥

રથ ચલાવનાર અને ઊભો રાખનાર તમને નમસ્કાર ૧૧.

નમ સ્તક્ષમ્યો રથકારેભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૨॥

શીઘ્રીને અને રથકાર તમને નમસ્કાર ૧૨.

નમઃ કુલાલેભ્યઃ કર્પારેભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૩॥

કુલાલ અને લુહાર એવા તમને નમસ્કાર. ૧૩.

નમઃ પુષ્પિણ્ટેભ્યો નિપાદેભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૪॥

શાકુનકોને (પક્ષીના મારકોને) અને માછીમાર એવા તમને નમસ્કાર. ૧૪.

નમ ઇપુકૃદ્ભ્યો ધન્વકૃદ્ભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૫॥

બાણ બનાવનારને અને ધનુષ્ય બનાવનાર તમને નમસ્કાર ૧૫..

નમો મૃગયુભ્યઃ શ્વનિભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૬॥

શિકારીને અને શિકારી કુતરાના પાલક તમને નમસ્કાર ૧૬.

નમ શ્વભ્યઃ શ્વપતિભ્યશ્ચ વો નમઃ ઇતિ ॥૧૭॥

શ્વાનને અને શ્વાનના સ્વામી તમને નમસ્કાર. ૧૭.

હતિ ચતુર્યોઽનુવાકઃ ।

લગ્નસંબંધ અને વ્યક્તિત્વ.

લગ્ન સંબંધથી સ્ત્રી પુરૂષનો જે સંયોગ થાય, તેને અમુક જાતનાં વ્યક્તિત્વનો અંતર આવશ્યક છે અને અમુક જાતનાં વ્યક્તિત્વનો અંતર આવશ્યક નથી એમ ઉપર જોવાયું. જાતીય (racial) અને ધાર્મિક અંતર આ સંયોગ સહી શકે નથી, અને તે વ્યક્તિત્વમાં અંતર હોયતો પ્રજોત્પાદનમાં પરિણામ ઉત્કટું આવે છે તે ખતાવે છે કે ઉચ્ચ કેળવણી પામેલ સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગથી પ્રજોત્પાદન શક્તિમાં ઊણપ લાગે છે તેનું કારણ બીજું છે.

આ કારણ કામપણ જાતનાં વ્યક્તિત્વનો અંતર હોવોજ જોઈએ ને હોય એમ લાગે છે. પણ તે વ્યક્તિત્વ કયા જાતનું તે નિશ્ચિત કરતાં પહેલાં આપણે યોગીક બીજી બાબત તપાસવી પડશે.

ગર્ભમાં રહેલ જાળક ઉપર આનુવંશિક (hereditary) અસર થાય છે એમ જે મત છે તેમાં ઘણો વિદ્વાનોમાં ભેદ છે. આ ભેદ સમજવામાં આપણે જરા હંડા જવું પડશે. ૧ વીઝમેન (Weismann) ના મત પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિમાં જે જાતના પદાર્થો છે—

૧ આ સંબંધી નિરૂક્તમાં તો નીચેનો વિચાર નોંધવા લાયક છે.

यदा हि स्त्री गुणान् गृह्णाति गुणाश्चास्या गृह्णन्तेऽथ गर्भो भवति ।

“ત્યારે સ્ત્રી (પુરૂષનાં) પ્રાણતત્ત્વ - life germs—ગ્રહણ કરે છે અને તેનાં પ્રાણજંતુઓ પણ લેવાય છે, ત્યારે ગર્ભ થાય છે.”

નિરૂક્ત. ૧૮, ૨૩.

જંતુતત્વો (germ plasm) જે આનુવંશિક છે અને સોમેટો-તત્વો (somato plasm), જે વ્યક્તિગતજ છે. હવે આમાંનાં જંતુતત્વ ઉપર જે આસપાસના સંયોગોથી અસર થતી હોયતો જ્યાં સારા સંયોગો હોય ત્યાં સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે જ્યાં ખરાબ સંયોગો હોય ત્યાં ખરાબ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય. આ બાબતમાં જંતુતત્વો ઉપર બાહ્ય સંયોગોની અસર બહુજા ઓછી થાય છે એમ કેટલીક બાબતો ઉપરથી તેણે સાબીત કર્યું છે. આમ આ જંતુતત્વોનું જીવન વ્યક્તિથી સ્વતંત્ર છે, હવે જે આ જંતુતત્વો જે બાહ્ય સંયોગોથી સ્વતંત્ર હોય તો, ક્રાઇપલ પ્રજા ખરાબ સંયોગોમાં રહેવા છતાં, પ્રાણીશાસ્ત્રના એક મહાકા તરીકે તો આગળજ વધશે. *પરંતુ આવું હમેશ માત્રુમ નથી પડતું. ધણીયે જાતો અને પ્રજાઓ, પોતાના શારીરિક ને માનસિક વિકાસમાં એક વખત આગળ પડતી હોય તેથીજ વખતે નીચે ઉતરેલી ઇતિહાસ બતાવે છે. ત્યારે આનું કારણ શું ?

જંતુતત્વો ઉપર બાહ્ય સંયોગો (જેમાં આ ચાર ખાસ છે. (૧) ધાં વગેરેની અસર (૨) ઉપયોગને અનુપયોગ (૩) વાતાવરણની અસર (૪) ખોરાક અને રોગની અસર) અસર નથી કરતા તો પણ બીજા

* એવું સાબીત થયું છે કે જેમ પરણેલ સ્ત્રી પુરૂષનું વય નાનું તેમ પ્રજાતપાદન શક્તિ વધુ. આ બાબતમાં નીચેના આંકડાઓ અગત્યના છે.

પુરૂષનું વય.	સરાસરી સંતાનની સંખ્યા	નાવાયક સંતાનની સંખ્યા.	સરાસરી	વહુ પતિથી નાની.	વહુ પતિથી મોટી.	વહુ નાની.	વહુ મોટી.
૨૨-૨૫	૫.૫	૪.૬	૪.૫	૪.૬			
૨૬-૨૯	૫.૨	૪.૪	૪.૭	૪.૯			

આના ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ સંતાન શાસ્ત્ર (Eugenics)માં, આપણે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું એ છે કે લગ્નનું સુપરિચ્છામ, સંતાન જન્મનાં સંખ્યા ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રજામાં શક્તિ અને વિકાસની આપણે અપેક્ષા રાખતા હોઈએ તો લાયક સંતાન જન્મ ઉપર આપણે વધુ ભાર મુકવો જોઈએ.

+ વીઝમેનને, આ એથી વાતની કંઈક પણ અસર જંતુતત્વો ઉપર થાય છે એમ લાગ્યું છે.

સંયોગો એવા પણ છે કે જે અસર કરે છે. તે માનસિક સંયોગો છે. માનસિક સંયોગોની અસર જંતુતત્વો ઉપર ધારીજ નોંધાયે. તેને નીચેની વાતથી પુષ્ટિ મળે છે. ઉપર આપણે ફ્રાન્સમાં સ્ત્રી પુરુષોની પ્રજોત્પાદન શક્તિની ઉચ્ચપત્તું કારણ તેમાં જાતીય અંતર ધણો છે એમ કહ્યું છે. હવે આ બે જાતો વચ્ચે માનસિક વિરોધ જગરો છે અને તેથીજ તેવા સંયોગની અસર પ્રજોત્પાદન શક્તિ ઉપર હાનિ કારક થાય, રા. ચેટર્ડન હીઝ આ સંબંધમાં લખે છે કે " Now just as there is a physical difference between the two types in France, there is a psychological disharmony. And when two persons, having such mental disharmony are wedded, the result would be that they would never completely comprehend one another. Where complete psychological heterogeneity exists-nay complete psychological antago-nism-estrangement must speedily ensue." આમ જે માનસિક વિરોધથી પ્રજોત્પાદન શક્તિ ઘટતી હોય તો તેથી જંતુ તત્વો નબળાં પડે એટલું તો જરૂર. અને એજ મતાવે છે કે ગમે તેમ હોય પણ માનસિક સંયોગોની અસર જંતુતત્વો ઉપર થાયછેજ.

પરંતુ ફ્રાન્સમાં જે માનસિક વિરોધની વાત કરી તે બે જાતના માનસની ખીલવણીમાં હોય તેવા વિરોધની વાત યહ એ જાતનો વિરોધ દંપતિમાં ન હોવો નોંધાયે એ ખરુંજ પરંતુ ખીલ જાતનો માનસિક ખીલવણીને: વિરોધ (માનસિક વિરોધ નહિ) કે જેના બે માર્ગો જુદા હોવા છતાં અંતે એકા મળી મુખદ પરીણામ આપનાર હોય છે, તે પરણેલ સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે હોવો આવશ્યક છે માનસિક વિકાસનો અધો આધાર, જાળવણીથી મોટી પુખ્ત હિંમત મુખી બાહ્ય સંયોગો ઉપર છે ધરતું વાતાવરણ તેમજ બહારની સોખત અને શાળા વગેરેમાં થતા માનસિક ખીલવણીના પ્રકારો, આપણે દશમાં રાખવા નોંધાયે. અને સ્ત્રી અને પુરુષનું જીવન સંવાદી બને એમ જે આપણે ઇચ્છતા હઈએ તો, જેટલો સ્ત્રી પુરુષની શારીરિક રચનામાં તફાવત

છે તેટલો તફાવત આ માનસિક ખીલવણીમાં બન્નેમાં હોવો જોઈએ એમ માનવું પડે. પણ તેની વાત કરતાં આપણે કેળવણી વિષયક બાબતો વિચારવી પડેશે. જે રીતિએ, જે રેખાઓ ઉપર, જે પુસ્તકમાંથી, પુરવતે જ્ઞાન અપાતું હોય તેજ રીતિએ તેજ રેખાઓ ઉપર અને તેજ પુસ્તકમાંથી જો સ્ત્રીને પણ જ્ઞાન અપાય તો, ઉપર કશું તેમ જીવનક્રમનો એકજ માર્ગ ખેડાય ને બીજો વણ ખેડ્યો રહી જાય. વિકાસ થાય પણ એક પક્ષી થાય માટે જીવન ક્રમમાંના સિન્ન પણ એક બીજાના પુરક (supplimentary) રસ્તાઓ ખેડાય અને અંતે બન્નેના સંયોગથી સુસ્વરી જીવન બને માટે છોકરા અને છોકરીઓની કેળવણી પદ્ધતિના અભ્યાસક્રમ જુદા હોવા જોઈએ.

આમ વાત કરવાથી સ્ત્રીઓનો દ્રોહ થાય છે એમ માનવાની જરૂર પણ જરૂર નથી. સ્ત્રીઓને પુરવતી સાથે સમાન હકક મળવા જોઈએ તે જુદી વાત છે અને તેમના અભ્યાસક્રમમાં જુદાપણું હોય તે જુદી વાત છે. સ્ત્રી અને પુરવના સમાન હકક તે બરાબર, પણ જુદી જુદી કક્ષાથી અત્યારના જમાનામાં બી એ. થયેલ માણસ વિદ્યાપીકની નજરમાં જે કક્ષામાં કેળવાએલ લાગે તેજ કક્ષામાં B E, થયેલ પણ કેળવાએલ લાગે. બન્ને સમાન કક્ષાએ છતાં બન્નેના તે પદ પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા જુદા. પર્વતની તળેટીમાં રહેતાં એક પક્ષીના અને મનુષ્યના પર્વતની ટોચે પહોંચવાના રસ્તા જુદા પણ ટોચ એકજ. વળી કાલ્પલની નજરે, જેટલો શેઠગ્રામીઅર વીર છે તેટલોજ નેપોલીઅન અને તેટલોજ મદમ્બુદ. આ ત્રણેના જીવનક્રમના માર્ગ જુદા હતા, છતાં પોતપોતાની રીતે, તેઓ સમાન કક્ષાએ પહોંચ્યા. દરેક પોતાના ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય પણ દુનિયાનાં દરેક આશ્ચર્ય કરતાં પણ મહત્તમ આશ્ચર્ય, અને વિધિના પોતાના વિચારો રૂણીભૂત કરવાનો રસ્તો એ છે કે આ ત્રણે સાથે મળી એકસર કાઢી ન શક્યા. કાઢી શક્યા હોત તો ? એ અહપ શકિત મનુષ્યનો પ્રશ્ન વ્યર્થ છે.

પણ સામાન્ય જીવન ક્રમમાં જીવન ભર સાથે રહેનાર બે વ્યક્તિઓ, જો જીવન ભર વિસંવાદી રેખાઓ ઉપરજ કામ કરે તો કેમ પાલવે ? સ્ત્રી પુરવના અભ્યાસ ક્રમમાં ભિન્નતા જોઈએ પણ તેથી આત્માનો કે મનનો વિકાસ બન્નેનો એકજ મંતવો થવો જોઈએ.

તેમાં જે એક નીચી સપાટીએ અને બીજી ઉંચી સપાટીએ પહોંચી જાય તો તે સ્થિતિ ઇચ્છનીય નથી. આને કદાચ આદર્શ સ્થિતિ કહેવાય, પણ આદર્શ તે અપ્રાપ્ય છે એમ કહી, પ્રયત્ન કે વિચાર પણ તથા દેવો એતો વિશ્વના વિકાસક્રમ ઉપર ફરતાજ છે.

ઉપર સૂચવેલ અભ્યાસ ક્રમની ભિન્નતાની વાગતવાર યાદી અને બારીક વિચારને બાલુએ રાખી, ઉપર વર્ણવેલ સ્થિતિએ જે પહોંચાય તો તે ઇચ્છનીય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરતાં, પ્રાપ્ત થતી બાબતોને ફરી એકવાર તપાસિયે.

ઉપર વર્ણવેલ રીતે, સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેને જીવનક્રમમાં એવી કેળવણી મળે કે જેથી બન્નેનો કાર્ય પ્રદેશ ધણે અંશે જૂદો રહે છતાં બન્ને એક બીજાના કાર્યમાં સરળતાથી મદદ રૂપ થઈ શકે, તો સંસાર સંવાદી બની સંગીતના સુરરરજ સંભળાવે. સ્ત્રી અને પુરૂષનો સમાન દરકે આપણે ઉપરની દ્રષ્ટિથી બાલ્ય પ્રદેશમાં એકજ રીતે કામ કરી શકે, તેને માનવો ન જોઈએ પરંતુ આત્મેષ્વરિતામાં એકજ સપાટીએ રહી, એક બીજાનાં પૂરક બની, જીવન પ્રવાહમાં ગ્રહેણું તે ગણવો જોઈએ.

આવી રીતે ઉચ્ચ કેળવણી સ્ત્રી પુરૂષોની પ્રજ્ઞેત્પાદન શક્તિ ઓછી હોવાનું કારણ નથી. પુરૂષનીજ રીતિએ સ્ત્રીને કે સ્ત્રીની રીતિએ પુરૂષને કેળવણી અપાય તે એક બીજાના શારીરિક અંધારણુ તેમજ રચનાને પ્રતિકુળ હોવાથી, શારીરિક શક્તિઓને પ્રતિકુળ થાય અને શારીરિક શક્તિ ઉપર પ્રતિકુળ સંયોગો અસર કરે એટલે પ્રજ્ઞેત્પાદન શક્તિ ઓછી થાય.

માટેજ એકલક્ષ્યગામી પણ જુદા રસ્તા વાળા કેળવણી સ્ત્રી પુરૂષને અપાવી જોઈએ. જુદાં જુદાં વાઘોના વિવિધ સુર જ્યારે વાઘોને વિધ વિધ કક્ષાથી વગાડાય ત્યારેજ. પ્રકૃતિએ વિસંવાદી છતાં, સંવાદી બને. જીંદગીમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ, કેળવણીની બાબતમાં, એકજ વાઘના બે તાર નહિ પણ જૂદાં જૂદાં બે વાઘના તાર સમાન છે માટે તેમને એક સુરી બનાવવા કળાકારની કળા બન્ને માટે જુદી છતાં એટલીજ નિપુણ હોવી જોઈએ.

લાજ.

મને એમ લાગ્યું કે ત્રિશાળ હોલમાં બેઠો બેઠો હું નીચેનું લાપણ સાંભળું છું—

કહેવાતાં ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુ સમાજની કૌટુંબિક ઘટનાઓમાં દરેક વ્યક્તિને દુઃખનો કંઈ પાર હોતો નથી; પણ વહુવારને જે અનેક દુઃખો સહેવા પડે છે તેમાંથી ઘણા દુઃખોનું મુખ્ય કારણ આપણા “લાજનોરિવાજ” છે.

જો લાજ કાઢવાનો રિવાજ ન હોત તો અમુક જાતનાં દુઃખો તો અત્યારે નજ હોત. જ્યાં લાજ કાઢતાં નથી ત્યાં પણ ક્યાંક સાસરાનાં મેલેગ સાથે વાત ન કરવાની, ક્યાંક તેઓનો શરમ કરવાનો અને ક્યાંક તેની આડે ન ઉતરવાનો રિવાજ છે. ત્યાં પણ દુઃખનો ખરો; પણ પ્રમાણમાં એટલું ઓછું દુઃખજો.

બહેનો અને લાઇઓ ! આ રિવાજ કેમ પડ્યો દશે એ જતાવવા મારી પાસે સપ્રમાણ કારણો નથી. પણ વિચાર કરતાં લાગે છે કે અસહના વખતમાં એટલે કે મુસલમાનો ૧૬મું સ્થાનમાં આવ્યા મોર, એટલે લગભગ ઇ.સ. ૧૦૦૦) પહેલાં તો લાજ કાઢવાનો રિવાજ કે સાસરાનાં માણસાની શરમ કરવાનો રિવાજ આપણામાં નહોતો.

* ૧ ભાર્યાધિકરણમાં કામમૂત્રમાં લખેલ છે કે:—

નાયકમિત્રાણાં ચ સ્વગ્નુલેપનતામ્બૂલદાનૈઃ પૂજનં
ન્યાયતઃ । શ્વશ્રુશ્વસુરપરિચર્યા તત્પારતલ્યમન્નુ-તરવાદિતા
પરિમિતાપ્રચણ્ડાલા પકરણમન્નુચૈર્હાસઃ ।

“નાયકતા (વરતા) મિત્રનું રીત પ્રમાણે, માળા, લેપ, તાંબુલ વગેરેથી પુજન કરવું (વહુએ) માસુમમરાની સેવા (કરી) તેને આધીન (રહી) સામે જવાબ ન દેવો, તેમની પાસે પ્રમાણસર બહુ તાણીને નહિ એમ વાત કરવી અને દળવેથી હસવું.”

વાત્સયાનનું કા. સુ. ૫, ૨૩૯.

આ ઉપરથી લાજ કાઢવાનો રિવાજ વાત્સયાનને વખતે એટલે લગભગ ઇ. સ. ના પહેલાં સૈકામાં નહોતો એ તરત સમજશે.

—તાંત્રી.

આં વિચારને પુષ્ટિ આપનારા દાખલાઓ પુરાણ ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. મુસલમાનો આવ્યા અને રિવાજ આરતે આરતે દાખલ થયો કારણ કે તેઓમાં ધુરખો અને ઓઝડનો રિવાજ ધાર્મિક ફરજ તરીકે છે. જ્યાં મુસલમાનોનું જોર વધારે જમ્યું ત્યાં તે રિવાજે ઉંડાં મુળ ધાલ્યાં અને જ્યાં મુસલમાનોની અસર નહિજોડીજ અગર મુદત નહિ ત્યાં તે રિવાજ દાખલ ન થયો. આ વાતની સત્યતા અત્યારે પણ ઇતિહાસ બુગોળના સાધારણ જ્ઞાન વાળો રાખસ પણ જોઈ શકશે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મારું માનવું છે કે “ પડદો ” એટલે “ લાજ ” નો રિવાજ મુસલમાનો ધર્મ અનુસાર માને છે અને તેથી તેઓ “ પડદો ” પાળેછે. જો કે, મેં ક્યું તેમ, મને કાંઈ શાસ્ત્રીય રીતે માલુમ નથી પણ અટકળ એમ થાય છે કે તેઓમાં પણ પેગમ્બર સાહેબની પહેલાં “ પડદો ” નો રિવાજ નહિ હોય. પણ જ્યારથી પેગમ્બર સાહેબે મુલતનો રિવાજ દાખલ કર્યો તે પછી તરતજ આ રિવાજ દાખલ કરવાની જરૂર તેઓ સાહેબને જણાઈ હશે. કેમકે મારા મન પ્રમાણે મુન્નત કરવાથી મનુષ્યની અમુક પ્રકારની લાગણી—મનોદશા—નેષકદો Rude shock લાગે છે અને પરિણામે પુરૂષ જરા ઓછો સંયમી અને વધારે આવેશ વાળો impulsive થઈ જાય છે. આથી કરીને અનુભવથી તે વખતે સમજાયું હશે કે ઓછા સંયમી, અને આવેશ વાળા પુરૂષોને ઉશકેરવાના પ્રસંગ જેમ બને તેમ ઓછા આવે તેા કીક અને તેથી સ્ત્રીઓએ પોતાનો ચહેરો છુપાવવો એવીફરજ નાખવામાં આવી હશે.

અસ્તુ; ગમેનેમ હો પણ તેઓનો આ રિવાજ જ્યાં જ્યાં તેઓનું જોર જમ્યું ત્યાં ત્યાં દાખલ થયો, કેમકે તેઓ રાજકર્તા પ્રજા થવાથી અન્ય લોકો તેને અનુસરે એ કુદરતી છે. વળી મુન્નતના પ્રભાવથી તેઓનોસ્વભાવ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનો હોવાથી પણ સ્ત્રીજન? અને તેમાં પણ છતાંએલી પ્રજાનાં સ્ત્રીજન, ખુલ્લે મોઢે ચાલે તો સહી સહીમત ન રહે; આ અને કારણોને લઈને અને ખાસતો આ બીજાં કારણો કરીને “ પડદો ” નો (લાજ કાઢવાનો) રિવાજ હિંદુ સમાજમાં, સ્ત્રી તથા પુરૂષ બંનેની સંમતિથી દાખલ થયો. આ રીતે આ રિવાજ, રાજકર્તા કામ (મુસલમાન) ની સ્ત્રીઓ તરફની આવી મનોદશાની, સામે ચલાવી અશકિત ને લઈને દિંદુઓએ

પોતાનામાં દાખલ કર્યો, પણ તેની સાથે તે રિવાજ નહોતો અને દાખલ કર્યો તેના અચાવમાં કાંઈ ઉપર દર્શાવેલી મુશ્કેલીઓનો મનો-દશા “કારણ” તરીકે મુસલમાનોના જ રાજ્યમાં હિંદુઓથી બહેર કરી શકાય નહિ તેથી તે વખતના ગ્રંથા હિંદુઓએ “ પડેલા રાખવા તે ખાનદાનીની નિશાની છે ” એમ બહેર કર્યું, અને વખત જતાં સમાજના મનમાં તે વાત ઘટ્ટ પણ થઈ ગઈ. રહીતો જ્યાં ખાનદાનીની વાત આવી એટલે ખાનદાનમાં ગણાવું કેને ન ગમે ? અધાંજ ખાનદાન થયાં અને લાજ કાંઠી મુસલમાન અમલદારની લાજ કઢાય તેનો અર્થ તે વખતના ગ્રંથા હિંદુઓ મુસલમાનોને એમ મુમત્તવવા લાગ્યા હશે કે મોટા માણસની લાજ કાઢવી તે તો તેની આખર વધારવા જેવું છે. અને પછી વખત જતાં જેઓ મોટાં અને મોલાદાર તે બધાની લાજ કાઢવાની કદી દાખલ થઈ. આમ જે વાત અ છુટકે કરવી પડી તેજ વાત ઉચ્ચ, ખાનદાનીવતની નીશાની તરીકે સંખ્યાતની ગણતરીમાં ગણાવા લાગી.

પછી તો જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ લોકો તેનો ગેર લાભ પણ લેવા લાગ્યા. અને પોતાના કાયદા અને મતલબ મારે મોટી સ્ત્રીઓ નાની સ્ત્રી પાસે ચીવટથી લાજનો રીવાજ પળાવા લાગી, આમ આ રીવાજ મુજબ ઘણી બેડો છે એમ મારી અટકા છે

બહેનો ! ગમે તે કારણે લાજનો રીવાજ પડ્યો હોય પણ જે વાત ચોક્કસ છે કે આગળના વખતમાં આપણામાં તે રીવાજ મુદ્દલ નહોતો અને બીજી વાત એ કે અત્યારે આ રિવાજથી આપણો સંસાર દુઃખદ થઈ રહ્યો છે.

અત્યારે પણ જુઓ કે લાજથી કેટલું દુઃખ પડે છે. પહેલાં તો જે છોકરીને કાંઈ ભાન પણ નહોતું તેનું અગપણુ જો થયું તો પછી તરતજ તેના પાસે લાજ કઢવાશે આથી કરીને છોકરીને સાસરાં અને વગરિયે નાનપણમાં જ વિચાર આવે છે. બીજું ધડી ધડીની રીકર પેસે છે કે રૂબેને કાંઈ આવશે ને મારાથી લાજ નહિ કઢાય તો ? આમ ચિંતા અને ખટકા પેસે છે. વળી કપડું ધસાય, ચાળ ધસાય, તે જુદું.

વળી ધરાવત મોટું કે વાળ સારાં અને સરખાં વ્યવસ્થિત રાખવાની ચીવટ ઓછી થાય કેમકે મોટેરાં અને અને પારકાંને જોઈ જવાનો પ્રસંગ મળેજ નહિ કે કાંઈ ટીકા કરે, કારણ કે તેઓની લાજ કાઢવાની હોય આથી કરી જેટલી સ્વચ્છતા રાખવી જોઈએ તેટલી કળણ રહેતી નથી. લાજ કાઢે તેનાથી અવાજ તો કેમજ સંભળાવાય, આથી થાય છે એમ કે અમુક પ્રસંગે લાજ

કાઢતી સ્ત્રીની વર્તણૂકને બીજી પ્રજા અવિવેક ગણે છે અને આપણે હિંદુસ્થાનીઓ નાહકના વગોવાઇએ છીએ. જેમકે આપણે ઘેર કોઇ આંચે અને બાહ્ય એકલીજ હોય અંતે લાજ કાઢતી હોયતો આવનાર માણસને જવાબ પશુ ન મળે કે “ઘેર નથી” તો પછી બેસવાનું કે વિવેકસર પાણી પીવાનું કે તેનાં નામદામનું તો પુછાયજ શીનું. તેથી તે બીચારાને જેવો આવ્યો તેવોજ કંઈ પણ જાણ્યા વિના બીંત સામું માથું પછાડીને જવું પડે છે. રસ્તામાં પશુ લાજ કાઢતી પડે તેથી પુરતું નીરખીને જોવાની ટેવ પશુ પડે નહિ તેથી નિરિક્ષણ શક્તિ ખીલતી નથી. ઘણીવાર તો ખાસ જ્ઞાન વધે એવા જગ્યાએ એટલા સરજ જવાનું થાય છે પણ આ દુષ્ટ રીવાજને લઇને તેના પણ લાભ મળે નહિ, જેમકે પ્રદર્શન જોવા જવું. લાજનો રીવાજ હોય એટલે સૌ સાથે બેઠીને જોવા બોલવાનો લાભ તો ન મળે (જોવા બોલવાથી સ્વામાન્ય જ્ઞાન ખીલે છે તે વાતતો સૌ કોઇ કબુલ કરે છે) પણ ત્યાં મુગાં મુગાં પણ બેસી શકાય નહિ કેમકે લાજ કાઢીને મુગાં બેસવું તેજ અસંવયતા ગણાય છે એટલુંજ નહિ પણ લાજ કાઢીને મુગાં બેસી રહેવું કાને ગમે તેથી નેણી ઉડીને ચાલતી થાય છે; આથી કરીને સાંભળવાથી જે જ્ઞાન મળે તે પણ ન મળે. ભાષણ કે લેકચરમાં તો જવાબ ક્યાંથી ?

જ્યારે સ્ત્રી સંસારમાં વડુ તરીકે હોયછે ત્યાંતો તેના આ રીવાજને લઇને પુરા ભોગ મળે છે. સામુ મરજી પડે તેમ વહુના વાંક, સાચા—ખોટા, પોતાને જણાય તેવા, પોતાના વરને અને દીકરાને કહે. વડુ બિચારી ઘરમાં બેડી બેડી સાંભળતી હોય કે સાસુજી સાવ ખોટું કહે છે તોપણ લાજને લઇને ચઢાર આવીને ખરું સમજાવી શકિત નથી. વળી વહુનો વર ત્યારે ગણે વહુને મળે (વચમાં દીવસનું) મળવાનું મોટાં કુટુંબમાં—લાજના રીવાજને લઇને જતેજ નહિ) ત્યારે વળી બપોરે સામુએ કહેલા વાંક, વડુજી વરને સમજાવે કે આમ નહિ ને આમ હતું “ ત્યારે જો વર સમજે તો પાછો પોતે બીજો દીવસે પોતાની માને કહી શકે નહિ કે “ તારી વાત સમજ ફેરની હતી ” કારણ કે લાજનું નાતરું, છતાં પણ જો કદાચ કહે તો તે વખતે

સાસુજી કહેશે કે “નહિ એમજ હતું. વડુ ખોટું બોલે છે.” તે વખતે પણ વડુથી બહાર આવીને મોઢા મોઢ સાચું ચોખ્ખું થવાય નહિ. તેતો વળી ઠેક રાતે વાત ચાપ. આમ ગેર સમજનો પાર આવેજ નહિ કારણ કે સાસુ, વડુ, ને વર, બેમાં મળીને વાતનો નીકાલ લાવી શકેજ નહિ, અને ઘણે ભાગે, વાતનો નીકાલ નઆવે એમાંજ સાસુનો લાભ સમાયેલો હોય છે તેથી તેણી લાજનો રીવાજ પોતાનું ચાલે તો કાંઈ દીવસ બંધ નજ કરવા દે. સસરા પણ “મારી વડુ (સાસુજી) કાંઈ દી ખોટું બોલેજ નહિ” એવાં ખોટાં અભીમાનથી કરીને સાસુએ કહેલી વડુની વિરૂધ્ધની વાતો સાચી માને અને વડુને વઢે ને તેના ઉપર નારાજ દેખાડે. આ વખતે પણ ખીચારી વડુ બહુ મનમાં સમજતી હોય, કહેવાનું મન થતું હોય પણ કેને કહે ? આ બધું લાજને પરિણામે.

લાજ નહોતવતો સાસુનો મગદુર નથી કે વડુની વિરૂધ્ધ જરાએ વાંકું બોલી શકે અને કદાચ બોલે તો વડુ તરતજ તેની બૂઝ સુધારે.

આ લખવાનો મારો હેતુ એવો નથી કે સાસુ હમેશાં ખોટું બોલે; પણ એ, સાસુ વડુનો સંબંધ એવાં છે કે એક બીજાનું કાપ્પા વગર ચાલેજ નહિ. તેથીજ રીતે વડુ બો પોતાના વરને મોઢે સામુત્રું વાટું બોલેતો તે પણ સાસુને ખજર ન પડે અને શરમના રીવાજને કરીને ખરું શું હતું એમ વરથી સાસુને પુછી ન શકાય.

એ રિવાજની એક એવી “એટીકેટ” (પેટા કાપડો) છે (હમ બાં તો ઝાછી પડી ગઈ છે) કે જે સ્ત્રી રસ્તામાં પોતાનું છાંફરું તેડીને ચાલતી હોય અને સામેથી પોતાનાં સાસરાનું સગું કે સંબંધી, લાજ કાઢવા જેવું આવતું હોયતો તરતજ તેને દેખીને પોતાનાં છાંકરાને તેજ ધડીએ. તેજ ફેકાણે (રસ્તા વચ્ચે) તે સ્ત્રીએ મુઝીને પકપ્પું વાળી લાજ કાઢીને ઉભા રહેવું જોઈએ પછી ભલે દોર ઢાંખર બચાને કચરી નાખે તેવી પરિસ્થિતિ હોય.

લાજ અને શરમને મારે સ્ત્રીઓથી પુરૂષના દેખતાં ખાસ કરીને સાસરાનાં મોટેરાં સગાં દેખતાં ઝાડે કે પેશાણે પણ જવાય નહિ. ઘણીયે વાર એવું બને છે કે સ્ત્રી વર્ગ અંદર આરગમાં હોય,

પુરુષ વર્ગ બહાર ઝોશરીમાં હોય, અંતે પાઈખાનું મહાર કુળીઆમાં હોય, તે વખતે જો કોઈ વહુવારને હાજત હાગે તો જઈ શકાયજ નહિ. પછી જાને તેનું ગમે તેવું જુર પરિણામ આવે.

જ્યારે કોઈને હૃદયી જ્યાદા શરમ કરવાની ટેવ પડે છે ત્યારે તેનામાં પુરતી ચાલાકી કે તેનાં મોઢાં ઉપર આત્મવિશ્વાસનાં તેજની છાંય પડતી નથી, વળી સ્વભાવ પણ અતિ નમ્ર અને છુદ્ધિ પણુ મુલામના જેવી થઈ જાય છે. લાજને લઈને અન્યાય સહન કરવો તે સ્વભાવિક મનોદશા થઈ જાય છે, અને જ્યારે બીજાં ઉપર પોતાના જેવી વીટંબણા પડતી હોય ત્યારે તેના ઉપર દયા નથી આવતી પણુ ઉલટું એમ થઈ જાય છે કે 'એમાં શું ? એતો વહુવારને એમજ હોય. કાંઈ નવાઈ નથી થતી. '

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને બીજા અનેક પ્રસંગો એ લાજનો રિવાજ હોવાથી વહુ વારને તથા વરને હડહડતો અન્યાય કરવામાં આવે છે અને તેઓ મુઠે મોઢે સહન કરે છે આ જો કે દેખીતી નહિ જેવી વાત છે પણુ હિંદુ સંસાર ઉપર સાચુ વહુનાં ભરામણાંના રીવાજ તે અંગે મોટી અસર થાય અને દુઃખ અને કંકાસનું મુળ કાઢી થઈ પડી છે; કેમકે હમેશાં ગેરસમજ થવાથી દુઃખ અને કંકાસ થાય છે અને જ્યાં મોઢાં મોઢ કાંઈપણ ખુલાસો કરવાની અશક્યતા હોય ત્યાં તો ગેરસમજ ચાલજ.

હવે આ રિવાજની તરફેણમાં લોકો શું કરે છે તે સાંભળે અમુક લોકો કહે છે કે લાજનો રીવાજ છે તેથી વ્યભિચાર ઝોઝોં થાય છે. આ વાત તદન ગલન છે. અત્યારે હવે વર્ણના હિંદુ અને મુસલમાનો (અધાએ)માં લાજ (પડદો)નો રીવાજ છે છતાં એમાંથી કોઈએ એમ નહિ કહે કે અમારામાં બીજી કોમો કરતાં વ્યભિચાર ઘણું દરજ્જે ઝોઝો છે. અમુક કોમમાં વ્યભિચાર છે કે નહિ તેની ખબર દરેક વ્યક્તિને પડી શકતી નથી. એતો જે એ વિદ્યામાં પ્રવીણ હોય તેજ જાણે અને જો તેજ દાખલા પુરાવાથી કહેતોજ બીજાને ખબર પડે. મને એવાઓ પાસેથી ખબર મળી છે કે નાગર બ્રાહ્મણ, વાણીયા, ભાટીયા, લુવાણા, વોરા, ખોખા, પઢાણુ, મકરાણી, મોગલ, રાણીયા, બીબીઓ, વીગેરેમાં આપણા ધારદાર કરતાં વધારે વ્યભિચાર

છે. અન્ય કામ કે જેમાં ઝાઝુ ઓઝલ જેવું નથી તેમાં પણ કાંઈ ઉપલી કામ કરતાં વિશેષ વ્યભિચાર છે એમ મારી તપાસમાં નથી આવ્યું. (હું માનસિક કેશવણી અને પ્રમાણમાંની પરિસ્થિતિના પ્રમાણ પ્યાનમાં રાખીને હું છું.) તેમ હું કાંઈ લાગ કાઠી નાખવી એટલે કાંઈ પારસી કે યુરોપીયનના જેટલીજ છૂટ લેવાનું કહેતો નથી. તેઓની કામના બગાડ (આપણી માન્યતા પ્રમાણે) સાથે આપણે સરખામણી કરવાની જરૂર નહોતી.

ઉલટાનું કહેતો એમ માનું છું કે જ્ઞાન અને પડો હોવાથી માણસો માનસિક વ્યભિચાર વધારે કરે છે અને જેટલો માનસિક વ્યભિચાર વધારે તેટલો તેના પ્રમાણમાં સારીરીક પણ વધારે હોય એમ માનવામાં ખોટું નથી કેમકે દરેક કાર્યમાં “વિચાર” મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

કેટલાકનું કહેવું છે કે સ્ત્રીઓ લાગ કાઠે છે તેથી તેઓમાં મોહકતા આવે છે અને તેથી સંસાર મુખનો ખરો લક્ષણ અને મીઠાશ મળે છે કે જે બીજી સ્થિતિમાં મળતો નથી. પણ આવી દલીલનો બેળા વગરનાજ કરે છે એટલે તેનો જવાબ દેવા જેટલીએ જરૂર નથી. કેમકે જ્યારે તેઓને બીજી સ્થિતિનો અનુભવજ નથી. એટલે તેઓને શું ખચર પડે સાકરનો સ્વાદ ગધેડા કયાથી જાણે ?

બીજી પણ તે રિવાજની તરફેણમાં નાની અને ઓછી અગત્યની દલીલો છે. જેવાકે “સ્ત્રીઓ સામે બોલતાં શીખે, સ્ત્રીઓ વંકી જાય. વગેરે પણ તે બધી દલીલો સહેજ વિચાર કરતાં નકામી જણાશે.

ત્યારે મારે તે રિવાજ વિરૂદ્ધમાં એક વાત એમ કહેવાની છે કે તે રિવાજ શાસ્ત્રની વિરૂદ્ધ છે (આ જગ્યાએ ક્રોતા જનોએ મોટો ઉર્ધ્વનાદ કર્યો હતો અને તાળીઓનો વરસાદ વરસાગ્યો હતો એવું મારા સાંભળવામાં આવ્યું.) જે ચીજ શાસ્ત્રની વિરૂદ્ધ હોય એટલે કે, જે ચીજ કરવાની શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા નથી આપી છતાં તે, ચીજ જેમ આપણે કરીએ છીએ તે જેમ જાણ નથી ગણાતો તેમ, તેજ ચીજ (રિવાજ) પાછી મુઠી દબાવે નો શાસ્ત્રની વિરૂદ્ધ કરીએ છીએ એમ ગણાયજ નહિ.

વળી બીજી મારી દલીલ એ છે કે આગળ વર્ણુનેલી દુઃખદ ઘટનાઓનું મુળ આ રિવાજ છે અને તે આપણને નુકશાન કરી રહ્યો છે તેથી પણ કાઢી નાખવો જોઈએ.

જે સ્ત્રી લાજ કાઢે છે તે પોતે પણ પહેલાં લાજ કાઢવા યોગ્ય પુરુષનું મોઢું જોઈ પછીજ લાજ કાઢી શકે અને તે પુરુષને તેણી એટલો બધો ઓળખતી હોવાની જરૂર છે કે એકજ નગરે ઓળખી કાઢે અને તોજ જલદી લાજ કાઢી શકે. એટલે સ્ત્રીઓ તો પર પુરુષનું મોઢું જુએ છે; એટલુંજ નહિ પણ લાજ કાઢવા યોગ્ય દરેક પુરુષના ચહેરા સારી રીતે, જોઈ ઓળખી યાદ રાખે છે કે જેથી લાજ કાઢતી સુગમ પડે. એટલે “ પર પુરુષનું મોઢું જોવું નહિ ” એ દલીલ ભાંગી પડે છે. બીજી તરફ પુરુષ પણ ને સ્ત્રીને અમુક વખતે ઓળખતાં રાખે છે એટલેકે જોઈતી ઝડપથી સ્ત્રી લાજ કાઢે છે ને લાજ ઝડપથી પુરુષ પણ તેનું મોઢું જોઈ લે છે અને એકદમ ઓળખે છે ત્યારે તે સ્ત્રી ગામતી કે ઘરનીજ હોય તો તે જોવાના ઘણા પ્રસંગો મળે છે અને પછીતો પુરુષ જરાજર ઓળખે છે આ વાતની ખાત્રી દરેક પુરુષ મનમાં પુરતો હશે. કોઈ અપવાદ હશે તો તે પુરુષ ટુકી નગર (Shorp sighted) નો હશે તોજ; શિવાય કોઈ આટી નહિ. એટલુંજ નહિ પણ ઉલટાંનું લાજ કાઢવા યોગ્ય પુરુષ, લાજ કાઢતી સ્ત્રીઓના મોઢાં જોઈ લેવાની મનમાં ચીવટ રાખે છે. આ વાત, કદાચ પુરુષો જાહેરમાં કબુલ નહિ કરે પણ હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે આ છેલ્લી વાત સાચા માત્રી છે અને તેને એ કે અપવાદ નહિ હોય. એટલે “ બીજા પુરુષો મોઢું ન જુએ ” એ દલીલ પણ ટુકી જાય છે.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે મોઢાં ભલેને જોઈ જાય પણ લાજના રીવાજથી મોઢા મોઢ વાતતો નથાય ? તોને મારે કબુલ કરવું જાઈએ કે તે ખરી વાત, પણ તેમતો આંહી કે વિજ્ઞાયતમાં, અજાણી સ્ત્રી સાથે ક્યાં વાત કરી શકાય છે ? જ્યાં દલીલ કે ગુજરાતમાં લાજ નથી કાઢતાં અગર જ્યાં અન્ય વરણીમાં લાજ નહીં જોવી છે ત્યાં પણ કોણ વાત કરે છે ? અગર તો અન્ય વરણીમાં લાજનો રીવાજ છે ત્યાં સસરા સાથે જરૂર જોગી વાત કરવામાં લાજ ક્યાં આડી આવે છે (તેઓ લાજમાંથી બધા જરૂર પડતા જવાળ આપી શકે છે) એટલે

સંતતિ નિયમન.

અપણ સમાજમાં અને ખાસકરી આપણી જાતિમાં આખાખ-
તની કોઈને આવશ્યકતા જણાઈ છે કે કેમ એ કહી શકાતું
નથી. પરંતુ પાશ્વિમાત્ય તેમજ અમેરિકા વગેરે દેશોમાં આ વિષય પર ખાસ
ચર્ચા, પ્રયોગો અને પુસ્તકો રચાયાં છે અને લખી સમય થયાં આ
વિષય પર લખવું એજ એકે મહાન ગુન્હો છે એવું કહેનારા આપ-
ણામાં ઘણાઓ છે કેમકે જન્મ મરણ ઇશ્વરને હાથ એમ કહી આ
ખાખતનો વિચાર સરખો એ કરવાનું પાપ સમજાય છે. પરંતુ એટલુંજ
ભુલી જવાય છે કે એ “જન્મ મરણ” એટલે એની છેલ્લી પળ. નહીં
કે પેદા થવું અને મરણ પામવું. અમુક વૃક્ષને ઉગાડવું કે ન ઉગા-
ડવું, કેવી રીતે ઉગાડવું, વધારે ફળદ્રુપ કેમ બનાવવું વિગેરે જાખતો
જેમ જાગજાનની મરણ અને જ્ઞાન પર આધાર રાખે છે તેવીજ
રીતે સંતતિ પેદા કરવી કે કેમ કેટલી હદ સુધી, કેવા સંજોગોમાં
અને કેટલે સમયને આંતરે કરવી, એ સઘળીવાત સંતતિ પેદા કરનારને
સ્વાધિન છે આ વિષયે અત્યારે દુનીયાના આગળ વધેલા દેશોના
લોકોનું જોટલું ધ્યાન જોઈએ છે તેનાથી લાખમા લાગનું એ ધ્યાન
આ દેશના લોકોનું નથી જોઈએ.

તેજ કારણથી ત્યાંની સઘળી શાળાઓમાં જાળકોને નહાન
પણથીજ તનરપતિ શાસ્ત્રનાં શિક્ષણમાં રસ લેતાં કરાય છે અને
મોટી હિમરના છોકરાઓ અને છોકરીઓને સાથે એકજ વર્ગમાં આ
વિષય પર નિષ્ણાત પંડિતો દ્વારા તરેહ વાર જ્ઞાન અપાય છે. ચર્ચા
ચલાવાય છે અને પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો કરાવાય છે. એ સઘળા શિક્ષણનો
હેતુ તેઓની પરણેલી જીંદગીનાં સુખની વૃદ્ધિમાં બર આવે છે.

આખા દેશની અને આપણા સમાજની અત્યારે સ્થિતિ જોતાં એમ લાગે છે કે આપણાં બાળકોને પણ આવીજ તાલીમ મળે અને આપોઆપ એનું કૃષ્ણ એની જીંદગીમાં આવે. પરંતુ આ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવા માત્ર આપણે શાળાઓ ઉપર આધાર રાખીને એમી રહેશું તો પરિણામ ધાર્યા મુજબનું, અંતોષ કારક, અને થોડા સમયમાંજ નહિ આપણે ઉમરે પુરોજાઓ પણ એ વિષયમાં રસ લઈ કંઈ પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરીશું તોજ મંદ પ્રાપ્તિ સદગ થશે.

આપણા એક સારણ કુટુંબની સ્થિતિજ તપાસીએ. ઘરમાં એક માણસ ૫૦ રૂપીઆ બલકે કોઈક ઠેકાણે રમ સ કારી લાવનાર તથા ઘરમાં પાંચ માણસ ખાનાર પણ એટલેથીજ ખસ નથી. પ્રતિવર્ષ કુટુંબમાં નાનાં બાળકોની વૃદ્ધિ તેમના મંદચાક, તેમની માતાનું દુઃખ થતું ચીર, મોટાં છોકરાંઓની ઉચ્ચ કેળવણીને બોજે. દન્યાઓનાં લગ્ન સંબંધી વિદ'બના, ઉમરે પહેંચેલાઓને કામ મેળવવાની ઓછી તક, વિગેરે બાજતોથી જીવનનાં બંધારણ અને રહેણી કરણીની પ્રથામાં ફેર પડેછે—અને અતે પુરં કરવાના પ્રયત્નમાં જીવન રસ વિનાનું, લુપ્ત, હલકી કાટીનું અને સંસ્કાર વિહીન થઈ જાય છે. આ સધળાની અમર ઓછી નથી. પછી આપણે ફક્ત એ ક્યાં છે એ અગાઉનું નામરત્વ ! અને ક્યાં છે એ પ્રાચીન મહત્તા ! આવા સંયોગોમાં એ સધળું ગૌરવ કાયમ રહે કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે અગાઉના સમયમાં જ્યારે અત્યંત સૌંદર્ય હતી, રામરાજ્ય હતું. પરતંત્રતાની ધોસરી ન હોતી, ખાવા પીવાનાં દ્રવ્યો પુષ્કળ હતાં અને અનાજનો પરદેશમાં નિકાસ ન હોતો તેવા ધન્ય દિવસોમાં પણ આપણા સ્મૃતિકારોએ સંતતિ નિયમના કેટલાક કાયદા પાળવાના કલા હતા અને અનુસ્મૃતિ માં તો એક જગ્યા પર છે કે ગૃહસ્થ તરીકેની ૨૫ વર્ષની જીંદગીમાં વધારેમાં વધારે ૧૦ સંતતિ ઉત્પન્ન કરવી, આ હદ તો અતિશય કામની ધમ્મજ વાળ્યોને માટેજ હશે એમ અનુમાન થાય છે. કેમકે જાણે સમયે સંતાન ઉત્પન્ન કરવાથી પ્રભાવશાળી, તંદુરસ્ત અને ઓજસવાળી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે કે જે જ્ઞાતિ અને દેશના ગૌરવને જાળવવાને શક્તિમંત થાય છે એ પણ ત્યાંજ દર્શાવાયું છે. દશ માંદણી, અસ્કત, વ્યાધિગૃસ્ત, ઓછી બુદ્ધિવાળાં બાળકો કરતાં ત્રણ સમર્થ, તંદુરસ્ત, કુશાગ્ર બુદ્ધિના બાળકો

કુટુંબનો અને દેશનો સારો ઉદ્ધાર કરી શકે એ નિશંક છે. વળી તે ત્રણનાં ભરણ પોષણ અને કળવણી વિગેરેમાં પહોંચી વળવાને પણ માઆપોથી પૂરતી સંભાળ લેવાનું બની શકે, ઉચ્ચ જીવન પ્રમા Standard of life ને ટકાવી શકાય અને એ પ્રજામાં ગુમાવેલાં તુર અને ગૌરવની આશા ભરી દ્રષ્ટિ રાખી શકાય.

અમેરિકા અને પશ્ચિમના દેશોમાં આ વિષય પર પુષ્કળ સાહિત્યાં પણ લખાયું છે અને કંઈ નજીવ પ્રયત્નો હિંદુસ્તાનમાં પણ એ દિશામાં થયા છે પરંતુ હજી અહીંના લોકોમાં અરે! ઉચ્ચ કહેવાતી જ્ઞાતિઓમાં પણ આ પ્રશ્નની અગત્યતા તરફ કોઈનું લક્ષ દોગયું જણાતું નથી તો પછી આ બ્રાહ્મતમાં યોગ્ય યોજનાઓ હાથ લેવાની તો વાતજ રી પુછવી. આજને કાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં કોમેકોમની, જાને જાતની ઉચ્ચ અને નીચ, ચડતા અને ઉતરતા—તમામ વર્ગના લોકોની પારેવણે, મમાળે અને મંડળોનાં સંમેલન થઈ રહેલાં છે. વખત અને નાણાનો વ્યય થાય છે અને આર્થિક અવનતીની ફરીવાદ, શારીરિક સંપત્તિના સત્યાનાશનો ગોઝાર અને ધર્મના ખવંશનો આર્તનાદ એકેર સંભળાય છે પરંતુ આ દુઃખોનું એક ખડું અને મુળ કારણ તે સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાના નિયમોનો ભંગ એવાત બરાબર સમજ્યા સમજાવવામાં આવતી નથી—વર્ણશ્રમ ધર્મ પ્રમાણેના ષલ્લયાર્યાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમના પાલનનો આપણે હેક ત્યાગ કરી દીધો. તેના કડવાં ફળોનો વિપાક આપણે હાલ ભોગવી રહેલા છીએ—અને આત્મ વિનાશને પંથે કેટલીએક મજલો આગળ વધી ગયા એછી. હંધર આપણ સર્વને આ વિપત્તિ પંથે જતાં બંધ પાડી સંપત્તિના સન્માર્ગે જવાનું સામર્થ્ય આપો એવી પ્રાર્થના છે—

આપદઃ કથિતઃ પન્થા ઇન્દિયાણામસયમઃ

તજ્જયે સમ્પયાંમાર્ગં યેનેદ્દષ્ટંતેન ગમ્યતામ્ ॥

માનશંકર ખીતાબરદાસ મહેતા.

રાજ છખીલારામ બહારદૂર,

અથવા

નાગરવીરસત્ક.

૭ આગ્રાની સુબેદારી

એપ્રિલ ઇ. સ. ૧૭૧૩

સૈ યદ અબ્દુલાખાને દિલ્હીમાં ચલાવેલી રાજનીતિ અને મુસલ-
માન સરદારોની ખટપટના ઇતિહાસ સાથે પ્રસ્તુત વિષયને કંઈ
સાક્ષાત સંબંધ નહોતોતો એટલુંજ વક્તવ્ય બસ છે કે તેણે જહાંદાર
શાહના પક્ષધરોમાં ત્રાસ વર્તાવી દીધો. વજીર મુલ્લીકરખાને આ
પ્રસંગે પોતાના પિતાના ઉપદેશથી આશ્રયે આવીને રહેલા પોતાના
સ્વામીને દગો દઈ અબ્દુલાખાનને સોંપી દીધો, પરંતુ તેથી તેને પોતાને
કંઈપણ લાભ નયતાં તેના પછુ તેવાજ હાલ થયા. ફરખસીયર દીલ્હીમાં
આવ્યો કે તુરત તેના હુકમથી બન્ને સ્વામી સેવકોને નિર્દયતાથી
મારી નાંખવામાં આવ્યા, શાહનવાઝ અમોઝુદીનને પકડીને તેની આંખો
ફોડી નાંખવામાં આવી. તે સંઘળા સમયાન્તરમાં એટલે તા. ૧૧ જાન્યુ-
આરીથી તા. ૨૧મી જાન્યુઆરી ઇ. સ. ૧૭૧૩ સુધીમાં ફરખસીયર
આગ્રામાં હતો. પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવાને માટે તેણે પ્રથમ જુમ્મા
મસીદમાં નીમાજ પઢી અને તે પ્રસંગે હિંદુસ્તાનના બાદશાહ તરીકે
પોતાનું નામ દાખલ કર્યું, રાજ છખીલારામના આગ્રહથી હિંદુ પ્રજા
અને હિંદુરાજાઓમાં અકારો થઈ પડેલો જિજિયા વેરો કાઢી નાંખ-

વાનું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. * અને નેઓને પોતાને કરેલી સેવા બદલ ખાલસાની દીવાનીની એટલે બાદશાહીના મુલકોમ સરસુખાની જગ્યા આપવાનું વચન આપ્યું. † તે સાથે તેઓને પાંચ હજાર સ્વા-રના મનસખદારનો અધિકાર અને રાજા બહાદુરનો ઇન્દ્રાજ તો તુરત આપી દીધો ‡

જ્યાં શસ્ત્રથી રાજમુકુટના વિનિમયનો નિર્ણય થાય, ત્યાં આખી રાજવ્યવસ્થામાં ઉચલ પાચલ ચક્ર જાય તેમા શું આશ્ચર્ય? પરાભુત હકદારના પક્ષકારોનું તો નિઃકંદનજ કાઢી નાંખવામાં આવતું હતું, અને થોડાં હોય કે ન હોય તો પણ પોતાના સ્વજન, પરિજન અને મિત્રોમાં પ્રતિપક્ષી અધિકારીઓના અધિકારો, જાગીરો અને સંપત્તિ-વેહેરો દેવામાં આવતી હતી. શત્રુઓથી નિષ્કંટક ચતાંગ સૈન્ય અબદુલાખાને પ્રથમ અધિકારોનું લ્હાણું કરવાનું કામ હાથમાં લીધું દિલ્હીના બાદશાહી ખાતાની નેમજ પ્રાંતોના સુખાઓની નિમણૂક કરી દઇ એક યાદી તૈયાર કરી. આ યાદી પ્રમાણે લુત્ફુલખાન સફિને ખાલસાની દીવાનીની અને સૈયદ અજમદખાનને સદર-ઉસ-સદર એટલે ધર્માદા ખાતાના ઉપરિ અધિકારીની જગ્યાએ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે છબીલાલામને આગ્રાની મુખેદારી આપવામાં આવી હતી. દરખાસ્તીયર તા. ૧૨ ફેબ્રુઆરી ઇ. સ. ૧૭૧૩ને રોજ દિલ્હીમા આવ્યો કે તુરત સૈયદ અબદુલાખાન પ્રતિ વૈમનસ્યનું પ્રથમ ખીજ રોપાયાનું કારણ તે નિમણૂકાની યાદી યક પડી, બાદશાહે ખીજ ઉઘળી નિમણૂકા મંજૂર રાખી, પરંતુ ખાલસાની દીવાનીની અને સદર-ઉસ-સદરની નિમણૂકા માટે વાંધો જતાગ્યો. પ્રથમ તો સૈયદ ધણો દઢ રહ્યો, પરંતુ ખીજ અમીરોએ વચમાં પડી કહ્યો પતાગ્યો. સદર-ઉસ-સદરની જગ્યા બાદશાહના શુરૂ અફઝલખાનને આપવાનું કબુલ કર્યું, પરંતુ ખાલસાની દીવાનીની જગ્યા તો લુત્ફુલખાનને આપવાનો અત્યંત

* Later Mughals, Vol. I P. 246

† Ibid Vol. I P. 283

‡ ખમાસી-ઉલ-ઉમરા, પુ. ૨ પૃ. ૩૨૮

† Ibid Vol I. P. 262.

આગ્રહ કરવાથી રાજા જમીંદારામને છેવટે આગ્રાના ગુખા તરીકે ગોઠવવામાં આવ્યા * આ જામતનું જાદશાહે જે ફરમાન પત્ર કાઢ્યું હતું, તે અસલ પત્ર હોવાંડાંના એક ક્ય ગૃદશમના કળમમાંથી મળી આવ્યું છે. તે પત્રની એક બાજુએ ફરુખસીયરની રાજસમાનું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે, તે ફરમાન પત્ર અલ્લાખાદના ઇતિહાસ મશોધન મંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ મળા ઇ. સ. ૧૯૨૨ના માસિક પત્રમાં મંડળના પ્રમુખની દિપણિ સાથે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તેના ઇંગ્લેજ ભાષાંતર ઉપરથી અત્રે અનુવાદ આપવામાં આવે છે. †

૮ ફરમાન પત્ર.

સુરજાધ્ય અને અમિનય રાજા જમીંદારામ બદાશર, જેઓ અમારા અનુરક્ત સેવક છે, જેઓ અમારી કૃપા અને કૃષ્ણાનું યોગ્ય આરપદ છે, જેઓ અમારા નિરવધિ અનુકૂળને પાત્ર છે અને જેઓ અમારી માયા અને ઉદારતાની આશા રાખે છે. તેઓને અમે જણવીએ છીએ કે-આ પ્રસંગે તેઓના જેવા અમારી ઉપર નિશ્ચય શ્રદ્ધા અને નિર્મળ ભક્તિ રાખનાર સેવકને અમારા માનિષ્યમાં રાખવા, તે અમને હિતકર અને ઉચિત લાગે છે. રાજ્યના દિનખાનર, તેઓના જેવા માત્રાલયનું શ્રેય ઇચ્છનાર અમારા વિજયક્ષેત્રની મર્યાદામાં હોય, તેજ આવશ્યક છે. તેટલા માટે અમારા સાચા સ્વામી નિષ્ઠ સેવક જમીંદારામને અમે ખિલાફતના નિવાસરમાન અકબરાબાદ (આગ્રા) ની સુબેદારી અર્પણ કરીએ છીએ. જેવું આ અમારું ઉદાર ફરમાન પત્ર તેઓને મળે કે તુરત અલ્લાખાદની સુબેદારી અને આખું ખાતું રાજા

* Ibid Vol, I P. 284, જાદશાદને સૈયદ સાથે આ વાંધો એપ્રિલ ઇ. સ. ૧૭૧૩માં પડ્યો હતો (પૃ. ૨૧૨) તે ઉપરથી આગ્રાની સુબેદારીની નિમણુક પણ તેજ માસમાં મવાનું જણાય છે.

† The Struggle between Farrukh Siyar and Jahandar Shah by Lala Sitaram. P. 36-37-38. ફરમાનપત્ર ઉપરથી જણાય છે કે આગ્રેથી જાદશાહે દિલ્હી જતાં જમીંદારામને અલ્લાખાદના સુખાની કામ ચક્કાઉ નિમણુંક આપી હતી. તે કામ ચક્કાઉ નિમણુંકને ફેજુઆરીથી એપ્રિલ સુધી એટલે માત્ર બેમાસનો લાભ લીધો હતો.

ગિરિધર બહાદુરને સોંપીને તેઓએ જની શકે તેટલી ઝડપથી યમુનાનદીની આ ગાળુએ આવી પહોંચ્યું, અને અમારી સર્વગ્રાહી આજ્ઞાઓ અમલમાં લાવવાને માટે અમને રિપોર્ટ કરી મોકલવો. અમારી કૃપા અને ઉદારતાના ચિન્હ તરીકે અમારા માંગલિક મહોત્સવ પ્રસંગે અમે તેઓને ખાસ પોશાક મોકલવાની પ્રેરણાની કરીએ છીએ. અનંક દિનકર સેવાઓ કરવાથી અમારા વિશ્વાસ અને અનુબ્રહ્મને પાત્ર થઈ ચૂકેલા ઇતિહાસખાન બહાદુરને અમે ફરમાવીએ છીએ કે- અમારી ઐશ્વર્યવાન અને તેજસ્વી હજુર અને રાજા છખીલારામ બહાદુર રમ્યેનો અમારી આજ્ઞાનુસાર મધળો પત્ર વ્યવહાર તેઓએ ચલાવવો. અમે અમારા અદ્વિતીય સ્વામી ભક્ત-સેવકને પણ ફરમાવીએ છીએ કે- અમારા તરફથી આવતા સઘળા પત્રોના પ્રત્યુત્તરો તેઓએ ઇતિહાસખાન બહાદુર મારફત રવાને કરવા, અમારી અંતકરણ પુર્વક ઇચ્છા છે કે-અમારા ખાસ પત્રો અમે અમારા ખાસ ખાદશાહી અંગરક્ષકો સાથે મોકલશું, અને તેના મધળા પત્રોનો પત્રવ્યવહાર ઉપર્યુક્ત ખાન બહાદુર તેમજ અમારા વિશ્વાસુ નોકર અમીનુદ્દીનખાને ચલાવવો. રાજા છખીલારામને અમે ફરીથી જણાવીએ છીએ કે તેઓના ઉપર અમારી જે કૃપાદ્રષ્ટિ છે તેમાં નિરંતર વૃદ્ધિ થતી રહેશે.

૯ આગ્રાથી અલ્દુખાહ.

(અક્ટોબર ઇ. સ. ૧૭૧૩.)

રાજા છખીલારામ ઉપર ગાદશાહને અપુર્વ પ્રેમ જોઈને, સૈયદ અબ્દુલખાનના હૃદયમાં તેઓની પ્રતિ દુર્ભાવ ઉત્પન્ન થયો, અને હરકાઈ રીતે તેઓને તેજે હીન કરવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો. તેવામાં એક સરસ નિમિત્ત તેને મળી આવ્યું. સેંકડો વર્ગોથી યમુના નદીની દક્ષિણે દિલ્હીથી આંધ્રા મુઘી અને આગ્રાથી ચંબલ નદી મુઘી એક અતિ બળવાન પણ અર્ધ સિક્ષિત ગઢ નામની ગતિ વસતી હતી. ગઢમેકો આસપાસના પ્રદેશમાં હુંટકાટ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. ગાદશાહ શામજહાંના વખતથી તેઓનો ત્રાસ અસહ્ય થઈ પડ્યો હતો. ગાદશાહ ઔરંગઝબને પોતાને તેઓની પાછળ લશ્કર લઈને ચઢવું પડ્યું હતું. તે પ્રસંગે તેઓના મુખી ગોકુળ અને તેના આગ્રીઓની કતલ કરી પુરતો દાગ ખેંસાડ્યો હતો. છતાં તેઓનું જોર

ગિલકુલ નરમ પડ્યું ન હતું. ગોકુળનો પૌત્ર ચૂડામણ્ય વણો હિમતવાન, સમયસુચક અને બહાદૂર હતો. બહાદૂરશાહ અને તેના ભાઈ આઝમશાહ વચ્ચે બગડેલું યુદ્ધ થયું; ત્યારે જેવટને દિવસે તેણે આઝમશાહની જાવણીમાં હુલ્લો ચલાવી દીધો. બહાદૂરશાહને તેની સાથે સંધિ કરવી પડી હતી અને તેને ૧૫૦૦ ગાદ અને ૫૦૦ રૂપિયા મળ્યાં હતાં. આ બંને બાદ અને રજપુતો તથા સીંધવીની સામે લડાઈ કરવામાં આવ્યા હતાં તેને મેકલાઈયા હતાં. બહાદૂરશાહના મરણ પછી લાહોરના યુદ્ધમાં પણ તે બહાદૂરશાહના પક્ષમાં સામેલ હતો. છતાં બહાદૂરશાહ અને ફરુખસીયર વચ્ચે આગ્રાનું યુદ્ધ થયું, ત્યારે તેણે બન્ને પક્ષોની જાવણી બહુ નિર્દયતાથી હુલ્લો ચલાવી દીધો. સૈયદ અબદુલ્લાખાનની સલાહથી બહાદૂરશાહે તે ચૂડામણ્ય અને તેના માથાઓનું નિકલન કાઢી નાંખવાનો રાજ્ય જમીનદાર ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો. જમીનદારામને આગ્રે આવે હતો એકાદ બે માસ થયા હતા, તેઓની પાસે જોઈએ તેટલું કાશ્મીર તેમજ બીજાં ક્ષેત્રો ન હતાં, જતાં બહાદૂરશાહના હુકમને માન આપી, તેઓ એકદમ ચૂડામણ્યની પાછળ પડ્યા. તેમજ બહાદૂરશાહને મદદ મોકલવા માટે અરજ પત્ર લખી મોકલ્યો. સૈયદ અબદુલ્લાખાને બની શકે તેટલી ઢીલ કરીને ગિલકુલ મદદ મોકલી નહિ, તેથી જમીનદારામનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. સૈયદ તે સંધિનો લાભ મળે છે. સ. ૧૭૧૩ ના અક્ટોબર માસમાં તેઓની આગ્રેથી અહલાબાદ બહાર કરાવી અને તેઓની જગ્યા સમસમ-કેદ દોષાખાનને આપી *

જિજિયા વેરો અને તેનો સમૂલ ઉચ્છેદ

(તા. ૨૫ નવેમ્બર ઇ. સ. ૧૭૨૦)

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ રાજ્ય જમીનદારામ જ્યારે આગ્રા મુકામે બહાદૂરશાહ ફરુખસીયરની સાથે હતા ત્યારે રજપુત રાજાઓનો અને હિંદુ પ્રજાનો પ્રેમ તેમજ વિશ્વાસ સંપાદન કરવાના હેતુથી બહાદૂરશાહને અત્યાચાર કરી, તેઓએ જિજિયા વેરો માફ કરાવ્યા હતા. પરંતુ શુંલ નિશુંલની સેનાની રક્તખીજની પેઠે અથવા ગ્રીક પુગ-

જુના હાઇડ્રા નામના રાક્ષસની ચેઠે તેનો ગમે તેટલી વાર વધ કરવામાં આવતાં છતાં, તે પુનઃ પુનઃ સજીવન થતો હતો. જિજિયા વેરો શા માટે એટલો બધો અકારો થઈ પડ્યો હતો, તેનું કાંઈ પણ વિવેચન કર્યા વિના તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકે નહિ. મુસલમાની ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિજીત પ્રાન્તને ઝીમી એટલે ગુલામ ગણવામાં આવતી હતી. કોઈ પણ નગર કે ગ્રામ જીતાય કે તુરત તેની આખી પ્રાન્તને મુસલમાની ધર્મનો અંગીકાર કરવોજ એકાએક નકરે તો તેઓની સંપત્તિ લુટી લેવાને પાત્ર ગણાતી હતી, સ્ત્રી, પુરૂષો, છોકરાં, સર્વે ગુલામોની સ્થિતિમાં હોઇને વેચાવાને ગોચ્ય ગણાતાં હતાં. શિક્ષામંથી બચવાનો માત્ર એકજ ઉપાય હતો, અને તે એજ હતો કે તેઓએ માનભંગ થઇને વિજેતાની ગુલામ ગીરી સ્વીકારવી, અને નિર્વિદ્વત રહેવા દેવાના બદલામાં તેઓએ જિજિયા વેરો એટલે હડીવા વેરો અથવા મુંડકા વેરો આપવાની કલુષત આપવી ઇ. સ. ૭૧૨માં મહમદ હાસીમે સિંધ દેશ જીતી લીધો, ત્યારે તેણે પ્રથમ ત્યાંની પ્રજા ઉપર આ કર નાંખ્યો હતો. આ કરનું લેવાણુ કરવાને માટે ગરીબ, મધ્યમ અને ધનવાન— એવા ત્રણ વર્ગો પાડવામાં આવ્યા હતા. ૨૦૦ દિદમિ અથવા આજને હીમએ રૂ. ૧૨૫૦-૦-૦ સુધીની મિલકત વાળો ગરીબ, ૨૦૦થી ૧૦૦૦૦ દિદમિ સુધી એટલે આજને હીસાએ રૂ. ૧૨૫૦થી રૂ. ૬૨૫૦૦ સુધીની મિલકત વાળો મધ્યમ અને તદુપરાંત કિમ્મતની મિલકત વાળો ધનવાન ગણાતો હતો. પ્રત્યેક ગરીબ પુરૂષ પાસેથી દરવર્ષે ૬૨ દિદમિ અથવા નવ બંગાળી મણુ ધઉંની કિમ્મત એટલે આજને હીસાએ રૂ. ૭૫-૦-૦ લેવાતા હતા. મધ્યમ વર્ગ પાસેથી ૨૪ દિદમિ અથવા રૂ. ૬ ૨/૩ અથવા અઢાર મણુ ધઉંની કિમ્મત એટલે આજને હીસાએ રૂ. ૧૫૦-૦-૦ લેવાતા હતા, અને ધનવાનો પાસેથી ૪૮ દિદમિ અથવા રૂ. ૧૩ ૧/૩ અથવા છત્રીશ મણુ ધઉંની કિમ્મત એટલે આજને હીસાએ રૂ. ૩૦૦-૦-૦ લેવાતા હતા. આ કર ૧૪ વર્ષ અથવા તેથી અધિક વર્ષની ઉંમર વાળા પ્રત્યેક પુરૂષ ઉપર નાંખવામાં આવ્યો હતો. યદ્યાપિ આંધ્રગા, પાંગગા. લુલા વગેરે સામ્બત અશક્ત પુરૂષોને આવેરામાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા, સ્ત્રીઓ અને ગુલામો પાસેથી તે વેરો

લેવામાં આવતો નહોતો, તેજ પ્રમાણે સરકારી અમલદારોને પણ તેની માફી આપવામાં આવતી હતી; છતાં વેરો વસુલ કરનાર કાજીઓનું લશ્કર પ્રગ્ન ઉપર તુટી પડી, ગમે તેટલો અનર્થ કરવામાં કયાશ રાખતું નહતું. મોટામાં મોટો અમીર હોય, લાખો રૂપિયાનો વ્યાપારી હોય કે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હોય, પણ તેને જાને કાજીની કચેરીમાં હાજર થઇ, કાજીના ચરણરુપર્ષ કરી વેરાની રકમ નેના ચરણમાં મુકવી પડતી હતી. મદમદ દારૂમતે ને વેરાની બ્રાહ્મણો, સાધુઓ અને સન્યાસીઓને માફી આપી હતી; પરંતુ તે નીતિનો અમલ લાંબી મુદત સુધી ચાલ્યો નહોતો. * દિલ્હીની બાદશાહીમાં અદલાઉદ્દીન ખુનીએ ઇ. સ. ૧૩૦૦માં મદમદ દારૂમતે પગલે ચાલીને તે વેરો દાખલ કર્યો. પરંતુ ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૩૫૫માં શીરોજશાહ તથાજે તેનાથી બની રોકે તેટલી મુખ્તા કરી અને બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, અને સન્યાસીઓ પાસેથી પણ તે વેરો લેવાનું રોક કર્યું, ત્યાર પછી અકબર બાદશાહે હિંદુઓને સ્વપક્ષમાં લેવાના હેતુથી તે વેરો ઇ. સ. ૧૫૭૯માં કાઢી નાંખ્યો, પરંતુ ધર્મોન્મત્ત થઇ ગયેલા ઔરંગઝેબે હિંદુઓને રંગડીને મુસલમાન બનાવવાની ઇચ્છાથી ઇ. સ. ૧૬૭૬માં તે વેરો ફરી દાખલ કર્યો, અને પુરી મુખ્તાથી તેનો અમલ કરવા માંડ્યો. તેમ છતાં રાવણ જેવા ઔરંગઝેબનો તે મનોરથ સફળ થયો નહિ, ધર્મના ઋતુનથી અને રાજસત્તાના લોભથી તેણે આખી બાદશાહી દાવાનલમાં ફેંકી દીધી. રાજા જમીનદારો ને સધળા ઐતિહાસિક વિદ્યાનાઓ ફરજીયાતે સમજાવી હોય, તેમ જણાય છે. બાદશાહીમાં શાંતિનું વાતાવરણ જિજિયાના ઉચ્છેદથીજ ઉપસ્થિત થઇ રોકે, તેમ હતું, એમ જ્યારે બાદશાહને પ્રતીતિ થઇ ત્યારે એટલે ઇ. સ. ૧૭-૧૩ના જન્યુઆરીમાં તેણે કાંઇ પણ મુસલમાન અધિકારીઓને પુછ્યા વિના તે પિયાયનો દેશનિકાલ કર્યો * એ રીતે રાજા જમીનદારો આખી હિંદુપ્રજાને અંતરનો આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કર્યો. પરંતુ રાજા

* History of Aurangzib by Jadu Nath Sarkar M. A. Vol. III P. 305-318. વધારે વિસ્તાર માટે જુઓ, Encyclopaedia of Islam Vol. i P. 1051-1052

* Later Mughals vol 1 p. 283,

છખીલારામ જેવા દીર્ઘદ્રષ્ટિવાન અને કાર્યદક્ષ રાજપુરુષને સૈયદ લાઇ-
ઓએ બાદશાહની સંગતિમાંથી દૂર કરાવ્યા, ખટપટો અને વડવંત્રાથી
રાજકાર્યભારના ગણેશ મંડાયા. સૈયદોએ ધમંડમાં ને ધમંડમાં
પોતાના બળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી જેટલાં કાર્યો કર્યાં, તેનાં કડવાં ફળો
તેઓને પોતાનેજ આપવાં પડ્યાં. રજપુતો, ગઢો, અને સીખોએ
બળવા ઉઠાવ્યા; પોતાના વિશ્વાસુ અમલદારો પણ ફરી બેડા. તોપણ
જ્યાં સુધી રાજા રતનચંદ્રને તેઓ દીવાનના પદ ઉપર રાખી શક્યા,
ત્યાં સુધી આર્થિક સ્થિતિ સુવ્યવસ્થિત રહી શકી. પરંતુ બાદશાહ
ચેતેજ તે સૈયદોનો ઉન્માદ અને દાજ સહન કરી શક્યો નહિ. સૈય-
દોની સત્તા તોડવાના હેતુથી તેણે સૈયદના કટા વિદેશી, ઔરંગઝેબના
બુલ્લી વજીર ઇનાયત-ઉલ્લારખાનને દીવાનની જગ્યા આપી, ઇનાયત-
ઉલ્લારખાન કંઈ સૈયદોથી ઉતરે તેણે નહોતો. હિંદુઓનો તે પુર્વભ-
વનો વેરી હતો અને તેણેજ ઔરંગઝેબ બાદશાહને જિજિયા વેરા
નાંખવાની સલાહ આપી હતી. આ વખતે ફરી તેને લાગ મળ્યો;
ફરખસીયર જેવા હૃદય દુર્જન બાદશાહને વશ કરવો, તે
કંઈ કઠિન ન હતું. તેની સલાહથી બાદશાહે ઇ સ. ૧૭૧૭
ના એપ્રિલ માસમાં તે કર ફરીથી દાખલ કર્યો. † પરંતુ
બાદશાહને લોહીથી ખરડાએલા તે કરબનનો ઉપભોગ કરવાનો
સમય આવ્યોજ નહિ. પ્રપંચોનાં વમળો અને અંતર્વમળોમાં તે ડોલાં
ખાતા લાગ્યો, જોધપુરના મહારાજા અજિતસિંહે સૈયદોના દયાણુથી
પોતાની પુત્રી બાદશાહને પરણાવી હતી. તેઓ પણ સૈયદોના પક્ષમાં
બળી ગયા. જે જે અમીરોને તે પોતાના પક્ષમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરના
હતો, તેઓ પણ સૈયદોને શરણ હતા. બાદશાહને પકડીને કેદ કરવા
માટે તે લાઇઓ દક્ષિણમાંથી મરાઠાનું લશ્કર બોલાવ્યા વિના રહ્યા
નહિ. પ્રસિદ્ધ મુઝાફરુ જાહલી પણ તેઓને એલખાણી જોગવાઈ થડી
છેવટે મહારાજા અજિતસિંહ પણ તેઓએ મુંચેલા વડવંત્રમાં સામેલ
થયા, બાદશાહનો મહેલ ધેરી લીધો. કેટલાક વફાદાર અમીરો બળવો
ઉઠાવી બાદશાહની મદદે દોડ્યાં, દિલ્લીની આખી પ્રજા સૈયદોના દરામી
પણાને ઊડેચોક નિંદવા લાગી અને તેણે બળવાનું સ્વરૂપ પકડ્યું.

મામલો આવી રીતે કચળા ગયેલો એકાદ સૈયદોએ ફરખસીયરના કાકાના દીકરા રશી-ઉદ્-દરગતને અંતઃપુરમાંથી પકડી મંગાવ્યો અને મની શકે તેટલી ત્યાંથી દરઆર ભરીને તે વીશ વર્ષના વ્યાધિ-ગ્રસ્ત યુવકને સૈયદોએ અને મહારાજા અજિતસિંહે દિલ્હીના મયુરાસન ઉપર બેસારો હિંદુસ્થાનનો ખાદશાહ બનાવી દીધો (તા. ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૭૧૯). § તેમ જતાં ઉશ્કેરાઇ ગયેલી પ્રજા બિલકૂલ શાંત થઇ નહિ, ફરખસીયરના પક્ષના જે અમીરોએ બળત્રો ઉઠાવ્યો હતો, તેઓ લેશ માત્ર નિરાશ થયા નહિ. આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રજામાં શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવવાની પ્રથમ આવશ્યકતા હતી. તે પ્રસંગેના લાભ લઇને મહારાજા અજિતસિંહ, કાકાના રાજા બીમસિંહ અને રાજા રતનચંદ્ર જિજિયો કાઢી નાંખવાની માગણી કરી. સૈયદોને તે માગણી સ્વીકાર્યા વિના છુટકો નહોતો. તુરત રાજસભામાં જિજિયો કાઢી નાંખવાનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવ્યું. (તા. ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૭૧૯) † સૈયદોએ સમયને અનુસરીને જિજિયા વંશ કાઢી નાંખવાનું વચન આપ્યું, પરંતુ તેનો અમલ કરવાની તેઓને પુરસદ ક્યાં હતી ? જે ફરખસીયર મારે તેઓએ આગ્રાના યુધ્ધમાં પોતાના પ્રાણો અર્પણ કર્યા હતા, તેજ ફરખસીયરને તેઓએ અંતઃ પુરમાંથી પકડી મંગાવ્યો, વડાબાપા અમલદારોને પોતેજ તેની આંખો ફેડી નાંખી (તા. ૨૮-૨-૧૭૧૯) અને તેને કારાગૃહમાં પુરાવી દીધો. કારાગૃહમાં પણ તેના ઉપર અત્યાચાર કરવામાં ખામી રાખી નહિ, છેવટે તા. ૨૮-૪-૧૭૧૯ને રોજ મારા મોકલી તેને મરાવી નાંખ્યો. ફરખસીયરના પક્ષના જે અમીરોએ ખુલ્લી રીતે તેને સદાચ્છ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તેઓને પકડી મંગાવ્યા, તેઓને સજા કરી નાંખી, તેઓની સંપત્તિ લુટી લીધી, ખાદશાહનો ખાનગી ખર્ચનો વડાલાઇએ હાથ કર્યો અને તે તેણે એકલાએ સ્વાદા કર્યો. છોટા ભાઇથી તે સાંખી ચકાચું નહિ, કાલા દીવાન રતનચંદ્રની સલાહ સ્વીકારી અને પ્રતિપક્ષી અમીરોની જગ્યાએ અને જાગીરો સૈયદ હુસેનઅલીખાનના ખુશામદી-આંખોને વેંદ્યા આપી. એ રીતે દિલ્હીમાં ઉઠેલા બળવાનું સંત્વન થયું.

§ Later Mughals Vol I, P. 389.

† Ibid, P. 405.

જ્ઞેષ્ઠપુરના મહારાજા અનિલસિંહ પ્રજામાં ખુબ અકારા થઇ પડ્યા, જ્યારે જ્યારે પ્રજાજનોના દ્રષ્ટિ પથમાં તેઓ આવતા ત્યારે તેઓને “જમાઇ ખેર ! જમાઇ ખેર !” જેવા શબ્દોથી સૌ વધાવી લેતા હતા. તેઓએ પણ કંટાળીને રૂખસદ લીધા. પરંતુ ફરૂખસીયરની દુર્દશા કરવાના બેલામાં તેઓને ગુજરાતની સુખાગીરી આપવામાં આવી. મહારાજા જયસિંહ સલાહને તો પ્રથમથીજ વળાવી દીધા હતા. તીજમ-ઉલ્લ-મુઢકે આ વડ્યત્રમાં કંઈ પણ સક્રિય ભાગ લીધો ન હતો, છતાં તેની અંતરની ભાવના તો ફરૂખસીયર પ્રતિજ હતી. તે કારણથી તેને માળવાનો મુખે બનાવી વિદાય કરી દીધો (તા. ૧૫-૧-૧૭૧૬)

એ રીતે બન્ને ભાઇઓની આકાંક્ષા પૂરી થઇ, પરંતુ તેની કિંમતમાં તેઓની ખાદશાહીના પાયા ગરબડાવી નાંખવાની જરૂર પડી. મરાઠી સેનાને વિદાય કરી, પણ તે સાથે દક્ષિણના ખાસના પ્રાંતોની યોધ, સરદેશ મુખી અને સ્વરાજ્યના હકોની સત્તે સંપદોએ પોને મહારાષ્ટ્રાધિપતિ શાહુ છત્રપતિને કરી આપી (તા. ૩૦-૩-૧૭૧૬)

રાજધાનીના નગરમાં સંપદોની સામે વક્રદ્રષ્ટિથી જોવાની કાંઈમાં દિમ્મન તેઓએ રહેવા દીધી નહિ. પરંતુ બુદ્ધિના રાજા બુધસિંહે અને અલ્હાબાદના સુખા રાજા છખીલારામ બહાદુર ફરૂખસીયરના પુરા વફા-દાર હતા, એમ તેઓના જાણુવામાં હતું, ફરૂખસીયરને પકડવાની ધમાક આલી રહી હતી, તેવે પ્રસંગે દિલ્હીની બહારના પ્રદેશની પ્રજામાં પણ નેટલોજ અસંતોષ અને ત્રાસ ફેલાઇ રહ્યો હતો. આગ્રાના કિલ્લામાં ઔરંગજેબના પુત્ર અકબરના પુત્ર નેકુસીયરને નજર કેદ રાખવામાં આવ્યો હતો. ત્યાંનો કિલ્લેદાર નેકુસીયરના કમદાર મિત્રરામની ગ્રેર-ણથી બળવો ઉઠાવવાની નજવીજ કરતો હતો. તેમાં રાજા છખીલા-રામ છુપી રીતે મદદ આપેછે, એવી સંકા લાવી. સકર્તનની જામી-નગીરી તરીકે રાજા ગિરિધર બહાદુરને દિલ્હી બોલાવ્યા અને તેઓને તુરતજ નજર કેદ કર્યા (તા. ૧૮-૨-૧૭૧૬) ત્યાર પછીનો સંપદોનો ઇતિહાસ તે મુગલ ખાદશાહીના ત્રિનિપાતની પરંપરાનો ઇતિહાસ છે. ફરૂખસીયરને તા. ૨૮-૨-૧૭૧૬ ને રાજ પકડ્યો ત્યારથી તા. ૧૩-૧૧-૧૭૨૦ સુધી એટલે લગભગ પોણા બે વર્ષમાં તેઓએ દિલ્હીના

સામ્રાજ્યના સિંહાસન ઉપર ચાર આદશાહોને બેસાડ્યા અને ત્રણ બાદ-
શાહેને પદબ્રષ્ટ કર્યા. રજપુતાનાના રાજાઓમાં કુસંપ કરાવ્યો. મહા-
રાજા જયસિંહ સવાઈ તથા યુદીના રાજા બુધસિંહ બાદશાહી પક્ષમાં
હતા, ત્યારે મહારાજા અજીતસિંહ, કાટાના રાજા બીમસિંહ, અને
નરવરના રાજા ગજસિંહને પોતાના પક્ષમાં ખેંચ્યા. આગ્રાનો બળવો
સમાપ્ત થઈ સૈન્ય હુસેનઅલીખાન પોતે ગયો, તેણે બળવો તો સમાપ્ત,
પરંતુ જૂના કાળથી 'સંઘ'ની રાખેલો આદશાહી ખખનો શેધી કાઢી
પોતાને હાથ કર્યો. આ પ્રસંગે કલહ કરવાનો મોટાભાઈનો વારો
આવ્યો. પરંતુ બાદશાહ રશી-ઉદ્-દર જાતે તે ભાઈઓના ત્રાસથી
કંટાળી જઈ ગાદી છોડી દીધી (૪-૬-૧૭૧૯) તેની જગ્યાએ તુરત
તેના ભાઈ રશી-ઉદ્ દૌલાને પકડી મગાવી ગાદીએ બેસાડી દીધો તા.
(૬-૬-૧૭૧૯) બાદશાહોની ફેર બદલી કરવાના કામથી પરવાર્યા પછી
સૈન્ય અબદલાખાન બાદશાહને સાથે લઈને આગ્રા તરફ ગયો. માર્ગમાં
ફતેહપુરની પાસે વિઘાપુર ગામમાં છાત્રણી જમાવી (તા. ૨૯-૭-૧૭૧૯)
આ તકનો લાભ લઈને રાજા ગિરિધર ગહાદૂર મહારાજા શિવાજીની
જેમ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરી દિલ્હીના કેદખાનામાંથી નારી ગયા (૧-
૮-૧૭૧૯) અને અદલાખાદ પહોંચી ગયા. નેકુસીપર શરણે આવ્યો
(૧૨-૮-૧૭૧૯) અને તેને જન્મ પર્યંત કારાગૃહમાં પુરી ગાખવા
દિલ્હી મોકલાવી દીધો.

મહારાજા જયસિંહે રાજા જમીનારામ અને માળવાના સુબા
નીળમ-ઉલ-મુલ્કની મદદની આશા રાખી હતી. તેમાં તેઓ નિષ્ફળ
ગયા. આગ્રાના બળવો ખોરોને મદદ આપવા તેઓ સેના લઈને જતાં
માર્ગમાં પોતાનીજ હદમાં મુકામ કરી પડી રહ્યા. તેઓની સાથે યુદ્ધ
કરવાનું પાત્રવે તેમ ન હતું. સૈન્યોએ તેઓને રૂપીઆ વીસ લાખ
આપી, તેઓનું મન મનાવ્યું અને તેઓ સાથે સંધિ કરી. તે ઉપરાંત
અમદાવાદથી સુરત સુધીના ગુજરાત પ્રાંતની તેઓને સુઆગીરી આપી
અને મહારાજા અજીતસિંહને તેના બદલામાં અજમેરની સુઆગીરી
વધારી આપી. એ રીતે અજમેરથી સુરતજંદર સુધી આખો પ્રદેશ
રજપુત રાજાઓના હાથમાં આવ્યો. (૫-૧૧-૧૭૧૯)

દરમ્યાન વિઘાપુરની જાવણીમાં ખાદસાહ રશી-ઉફ-દોલાનું મૃત્યુ થયું. (તા. ૧૭-૬-૧૭૧૬) તેની જગ્યાએ તેનો પિત્રાધ લાઇ જહાનશાહના પુત્ર મહમદશાહને ગાદીએ બેસાડી દીધો (તા. ૨૮-૬-૧૭૧૬) રાજા બુધસિંહ અને રાજા બીમસિંહને અંદર અંદર લડાવી માર્યા. છેવટે સૈયદોની મદદથી એક મોટા યુધ્ધમાં બીમસિંહે રાજા બુધસિંહને દણ્યા અને તેઓની આખી સેનાનો સંહાર કરી નાંખ્યો. (તા. ૧૨-૨-૧૭૨૦),

હવે રાજા છબીલારામનો વારો આવ્યો; તેઓને પકડવા અને અજ્ઞાતબાદનો કિલ્લો તાબે કરવા સૈયદોએ મોટું લશ્કર મોકલ્યું. રાજા છબીલારામ, તે લશ્કરને વધાવી લેવા કિલ્લામાંથી બહાર આવી મેદાન પડ્યા, તેવામાં સૈયદ અબદુલખાનનો વિપક્ષિત પત્ર ખુલ્લીને વાંચવો શરૂ કરતાંજ તેઓનો સ્વર્ગ વાસ થયો. (તા. ૫-૧૧-૧૭૧૬) રાજા છબીલારામને આમ પ્રયત્નથી સૈયદો પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરી શક્યા, પરંતુ રાજા ગિરિધર બહાદુર ગાંજા ગળ્ય તેવા ન હતા. પન્નાના મહારાજા જત્રસાજખુદેલા. ખુંદીના રાજા બુધસિંહ અને અજ્ઞાતબાદ પ્રાંતના હિંદુખમીનદારોની તેઓને પુરતી સહાય હતી. સૈયદોના લશ્કરી સરદારોએ કિલ્લો તાબે કરવા તન તોડ મહેનત કરી, પરંતુ જ્યારે તેઓ ફાળ્યા નહિ, ત્યારે રાજા રત્નચંદ્રને સંધિનીચિષ્ટિ કરવા મોકલ્યા રાજા રત્નચંદ્ર તેઓને અયોધ્યાની સુખાગીરી, લખનૌ ગોરખપુરની ફોજદારી તથા મીરશમશેર અને રાજા બહાદુરના ઇલકાઓ, તેમજ પાંચ હજાર સ્વારની મનમુજદારી અને ત્રીશ લાખ રૂપીઆ રોકડા આપવાનો ઠરાવ કર્યો. તે શરતોનો સ્વીકાર કરી રાજા ગિરિધર બહાદુર અયોધ્યે ગયા. (તા. ૧૧-૫-૧૭૨૦) *

રાજા ગિરિધર બહાદુરનો એ રીતે નીકાલ કર્યા પછી, સૈયદોને માળવાના સુખા નીજમ-ઉલ-મુલ્કનો ઉગ્ર ભય હતો તેનો તેઓએ ધાટ ધડવાની જાણ રમવા માંડી પરંતુ હવે તેઓ પુર્વજન્માર્જિત પુણ્ય પરવારી બેસા હતા. નીજમ-ઉલ-મુલ્કને સળગાવી દેવા જે દાવા

* આ આવતનું સવિસ્તર વર્ણન જુદા પરિચ્છેદોથી હવે પછી આપવામાં આવશે.

નળ તેઓએ પ્રકટયો, તેજ દાવા નળમાં તેઓ ઝંપલાયા અને ભરમા વશેષ થઈ ગયા, નીળમ-ઉલ-મુલકનો પિત્રાઈ ભાઈ મહમદ અમીન-ખાન દિલ્હી દરબારમાં તેઓના પ્રતિનિધિ રૂપે રહેતો હતો. એક તરફથી તે મુગલ અમીરો અને સરદારોને પોતાના પક્ષમાં એકઠો કરતો હતો અને બીજી તરફ સૈયદોની ખટપટાથી નીળમ-ઉલ-મુલકને પુરે-પુરો વફિફ રાખતો હતો. આ વખતે એટલે તા. ૧૪-૨૨-૧૭૨૯ને રોજ સૈયદ અબ્દુલ્લાખાન બાદશાહ મહમદશાહને ત્રિલાપુરમાં લખને આગ્રામાં આવીને રહ્યો હતો. નિળમ-ઉલ-મુલકે આલીગઢ અને છુરાન પુરના ફૈજદારો સાથે છુપી સલાહ કરી તેઓને પોતાના પક્ષમાં લીધા અને તે બંને દિલ્લાઓ પોતાને કબ્જે કર્યા. સૈયદોએ એક તરફથી નીળમ-ઉલ-મુલકને ધેરવાને દિલાવર ખાનને મોટી સેના આપી મોકલ્યો. બીજી તરફથી ઔરંગઝાબના સરમુખા આલીમ અલીખાનને હક્કિયુની આખી સેના અને મરાઠાઓનું લશ્કર લઈ મોકલાવ્યો. દિલાવર ખાન સાથે નિળમ-ઉલ-મુલકે છુરાન પુર પાસે આવેલા ગામ પંકર પાસે યુધ્ધ કર્યું, તેમાં દિલાવરખાન મરાયો અને તેની આખી સેનાનો નાશ થયો. તેને મદદ કરવાને સૈયદોએ કાટાના રાજા બીમસિંહ અને નરવરત્તા રાજા ગજસિંહને મોકલ્યા, તેઓના પશુ તેવાજ હાલ થયા. (તા. ૧૬-૬-૧૭૨૦) ઔરંગઝાબથી સૈયદોનો ભત્રીજો આલીમ અલીખાન મોટી સેના લઈ ધસી આવતો હતો. તેની સાથે નિળમ-ઉલ-મુલકને જલપુર ગામ પાસે ભેટો થયો, બંને સેનાઓનું બીવણ ઘર્ષણ થયું પરંતુ ભાગ્ય દેવી નિળમ-ઉલ-મુલકને પ્રસન્ન હતી. આલીમ-અલીખાન અને તેની સમગ્ર સેનાનો વિનાશ થયો. (તા. ૯-૮-૧૭૨૦)

આગ્રા મુકામે આ ખબર પોહોંચતાંજ, બંને સૈયદ ભાઈઓ જેમ કાળો નાગણો છંછેડાય, તેમ છંછેડાયા. સૈયદ હુસેનઅલીખાન પોતે નીળમ-ઉલ-મુલકનો ગર્વ ગંજન કરવા બાદશાહને સાથે લઈને બની શકે તેટલું લશ્કર એકઠું કરી દોડ્યો. સૈયદ અબ્દુલ્લાખાન ઉત્તર ત્રિભાગની મુઠેલ સાયચવા દિલ્હી તરફ સીધાવ્યો. (તા. ૧-૯-૧૭૨૦) સૈયદ હુસેનઅલીખાન ઉપસ્થિત પ્રમંગને પાછો ગયો હતો. મુગલ અમીરો સૈયદના કદા રાટ્યો હતા. લશ્કરમાં તેઓનું તત્વ વધારે હતું. તેઓને

સંતાપવાને માટે તે બની શકે તેવા ઉપાયો ચોજતો હતો, છતાં મહમદઅલીખાન, હૈદરકુલીખાન વગેરેમુગ્ધ અમીરો નેતૃ કાસળ કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન રચતા હતા. તા. ૮-૧૦-૧૭૨૦ ને રોજ બાદશાહની જાવણી જયપુર રાજ્યની હદમાં ટોડા બીમ નામના ગામ પાસે હતી. સૂર્યનારાયણ મધ્યમાં આવી, વિશ્રામી રહ્યા હતા, તેવામાં સૈયદ હુસેન-અલીખાન બાદશાહને જીહાર કરવા જતો હતો, ત્યાં બાદશાહના તંત્ર પાસેજ મુગ્ધ અમીરોના ધાતકે તેનું છડેચોક ખુન કર્યું. આખી જાવણીમાં હાહાકાર મચી રહ્યો, મહમદઅલીખાન બાદશાહને લઇને શાંતિ ફેલાવવા આવતાં સૈયદ પક્ષના અમીરો અને સૈનિકો સામે થયા. શત્રુ મિત્રની શ્રાંતિ રહી નહિ. પરસ્પર કાપા કાપી ચાલી રહી, અંતે સૈયદ પક્ષનો નાશ થયો, સૈયદ હુસેનઅલીખાન અને તેના પક્ષકારોની મિલકત લુટી લીધી, રાજ્ય રત્નચંદ્રે બની શકે ત્યાં સુધી યુદ્ધ કર્યું. છેવટે તે પછી પકડાઇ ગયો, અને હસનપુરના યુદ્ધને દિવસે બાદશાહના હુકમથી તેને ગરદન મારવામાં આવ્યો. (તા. ૧૩-૧૧-૧૭૨૦)

હુસેનઅલીખાનના ખુન થયાના સમાચાર સૈયદ અબ્દુલ્લાખાનને સરાઇયાથ ગામ પાસે પોહ્યા; તેનો મિત્રજ તેના હાથમાં રહ્યો નહિ. દિલ્હીના સુબેદાર સૈયદ નિઝમ-ઉદ્દીન-અલીખાનને મહમદઅલીખાનની મિલકત જપ્ત કરવા તથા દિલ્હીના તુરંગોમાં પુરાઇ રહેલા કોઇપણ શાહજાદાને પકડી લાવીને ગાદીએ બેસાડવાનું લખ્યું. નિઝમ-ઉદ્દીન અલીખાન તેનો દુનિષ્ટ ભાઇ હતો, વડા ભાઇની આજ્ઞાનો તેણે તુરત અમલ કર્યો, રશી-ઉદ્-દરગત અને રશી-ઉદ્-દૌલાના ત્રીજા ભાઇ ખાલીમને ગાદીએ બેસાડ્યો અને મહમદશાહને પદઅર્પણ કર્યાનો ટાંકો પીટાવ્યો તા. ૧૫-૧૦-૧૭૨૦

બાદશાહને હવે દક્ષિણ તરફ જવાની જરૂર રહી નહિ. નીઝમ-ઉલ-મુલકને પોતાની હજુરમાં હાજર થવાનો હુકમ લખી મોકલ્યો અને મહમદ-અલીખાનને વંજરની એટલે મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યા આપી. તુરત આખા લશ્કરે અબ્દુલ્લાખાને ઉડાવેલા જળવાને દાખી દેવા દિલ્હી તરફ ફર્યો. માર્ગમાં બુઝાવર ગામ પાસે વિશ્રામ લેવા જાવણી નાખી, (તા. ૧૧-૧૦-૧૭૨૦) આમપાસના પ્રાંતના સુગ્રાઓને તેમજ ગ્રામજાના ફોજદારોને હાજર થવા ફરમાન પત્રો મોકલાઇ ગયાં હતાં.

રાજા ગિરિધર ગદાદર આ પ્રસંગે આદેશાદને મદદ કરવા બની શકે તેટલું લશ્કર લઈ દાખર થયા. મહારાજા જયસિંહે પણ પોતાની રજ-પુત સેના મોકલી દીધી. એક તરફથી બની શકે તેટલું લશ્કર એકઠું કરી અબલાખાન આદેશાદની સામે ધસ્યો આવતો હતો. બીજી તરફ આદેશાદ પોતે તેને વધારી લેવાને આતુરતાથી આગળ વધતા હતા. તા. ૧૩-૧૧-૧૭૨૦ ને રોજ દિલ્હીથી કેટલેક દૂર યમુના નદીને કિનારે હસનપુર ગામ પાસે બંને લશ્કરને ભેટો થયો. સૈયદ અબલાખાન અને તેના પક્ષકારો કેમરીયાં કરી ઉતરી પડ્યા, પરંતુ હવે પાપનો થકો ભરાઈ ગયો હતો, તેની આખી સેના કપાઈ ગઈ અને તે પોતે પકડાઈ ગયો. આદેશાદે તેને તુરત કારાગ્રહમાં પૂરવા માટે દિલ્હી મોકલી દીધો * વેપારી આદેશાદ બીચારો ઇસ્લામી અહીંથી તહીં નાશ ભાગ કરવા લાગ્યો, તેને પણ પકડી પાડ્યો અને તેની પણ તેવીજ દશા કરવામાં આવી. આ વિજયથી નિષ્કંટક થઈને આદેશાદે વિજય ધોધણા કરતાં દિલ્હીમાં પ્રવેશ કર્યો. (તા. ૨૨-૧૧-૧૭૨૦)

દિલ્હીમાં પ્રવેશ કરવાની સાથેજ નવા નીમાયેલા વજીર મદ-મદઅમીનખાનનું પ્રથમ કર્તવ્ય એ હતું કે-પ્રજામાં શાંતિ ફેલાવવી અને ઊંઘાળિત થયેલી રાજસત્તાને વ્યવસ્થિત કરી પ્રગતિ અને અમી-શનો વિવાસ સંપાદન કરવો. મદમદઅમીનખાન તે ભાર ઉપાડી શકે, તેનું તેનું સામર્થ્ય ન હતું. નિજામ-ઉલ્લ-મુલક હજી આવી પહોંચ્યો ન હતો, તે અરમામાં જિજિયા વેરાના ત્રાસથી ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! પોકારતી દિલ્હીની પ્રજાએ હડતાલ પાડી. તા. ૨૪-૧૧-૧૭૨૦ ને રોજ જયપુરના મહારાજા જયસિંહ સવાઈ આવી પહોંચ્યા. તા. ૨૫-૧૧-૧૭૨૦ ને રોજ આદેશાદે વિજયોત્સવ ઉજવવા એક ભવ્ય દરબાર ભર્યો. ધણા અમીરો અને સરદારોને સિરપાવો આપવામાં આવ્યા, તેઓની જાગીરામાં વધારો કરી આપવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે જિજિયાવેરાનો સમુદ્ધ ઉચ્છેદ કરવાનો મહારાજા જયસિંહ સવાઈ અને રાજા

* એ વર્ષ પછી એટલે તા. ૧૧-૧૦-૧૭૨૨ ને રોજ નિજામ-ઉલ્લ-મુલકની વજીરાતમાં મુગલોની ખટપટથી જે કારાગ્રહમાં તેણે આદેશાદ જહાંદરશાહ અને ફરુખસીયરનાં પુત્રો કરાવ્યાં હતાં, તે કારાગ્રહમાં તેને વિષ દઈ મારી નાખવામાં આવ્યો.

ગિરિધર બહાદુરે લાગ સાધ્યો. મહારાજા જયસિંહે હિંદુઓની વફાદારીની પ્રતીતિ કરાવી. રાજા ગિરિધર બહાદુરે તેઓને ટેકા આપનાં કહ્યું કે—આવેજ પ્રસંગે રાજા છબીલારામની અરજ ધ્યાનમાં લઈ બાદશાહ ફરુખસીયરે જિજિયાવેરો કાઢી નાંખ્યા હતા. હિંદુ પ્રજાનો આશીર્વાદ અને વિશ્વાસ મેળવવાનો આ અવસર બાદશાહ જવા દેશે નહિ અને અમારી અરજ ધ્યાનમાં લઈને જિજિયા વેરાનું હિંદુસ્થાનમાં નામ નિશાન રહેવા દેશે નહિ. ” * જિજિયા વેરાની આખા રાજ્યમાંથી ચાર કોડ રૂપીઆની ઉપજ આવતી હતી જ્યાં બાદશાહનાં સહોદકારો ચેતી ગયા અને સમયને શરણ થઈને ચાર કોડ રૂપીઆની ઉપજને જતી કરવાને તેઓને જરૂર પડી. તુરત જિજિયા વેરો કાઢી નાખવાનું બહુર કરવામાં આવ્યું અને તેનો પુરેપુરો અમલ કરવામાં આવ્યો.

એ રીતે રાજા છબીલારામ બહાદુરે હિંદુ પ્રજાનો આશીર્વાદ લેવાનો ઉપક્રમ કર્યો હતો, તેની પુર્ણાહુતિ કરવાનો પ્રસંગ પણ તેઓનાજ ભત્રીજા રાજા ગિરિધર બહાદુરને પ્રાપ્ત થયો. આ અખુત રાક્ષસની ભરમ પણ ચેતનવતી હતી નિગમ-ઉક્ત મુલકે પોતાની પછરાનમાં તે ભરમમાંથી તે રાક્ષસને સજીવન કરવાનો એક વખત ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં અને બીજી વખત ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં—એમ બે પ્રયત્નો કર્યા હતા. પરંતુ તે સમયે તે તેનો મનોરથ અંકુરિત પણ થઈ શક્યો નહિ. આજે તે ભરમનાં રજકણોમાંથી આયાતવેરો, ઘરવેરો, મીઠાવેરો વગેરે કેટલાક અસુરો પુરી નીરળા હિંદી પ્રજાના શીર ઉપર ચઢી બેઠા છે. જ્યાં તે જિજિયા વેરો તો ફરી સજીવન થઈ શક્યો નહિ. બોળા હિંદુ પ્રજાના સ્મરણ પટમાંથી તેનો શાશ્વત લોપ થયો છે, પરંતુ ઇતિહાસના પૃષ્ઠો ઉપરથી તે કદી ભૂંસાઈ જશે નહિ.

* Rajah Giridhar Bahadur, governor of Oudh, added his entreaties, reminding the Emperor, how his uncle Chhabilaram had obtained the same favour from the late Farukhsiyar after his triumph over Jahandar Shah. (Shidas' Munn-avir qalam 664; Khaphi Khans' Tarketat-us-salatin-i-bhaghtaiya, 936, 948; and Mirat-i-War-idat by Muhammad Shafi Warid, 6,7.) Later Mughals by W. Irvine, Vol. II. p. 103.

‘ભામવર્મા’

રા. રા. મુરુખી ત્રિપુરારિશંકર
ત્રમ્બકલાસ વેદાન્તી
એમની લીખ્મ પ્રતિજ્ઞાની વિજયકથા.

થો ડા દિવસની વાત ઉપર પુણ્યક્ષેત્ર નામિકમાં આ વીરજનનો અમને પરિચય થયો. જે જ્ઞાતિનો પ્રત્યેક જણ પોતાને વિદ્વાન માને છે તેવી જ્ઞાતિમાં પણ મુરુખી શ્રી વિદ્વાતા માટે પંકાયા છે એમ જાણતાં અમે તેમના વિશેષ પરિચય માટે હિત્સુકત બન્યા અને તક મળતાં એમના જીવનના અનેક પ્રમંગોનો ઇતિહાસ જાણવા ભાગ્યશાળી થયા. એઓનું મુળ વતન કચ્છ હોવાથી આ તરફ શરૂઆતમાં મહુ એમને કચ્છી કહેતા પણ એમના વેદાન્તના અભ્યાસને અન્ય સર્વને પરિચય થતાં એમનું ઉપનામ વેદાન્તી કાકા પડ્યું. ગોદાવરીના ઘાટે કાઠ બકાલજીને પોતાના માલ ઉપરનું મિથ્યા મમત્વ મુકી દેવાને જ્યારે એ સમજાવતા હોય કે ચડી ગયેલા આંકડાની માદ આપતા કળિયાના મનમાં કાલની અનન્તતા કસાવતા હોય કે “ભૂખથી મરી જઈએ છિયે મા બાપ” કહેતાં જાવાંઓ પાસે આત્માની અમરતા પ્રતિપાદન કરતા હોય કે ઝોળખીતા પાસેથી ચાલુ ઉધાર પૈસા માગતી વખતે “સર્વમ્ અલુ ઇદમ્ બ્રહ્મ”નો ઉચ્ચાર કરતા હોય ત્યારે એમને વેદાન્તી કહેનારની જીદિ માટે માન ઉપજ્યા વિના રહેજ નહિ.

કાકાનું વય આશરે પંચાવન અને સાદની વચ્ચે છે. ચાર વર્ષ ઉપર એમનાં બીજવારનાં પત્ની સ્વર્ગવાસી થયાં ત્યાર પછી દક્ષિણમાં રિવાજ છે તે મુજબ એમનાં લગ્ન પીપળા સાથે કરાવ્યાં. જ્યારે મહોટી ઉમ્મરે ધરભંગ થાય ત્યારે ફરી લગ્ન કરવા અયોગ્ય

માની પીપળા સાથે વિધુરને પરણાવી દેવાના આજ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાણી અને વનસ્પતિમાં અભેદભાવ આપણા પુર્વજોને ઘણા કાળથી વિદિત હતો. અસ્તુ કાકાએ પીપળા સાથે લગ્ન કર્યા પછી મનને સંયમમાં રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને પીપળાના મોહપાશમાં પડી સંસાર માંડાને બદલે ધરને આશ્રમ ગતવાની “સંસાર શું સરસો રહે તે મન મ્હારી પાસ” એ રીતે નિર્મોહ, નિર્લેપ જીવનમાં એ દંપતી જીવન ગુમરવા લાગ્યાં. ચારેક માસ આમ ગીત્યા પછી ગત પત્નીના કારણ માટે દેશમાં જવાનું થયું અને વિવાહની રૂત્ર હોવાથી સગાંઓનો બહુ આગ્રહ થયો એટલે અને હાથે રસોઇથી કંટા જોલા વગેરે કારણોથી પીપળાનો અન્ત્ય વિધિ કરાવી ત્રીજાં લગ્ન કરી કાકાની સ્વારી નાશક પધારી. પણ દુર્દૈવ એમની સાથેજ નાશક આવેલું એટલે થોડા દિવસની વાન ઉપર ફરી ધર ભંગ થયું. આજ દાંત્ય પ્રસંગે એમને જે દુઃખ થયું તે તો અનુભવીજ નાણે. તે પ્રસંગેના ઉગ્ર આવેશમાં એમણે બીજમ પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું ફરી પરણુનાર નથી. આ પ્રતિજ્ઞા આ ઘડી સુધી અખન્ડ પળાઇ છે, જે કે વચ્ચે એનો ભંગ થવાનો જોગ જની આગ્યો દનો પણ મુરખીના ધૈર્યથીજ આ પ્રતિજ્ઞા પાર પડી.

વાત આમ પડી સતત ઉતરવા પહેલાંજ સંબંધીઓ માંહ માંહ ગુસ ગુસ કરવા લાગ્યાં હતાં. મુરખી પાસે પેસો ફીક હોવાથી કન્યાની પણ જોગવાઇ થઇ ગય એમ લાગતું હતું. ક્યાંકથી એક જે કુંડળીઓ પણ આવી પડી અને કાકાનું મન દુઃખથી વ્યગ્ર હોવાથી મન બહેલાવવા એ બધી કુંડળીઓ તપાસવા માંડયા, જોકે મનમાંતો નિશ્ચયજ હતો કે હવે લગ્ન નજ કરવાં. પણ આરમાંતે દહાડે એક ચમત્કાર થયો. પીંડદાનની વેળાએ કાકા રીતે કાગડો પીંડરપર ફરેજ નહિ. બહુ મુશ્કેલીએ પણ કાગડો તોડી ફેંક કરી પીંડ સ્થાપે. આંખ મટમટાવે જાય પણ પાસે નજ આવે. અર્ધો કલાક આમગીત્યા પછી જેતી ક્ષણે હિમ્મત પકડી કહ્યું “ભાઈ મરનારના જીવને શાતા નથી વળતી. ત્હમને સુખ કરવા આવી અને દાસી નીકળી એટલે ખાન-દાન ધરનાં બધ્યાંને ભોંડપ લાગી ગઇ છે, મારે જે એવું મન રાખો તો પીંડ સ્વીકારે,” કાકાની આંખમાં રતાય કે ભીનાશ જેવું જણાયું

છેત્રે ધીમેથી કંઈ મળુગણ્યા અને તુરતજ કાગડાએ સહર્ષ આદ્રોશ પુર્વક પીડ સ્પર્શ કર્યો. આ કારમા કલિયુગમાં આ પ્રતિના દેવી શક્તિના હાનરો દાખલા દરરોજ નગરે પડવાથીજ સુધારકો અંદર જળી રહે છે, પણ ખરેખર એક આંખવાળો સનાતની કાગડો ચાર આંખવાળા સુધારક કરતાં વધારે જોઈ શકે છે એની કાણ ના કહી શકશે.

અરતુ. ડોસાના સમઘીઓએ કાગડાને ધન્યવાદ અર્પ્યો. આત્મ-મનના આનંદને નોરસ ન કરવાના લક્ષા હેતુથી કાકા પણ ખુશ દેખાવા લાગ્યા.

ત્યારથી કાકાના મનમાં તરંગોનું પૂર આવ્યું થકીભર ભાગે કે ગત પત્નીની ખરોખરી કરે એના જોડ મળેજ નહિ, વળી લાગે કે ગુણમાં જોડ ન નીકળે તો પણ જો રૂપમા અધિક હોય તો ચલાવી લેવાય ખરું, થકીભર પ્રતિજ્ઞા તોડવા બદલ શોક લાગે તો ખીજીજ કાણે લાગે કે પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી કાગડાને વિવાસઘાત કરવાનું પાપ બહારનું પડે “હું ખીજી સ્ત્રીને અખરડ સૌભાગ્યે વળાવી એના પિંડનો સ્પર્શ કરીશ” એ વચન મળવાથીજ વિવાસ કાગડાએ ગત સ્ત્રીના પિંડનો સ્પર્શ કર્યો. હવે જો હું પૂરી લગન ન કરું તો વિવાસ ઘાતજ થાય. અરેરે ! વિવાસઘાત કરવો અને તે પણ એક ગરીબ બિચારાં પક્ષીનો, એ અમારાં કુલનું ખિરદ નહોય. કાકાએ એક દલાડો મ્હને ગદ્દ ગદ્દ કપડે કુલું. વિવાસઘાત અટકાવવાને એક તો શું પણ ચાર બાયડી કરવી પડે તો પણ હરકત નથી. “કાકાએ હિમ્મતથી ઉમેર્યું”.

ત્યાર પછી દેશમાં વિવાહની વાતો ચાલી, કાકા દેશ ગયા અને જ્યાતિપતો બહેમ બહુ છતાં જન્મેની જોવા કરતાં કન્યાઓ જાતે નગરેજ જોવાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો. મ્હેલી કન્યા જોઈ તે નાકનેણે ખરોખર હતી પણ આગળના એ દાંત પડી ગયા હતા અને કાકાનું કહેતું એમ યયું કે નિદાન બેના મ્હોં મળાને તો દાંતનો મરવાળો ખત્રીશ થવો જરૂરનો છે. ત્યાર પછીનું ઠંકાણું રૂપે ખરાખર હતું પણ કન્યાની વય ફક્ત સાતજ વર્ષની હતી. કાકા કહે કે કન્યાકાળ વીતી ગયો હોય એતો અધર્મજ છે પણ ઓકરી આટલી નાની હોવાની

જરૂર નહિ. એના વયમાં આવવા પહેલાજ કાકાને કંઈ થાય તો સુધારકાથી ભરેલી શ્રુતિ થયેલી દુનિયામાં નિર્દોષ બાળકને કાને પુનર્વિવાહનો શબ્દ પડે તો પણ એમના જીવને હિંદ માથે લટકવું પડે. તેમ કાકા કહે કે વર કન્યાના વય વચ્ચે જેમ અન્તર યોગે તેમ પ્રીતિ અધિક એટલે સાત અને સાત અર્ધાં છપ્પનનો મેળ જરૂર મેડો. જામે ત્રીજે ઠેકાણે વય માઆપ ઔદ કહેનાંતાં ને પાડોલી સત્તર કહેનાંતાં, પણ કાકાને એનો વાધો નહનો. એવા એવા દોષોનું પરિમાર્જન કરવાનો ઉપાય તો આપણા ઉદાર ધર્મે યોજ્યોજ છે. સુવર્ણદાન આવે ત્યાં સંકલ્પ મુક્તા જન્મ્યે અને રજતદાનમાં આધિયાના છુટા મુકયા એટલે બધાં પાપ ધોવાઈ જાય એવી મગવડ આજના સુધારકો કોઈ પણ ધર્મમાં દેખાડવાને અસમર્થ છે એ અમારા સનાતન ધર્મનો વિજય કંઈ કમ નથી પણ આ ઠેકાણે જાણે જરિયાની ખાણોનોજ જમાવ હતો. દોલસાનું રતન પદરે બાંધતાં કાકાને સંકોચ થવા લાગ્યો. બાયડી કાળી હોય એટલે છોકરાં પણ કાળાંજ થવાનાં કુટુંબમાં એકવાર કાળો રંગ પેડો તો તેને પાછો ધોઈ ધોઈને કદાકતાં નહિં નહિં તો પણ પાંચ સાત પેઢી સહજ નીકળી જાય, અને એટલી પેઢી જોવાનો સુદિન આવે એટલી કાકાની વય ન હોતાં એ ઠેકાણું પણ તજવું પડ્યું.

થોડા દિવસ આમ જતા એક ઘર કાકાને નજરે ચડ્યું. અદલ-ડપણાં કે પુખ્તપણાંની સીમા પરનું વય, અર્ધ અને સોનાની વચ્ચેનો રંગ, સ્પર્શ કરતા સોયાની પેડે ભોંકાય એટલી સુકી પણ નહિ અને મોલવધાવ ટાણે ધરેડી રાંદવાં લાવવા પડે એટલી સ્થુલ પણ નહિ એવી અંગયણિટ. પણ કાકાએ એનું માથું કરવાનું બીડું ઝડપું, ઘડી-ભર એ કન્યા મળે તો એ સંલગ્નિત બનાવવા માટે ગત સ્ત્રીના મૃત્યુ બદલ હર્ષ પણ થયો. હવે મુસ્કીલી ફક્ત કન્યાપક્ષનો હકાર મેળવવાની હતી.

સામ બેઠી કાકાએ કન્યાની કુડળી મેળવી કહાડી. કાકાને જ્યોતિષનો અપાર વહેમ હતો. પ્રજા વરવધુની પત્રિકા તત્તેતત અનુકૂળ બને એ સંલગ્નિતજ નથી ક્યાંક ત્રુટી રહી જાય છે, કોઈ કોઈ વાર તો એ પક્ષનાં ગ્રહો એવા વિરોધી હોય છે કે એવ પત્રિકાના શત્રુ ગ્રહો.

એકમેક પર અહાઇ લઇ જઇ લયંકર સમરોગણુ જમાવશે એ બ્હીકથી
મે પત્રિકા પાસે પાસે રાખવામાં પણ બ્હીક લાગે છે. આવીજ એકાદ
વઢવાડ અસંગે મુખશ્રીમાં લપકાક પડવાથી મંગળનું મેઠું રાતુંચાળ
ધયું હશે; એજ રીતે શનિની કેડમાં ઇચ્છા પહોંચવાથી માંડ માંડ મંદ
ગનિએ હાલી ગાલી શકે છે. અરતુ કાકાને વંદેમ ઘણો એટલે પત્રિકા
વ્રમ્બને બેઠા, પણ કેમે કરી ચિરા લાગે નહિ. ચન્દ્રગળ જોવા જતાં
કન્યાનું મુખ યાદ આવતું ઘણી મહેનતે અદ ગોઠવતાં માર નીકળ્યો
કે કાકાના અદ કન્યાને પ્રતિદૂત હતા. પણ કાકા એમ ગભરાય એવા
ન હતા, વહાકદાચિત્ કાકાના અહના બળથી વધુનો લગ્નોત્તર ઘાત
થાય તો એના મરણ પછી ફરી લગ્ન નજ કરવાં એવો નિશ્ચય કાકાએ
જાહેર કર્યો. અને બાકીના અહો માટે કાકાએ જપદ્વારા શાંતિ કરાવવા
પ્રાપ્તિ વરાખ્યાં. તેમાં એમના ગોર જગજીવન શુદ્ધ તોતકા હતા
એટલે તો એક જપ બોલવા જાય ત્યાં તો છ છ સાત સાત જપ કરી
જાય એટલે જપની સંખ્યા પણ સારી જેવી થાય એ ફાયદો. આમ
અદશાંતિ થઇ, પણ કન્યાપક્ષના ચિત્તની શાંતિ કરવા કાકાએ નવી
કુંડળી તૈયારી કરી, મુર્યાની યોજના એકડક ઠંડાગાર કુંભની રાશીમાં
કરી. ચન્દ્રપરના શરાલાના છવની દરકાર ન કરતાં એને મિંદરાશીમાં
ગોઠવ્યો. ભુધ અને વૃષભનું ચોકું ખુશાલ એમાડી દીધું, અને મંગ-
ળની અને મેશનો ટકકર લગાવી દીધી. કુંડળી તૈયાર કરી કાકા ફકકક
કપકાં પહેરી કન્યાવાળાને ત્યાં જવા નીકળ્યા. જગજીવન શુદ્ધ પહેલેથી
ત્યાં કહી રાખ્યું હતું કે રા. ત્રિપુરાગિરિંકર કન્યાનું માથું કરવા આવ-
વાના છે. પોતા માટે કે પોતાના દીકરા માટે એ વાત શુદ્ધે ભરમમાંજ
રાખી મુકી હતી, કાકાને કન્યાના સખંધીએ આવકાર આપ્યો થોડી-
વારે કુંડળીઓની અનુકૂલતાની તારીફ પુરી કરી. કાકાએ કન્યાના
ભણતર વિષે સવાલ પુછ્યો. કન્યા અગ્રેજી ભણેલી છે જાણી કાકાને
જરા ખેદ થયો કાકાનો દ્રઢ નિશ્ચય હતો કે છોકરીઓને શિક્ષણ આપ-
વાથી નીતિનો ભંગ થાય છે, છતાં કન્યાનું રૂપ યાદ કરી કાકા બોલ્યા.

" કંઈ હરકત નહિ, આટલાં ધોરણ શીખતાં જેટલાં વરસ
લાગ્યાં એટલાં વય એ બૂલતાં લાગશે! શીખેલાં ધોરણુ ભુલી જવા માટે

સ્ત્રીઆરાજ્ય.^૧

એ તિહાસિક કાળની પહેલાંના સામાજિક રીતિરિવાજોનો અભ્યાસ ધણેજ રસદાયક છે. તેવા અભ્યાસને પરિણામે વિદ્વાનો એમ માનતા થયા છે કે ધણા જુના કાળમાં, કુટુંબ, જાતિ અને સમાજ ઉપર, આજે જેમ પુરુષ સત્તા ભોગવે છે તેમ સ્ત્રીઓ ભોગવતી, પુરુષો માત્ર શિકાર કરતા કે હડતા પિતૃત્વના ઝાંખા ખ્યાલોજ મનુષ્ય પાસે તે વખતે હતા. છોકરું, માતાનુંજ ગણાતું અને, અચપણમાં, માતાજી છોકરાનું જતન અને પોષણ કરતી.^૨ એવું પણ મનાય છે કે, એક વખત એવો હતો જ્યારે સ્ત્રીઓ બધી સાથે રહેતી અને પુરુષો માત્ર નિવૃત્ત કાળે તેમની પાસે જઈ શકતા. આ યુગને આધુનિક વિદ્વાનો સ્ત્રીઆરાજ્ય (Matriarchate) કહે છે.

આ સ્ત્રીઆરાજ્યનાં સ્ત્રીનાં પ્રજાળની યાદી દેતા એક રિવાજનો ઉલ્લેખ પ્રાચીન ગ્રેસના ઇતિહાસમાં છે જગવિખ્યાત ગાયક યુવાન ઓર્ફિયસ, પોતાની પત્ની પર્યથર જની ગઘ પછી ગાંડો થઈ ગયો હતો. તે જ્યારે ફરતો ફરતો ગ્રેસનાં જંગલમાં પહોંચ્યો ત્યારે નીચેની વાતમાં છે તેમ, તેને, પોતાનાં વાર્ષિક સંમેલન પ્રસંગે એકઠી થયેલી સ્ત્રીઓએ, નિયમનાં ઉલ્લંઘન માટે, ચાળખે ચાળખે મારી નાખ્યો હતો.

૧. આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નીચે મુજબ લાગે છે. સ્ત્ર્યાઃ રાજ્યમ્ ઉપરથી અપભ્રંષ થઈને સ્ત્રીઆરાજ્ય થયું લાગે છે.

૨. આના પુરાવાં તરીકે ઉપનિયદમાંની સત્યકામ જાળાસિની વાત મુકી શકાય તેમ છે. જ્યાં સ્ત્રીનીજ સત્તા હોય ત્યાં, સંભવે છે કે, પિતાના ગોત્રનું જ્ઞાન બાળકને ન હોય. મહાભારતમાં. પણ પાંડવો કૌન્તેય, નામથી ઓળખાય છે.

પણ આશ્ચર્ય જેવું તો એકે કે, અત્યારે પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના Bunda Bush નમના પ્રદેશમાં એજ રિવાજનું અસ્તિત્વ હોવાનો પુરાવો હમણાજ મળી આવ્યો છે. 'Like the beak of a sub-nurged world.' 'અમેરિકન વીકલીના તા. ૫-૧૧-૨૫ના અંકમાં પ્રખ્યાત અમેરિકન મુસાફર જે. એલ. બેકે (કેમ્ડન, ન્યુજેરેસી) નીચેની વાત પ્રસિદ્ધ કરી છે.

“ ઉપર ઇસારો કરેલ રિવાજ સમજવાને આપણે પ્રથમ તો તેમના (Bunda Bush ના લોકોના) કેટલાક રિવાજ સમજવા પડશે, આફ્રિકામાં—સીયર લીઓન પ્રદેશમાં—સ્ત્રીઓ પરણતી વખતેજ સાદી, અને બધી જાતના પુરા જ્ઞાનવાળી હોય છે. સ્ત્રીઓને અમુક સૂચનાઓ વગર, આપણામાં જાને છે તેમ, પરણાવવાનો ચાલ નથી, એટલા માટે, અમુક અમુક વખતે ભૂટી ડોસીઓ, અને પરણેલી સ્ત્રીઓ, યુવાન છોકરીઓને દૂર ઝાંડીમાં લઇ જાય છે અને જીંદગી અને કુદરત વિશે જાણવા જેટલું જાણાવે છે. ”

“ પણ આપણા બંસા પાદરીઓ, ભયંકર અનીતિ, ગાંડા ચાળા, મંગારિક જૂલ્યો અને જડ પદાર્થોની પુખ્ત વિશે ઘણી વખત આપણને કહે છે. કદાચ પશ્ચિમના સુધારકોને આ જાણતો અનીતિમય લાગે પણ આફ્રિકાના જંગલની લગભગ નગ્ન સ્ત્રીઓ, આવાં કર્મોમાં અનીતિ બેજાવવાનો વિચાર નથી રાખતી. તેમને તો આવી ક્રિયાઓ એટલે સ્ત્રીત્વની દીક્ષા, અને આશ્ચર્યકારક સત્યોનું કથનજ લાગે છે માટેજ તેઓ પોતાનાં નૃત્યમાં જન્મ, સંવતન, લગ્ન, માવતવ, મૃત્યુ વગેરે પ્રકૃતિ ક્રમના પાઠો ભજવે છે. તેઓને પોતાનો યુવાન કન્યાઓને, પુસ્તકો કરતાં નાટ્ય હાવલાવોથી સમજાવવાનું વધુ પસંદ પડે છે. આ આફ્રિકન સ્ત્રીઓ જીવનનાં સત્યો નિખાલસ મને સ્વીકારે છે. ”

“ પણ આવે વખતે, વયમાં પડનાર પુરુષને તો તેઓ “મૃત્યુની સ્ત્રી”ને, સોંપે છે, તે મૃત્યુ ઘણુંજ ભયંકર હોય છે—પણ તે કેટલી હદ સુધી જાય છે તેની મને તે વખતે ખબર નહોતી.”

“ બીલો, ફેશાંગ મલુર દનો. પણ સીતેર પાછડનો બોબો લખને તે આબો દહાડો કામ કરતો છતાં સાંજે ઉત્સાહભર્યો રહી શકતો. બીલો ઉરતાદ ગાયક હતો અને જ્યારે તે ગાતો ત્યારે

ગામલેદિ સાંભળી રહેતા. અમરી ટોળી, બીલો જે “ પરગામન ” નામના ગામમાં રહેતો ત્યાં પહોંચી. પંખા નાખેલ છાપરાંવાળાં અને ગારાની ભીંતવાળાં કેટલાંક ઘરનું ઝુંમખું તે “ પરગામન. ”

“ ત્યાં અમને ખગર પડી કે છુટ્ટીઓ. કુવાન કન્યાને તે રાત્રે, Bunda Bush નામે જંગલમાં લઇ જતી હતી. મેં તો, તે સ્ત્રીઓ ત્યાં થું કરે છે તે શોધવાનો નિશ્ચય કર્યો, તેથી તે રાત્રે, ચન્દ્ર ઉગ્યો તે પહેલાં, ગામમાંથી સરખી જઈને, સ્ત્રીઓના. અન્નસિત મન્ત્રના મૃદુ અવાજને અનુસરતો હું ચાલ્યો. ન દેખાઇ શકે તેવી જગ્યાએ ડાળીઓમાં, અવાજ કર્યા રગર હુ ભરાયો. મારાથી ચાળીસ શ્રીટ દૂર એક યોગાનમાં, પરગામનની માતાઓ ભેગી થઇ હતી. ” પાપાણના બનાવેલ આમ્ય ચૂલામાં અગ્નિ બળતો હતો. એક આખું જંગલી ઘેટું ત્યાં શેકાતું હતું, પરગામનની, ઘરડામાં ઘરડી કરચલી વળી ગયેલ ડોશી, અગ્નિ પછવાડેથી નીકળી. દેશ્ય ખડતી બનાવેલ “ હુડથી ” ‘દંકા’એલ સાત કન્યાને તે દોરી આવી. આ ‘હુડ’ ઉપર ટાળા રંગની, આંખ, કાન, નાક, વગેરે મનુષ્યનાં બધાં અંગના ચિત્રેલાં જંગલી દેખાચિત્રેલ હતાં.

જ્યારે ક્રિયા શરૂ થઇ ત્યારે હું, જરા પણ હાલપા ચાલપા મિલાપ, નીચે નમીને પડી રહ્યો. તાડનો યશિષ દારૂ તે હુડવાળી કન્યા સિવાય બધાંને આપવામાં આવ્યો. પછી, જેમ જેમ ચન્દ્ર ઉગતો ગયો તેમ તેમ નૃત્ય શરૂ થયું. પ્રથમ તો તે મિત, માપસર, ને મોહક હતું.

“તેઓ. જે બીને આપણે જમીનમાં નાખીએ છીએ અને જે પાછું જીવન મેળવે છે તેના વિશે ગાતાં હતાં. પોતાના ઉગ્ર પુરુષોના, પોતાની મૃદુ લલનાઓ મારેના સ્નેહ વિશે પણ તેઓ ગાતાં હતાં. શરૂઆતમાં યુવાન પત્નીઓજ નૃત્ય કરતી હતી અને ઘરડી ચૂલાનો દેવતા સંભાળતી હતી

‘એક કલાક પછી. બધી સ્ત્રીઓ અટકી અને શેકેલાં ઘેટાની આસપાસ ભેગી થઇ. ગ્રાણીની ખાલી ખોપરીમાં તાડનો દારૂ ફરીથી પીવાયો. અતે બધી પત્નીઓ એક જાણુએ બેઠી અને તે વૃદ્ધા તેત્રી, પોતાના હાથે ચન્દ્ર તરફ પ્રસારી, એક શોકિમય રાગ ગાવા મંડી. ચન્દ્ર

અને દાઝ અને ખોરાક અને ગરમીથી ઉન્નત થતી મંદ તેમ તેણે પોતાની મંદગીઓ અને અણુક પારાની બનાવેલ માળાઓ દૂર ફેંકી દીધી.

“તેણે પોતાનો ચણિયો ફેંકી દીધો; અને બપોરે રીતે. નગ્ન થઈને નાયત્રા મંડી. બીજી સ્ત્રીઓએ, પેટી કન્યાઓનાં મોં ઉપરથી ‘હુડ’ ઉતારી અને એક ટોપલીમાંથી, પુરુષનાં નાનાં પુતળાંઓ અને માણસ, ઘેટાં અને બીજા પ્રાણીઓના વાળમાંથી વણેલ ટેટલીક મંત્રલ ચીત્તે કાઢી.

“જુદી, બધા બેઠોની માતા, ચન્દ્રમાને પ્રાર્થતી, નાયત્રી હતી, તે અટકી અને પછી તેની છેલ્લી રાડ, આખા જંગલમાં અને છાંડોમાં રણુકાર કરવા લાગી.

“અને માથાથી બરાબર દશ ફીટ દૂર કંઈક દ્રશ્યું. એક કાળાં માર્યાને, જાડીમાંથી ઉચે આવતાં મેં જોયું. ઘાળા ડોળામાં ફરતી બે કાળાં ત્રસિત કીકીઓ મેં જોય. બધની એક કીકી કીકી-યારી મેં સાંભળી.

“ગાયક બીસો. પાતળો અને લપચકિત હોયો. મારી પેટે, તેને પણ જોવાની ઇચ્છા થઈ હતી પણ તેના બેમલપાં બધને પ્રતાપે અત્યારે તે જાડીમાંથી બહાર બેંચી કઢાયો, તે નૃત્ય તેને માટે બપોર થઈ પડ્યું. બીનેલ છતા સહિસલામત રહી શકે તેવાં પણ, શિકારીના પગરવથીજ જે પોતાની સંતાવાની જગ્યામાંથી બીકનું માર્યું બહાર નીકળી પડે તેવાં દરણુની પેટે, બીસો પોતાની સંતાવાની જગ્યામાંથી નીકળ્યો. અને સમિત મગજવાળાં માણસની જેમ તે તેજ જગ્યા સામે દોડ્યો.

“વૃધ્ધાની ચીસ પડતાંજ તે ભાગવા માંડ્યો પણ બીજાજ ક્ષણે દરેક સ્ત્રી તેની પાછળ પડી.

“Bunda ની પવિત્ર ક્રિયા પતિત થઈ.”

“આવો દેખાવ બીજા વખત જોવાનું હું કદી પણ ઇચ્છતો નથી. મારી પોતાની સહિસલામતી માટે હું નીચો નમીને પડ્યો રહ્યો. તે કાંટાળા ને અન્યવસ્થિત જંગલમાં સ્ત્રીઓએ બીસોની પુક પકડી. અને તેના ઉપર એક હુડ નાખી નેનાં આખાં શરીરને ઢાંકી દીધું.

તે હુડમાં કોણુ હતું તેની કાષ્ટને ખજર પણ પડી નહિ. તાડના દારૂથી તેઓ એવાં તો લાન વગરનાં થયાં હતાં કે તેમને કંઈ અસર રહીજ નહીં કે તે હુડમાં કોણુ હતું.

“જીજીજ કણુ, તે બિચારાને વચમાં રાખી, આ બધી સ્ત્રીઓ ગામ લાણી ઉપડી, રસ્તામાં, પેલી જુદી દેવતા દલાવવાનાં ચૂંકણાથી તેને ભોંકતી જતી હતી.

“ મને પાછળથી ખજર પડી કે ગામમાં, તેને એક ઝુંપડામાં ધકેલવામાં આવ્યો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ ત્યાં ચોક્કી કરવાં રહી અને બીજી સ્ત્રીઓ. bunda bush માં દાખલ કરેલ આ પાતકના સંસ-ર્ગથી મુક્ત થયા, જળ લાવવા ગઇ. અમુક વખત પછી. હું પાછો આવ્યો. બીજે દિવસે અમે ચાલ્યા ગયા. પણ ધુરંદતી સ્ત્રીઓ તો હજી પણ. તે આખા શરીર વીરેલા છોકરાને રક્તી બિભી હતી.

“ જે કંઠણાજનક બનાવ પછી “ન્યો તેનું” મને સ્વપ્નું પણ નહોતું, નહિંતર કદાચ હું વચમાં પડ્યો હોત. પણ હું જ્યારે કેટલાંક અઢવાડિયાં પછી પાછો રૂંધો ત્યારે મને તેની ખજર પડી.

“ ગ્રામસ્થિતના દિવસ પછી બીજે દિવસે, પોતાની વીસ શિષ્યાઓ પાસે, તે ડોશીએ લીઆના નામની વેલની એક મોટી ટોપલી બનાવરાતી અને તેમાં તે છોકરાને હુડ સહિત ખોસી મુકવામાં આવ્યો.

“પછી રિખાવવાનું ચક્રં થયું. તે જુદી, ત્રણ લાગક દિવસ મુધી તે ટોપલી પાસે જતી અને તેમાં સેંકડો કરડણી કીડીઓ નાખતી, ચોથે દિવસે તે નાવક પાસે ગઇ. આક્રિડામાં, સ્ત્રીઓને મુખીઓ જરા પણ માન કે હકક નથી આપતા. પણ જ્યારે તેમનીજ ક્રિયાનો અંગ ચાય છે ત્યારે મરતા તેમની રહે છે, ઘરડી ડોશીએ કહ્યું.

“જાતિના ઓ પિતા, તે કુતરાનું માથું મુંડવા તું તારા એક પિશાચ્યવૈદને મોકલ અને તેને હીનાથી રંગ.

“થોડા વખત પછી તે પિશાચ્યવૈદ ઝુંપડામાંથી બહાર આવ્યો. તેણે કહ્યું મેં તેનું માથું મુંડ્યું છે. તેને શાપ આપ્યો છે અને માથે રાતો હીનો ચોપડ્યો છે.

“ એક દિવસ વીતી ગયો. સખ્તઘથી અધમુઓ થએલ બીલો, પાણી સિવાય બીલું ખાવાનું નહિં મળતાં, ટોપલીમાં પડ્યો છે, પાંચમે

દિવસે સ્ત્રીઓની પ્રાપચ્છિકાઓ પુરી થઈ અને તે દિવસે વળી તે છુટીએ નાયકને કહ્યું તેણે તેને એક જગ્યાં અણીદાર કારવાળું હથિયાર આપ્યું. સ્ત્રીઓની ટોપલી ઝુંપડામાંથી લેવામાં આવી. ધરડો નાયક પિશાચ વૈદ્ય ને યોદ્ધાઓ પાછળ હિલા. આગળ ગામની સ્ત્રીઓ અને પેલી વૃદ્ધા તેની હત્યા.

“ બધાં બેગાં થયાં કે તરત નેત્રીએ સ્ત્રીઓની ટોપલી ઉપર ઉપર હિલાં થઈ પોતાનો હુકમ કહ્યો, નિયમભંગ કરનાર યુવાનને ટોપલીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યો. તેનું માથું હજી હુડમાં હતું, પણ તેનું શરીર ખુલ્લું હતું. બહાર આવ્યો ત્યારે તે લગભગ બેલાન હતો. ધરડી ડોશીએ પોતાનું હથિયાર ઉંચું કર્યું. તેની કાર તડકામાં ચમકવા લાગી. મદદગારોએ, ખીલોની, મુઠેલને ચોપડેલ ડોકનો પાછળનો ભાગ ખુલ્લો કર્યો. અને આ વેર લેતી, ડોશી માટે તેને બરાબર વોકો વાળ્યો. ડોશીની કારની રાડ સંભરાણી. પછી તેનું હથિયાર પડ્યું. અને સ્ત્રીની પવિત્ર કિયાતે બ્રજ કરનારનું મસ્તક તેની હુડમાંથી બહાર જમીન ઉપર ગળડી પડ્યું.

વિધિ મુજબ, મદદગારોએ દવે, તે મસ્તક હાથમાં લઈ તે ડોશીને આપવાનું હતું. તેમણે તે આપવા માટે ધક્યું. ડોશીએ હાથ સંભાળ્યા પણ ત્યાં તો એક ચીસ સાથે તે જમીન ઉપર બેલાન થઈ, પડી ગઈ.

“તે ફર જમ્ખાએ, પોતાનાજ પોતરાને મારી નાખ્યો હતો.

“ જ્યારે પિશાચ વૈદ્ય, મુંડીની ઝુંપડામાંથી બહાર આવ્યો ત્યારે તેણે તે છોકરાને ઓળખ્યો હતો, પણ તેણે કંઈ નહિ. તે એક જાતની આફ્રીકન મશ્કરી કરવા માગતો હતો. દાદી પડી કે બધા દરવા. buntad ની પવિત્ર કિયાતો રંગ રહ્યો—પણ જંગલી પુરુષ અને જંગલી માતાના ભોગે.

એક ઉખાણું.

મારું નામ બે અક્ષરનું છે. અને હું એક જીવનું જીવનું પ્રાણી છું. મને પણ ક્યારેય પેદા કર્યું છે. લગભગ દરેક સંસારી ઘરમાં હું હોઉં છું, બન્ને અક્ષર જુદા જુદા ખોલીયે તો તેનો કંઈજ અર્થ થતો નથી, પરંતુ સાથે ખોલવાથી મેં કહ્યું તેમ અગત્યનું પ્રાણી છું અને તે એટલે મુખી કે મારા વિના સંસાર ચાલેજ નહિ મને બે પગ, બે હાથ (આગલા પગ કહેા તો પણ ચાલે તેવું છે) બે આંખ અને એક નાક છે (પણ ‘નાક નથી’ એમ ઘણીયે વાર મને સમજાવવામાં આવ્યું છે) ઘરની બહાર તો જવડેજ દેખાઉં છું, તો એ પ્રાણી કયું ? આ ઉખાણો બરાબર સમજાય તેને માટે નીચેની વધારાની લખીકત વાંચવાથી અર્થ જાણવામાં સુગમતા પડશે.

તે પ્રાણીને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો હોવાનું જણાયું છે. જો કે તેનીજ જાતના અમુક પ્રાણીઓ કે જોઓના પ્રસંગમાં આ પ્રાણી બહુ આવે છે, તેઓનું માનવું છે કે આ પ્રાણીને જ્ઞાનેન્દ્રિયો નથી. અથવા દશે તો મોટી હિમરે દેખાવ દે છે. આ ઉપરાંત આ પ્રાણીમાં નીચે જણાવેલી ખાસીયતો ‘હોવીજ જોઈએ’ અગર તો ‘છેજ’ એમ પણ આ પ્રાણીની જાતિનાંજ અમુક પ્રાણીઓ લાર દધતે જણાવે છે અગર તેઓ માને છે. (જો કે ખરેખર હોતી નથી) જેવી કે:—

હિમર કરતાં પ્રમાણમાં વધારે મજબુત હોય છે. તેની પાસેથી મને તેટલું કામ લેવામાં આવે તો પણ તેણે ઓછુંજ ગણવું જોઈએ. કરતે કામે ગાળો અને કદાચ માર પણ પડે છતાં તેવી સ્થિતિ તેણે મુખ ૩૫ ગણવી જોઈએ. યાક શું છે તેની તેને ખબરજ ન હોવી જોઈએ. ખુશામત કરવી તે પોતાની ફરજ સમજવી જોઈએ. તેનાં પાળનારાં તરફથી કૃપા કે ખદાનજર, જે મળે તેને માટે આપનાર તરફ પોતાની કૃતજ્ઞતાજ દર્શાવવી જોઈએ. તેનાથી અજાણમાં અગર

અજ્ઞાનમાં તો બૂલ થઇ જ શકતી નથી, પણ જો બૂલ થાય તો તે બાણી બુઝીનેજ કરે છે એમ બીજાઓ માને ને કરે તો તે વાત તેણે કબુલ રાખવી જોઈએ.

સારાં કામ માટે તેણે જરૂરી કે ઉપકારની આશા ન રાખવી જોઈએ.

પોતે બીજાકુલ ગ્રાણી આવે છે અને મિષ્ટાન્ન કે દૂધ પોતાને ભાવતું નથી એવું બીજાઓ દુરાવે અને જાહેર કરે તો તે મતને ટેકા મળે તેવું વર્તન રાખવું જોઈએ.

સારે નરસે પ્રસંગે સર્વથી વધારે દસરડો પોતેજ કરવો જોઈએ અને તે હક જો બીજાઓ છીનવી લે અગર છીનવી લેવાની કાશીશ કાર્યથી અગર વાણીથી કરે તો તે ગુન્હાની શિક્ષા પોતેજ સદન કરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ.

આ પ્રાણી કોઇ દીવસ સામેસાથું માંદું પડતું નથી, પણ જો કદાચ પોતાને મંદવાડ છે એમ જણાવી દેવાય તો તે ઢોંગ છે એમ માનવાનો બીજાઓનો હક સ્વીકારવોજ જોઈએ.

અપાર સદનશક્તિ પોતાનામાં છે એમ બીજાઓ માનો તેની કસેદી તેઓ કરે તો તે—અગર આનાકાનીયે કરવા દેવી. જ્યાં પોતાને વાંક ન હોય અથવા નહિ જેવો હોય ત્યાં બીજાઓને મોટો વાંક નજરમાં દેખાય તો તે ખંતે વાતનું સત્ય સ્વીકારવું. જેને યાદની ખખર ન હોવી જોઈએ તેને વિમામની તો જરૂરજ શું હોય? અને જ્યાં બધો વાંક અને કસુર પોતાનાજ હોય ત્યાં મનસાફ કરાવવાની જરૂર નજર હોય તે તો સ્વભાવિક છે.

સૌથી વધારે નવાઇની વાત તો એ છે કે આ પ્રાણીને કુદરતી દાનતો ફાઇની દાનરીમાં લાગતીજ નથી અને લાગતી દરે તો અને જરૂર પડે તો આડ આડ દિવસ સુધી રોકી રાખવાની શક્તિ ધરાવે છે વળી આ પ્રાણી જગતમાં મનુષ્ય પ્રાણીની વૃદ્ધિ માટે આવશ્યક મનાયું છે.

આ શિવાગ બીજી ઘણીયે ખાસિયતો તેનામાં હોય છેજ એવી ભાવના કરવામાં આવી છે પણ દુકામાં તે પ્રાણીને જીભ વાપરવાનો, ન્યાય માગવાનો, પુરતું ખાવાનો, પુરતી બુદ્ધિ વાપરવાનો કે હોવાનો તથા સ્વમાન હોવાનો હક કે દાવો હોય એમ, તેનીજ જાતનાં અમુક વર્ગનાં પ્રાણીઓ, સ્વીકારવા ના પાડે છે.

તો તે પ્રાણી કયું ?

શ્રી વડનગરાનાગર પરિષદ

નજરનોંધ.

મું બઈમાં તા. ૨૦ અને તા. ૨૧મી માર્ચ ૧૯૨૬ના રોજ આન્ડરોડ ધીજ પાસેના મુજફરાબાદ હોલમાં આ પરિષદનું પ્રથમ અધિવેશન થયું હતું. સત્કારસમિતિ આશરે સવાસો સભ્યોની હતી. તેનું પ્રમુખપદ રા. રા. હિમ્મતશાહ ગણેશજી અંજારિયાને આપવામાં આવ્યું હતું, અને પરિષદનું પ્રમુખપદ શ્રીમાન લક્ષ્મીભાઈ શામળાદાસ મહેતા સી. આઈ. ઇ. એ શોભાવ્યું હતું. પરિષદમાં હાજર થએલાઓની સંખ્યા સગલગ પાંચસોની હતી. જેમાં પચાસેક સ્ત્રીઓ હતી,

શનિવાર તા. ૨-૩-૨૬ના રોજ પરિષદની બેઠક ત્રણ વાગ્યે શરૂ થઈ, રાતના સાડાબાર વાગ્યા સુધી ઉત્સાહભરે ચાલુ રહી હતી. ત્યારે સત્કારસમિતિના પ્રમુખ શ્રી અંજારિયાએ વિદ્વાતભરેલા અને વિચારણીય ભાષણ દ્વારા, મનુષ્ય સર્વથા Creature of circumstances—કાળને શરણ—નથી પણ creator of circumstances કાળનો કર્તા—છે એમ બહુ યુક્તિપુરઃસર દલીલોથી દર્શાવીને, નાગરોને નાગરત્વ જળવી રાખવા અને તેનું સંવર્ધન કરવા માટે અસરકારક પ્રોત્સાહન કર્યું હતું, નેમજ પરિષદનો આવશ્યકતા અનં સાર્થકતા સંબંધી વિચારો બતાવી, આવી પરિષદ અનર્થરૂપ નીવડશે, અને નાગરજાતિનાં ધર્મમુલક ગૌરવનો ઉચ્છેદ કરશે, એવી ભ્રાન્તિ રાખનાર ‘અતિરેલો પાપશંકી’ વર્ગને આત્વાસન આપ્યું હતું.

ત્યાર પછી પરિષદના શ્રીમાન પ્રમુખ શ્રીએ પોતાનાં ભાષણમાં જાતિબંધુઓની, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યની સ્થિતિની નોંધ લીધી

હતી અને જ્ઞાતિઅંધુઓની અવનતિનાં કારણો. અન્ય જ્ઞાતિની તુલનામાં નાગરજ્ઞાતિની હલકી કદર અને ઉતરતું સ્થાન, તેમજ ઉન્નતિના માર્ગે બહુ સાદી, સરળ, પણ સચોટ ભાષામાં દર્શાવતાં, પોતાના વિશાળ અને વિવિધ પ્રકારના અનુભવસિદ્ધ વિચારો, નિરભિમાન પણે અને એક સાચા જ્ઞાતિદિતચિંતકની નિખાલસ બુદ્ધિથી પરિષદ સમક્ષ રજુ કર્યા હતા.

આ યથા બાદ, સત્કારસમિતિનાં મંત્રીમંડળે નિધાર કરેલા ચાર ઠરાવો પર વિચાર કરવા સાંકેક સભ્યોની વિષયવિચારક સમિતિ ગોઠવવામાં આવી હતી. તે મમિતિનું કામ બહુ રસ પડતી રીતે, ઉત્સાહ પૂર્વક રાતના સાડાબાર વાગ્યા સુધી ચાલુ હતું.

બીજે દિવસે રવિવારે, પરિષદની એક સત્તારના અગિય રથી સાંજના સગભગ નવ વાગ્યા સુધી ચાલુ રહી હતી. ત્યારે વિષયવિચારક સમિતિએ નક્કી કરેલ ઠરાવો ઉપર ત્રીસેક સભ્યોએ પોતાના વિચારો રજુ કર્યા હતા. ઉવટના પાસ થયેલા ઠરાવો આ પત્રમાં બીજે છાપ્યા છે.

બાદ સત્કારસમિતિના અને પરિષદના શ્રીમાન પ્રમુખ મહાશયો પ્રતિ આભારદર્શક ઠરાવો કરી પરિષદનું કાર્ય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું હતું.

એકદરે મર્વ કાર્ય દર્ષ અને ઉત્સાહ પૂર્વક થતું હતું. વિશેષ નોંધ લેવા જેવી હકીકત એ છે કે સૌ. મુદ્રિકાબહેન દિગ્મતસાલ અંજારિયા અને સૌ. સંગેજીની બહેન નાનક મહેતાએ સ્ત્રીકળવણીની અગત્ય સંબંધે અને સ્ત્રીઓનું સ્થાન પુરુષવર્ગની તુલનામાં સમાન કેટલું હોવા પરત્વે, અસરકારક રીતે ભાવણદ્વારા પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા હતા, ને વખતે આપણે નિત્ય તર્પણમાં યાદ કરીએ છીએ તે ગાર્ગી, વાયકનથી, મેંત્રથી વગેરે ઋષિપત્નીઓનું સ્થાન આપણી ગૃહલક્ષ્મીઓ હજી પણ શોભાવી શકે તેમ છે એમ લાગ્યું હતું. સંસારયાત્રા, સુશીલ, સંસ્કારી અને ગૃહસ્થાશ્રમધર્મપરાયણ સ્ત્રી વિના જરૂર નિષ્ફળ નીવડે છે. ના ના નારી નિષ્ફળ લોકયાત્રા એ સિધ્ધાંત આ સોભાગ્યવતી સત્તારીઓના દાખવાથી સર્વતી નજરે પુરવાર થયો હતો.

પરિષદ્.

પ્રથમ અધિવેશન.

તેમાં પસાર થયેલા ઠરાવો.

ઠરાવ ૧.-કેળવણી.

શ્રી અખિલભારતવડનગરાનાગર (બ્રાહ્મણ-ગૃહસ્થ) પરિષદ પોતાના પ્રથમ અધિવેશન પ્રસંગે કેળવણી સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે પોતાની માન્યતાઓ પ્રગટ કરે છે અને માર્ગો સૂચવે છે:-

(અ) એકંદરે કેળવણી અને સંસ્કારી જ્ઞાતિ ગણાતી હોવા છતાં વડનગરાનાગરજ્ઞાતિ જેવી વિદ્યોપજીવી અને મુમયત્ત જ્ઞાતિએ આજુ કેળવણીનો જેવા અને જેટલો લાભ સાંસ્કારિક અને વ્યાવહારિક ઉદ્દેશ માટે લેવો નોંધએ તેવો અને તેટલો લીધો નથી; અને તેથી જ્ઞાતિનાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં યુવક-યુવતીઓને લજામણ કરે છે કે તેમણે યથાશક્તિ આજુ કેળવણીનો પુરેપુરો લાભ લેવા અને ઉચામાં ઉંચી બુમીકાએ પ્રમાણમાં વધારે સંખ્યામાં પહોંચવા ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા, તેમજ જ્ઞાતિને વિજિત કરેછે કે આપણા યુવક-યુવતીઓ ને કેળવણીની બાબતમાં પુરેપુરી અનુકૂલતા આપવા કેળવણીભંડારો, લોનો, શિષ્યવૃત્તિઓ, ધનાભો, જાત્રાલયો વગેરે પ્રકારની સામુદાયિક યોજનાઓ કરવી.

(આ) કેળવણી, કાયદો, વૈદ્યક આદિ સંસ્કારી (Learned) ગણાતા પંથાઓની કેળવણી ઉપરાંત આપણા જ્ઞાતિજનોએ પોતાના સંગોગો અનુસાર વિજ્ઞાન, કળા, વ્યાપાર, હુન્નરઉદ્યોગ, અને લેક્કરી બાબતની કેળવણી લેવી નોંધએ, કારણ કે આજુ જમાનામાં તેમ ક્યાં વિના છુટકો નથી.

(છ) ચાલુ ફેળવણીની આવશ્યક પુરવણી તરીકે આપણી જ્ઞાતિનાં યુવક-યુવતીઓને આપણા ધર્મનું, આપણા રીતરીવાજો અને આપણી જ્ઞાતિના ઇતિહાસનું જ્ઞાન મળે એવી યોજનાઓ થવાની જરૂર છે.

(છ) જમાનાને યેગ્ય ચાલુ ફેળવણીના મંદિર ઉપરાંત આપણી જ્ઞાતિની બાલાઓને ખાસ કરીને ગૃહવિદ્યા આદિ વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન મળે તેવી અવસ્થા થવી જોઈએ.

રજી કરનાર:—૨૦ ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા (નડીઆદ)

અનુમોદન આપનાર:—(૧)૨૦ હરસિંધભાઈ વળુભાઈ દીવેટિયા અમદાવાદ

(૨) સૌં સરોજની નાનક મહેતા (મુરત)

(૩) ડૉ|| મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે (મુરત)

(૪) ડૉ|| રમણલાલ કનૈયાલાલ યશિક (નડીઆદ)

(૫) રા. જયશંકર પ્રાણશંકર ટેબર (ખંભાળિયા)*

ઠરાવ ૨.—આરોગ્ય.

શ્રી અખિલભારતવડનગરાનાગર (ધ્યાત્મજ-ગૃહસ્થ) પરિષદ પોતાના પ્રથમ અધિવેશન પ્રસંગે જ્ઞાતિજનોના આરોગ્ય સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે પોતાની માન્યતાઓ પ્રદર્શ કરે છે અને માર્ગો મૂકે છે:—

(અ) હૃદય વર્ણની બીજી જ્ઞાતિના પ્રમાણમાં આપણી જ્ઞાતિનાં સ્ત્રીપુરોના આરોગ્ય એકંદરે ખાસ જોડું ભાગ્યે ગણાય, છતાં આગળનાં વખતનાં આપણી જ્ઞાતિનાં સ્ત્રી-પુરોને મુકાબલેજ માત્ર નહિ, પરંતુ નવા જમાનાના સંયોગોને ‘પુરેપુરી રીતે પહોંચી વળવા માટે જોઈએ તેવા આરોગ્યના પ્રમાણમાં પણ આપણી જ્ઞાતિનાં સ્ત્રી-પુરોના આરોગ્ય સોમાન્યતઃ અને સ્ત્રીઓનું વિશેષતઃ અસંતોષકારક છે.

(અ:) આપણી જ્ઞાતિની સ્ત્રીઓમાં સુવારોગ, દાયરોગ સંગ્રહણી, હીસ્ટીરીયા વગેરે જે મહારોગ ચિન્તાજનક પ્રમાણમાં પ્રવેશ પામ્યા છે અને જેમને પરિણામે આપણી યુવતીઓ મ્હોટી સંખ્યામાં અકાલ

* શ્રી કરાચીવડનગરાનાગરમંડળ તરફથી પરિષદમાં મોકલાએલ. પ્રતિનિધિ.

અવસાનની ભોગ બને છે તે બાજતમાં આપણી ચાલુ ફંદિઓ કેટલે અંશે અને આપણા હાલના સંયોગો કેટલે અંશે જવાબદાર છે તેની વિશ્વાસપાત્ર વૈચકીય દ્રષ્ટિથી તપાસ થવી ઘટે છે.

(ઈ) આપણા યુવક-યુવતિઓ બ્યાબામશાલાઓમાં તેમજ રમ-તગમતોમાં યથાશક્તિ ભાગ લે એવું વ્યક્તિગત તથા સામુદાયિક ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

(ઈ) બાળ-નીરપ્રવૃત્તિ (Boy Scout Movement) આપણા શાંતિબાહીને પ્રિય થાય અને તેઓ તેમાં હોંસભર મહોટી સંખ્યામાં જોડાય તેવા વ્યક્તિગત તથા સામુદાયિક પ્રયાસ થવા જોઈએ.

(ઉ) બાલ-સંરક્ષણ શાલ-ઉછેર વગેરે વહેવારોપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપણી શાંતિની ઓઓને મળે તેવા યોજનાઓ થવી જોઈએ.

રજુ કરનાર:—૨૧૦ નયનમુખલાલ દરિલાલ પંડ્યા (નડિયાદ)

અનુમોદન આપનાર:—(૧) ૨૧૦ મુકુન્દરાય બળવંતરાય દવે (સુરત)

(૨) ૨૧૦ જયેન્દ્રરાય ભગવાનલાલ દુર્ગાજી (અમદાવાદ)

(૩) ૨૧૦ રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી (નડિયાદ)

(૪) ૨૧૦ ત્રિકમલાલ હરજીરાજકર જાયા (ગામનગર)

(૫) ૨૧૦ પંડિત અમૃતલાલ વૈષ્ણવ (ભૂજ)

(૬) ૨૧૦ રાજેન્દ્રરાવ સોમનારાયણ દલાલ.

ઠરાવ ૩—આર્થિક સ્થિતિ.

શ્રી અખિલભારતવડનગરનામર (બાલશુ-ગૃહસ્થ) પરિષદ પોતાના પ્રથમ અધિવેશન પ્રમંજે શાંતિની આર્થિક સ્થિતિ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે પોતાની માન્યતાઓ પ્રગટ કરે છે અને માર્ગો સૂચવે છે.

(અ) આપણા શાંતિમનોનો મહોટો ભાગ જ્યારે રાજ્યની સેવા મરતો હતો ત્યારે આપણી શાંતિની એકંદરે જોવી આર્થિક સ્થિતિ હતી તેવી હાલમાં નથી, તેમજ પુર્વે સોંધવારી હોવાથી જોટલી આવ-કમાં ખેડી બાંધણીથી રહી શકાતું તેમ હાલ સંયોગો બદલાતાં અને જીવનપદ્ધતિના ખ્યાલોમાં ફેરફાર ચતાં રહી શકાય તેમ નથી; તેથી ખુદ્ધિબલ ઉપર ઝાંઝુમનારી આપણી સ્વાસ્થ્ય શાંતિએ ચાલુ કેળવણીનો પુરેપુરો લાભ લેવો ઘટે છે અને તે દ્વારા મુલભ થતી રાજ્યસેવા.

કાયદો, વૈદ્યક, કેળવણી આદિ પ્રદેશોમાં પુરુષાર્થથી ઉંચે જવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરનો છે, અને તે. ઉપરાંત વ્યાપાર તથા હુન્નરઉદ્યોગની દિશાઓમાં પણ યથાનુકૂલ આગળ વધવું આવશ્યક છે.

(આ) જે સમયે અવિભક્ત કુટુંબની પ્રધાનું બલ કમી થતું જાય છે અને વ્યક્તિગત ખર્ચો વધતાં જાય છે તે સમયે આનન્દના તથા શોકના પ્રસંગોમાં થતા ખર્ચો ઓછાં થાય એ ઇષ્ટ છે.

(ખ) જે વ્યક્તિઓ તથા કુટુંબો દુર્ભાગ્યે નબળા સ્થિતિમાં આવી ગયાં હોય અને જેમને આજરૂબેર નિર્વાહ માટે આશ્રયની જરૂર પડે તેમ હોય ત્હેમને ત્હેમના સ્વમાનનો ભંગ ન થાય તેવી રીતે મદદ આપવા સ્થાનિક તેમજ કેન્દ્રીય ભંડોળોની જરૂર છે.

(ઘ) શાંતિજનોના વ્યક્તિગત તથા સામુદાયિક આર્થિક દિન માટે સહકારના સિદ્ધાન્તનો જેટલો પ્રયોગ થઈ શકે તેટલો કરવો એ ઇષ્ટ છે.

(ઙ) વધારેમાં વધારે બદલો સલામતીથી મળે તેવી રીતે નાણાં રાકવાના માર્ગો તથા અર્વાચીન કાલની આર્થિક યોજનાઓ સંબંધી નિષ્કામપાત્ર માહિતી શાંતિનાં સ્ત્રીપુરુષોમાં પ્રસારે તેવી વ્યવસ્થા કરવી એ ઇષ્ટ છે.

રજુ કરનાર:—રા. ગુણવંતરાય ગુલાબરાય દેસાઈ (ભાવનગર)

(૨) રા. રમણીકરાય નવનીધરાય મહેતા (ભાવનગર)

અનુમોદન આપનાર:—(૧) રા. શંકરરાય અમૃતરાય સૈયદ

(૨) રા. અંબાલાલ જુલાખીરામ જાની (નડિયાદ)

(૩) સૌ. મુદ્રિકાએન અંબરિઆ (મુંબઈ)

(૪) રા. વસન્તરાય હરિશંકર વછરાજીની (ભાવનગર)

(૫) રા. મનુલાલ ચન્દ્રવિદ્યાનંદ પંડ્યા (સુરત)

(૬) રા. ચન્દ્રશંકર મણિશંકર પંચોળી (પાટણ)

(૭) રા. ગુલાબરાય સોમજી ધોળકિયા (ભુજ)

(૮) રા. શંજુલાલ બેચરલાલ દવે (પેટલાદ)

ઠરાવ ૪—સ્થાયી સમિતિ.

(અ) પરિષદનું બીજું અધિવેશન થાય તે પર્વન્ત સામાન્ય મંડલ તરીકે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેની સ્થાયી સમિતિ (Standing Committee) નીમવી અને ત્હેને બે ખાસ કામ સોંપવાં: (૧) જુદાં જુદાં નાગરસ્થાનોનાં વસ્તીપત્રકો તૈયાર કરાવી એકત્ર કરવાં તેમજ તે તે સ્થાનોના રીતરીવાજની નોંધ તૈયાર કરાવી તે એકત્ર કરવી. (૨) પરિષદે મંજૂર કરેલા ઠરાવોના અમલ સંબંધમાં યથાનુકૂલ વિચાર કરવો તથા વ્યવસ્થા કરવાં તેમજ પરિષદનું બીજું અધિવેશન ક્યાં ભરવું અને તે પ્રસંગે ક્યા પ્રતો સલામતીથી ચર્ચવા સલાહકારક છે એ વિષે વિચાર અને વ્યવસ્થા કરવાં.

(અ) આ સામાન્ય મંડળને જરૂર લાગે તો સલાસદો કોમેરવાની તથા દાયવાહક સમિતિ અને ઉપ-સમિતિ નીમવાની આ પરિષદ સત્તા આપે છે.

(ઇ) ઉપર (અ) માં જણાવાયેલાં સામાન્ય મંડળમાંથી નીચે જણાવ્યા મુજબનું કાર્યકારી મંડળ આ પરિષદ નીમે છે. તે મંડળ, પોતાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ તથા મંત્રીઓ નીમી લેશે. તથા પોતાની સંખ્યામાં વીસથી વધારે નહિં એટલી સંખ્યાનો વધારો કરી લેશે.

કાર્યકારી મંડળ:— રા. લક્ષ્મીભાઈ શામળદાસ મહેતા. (૨) રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીઆ. (૩) રાજેન્દ્રગુપ્ત સોમનારાયણ દલાલ. (૪) રા. રમણીકરાય નવનીધરાય મહેતા. (૫) રા. અંબાલાલ જુલાખીરામ જાની. (૬) રા. પ્રલંકર કલ્યાણરાય બક્ષી. (૭) રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા. (૮) રા. હરસિંધલાલ વળુલાલ દીવે-દીઆ. (૯) રા. ઉછરંગરાય કેશવરાય ઓઝા. (૧૦) રા. ગુલાબશંકર સોમજી ધોળકીઆ. (૧૧) રા. વસન્તરાય હરિશંકર વછરાજાની.

પરિષદનું સમતોલપણું.

મંડેડી,

તા રો પત્ર મળ્યો આપણી પરીષદની વીગત તેમજ તેને લગતું આપણો વગેરે— સાહિત્ય પણ મળ્યું, એટલે હવે આ દાગળમાં, પરિષદ સંબંધી મારા વિચાર લખ્યા વગર કેમ રહેવાય ? પદ્ય બહેનને પણ આ પત્ર ખાસ વંચાવજે કારણ પરિષદ ભરાયા પહેલાંજ તે બહુ ઉતાવળીઆં થઈ રહ્યાં હતાં.

આ પરીષદે નાગરની આનુવંશિક મુસદ્દીગીરી જાળવી ખરી. કેટલાય ધર્મચુસ્ત માણસો કેઃ છેલ્લી ઘડી સુધી, નાગરપરિષદ છુટ જાઉં કરી ધર્મનો ધ્વંસ કરશે એવું માની રહ્યા હતા. અમારા મન્દ જેવા તો કેટલાક, ‘પરિષદ વિલાપત જવાની છુટ આપશે એટલે આવને વર્ષ’ ત્યાં જવાની તૈયારી કરતા હતા. આવી ઉત્તરદક્ષિણની મનોદશા-એને સાંધી લેવી એ ઉત્તમ મુસદ્દીગીરી નથી બતાવતું તો શું બતાવે છે?

પણ પ્રથમ આધિવેશન વખતે પરિષદે આના કરતાં બીજું કંઈ આગળ પગલું લીધું હોતતો ઉમતા છોડને મુજમાંજ કાપી નાંખવા જેવું થાત. આમાં પરિષદના કાર્યકર્તાઓએ જે ગંભીર સમતોલ મનોદશા બતાવી છે તેનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં આછાં છે. અને જાત્રી છે કે આ ઉપાય, હિંદુ સ્વયંસેવક અને પક્ષનાં મન એ ન જીતી શકે તો પછી બીજો કાંઈ ઉપાય છેજ નહિ.

પરિષદની અંદર પ્રત્યક્ષ ઉત્સાહ જાણ્યોએ તથા બહેનોએ કેવો બતાવ્યો તેને વિશે તું બહુ ઉત્સાહયુક્ત વચનો વાપરે છે તે તે ઠીક પણ બીજો કેકાણે પરિષદની વાત સ્વપ્નમાંજ નથી વિચારાતી તે પણ સાચીજ વાત છે. એટલે પરિષદની સ્થાયી સમિતિનું હવેનું

કામ વાતાવરણ કેળવવાનું યશ તેના કરતાં પણ પહેલું કામ પરિષદની ખજારા ગામે ગામ ને ખુણે ખુણે પહોંચાડવાનું રહેશે.

પરિષદમાં મંજૂર થયેલા ઠરાવોની નકલ તેં મને મોકલી તે હજી મેં તો પુરી વાંચી નહિં ત્યાંતો આપણી ઉધા આવીને મને કહેવા માંડી— “ મેં નહોતું કહ્યું ? એમ ક્યાં વગર ચાલેજ નહિ. આમાં ભલેને ઇસારો કર્યો પણ અંતે એમ નહિં થાય ત્યાં સુધી કંઈ નહિ વળે. ”

મેં કહ્યું “ છે શું ? ”

ત્યારે તેણે મને ઠરાવ પહેલા (અ)નું “તેમજ જ્ઞાતિને વિશિષ્ટ કરે છે—” વગેરે વાક્ય વાંચી સંભળાવ્યું.

તેનો મત એવો છે કે જ્યાં સુધી આપણી જ્ઞાતિનું એક મધ્યસ્થ મંડળ ન બને અને તે મધ્યસ્થ મંડળે નક્કી કરેલી નીતિ પ્રમાણે ચાલનારાં ઉપ-મંડળો, દરેકે દરેક જ્ઞાતિમયક્રમાં અને નાનાં ગામમાં ન થાય ત્યાં સુધી સક્રિય કામ કંઈ નહિં થઈ શકે.

અને એક ખરી વાત રિચારવાની છે કે પરિષદના ઠરાવોની અને પરિષદ પોતાની આપણા જ્ઞાતિમયક્ર ઉપર અત્યારે તો જરાય અસર નહિ થાય—કંઈક થઈ હશે તો પણ એ દિવસમાં બસાઈ જશે એ અસર હરદમેશ જાગ્રત રાખવાનું અને તેને પ્રેરવાનું કામ પણ સ્થાયી મંડળના હાથમાં રહેશે.

પણ ઠરાવો વાંચીને ઘણી વાર સુધી નિરાશ થઈને બેઠેલ ઇન્દુ અચાનક ખહાર આવ્યો ને મને કહેવા લાગ્યો “ કાકા, મેં નહોતું કીધું ? સુધારાવાળા સાવ મુકે ખરા કે ? જુઓ તો ખરા “ કહી તેણે મને ઠરાવ બીજીની (આ) અને (ઇ) કક્ષાએ વંચાવી. તેને તો એમજ લાગી ગયું છે કે સુધારાવાળાઓએ લુચાઈ કરી આમાંજ ‘અધુ’ લખી નાખ્યું છે અને એ દ્વારા તેઓ પોતાની નેમ પાર પાડશે. ખરું પુછો તો સ્ત્રીઓની અવદશાને માટે આટલોજ માર્ગ મુચ્યો તે ઘણા ને તો અધુરું લાગે છે.

અહીંનાં ‘નાગરિક’માં ત્યારે ‘દિન્દુ કુટુંબ’નો લેખ આવ્યો ત્યારે કનુ તો ઇન્દુશેખર ઉપર શીદા થઈ ગયો હતો. તેણે ત્રીજા ઠરા-

વમાંથી પોતાને લગતું જાતી. પરિપદ, વિલકત કુટુંબમાંજ માને છે એમ સાબીત કરવાનો મહાન પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

સ્થાયીસમિતિના સંબંધમાં જે તે લખ્યું છે કે પરિપદે કરાંચીનું પ્રતિનિધિત્વ સાવ વિસાધુ છે તે ખરું છે; પણ કદાચ પરિપદના કાર્યકર્તાઓને એમજ ખચર હશે કે કરાંચીમાં બીજાં સ્થળની પેઠે નાગરનાં પંદર વીસ માણસો હશે. કરાંચીમાં અત્યારે લગભગ ત્રણ સો માણસો નાગરનાં વસે છે એ જો તેમને માલુમ હત તો ઓછામાં ઓછા ત્રણ માણસોને સ્થાયીસમિતિમાં લીધા વગર તેઓ નજ રહેત. પણ તેનો હીક.

બાકી રા. અંગરિયાનું ભાષણ ધણું સગળ છે એમાં ના પડાયજ નહિં. તેના જેવાઓ જો અમારાં મંડળનાં ‘નાગરિક’ને મદદ કરતાં હોય તો ‘નાગરિક’ ખરી સેવા બજાવી શકે. તેમનું ભાષણ બરાબર જો બધે વંચાય અને સમજાય તો પરિપદને માટે દરેકને સહાનુભૂતિ થાય. તેઓનાં ભાષણમાંથી નીચેનાં વાક્ય તરફ સ્થાયી-સમિતિનું લક્ષ ખેંચવાનું મને ખાસ મન થાય છે

“તેમ તે જ્ઞાતિની જ્ઞાતિ તરીકેની યોજના ધ્યાનમાં લઈ બધી જ્ઞાતિને રીતસર બોલાવી શકાય. પ્રતિનિધિઓ મોકલવા કહી શકાય, અરે. જ્ઞાતિની પટેલીઓને તે જાતની પ્રતિ માટે વિચાર કરતા કરી શકાય તો તો લાંબા દાળ પછી કાંઈક સતોષકારક ધોરણે નક્કી કરી શકાય ખરું પરંતુ, આવું કામ કરવા માટે, જ્ઞાતિ માટે લાગણી ધરાવનારાઓને અનવરત શ્રમ બેચાર વર્ષો સુધી લેવો જોઈએ, ગામે ગામે ભટકવું જોઈએ. નાની મોટી દરેક વ્યક્તિને મળવા માટે ધીરજ અને સમય ફાજલ પાડવાં જોઈએ અને જ્ઞાતિના કર્મવીર સાધુ તરીકે બેખ લઈ મંડવા રહેવું જોઈએ.”

ખરી રીતે એ ફકરામાં સ્થાયીસમિતિનો બધો કાર્યપ્રદેશ આવી જાય છે. એમ બની શકે તોજ સંગીન કામ થઈ શકે અને કર્મવીરો નજ મળે તેવા અશ્રદ્ધા મને તો નથી. સ્ત્રીઓ માટે કામ કરનાર પક્ષા બહેન જેવાં કેટલાંય તૈયાર હશે.

પ્રમુખનું ભાષણ તે મોકલ્યું હોતતો હીક યાત, હવે તેના વિશે પછી લખીશ.

વધુ શું ? નવીનને આશીશ.

એજ દિનકર.

સ્વ. રા. રાં. બળવંતરાય વજેશંકર છાયા.

આ પ્રતિભાશાળી પુરુષનો જન્મ, રા. રા. વજેશંકર કશ્યા-
શંકર છાયાને ત્યાં, જામનગરમાં ઇ. સ. ૧૮૭૦માં
થયો હતો. તે વખતે તેમના કુટુંબની સ્થિતિ સાધારણ હતી.

તેમનો અભ્યાસ હાઇસ્કૂલ સુધીનો જામનગર તથા રાજકોટમાં
અને બાકાનો ભાવનગર અને મુંબઈમાં થયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૭માં
તેઓ એલ. એલ. બી. થયા અને ત્યારથીજ તેમણે વકીલાતનો સ્વ-
તંત્ર ધંધો સ્વીકારેલો.

તેમનું જીવન બહુ પરાર્થેજ વીત્યું છે એમ કહેવામાં કશું
વધારે પડતું નથી. કુટુંબમાં શાન્ત સ્વભાવથી, બધાની સાથે સદા
સંપથી રહી, બધાની પ્રીતિ મેળવી હતી.

તેમણે કરેલ જ્ઞાતિસેવા અમુલ્ય છે. રાજકોટમાં ચાલતી અન-
તજ બોર્ડિંગની જે સેવાભાવે તેમણે સેવા કરી છે તે અનુપમ છે.
દરેક વિદ્યાર્થી તરફ વડિલ પિતા જેવીજ તેમની હાજરી હતી એમ
દરેક વિદ્યાર્થી કબુલ કરશે.

ઉપરાંત હાજારીવડનગરાનાગરમંડળ, વડનગરા નાગર મંડળ,
વડનગરા નાગર મંડળી વગેરેમાં પણ ભાગ લેતા.

તેમણે સતત શ્રમથી પંદર વર્ષ સુધી ચલાવેલ 'ત્રિમાસિક'
નાગરજ્ઞાતિના વિકાસમાં અને ઇતિહાસમાં ઘણુંજ મહત્ત્વનું સ્થાન
પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સિદ્ધ કરવું પડે તેમ નથી. ત્રિમાસિકના ફટલાક
લેખો આજે પણ વાંચી મનન કરવા જેવા છે અને તેમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલી અમુક બાબતો તો દરેક નાગરને જાણુવી આવશ્યક હોય તેવી છે.

જ્ઞાતિ ઉપરાંત તેમની સમાજસેવા જળી રહી. એકજ દાખલો
જમ થશે. રાજકોટમાં દુબકાળમાં પાણીની બહુ તંગી પડી ત્યારે ૦-

વસ્ત્રાસર જાત દેખરેખ નીચે દરેક ઘેર બેંઘતું પાણી પહેંચતું કરતા સં. ૧૯૬૮, ૧૯૭૨, ને ૧૯૭૬ના દુઃખોમાં સોંધા ભાવે દાણા. ચારે ને ગરીબોને જામ આપી ખરી સહાય કરી હતી. સીવીલ સ્ટે-શનમાં, મ્યુનિસિપાલિટીમાં, લોકપ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ સરકાર તરફથી નીમાયા હતા. ઉપરાંત રેડક્રોસ સંસ્થા, વનિનાવિચામ, શ્રી હાંદેશ્વર કમિટી, સનાતનધર્મસભા વગેરેમાં તેમણે ઘણા ઉત્સાહ પુર્વક ભાગ લીધેલો.

રાજકોટમાં દિન્દુકન્યાશાળા, કન્યાને આદર્શ ગૃહિણી બાવે એવી કેળવણી આપવા યોજાણી તે ચાર વર્ષ ચાલી હતી.

તેઓ સ્વભાવે સરળ, મીઠાનમાર. નરમાસવાળા, હૃદયપ્રિય. નિરપૂહ, કામ કરવામાં મક્કમ, અને નિરભિમાની હતા. વક્રીજ્ઞાતના ધંધાગાં પણ તેમણે આવીજ વૃત્તિથી કામ કર્યું હતું. જેને પરિણામે કોટડા સાંગાણી, યાણા દેવડી, દસાડા માળીઆ, અને ખાસ કરીને ધાંગધામાં સલાહકાર તરીકે છેવટ સુધી રહ્યા હતા.

આમ તેમનો સેવાધર્મ કુટુંબસેવાથી શરૂ થયો, જ્ઞાતિ સેવાનાં રૂપમાં વિકસ્યો, ત્યાંથી મમાજ સેવામાં ધુન્ધ્યો, અને ધર્મસેવાનાં ઉચ્ચતમ પગથીએ પહોંચ્યો. આમ સ્વાર્થત્યાગની વૃત્તિથી, વિશ્વસેવા કરનાર જરૂર નારાયણ રૂપ યાગ છે.

હમણાં તેમને ત્યાં માંગળિક પ્રસંગ હતો. ગદ્યતા. ૧૮-૫-૨૬ ના રોજ સવારે શહેરમાં ગયા હતા થી હટકેશ્વરનાં દર્શનનો લાભ મેળવ્યો હતો. આખો દહાડો આનંદમાં ગાળ્યો. પેટમાં બરાબર કીક નથી એવી લાગણીથી સાંજે સાત વાગ્યે તેમના ભત્રિજા સાથે ચા પીવા તૈયાર થયા ચા રકાળીમાં લીધી પણ તે રકાળી ચા સહિત શાન્ત ચિત્તે નીચે મુકી, અને નારાયણ નામનો ગંભીર સ્વરથી ઉચ્ચાર કરી, પોતાના આત્માનું ઉત્ક્રમણ કર્યું.

તેમનાં ખીજ વખતનાં પત્ની દેવીજીક્ષ્મી જે તેમનાં પહેલાંજ ગુજરી ગયાં છે તેના બે દીકરા અને બે દીકરી જીવે છે. બન્ને દીકરી પરણેલ છે મોટો દીકરોપણ પરણેલ છે.

શ્રી જગન્નિયંતા સ્વર્ગ સ્થાન આત્માને પરમ શાન્તિ આપે એવી પ્રાર્થના કરી તેમનાં કુટુંબ પ્રતિ અમારી ઉડી સહાનુભૂતિ બતાવીએ છીએ.

[રા. રા. હેલશંકર વ્રહ્મશંકર બક્ષી બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી મળેલ લખીકત મુજબ ઉપરનું જતાંત છે.]

રાજકોટ શહેર તથા સીવીલ સ્ટેશનની સમગ્ર પ્રજાની જાહેર સભા તા. ૨૩-૫-૨૬ રવિવારને રાજ કોન્ટ હોલમાં ગ. મે. દરી-લાલ એન. ગોસલીયા એમ. એ. એલ. એલ. બી. ડ્રેસ્ટ્રીક્ટ જાળના પ્રમુખ પણાં નીચે મળી હતી જેમાં નીચે મુજબ કરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

“ રા. રા. જળવંતરાય વજ્રેશંકર છાયાના અકાલ અવસાનથી રાજકોટ શહેર તેમજ સીવીલ સ્ટેશનની સમગ્ર પ્રજાને મોટી ખોટ પડી છે, તેઓ એક પ્રતિષ્ઠિત વકીલ હતા એટલુંજ નહિ પણ દરેક સામા-જિક પ્રવૃત્તિમાં તેઓ નિષ્ઠામ બુદ્ધિથી નિરન્તર સેવાપરાયણ રહેતા, દુષ્કાળ તથા પાણીની તંગી વખતે તેઓ ગરીબ માણસો તથા જન વચ્ચે રાહત આપવા માટે અયાગ શ્રમ લેતા; આવી અનેક આમાજિક સેવા તેઓએ પોતાની યુવાવસ્થાથી તે જીંદગીના છેલ્લા દિવસ સુધી જાળવી પોતાનું જીવન સફળ અને આદર્શરૂપ બનાવ્યું છે; આવા સમાજસેવકનું એકાએક અવસાન થવાથી રાજકોટ શહેર તથા સીવીલ સ્ટેશનની સમગ્ર પ્રજા તરફથી આ સભા અતઃકરણ પૂર્વક દિલગીરી જાહેર કરે છે અને તેના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ આપે તેવી પ્રાર્થના કરે છે, તથા તેમના કુટુંબને પડેલ લાગે દુઃખમાં પોતાની દિલસોજી બનાવે છે.

અને આ કરાવતી એક નહલ સદગતના વકીલ બન્યું રા. રા. ગુલામરાય વજ્રેશંકર છાયાને મોટાંજવા આ સભા મે. પ્રમુખ સાહેબને વિનંતી કરે છે.

- (૧) હરિશંકર નરસિંહરામ પંડ્યા
- (૨) શુભામ ખેમદાસ મુનસી
- (૩) વિહારદાસ ગિરીજાશંકર ત્રિવેદી
- (૪) લક્ષ્મણ દાનજી ગજગર.

Passed unanimously in solemn silence all ladies & gentlemen present standing .

Rajkot 23-5-26

(Sd.) H. N. Gosalia.

* President of the meeting

જ્ઞાતિવર્તમાન.

શ્રી વડનગરનાગરમહાજી મુંબઈ

નવી લેાન તથા સ્કૉલરશીપ:—ચાલુ માસની વર્ષ ૧૯૮૧ શ્રીમહાજી તરફથી શિરસ્તા મુજબ જુન ૧૯૨૬થી ગર થતાં મુંબઈ વિદ્યાપીઠનાં વર્ષમાં રૂ. ૨) સુધીની માસિક સ્કૉલરશીપો કોઈ પણ રથને મેંદ્રીકના ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરતાં આપણી જ્ઞાતિનાં બહેન અથવા બન્ધુને આપવાની છે. તથા મેંદ્રીક પછી કોઈ પણ લાઇનમા કિચ્ચ અભ્યાસ કરવા માટે રૂ. ૫૦થી ૭૫ સુધીની લેાનો આપવાની છે, તો આ જાગતની અરજીઓ શ્રી મહાજીના છાપેલ ફોર્મ મંગાવી તા ૩૦મી જુન સુધી મંત્રીને પહોંચતી કરવી.—

ઉપરાંત ચાલુ માસ ૧૯૨૬ની મુબઈ વિદ્યાપીઠની બી. એ.ની પરીક્ષામાં આપણી જ્ઞાતિમાંથી પ્રથમ નંબરે ઉત્તીર્ણ થનાર બહેન અથવા બન્ધુને “એન. આર. ઝીલા. કપ” ચાંદીનો પ્લાટો આશરે રૂ. ૩૦) સુધીનો આપવાનો છે, તેમજ હેલ્થી સ્કુલ લીવીંગ સર્ટિ-ફિકેટની પરીક્ષામાં આપણી જ્ઞાતિમાં પ્રથમ નંબરે ઉત્તીર્ણ થનાર બહેન અથવા બન્ધુને “સ્વ. મારાણાઈ પ્રામ્મ” આપવાનું છે તો આ માટેની અરજીઓ પોતાના સંપુર્ણ નામ હામ તથા પરીક્ષામાં મેળવેલા વિષય-વાર માટર્સ સાથેની દફતર આપીને તા ૩૦મી જુન ૧૯૨૬ સુધી શ્રી મહાજીના મંત્રીને પહોંચતી કરવી.

જામનગરના રા. રા. મુજશંકર લક્ષ્મીશંકર માન્કડને ઉદેપુર રાજમાં પોલીસ અધિકારીમાંથી પ્રાન્ત રાજનગરના હાકિમની રૂ. ૨૬૦ ની જગ્યા ઉપર નીમ્યા છે.

રાજકોટ સ્ટેટના ન્યાયાધિશ રા. હરખલાલ રેવાશંકર જીય B. A. L. L. B. ને સરન્યાયાધિશ સાહેબ રજા ઉપર જતાં તે જગ્યા નો આર્જ મુખત થયો છે.

ડૉ. ભારકર રૂપશંકર અંગ્રીયા M. B. B. S. ને મુંબ-
ઈની સર હરકીસનદાસ હોસ્પીટલમાં રૂ. ૨૨૫થી ક્વાર્ટસ સાથે હાઉસ
સર્વેન્ટી જગ્યા મળી છે.

ડૉ. ઇચ્છાશંકર કલ્યાણરાય માફ M. B. B. S. મોરબી
સ્ટેટમાં આસિસ્ટન્ટ મેડીકલ ઓફીસર રૂ. ૧૫૦)ના પગારથી નીમાયા
છે. તથા ડૉ. જનકરાય છોટાલાલ છાયા ડૉ. માફની જગ્યાએ મોર-
બી મીલમાં મેડીકલ ઓફીસર નીમાયા છે.

રા. દોલતરાય નવલશંકર વકીલ B. A. L L. B. ત્રણ
મામ માટે Western India States Agency માં મુજબ રૂ. ૬૫૦)થી નીમાયા છે.

રા. જનાર્દન અમૃતલાલ બક્ષી B. A. L L. B. હેવટની
Advocate પરીક્ષામાં પાસ થયા છે.—હાલારી નાગરોમાં તેઓ
પ્રથમ છે.—

રોજકોટ મિત્ર મંડળ તરફથી રા. દોલતરાય નવલશંકર વકી-
લને તેમજ રા. જનાર્દન બક્ષી, તથા, રા. ગણુપતરાય શંકરપ્રસાદ
બક્ષીને જ્ઞાતિ તરફનું અભિનંદન અપાયું છે.—

રા. દોલતરાય વકીલને કાઠીઆવાડ Bar Association
તરફથી address અપાયું છે

શ્રી વડનગરાનાગરમંડળ મુંબઈ તરફથી દરવર્ષે નામાંકિત
નાગરોના જીવનચરિત્ર બહાર પાડવાની યોજના ચલુ છે જેને લગતી
જાહેર ખબર તા. ૨૩-૫-૨૬ના ધિ ગુજરાતિમાં આવી છે.—

નાગરમિત્ર.

આપણા હિન્દુધર્મનેા મુક્ત પાથો શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ છે. તેમાં મુખ્ય-શ્રુતિનેા છે. મનુસ્મૃતિના બીજા અધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકમાં છે કે

ધર્મે જિજ્ઞાસમાનાનાં પ્રમાણં પરમં શ્રુતિઃ ।

(ધર્મ જાણવાની ઇચ્છા રાખનારને મુખ્ય પ્રમાણ શ્રુતિ (વેદ) છે.) એ શ્લોકની ટીકામાં કુલ્લુક ભટ્ટ લખે છે કે શ્રુતિસ્મૃતિવિરોધે તુ શ્રુતિરેવ ગરીયસી. । (શ્રુતિ તથા સ્મૃતિના અભિપ્રાયમાં વિરોધ આવે તો શ્રુતિ બલવાન છે.) સ્મૃતિમાં આદ્ય મનુસ્મૃતિ મનાયેલી છે, તેમજ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ પણ પ્રમાણ ગ્રંથોમાં મુખ્ય ગણાય છે. સ્મૃતિઓમાં ધણું ફરીને આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાચલિત એ ત્રણ વિષય હોય છે,

હવે બધી સ્મૃતિઓની પ્રવૃત્તિ એક કાલે થઇ નથી, દેશકાલની સ્થિતિ બદલાતી ગઇ તેમ તેમ સ્મૃતિઓમાં પણ ફેરફાર થયા તેનાં દૃષ્ટાંતો ધણાં છે. આરંભના સમયથી અત્યાર સુધીના આચાર, ધર્મ, તથા નિયમમાં ઘણો અંતર જોવામાં આવેછે, સ્મૃત્યુક્ત સંપ્રદાય આચાર

૧. મન્વન્નિવિષ્ણુહારીતયાજ્ઞવલ્ક્યોશનોંગિરાઃ યમાપ-
સ્તંવસંવર્તોઃ કાત્યાયનઋહસ્પતિઃ પારાશરવ્યાસશંરવલિચિ
તાદક્ષગૌતમોશતાતપો વસિષ્ઠથ ધર્મશાસ્ત્રપ્રયોજકાઃ ।

યાજ્ઞાવલ્ક્યસ્મૃતિ. અ. ૧

(મનુ, અત્રિ, વિષ્ણુ, હારીત, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ઉશના, અંગિરા, યમ, આપસ્તંબ, સંવર્ત, કાત્યાયન, ઋહસ્પતિ, પારાશર, વ્યાસ, શંખ લિખિત, દક્ષ, ગૌતમ, શતાતપ. વસિષ્ઠ, એટલા ધર્મશાસ્ત્રના પ્રવર્તકો છે. એ દિના બીજી પણ સ્મૃતિઓ છે.)

આ સમયમાં પાત્રવામાં આવતા નથી. જે કામને દુષિત ગણીને શાસ્ત્રમાં તેનો પ્રાપચિત્તવિધિ લખ્યો છે તે કામનો હવડાંના કાલમાં લોક વ્યવહારમાં હોય ગણાતો નથી અને તેનો પ્રાપચિત્ત વિધિ પણ કામ કરવું નથી, તેવું કારણ લોકોના આચાર સમયાનુસારે બદલાયા તેમ તેમ નિયમોમાં ફેરફાર થતો ગયો, અથવા કેટલીક જાગતમાં એમ પણ થયું હોય કે લોકોમાં કેટલાક આચાર જે મુલથી ચાલતા આવ્યા તે ફેરવવાનો સ્મૃતિકારે સ્મૃતિવચનોથી પ્રયત્ન કર્યો પણ તે વ્યર્થ ગયો હોય.

ધર્મના બે ભેદ છે. સામાન્ય, અને વિશેષ તેમાં સામાન્ય ધર્મ સર્વકાલે સર્વ દેશમાં એક સરખોજ હોય છે, વિશેષ ધર્મ પ્રત્યેક દેશનો લિન્ન છે; તે સમયાનુસાર બદલાતો આવે છે. મદાત્મા લોકો પણ દીર્ઘ વિચારના હતા. તેઓએ પોતાના દેશકાલની રિયત ઉપરથી જેમ અગત્ય જણાઈ તેમ તેમ સ્મૃતિવચનોથી ધર્મ, માર્ગ તથા આચારના નિયમમાં ફેરફાર કર્યો; અને કેટલાક નિયમ લોકોએ પોતાની મેળે ફેરવી નાખ્યા; હવે લોકોએ ફેરવેલા નિયમમાં બે ભેદ પડ્યા, ધણા ઘણા લોકોએ એકમતથી જે નિયમ ફેરવ્યા તે સુખ કારક થયા અને મુર્ખ અને દુરાગ્રહી લોકોએ જાન્યાભિમાનથી તથા અવિચારથી જુના સારા સારા નિયમો ફેરવીને નવા નફારા નિયમો બાંધ્યા તે દુઃખ કારક થયા, એવા દુઃખાકારક નિયમો બદલાઈને સારા નિયમ ન બંધાય ત્યાં સુધી આપણા દેશી લોકોના ઉત્કર્ષના દિવસો ધણા વેગળા છે એમ નિશ્ચય જાણવું, પરંપરાથી નિયમો સમયાનુસાર ફરતા આવ્યા છે. તે પ્રમાણે દેશના કિંવા ન્યાતિઓના તથા ન્યાતિઓના નિયમ હોય તે ફેરવવાથી લોકોના સુખમાં વધારો થતો હોય તો તે ફેરવી દેશ કાલને અનુસરીને નવા નિયમ બાંધવા, અને જે ચાલથી અનાચાર તથા અનીતિ વિક્ષિ પામે તે ચાલ બંધ કરવા, તે સવગ્ર સ્વદેશ દિને-ચ્છુઓનું કર્તવ્ય કર્મ છે. ધણા લોકો મળીને શાસ્ત્રનાં વચન ફેરવી નાખે છે, તો જેમાં શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ ન થતાં આપણા દેશી લોકોના સંસારી મુખમાં વધારો થાય એવા શ્રેષ્ઠ નિયમો બાંધીને તે પ્રમાણે ચાલવાને સર્વ સુઠ લોકોએ એકમત થવું ઘટે છે, આપણે એ શુભ કૃત્યનો આરંભ નહિ કરીયે ત્યાં સુધી આપણે પોતાનો તથા

આપણી થતી પ્રગ્નનો અભ્યુદય થવાનો માર્ગ આપણે આપણી મેલે બંધ કરીએ છીએ.—

જુઓ કે ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વ બ્રાહ્મણો એક સરખા છે. આરંભે આટલી બધી બ્રાહ્મણોની ન્યાનો ન્હોતી— મુળમાં ચાર જાતીઓ ગુણ કર્મના વિભાગથી બાંધી ચાતુર્વર્ણ મયા સૃષ્ટિ ગુણકર્મ વિભાગશઃ ચાર વર્ણ ગુણ કર્મના વિભાગથી ઉત્પન્ન થાધી એ ભગવદગીતાનું વચન છે.—

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, કુદ્ર એ ચારવર્ણ તેમાં બ્રાહ્મણને ઉત્તમ જાતી માની છે. બ્રાહ્મણનું ઈર્મ કરે તે બ્રાહ્મણ છે તે વિષે પુષ્કલ પ્રમાણ છે તે આ ઠેકાણે લખવાની અગત્ય નથી—૨

૨ બ્રાહ્મણોની એકજ જાતી છે છતાં તેમાં ઘણા ન્યાનિભેદ થયા તેમાં કેટલીક ન્યાતો તે દેશના નામ ઉપરથી ઓલખાય છે. દક્ષિણમાં રહેનારા તે દક્ષિણી, તેલંગ દેશમાં રહેનારા તેલંગ. વડનગરમાં રહેનારા વડનગરા—નગરમાં રહેનાર તે નાગર કહેવાયા. અને નાગર સંઘા પડવાનું ખડું કારણ પણ એજ છે કોઇપણ નગરમાં રહેનારા તે નાગર એમ, નગરખંડ જેમાં નાગરોની ઉત્પત્તિની કેટલીક વાત કયા ભાગમાં લખી છે તે ઉપરથી જણાય છે.

(આ ઠેકાણે નગર એટલે શહેર એમ અર્થ કોઇ લેશે એમ લાગતું નથી કારણ ઉપર શહેરોનાં નામ આપ્યાં છે તેથી નગર એ પણ એક શહેર એમ ગણાશે.)

સારાંશકે,—

સર્વ બ્રાહ્મણ એક સરખા છે તેમાં ભેદ ગૌડ અને દ્રાવિડનો પડ્યો એ ભેદ શંકરસ્વામીનાં પહેલાં ન્હોનો એમ લોકોમાં દંતકથા છે. ગૌડ બ્રાહ્મણો મઘ માંસ ભક્ષણ કરે છે અને દ્રાવિડ બ્રાહ્મણોમાં, એ નિંદ વસ્તુ ખાવાનો પ્રાનેશ્વ અને તેજ કારણથી એ ભેદ પડ્યા હશે આપણા દેશમાં વામમાર્ગવાળા ગુપ્ત રીતે એ અનાચાર કરે છે તેમજ સુધારાવાલામાં જે અધવધરા અને થોડું ભણેલા છે તે પણ મઘનો દુર્યુષ્ઠ ન જાણતાં તે પીવામાં સુધારો મમજે છે. એ

ગુજરાતમાં ઘણા ન્યાતિ બેઠે તેા ઘણું કરીને અવિચાર દુરાચ-
ર્યથી થયાછે. હજુ મહારાષ્ટ્રના આહલો ગુજરાતી આહલો જેવા ગાંડા
થયા નથી. તેમનામાં આટલી બધી ન્યાતો બંધાઈ નથી, એક દક્ષણી
આહલો બીજા દક્ષણી આહલોનું આધારી વટલાતો નથી; પણ ગુજ-
રાતમાં તેા ન્યાતોના કડકે કડકા અને તેના પણ કડકા થઈ ગયા—એક
આહલો જાતીમાં ૮૪ ન્યાતો છે.

નાગરો વિના બીજા આહલોએ કાંઈક કહાપણ સંભાલી રાખ્યું
છે કે પરસ્પર બોજન વહેવાર બંધ કરીધો નથી; વેદશાસ્ત્રનાં વચન
પ્રમાણે આહલો માત્ર એક સરખાજ છે. સર્વ આહલોનેા એકજ ધર્મ
છે, પ્રત્યેક ન્યાતોને વારતે જુદાં ધર્મશાસ્ત્ર નથી, સર્વ આહલોને
ચાલવાના શાસ્ત્રના નિયમ એક સરખા છે, એક આહલો બીજા આહ-
લોનું રાંધેલું આધારી ધર્મજીવ કિંવા જાતિજીવ થાય એવું ધર્મમાં
કોઈ ઠેકાણે વચન નથી; તેા પણ વડનગરો નાગર બીજા ન્યાતના
આહલોના હાથનું રાંધેલું ખાઈ તેા વટલી ગયો ગણાય—નાગરો પોતાની
ન્યાતની મર્યાદાને જાણવી સકયા નહી તેથી તેમાં પણ છ બેઠે પડ્યા.
તેમાં હવડાં કાંઈક મોટી સંખ્યા વાલી ન્યાત ગણીએ તેા માત્ર ત્રણ
ન્યાતો છે, વડનગર—વીસનગર અને સાંઠોદરા. આ બેઠે ધણુંકરીને
ગામોના નામ ઉપરથી પડ્યા છે એમ અનુમાન જાંધવાને ઘણાં યોગ્ય
કારણ છે. એ નાગરોમાં પરસ્પર બોજનવહેવાર મુક્તમાં હતો, ૩
પરંતુ હવડાં વડનગર નાગરો પોતાને પોતાની મેજે ઉંચા
માનીતે બીજા ત્રીજા વર્ગના નાગરો સાથે બોજનવ્યવહાર રાખતા
નથી.

સાંઠોદરા તથા વીસનગર નાગર વડનગર નાગરો જેવા હડીલા
નથી. તેઓ વડનગર નાગરો સાથે બોજન કરવાથી વટલીએ એમ
ગણતા નથી તેથી તેટલી ખાજતમાં તેઓને કહ્યા કહેવા પડે છે, આ
બેઠે પડવાનું કારણ કેવળ અજ્ઞાન, દુરાચર, અને વિના કારણ માની

૩ નાગપુરમાં વડનગર નાગરો છે તે વીસનગર નાગરો સાથે
બોજનવ્યવહાર રાખે છે. અને તે નાગપુરના વડનગર નાગરની કન્યા
મુરતમાં રહેનારો કાશીનો વડનગરો નાગર પરણ્યો છે અને તેની સાથે
સર્વ વડનગરો નાગરો જમે છે.

લીધેલી ખોટી મોટાઈ વિના બીજું કંઈ નથી. નાગરખાલજી ચોરી કરે, નાગરખાલજી વ્યભિચાર કરે, નાગરખાલજી ગમે તેવાં દુરાચર-જીવી ચાલે તો પણ જ્ઞાતીઅટ યાચ નહીં. પણ જો તે બીજી ન્યા-તના ખાલજીનું ખાચ તો તેને એક સપાટામાં ન્યાતગદાર મુકે.

પ્રાચીન કાલમાં આટલી બધી ન્યાનો ન્હોતી તેનું કારણ તે સમયમાં નિયમ બાંધવાની સત્તા સુત લોકોના હાથમાં હતી. કાંઈ પણ ધારો બાંધતાં પહેલાં તેની અગત્ય કેવી છે અને તેથી ફલ કે હાની યશે તેના પ્રથમથી વિચાર કરીને તે ધારા તથા નિયમ કારણસર બાંધતા હતા. વચમાં રાજ્યક્રાંતિઓ ઘણી ચલાવી આપણા દેશની સ્થિતિ ઘણી નબળી થઈ ગઈ, સ્વદેશ છોડી લેતો દૂર દેશમાં જઈ જુદા જુદા ગામોમાં જ્યાં બાંધીને રહ્યા. વિદ્યાર્થીસ કરવાનાં સાધનો રહ્યાં નહીં, તેથી પ્રત્યેક ન્યાત અથવા ગાંડલીમાં શાળા માણસોની સંખ્યામાં ઘટાડો થઈ ગયો, અને દુર્ભાગ્યથી ન્યાતની સત્તા મુર્ખ લોકોના હાથમાં આવી તેથી માહોમાંદ ટટો કરીને જુદા પડ્યા. એ વિના પણ ન્યાતોના ઘણા ભેદ પડવાના બીજાં અંતર્ગત કારણો હશે, પરંતુ મુખ્ય કારણ મુર્ખતા, મમતા અને દુરાચરને લીધે પર-સ્પરના વિચાર ન મળવાથી સ્વાભિમાન વધી ગયું, અને તેનું પરિ-ણામ એ થયું કે, સર્વ ન્યાતોની ખરાબી થઈ અને હજુ પણ ચાલે છે. અને જો આવીને આવી સ્થિતિ રહી તો કેટલીક ન્યાતોના ઉચ્છેદ થઈ ગયો તેમ હવડ જે ન્યાનો ટુંકી થઈ ગઈ છે તે થોડા કાલમાં નિર્મૂલ થવાનો મોટો ભય રહે છે. માટે દરેક ન્યાતોના સુત અને વિવેકી માણસોનું મુખ્ય કામ છે કે પોતાની બુદ્ધિ માનું પરિણામ થવાનો ભય હોય તે બુદ્ધ સુધારવાના ઉતાવળથી ઉપાય કરવા. તેમાં મુખ્ય ઉપાય જ્ઞાનસૂત્ર, અને ઉદ્ધત લોકોના હાથમાં આપી ન્યા-તની સત્તા છે તે કદાહી નાખી સુત-સારા અને નીતિમાન માણસોને સોંપવી.

આ ઉપાય દરેક ન્યાતના સમજી અને શાળા માણસોના હાથમાં છતાં, તેના વિચાર માત્ર પણ ચાર સફળદસ્થો એકઠા મળીને કરતા નથી તો એ વાત અમલમાં આવવાની તો આશા શેનીજ

હે આય' મિત્રો, તમે આજ્ઞસ્વમાં પડી રહી તમારા દેશીઓનું, તમારા ન્યાયીતાઓનું, તમારા રતેહી મિત્રોનું તથા તમારી પોતાની પ્રજાનું બહુ ધવાના રૂઝા ઉપાયો નહીં કરો તો તમે તમારો મુખ્ય ધર્મ જાળવી શક્યા નહીં, એ મોટો હોય તમારા પછીની પ્રજા તમારા ઉપર મુકી તમારો ધણો મિલકદાર - થા તિરસ્કાર કરશે આ ચિરકાલનો અપયશ તમને ન આવે એવા ઉપાય તથા યુક્તિ તમારા હાથમાં છતાં તમે પ્રમાદ નિંદ્રામાંથી જાગ્યત થતા નથી એ તમને ધટતું તથી. મયો સમય હાથ આવવાનો નથી, મારે હે પ્રિય મિત્રોએ જાગ્યત થાઓ. અને તમારી પ્રજાનાં મુખ વધવાન ઉપાય કરવામાં શીઘ્રતા રાખો ન્યાતની સત્તા મુખ અણુધડ લેકોન હાથમાં રહેવાથી તેઓનું પ્રજાળ મર્યાદા ઉપરાંત વધી ગયું છે. એ જગ એટલું જાંધુ વધી ગયું છે કે ધર્મ શાસ્ત્રમાં વિહિત કર્મ તે અવિહિત અને અવિહિત તે વિહિત ગણાવા જાગ્યાં, એ પ્રત્યજ એટલું જાંધુ વધી ગયું કે અનાચાર તથા અધર્મ કરે તો તેને શિક્ષા કરવાને કાંઈ સમર્થ નથી, એ પ્રજાળ એટલું જાંધુ વધી ગયું કે ધર્મશાસ્ત્રોનો નિષર્મ કાંઈ નોડે તો તે દૂષિત ન ગણાય, પણ જો ન્યાતનો નિયમ તોડે તો તેની નિંદા થાય. એટલુંજ નહીં પણ તેને પોતાની ટોળામાંથી બહાર ફેંકી દે. હોલે એ પ્રજાળ એટલું જાંધુ વધી ગયું કે જેઓના હાથમાં ન્યાતની સત્તા રહી છે તે લોકો ધણાં નદારાં આચરણો કરે તો પણ તેમની સત્તા પાછી લેવાને ન્યાતના નીતિમાન વિદ્વાન, અને ધનવાન માણસોની પણ સત્તા ચાલી શકતી નથી. ન્યાતનો માધારણુ માણસ નો કદી સામે થઈ ન શકે પણ ખીજા શક્તિમાન માણસો પણ એ જુલમી સત્તાના સામા ધવાને પાછા હોડે છે. જેઓના હાથમાં એ સત્તા છે તેઓ કાંઈ રૂકું કરી શકતાંજ નથી પણ જુડાં કામો કરી શકે છે. લોકોમાં ચાલતી મુખ્યતા તથા વહેમને તે અનુસરતા રહે છે. અને કાંઈ અનાચાર કરે અથવા ન્યાતના ધારાથી ઉલટો વર્તે તેનું રહેણ કરવાની તેમની ઇચ્છા લોભ કે પક્ષપાત વગેરે કારણથી હોયતો જુડું બોલીપેલા હુકમ કરનારનો ખચાર કરે છે એવા લોકોમાં લોકોપયોગી સારાં કામ કરવાની શક્તિ હોતી નથી, તેથી કાંઈ પણ નવિન વિચાર તેમને ગમતા નથી, લોકો વહેમના અંધનમાં રહીને નીચી સ્થિતિમાં રહેવામાંજ એ લોકોને લાભ છે! તેથી અના-

ચાર તથા અધર્મનો પણ ઢાંકપછેડો કરે છે. સુરતમાં એક
 બ્રાહ્મણે ચાંડલીગમન કર્યું તો પણ તે ઢાંકી નાખ્યું. એક
 નાગરબ્રાહ્મણ મઘપાન કરી ન્યાતમાં આવેલો એમ મુખના
 વાસથી સાબીત થયેલું પણ લવંડર વોટરની વાસ છે એમ દુરાવી
 નેનો બચાવ કીધો. વેંશ્યાની છોકરીને નાગર બ્રાહ્મણે ઘરમાં રાખી છે
 તેનો કાઠ તીરસ્કાર કરતું નથી ને તેની માથે બેધડક રીને ભોજન
 વ્યવહાર રાખે છે હવડાંના બ્રાહ્મણો કેટલા બધા દુરાચારી છે તે તે
 પ્રસિદ્ધ કરતાં ઘણી લજ્જા આવે છે. અંગ્રાજી માતામાં બ્રાહ્મણો અવાઈ
 કરે છે તેમાં હજારો લોક દેખતાં હુકા પીએ છે તથા બીજા ઘણા
 પાતક કરે છે, ૪ નીશાના જોરમાં બે જાન થઈ મર્યાદા ઉપરાંત ચાલે
 છે આવા દુરાચરણીના દોષને દોઢે તે સારા કહેવાય, નેઓ ન્યાતની
 સરદારી ભોગવે અને ન્યાતના સમજી લોકો એ અધિચારી લોકોના
 હુકમને તાબે થઈ તેમના દોરાબા દોરાય. ખરે, ન્યાતના લોકો જીલ્લા
 ધારાને તાબે થવાથી ઘણી નિર્જળ અવસ્થામાં આવી ગયા. એ લોકો
 એટલા બધા નિર્જળ થઈ ગયા કે એ જીલ્લા સત્તાને આધીન થવાથી
 છેક દાસત્વસ્થિતિની પાસે આવ્યા છે. આખરે ખરો દેખાવ હાલમાં
 તો વડનગરા નાગરની ન્યાતમાં જોવામાં આવે છે એ ઘણું ખેદ
 કારક છે. સર્વ ન્યાતોમાં વડનગરા નાગરો પોતાને ઉત્તમ ગણે છે.
 તેનું કારણ પ્રાચીન કાલના નાગરો ઘણા હીંમતદાર હતા. રજુસંગ્રા-
 મમાં તથા રાજ્યકારભારમાં આગલ પડી પોતાનું સ્વતંત્રપણું
 સંભાળી રાખ્યું તે ઘણા શાણા અને સંપીલા હતા. આ ઘણા કાલથી
 મેજવેલી કીર્તિનો હવાડો અસ્ત થવાનો સમય આવ્યો છે. તેમનો
 માંહેનો પરસ્પરનો સ્નેહસંગ્રહ તુટી ગયો, કુસંપ તથા કજબા રૂપી
 અગ્નિયે તેઓની ન્યાતમાં પ્રવેશ કીધો છે, અને તેની જવાબા છેક
 સોરક સુધી ફેલાઈ છે, તેનું સુલેહ સંધ અને શાન્તિનાં જલથી ઉપ
 શમન કરવું એ મર્વ સમજી અને વિવેકી માણસોનો ધર્મ છતાં તેનો
 તત્કાલ ઉપાય કરતા નથી એ ભારેમાં ભારે યુદ્ધ કરે છે, અગ્નિનો
 જવાબા મોટી થયા પછે તે સમાવતી ઘણી દુર્વટ છે અને એ જવાબા

૪ કેટલાક તો મઘ પાન કરી મસ્ત થાય છે. આ વાતની
 સાબીતી છે તથા નામ પણ જાણવામાં છે પણ તે પ્રગટ કરવાનું આ
 પ્રસંગે યોગ્ય જણાતું નથી.

ન થાય તો પણ એ વિષય વિચારણીય તો જરૂર છે અને એ વિષયને તેના લખકે પૂરતો ન્યાય આપ્યો છે, સ્ત્રી અને પુરૂષનાં પૃથક વ્યક્તિત્વને અનુલક્ષી તેમની કેળવણીના પ્રશ્નનો ઉકેલ કરીએ તે એક દ્રષ્ટીએ જૂની વાતને નવા રૂપમાં મુકવા બરાબર છે, છતાં એટલું તો ચોક્કસ કે જોડેલે અંશે સ્ત્રીપુરૂષનાં શારીરિક બંધારણમાં અંતર છે તેટલેજ અંશે તેમની માનસિક ગ્રહણ શક્તિમાં પણ તફાવત હોય, અને માટેજ તેમની કેળવણીમાં ફેર હોવો જોઈએ. આ લેખક જો તેમણે અચ્ચેલ વીગતવાર કાર્યક્રમ બનાવેતો જરૂર કંઈક વધુ જાણવા જેવું મળે.

(૨) લાજ

આ લેખના નિર્ણય માટે એ મત હવે નહિંજ હોય. લાજના રિવાજને લીધે આપણી જુવાન બાળાઓના શારીરિક અને માનસિક સૌન્દર્યને આપણે ચગદી નાખીએ છીએ તે દેખીતુંજ છે. લાજમાં ફેટલાકને જે અદ્ભુત (romantic) લાવણ્યોપભોગમળ મળે છે તેનું જો પૃથકકરણ કરીએ તો બીજું કંઈ નહિં પણ શારીરિક સૌન્દર્ય પ્રતિ એક પ્રકારનો વિકાર (passion) જ છે એમ દેખાશે. જુરખા પછવાડે સંતાએલ મૌન્દર્ય જોતાં જે ભાવ જોનારનાં મનમાં ઉડે તે કદાપિ માત્રિક ન હોય.

આ વિશે તીચેતી બાળત ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. અમુક સ્ત્રીજનું જેમ તમે જતન કરો તેમ તેનો મોહ તમને વધશે. પણ તેની સાથે છુટથી સંસર્ગમાં આવો તો તમને તે દંભેશનો સ્વાભાવિક ક્રમ લાગશે. આ સત્ય જેના મનમાં પ્રકાશશે તેને તો લાજના રિવાજ માટે જરાપણ મોહ નહિં રહે. સમાજિક રિવાજોમાં રહેલા સજા કબૂલતાં આપણે જરાપણ અયકાષ્ટએ એનો અર્થ એટલેજ કે આપણે આમળ વધતા અટકવું છે.

અને પ્રાચીન સમયમાં પવિત્ર ને ઉત્તમવલ વાતાવરણમાં ઉછરેલ પણ લાજ જેવો રિવાજ ન પાળતી સાધ્વીઓનાં શીલ વિશે કાણુ શંકા લાવશે ?

(૩) સંતતિનિયમન

આવા સાંપ્રત કાળના જાગૃતા પ્રશ્ન ઉપર આટલું ઉજવાણુ પાડવા માટે અમે ભાષ્ય ગૌરીશંકરના આભારી છીએ. દરેક સ્વાશ્રયી જનવા ઇચ્છતી પ્રજાએ સંતતિનિયમન (Birth Control)નો પ્રશ્ન ગંભીરતાથી તપાસવા જોવો છે.

સંતતિનિયમન કરવાના રસ્તાઓ ઘણા સૂચવાયા છે, ઇ. સ. ૧૮૭૭ની પહેલાં માધ્યુસે 'બ્રહ્મચર્ય' અને મોડાં લગ્ન એ બે વાતોજ જરૂરી ગણી હતી. તેનેજ અનુસરનારા માધ્યુસીઅન આજે કૃત્રિમ ઉપાયો સંતતિ અટકાવવાને સૂચવે છે. માધ્યુસ પછી આ વિષય પર ઉઘાડી રીતે લખનાર, જેમ્સ મીલ, રીચર્ડ ક્લાઇવ, અને ફ્રાન્સીસ પ્લેસ હતા. ૧૮૪૮માં જહોન સ્ટુઅર્ટ મીલે તે વિષયને ચર્ચો, આજે પણ ડૉ. મેરી સ્ટાપ્સ, હેવલક એલીમ વગેરે આ વિષયને ચર્ચો રહ્યાં છે,

આ વિષયની ચર્ચાના બે ભાગ પડી શકે, પહેલાં તો સંતતિ-નિયમનને માટે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે નહિ તેના જવાબ આપ-ણને જોઈએ, પણ અત્યારના યાદી જાણુથી ધસી આવતા અને અ-કિતવાદવાળા જમાનામાં તે વિષય ચર્ચવાની વિરૂદ્ધમાં તો ડોક્ટર દશે, પીછ વાંત સંતતિનિયમન કેમ થાય તે છે, તેને વિશે પુષ્કળ મતભેદને અવકાશ છે, કૃત્રિમ સાધનો અને બ્રહ્મચર્ય એ બે રસ્તા ઉપર ચર્ચા થયા કરે છે તેને વિશે અત્યારે કંઈ પણ ન લખતાં આદિં મુકેલા લેખથી આ વિષયમાં ભાષ્યો ને જોડેનો જો વિચાર કરતાં યશ તોપણ શ્રમ ફળીમૂત થયો ગણાશે.

(૪) સ્ત્રીઆચાર

લેખમાંજ લખ્યું છે તેમ એ અમેરીકન વીકલીમાં આવેલ લેખનું ભાષાંતર છે. સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસીને તે લેખ ઘણીજ મોટી અગત્યનો છે. સ્ત્રીના મંડાણકાળે હયાતી ધરાવતા રિવાજો જેમ જેમ પ્રસિદ્ધિમાં આવતા જશે તેમ તેમ આપણા સમાજના વિકાસ અને ઉત્કાન્તિ ઉપર નવું અજવાણું પડતું જશે વાચકોને

આ ત્રૈમાસિકના અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા અંકોના લખાણ વિરૂદ્ધ, તેના આંતરિક ગુણ દોષથી તદ્દન નીરાળી એવી એક રીકા

અમારે કહ્યું આવી છે. નાગરજાતિના મુખપત્રમાં ખીજી જાતિને અનુકુલ થાય એવી વાતો અમે કેમ મુદ્રાએ છીએ ? તેવા પત્રમાં આપણી જાતિની વાત છાપવી, તે ખીજી જાતિ પાસે આપણું પોગળ હાથે કરી ખુલ્લું કરવા જેવું છે. આવી રીકતો એકજ જવાબ હોઈ શકે. સત્ય અને તીખાસપણાં ઉપર ઝઝૂમનાર જાતિને તેનાં છિદ્રો ખહાર પડે તેની ખીજી નજ હોવી જોઈએ. સૂર્યના પ્રાણો જેવડા આપણા દોષોને એમ ઢાંકવાના ચાળાથી તો ઉત્તરું આપણા દોષોને આપણે દ્વિગુણિત બનાવીએ છીએ.

નાગરજાતિ મમાજનો એક ભાગ છે તેમજ ખીજી જાતિઓ પણ છે. અને જે જાતિવિવેક પ્રેરે આપણને મુંઝવે છે તે ખીજી જાતિને પણ મુંઝવે છે. આપણામાં જે દોષો છે તે ખીજી જાતિમાં પણ છે અને આપણા દોષો ઉપર હસનાર પરજાતિ પોતાનાજ દોષ ઉપર હસશે એ દેખીતું છે.

પણ વિશાળ મન હોવું તે મોટી વાત છે, આપણી જાતિ તરીકેની ધીણતા સ્વીકારી, સમાજ-શાસ્ત્રને સમજી તન્દુરસ્ત સમાજનો એક મણકો બનવાના પ્રયત્નો કરવા તેમાંજ આપણી ખરી ઉત્તિ છે.

અભિપ્રાયો.

“આપતું” માસિક કેવળ નાગરને માટેજ નહિ, પણ નાગરિકને માટે હોઇ નામ સાર્થક કરે છે. એના લેખ જ્ઞાતિની ભૂમિકાના જે છે, તે પણ જિંવી પ્રતીના છે.”

રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

“ તે ગમ્યું છે. ”

રા. રા. નરસિંહરાવ લોળાનાથ.

“ આ પ્રથમ અંક બહુ કિંમતી નીકળ્યો છે એમાં કંઈ શક નથી.”

રા. રા. માનશંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા.

“ એક જ્ઞાતિનું” મુખપત્ર હોવા છતાં, ‘નાગરિક’માં સર્વદેશીય સાહિત્ય પત્રના શિષ્ટ ગુણો છે.”

સૌરાષ્ટ્ર, ૧૨-૧૨-૨૫.

“ આ અંકોમાંના વિષયો એવા છે કે જેના વિશે તે જ્ઞાતિના દરેક સભ્યને કંઈ પણ વિચાર કરવો આવશ્યક થઇ પડે. એ વિચારોને મદદરૂપ થઇ પડે એવા આ લેખોની પસંદગી સારી રીતે કરવામાં આવી છે. શુભાવેલું સંસ્કારિત્વ, જે વડે પોષાય તેવીજ ચર્ચા પોષવાનો આ ત્રિમાસિકનો ઉદ્દેશ સ્તુત્ય છે. ડૉ. પંડિત ભગવાનલાલ રાજા જમીલારામ બહાદુર, લગ્નસંબંધ અને વ્યક્તિત્વ, હિન્દુકુટુમ્બ, સ્ત્રીશીત, વર યવાના ફાયદા આદિ લેખો માહિતીને બોધની દ્રષ્ટિએ ઘણા મજબૂત છે. નાગરોની પ્રાચીન અને આધુનિક પરિસ્થિતિનો લેખ મનનીય છે. આ ત્રિમાસિકમાં કેટલાક એવા વિષયોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે કે જે નાગર સ્ત્રિચળની ઝામને પણ તેટલીજ હિંમતુક્ત થાય તેમ છે. મુદ્રણ અને અપ સુંદર અને આકર્ષક છે, જ્ઞાતિના લાભાર્થે પ્રકટ થતાં આ ત્રિમાસિકને જ્ઞાતિજનોએ ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે.”

ધી ગુજરાતી તા. ૨૫-૪-૨૬.

કમળોરનો કદો શત્રુ અને તાકાતનો સમુદ્ર
હિંદુસ્તાનને અત્યારે કેવા માણસની જરૂર છે ?

મંગળુત અને બળવાન

તે કેમ થવાય ? તેનો એકજ ઇલાજ અને તે
દુનીઆમાં પ્રખ્યાત થયેલ

લાલવાણીઝ નરવેન્ટાઈન

મનુષ્યને તાકાત આપે છે

ખીમારીનો કુદરતી ઇલાજ છે, મંગળનું ફરવું, આંખોને
અંધારા આવવાં, કમરનો દુખાવો, નસોની ખીમારી—કમળોરી,
કબજાઆત, વીર્યનું કમળોર થવું લોહી કમળોર થવું અને કમી
થવું, છાતીની કમળોરી, મોંનું સુકાઈ જવું અને મોંમાંથી ખરાબ
વાસ આવવી, સાંધાનું દુખવું, બદનની કમતાકાત મંગળની
કમળોરી, ઘણા પસીનો આવવો વગેરે વગેરે દરદો ઉપર અક-
સીર ઉપાય

આજકાલ હજારો મનુષ્યો લીંદની સખત ગરમીથી તથા
મનના સખત બોજને લીધે બદહજમી, તાવ અને ખીજ દરદોથી
પીડતા દર્દીને ‘આ એકજ આરોગ્ય દર્શાવતો સંદેશ’

બચાવ અને પુરૂષો સ્ત્રીઓ અને બાળકોની અશક્તિનો
આ કુદરતી ઇલાજ છે.

બધા વેપારીઓ પાસેથી મળી મકશે. અથવા

સોલ એજન્ટસ

જે. તીરથ એન્ડ કંપની,

દવા વેચનાર, બંદર રોડ, -કરાચી

નાગરિક ત્રેમાસિક

શ્રીકૃષ્ણવીવકનગરાનાગરમંડળ તરફથી

વિજ્ઞપ્તિ.

નાગરિકતા ગયા અંકમાં, અમે એમ જાહેર કર્યું હતું કે નાગરિકની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા, અમે ગ્રાહકોના બે ભાગ કરીએ છીએ. તે વાતને આજે જરાક ફેરવવી પડે છે.

હવેથી નાગરિકનો સદાયક વર્ગ ત્રણ પ્રકારનો રહેશે. જે ગૃહસ્થ વાર્ષિક રૂ. ૧૧-૦-૦ આપે તે નાગરિકના પોષક ગણાશે. જે વાર્ષિક રૂ. ૬-૦-૦ આપશે તે હિતૈષી ગણાશે અને વાર્ષિક રૂ. ૨-૮-૦, આપનાર સાધારણ ગ્રાહક કહેવાશે.

આથી નાગરિકને જે આર્થિક સદાય મળશે તેના બળ ઉપર નાગરિકને સગભગ માસિક જનાવવાની યોજના કરી છે. તે આમ અત્યારે, માગશર સુદ ૭, ફાગણ સુદ ૭, જેઠ સુદ ૭, તથા વાદ્રપદ સુદ ૭ ના રોજ એમ નાગરિકતા ચર અંક હદાર પાડીએ છીએ તે તેમજ ચાલુ રહેશે, ઉપરાંત, પોષ, મહા, ચૈત્ર, વૈશાખ, અષાઢ, શ્રાવણ, આસો અને કાર્તિક સુદ ૭ ને દિવસ, આઠ-બાર પાનાંની સાવ નાની પત્રિકાઓ અમે હદાર પાડશું. પોષક તથા હિતૈષી વર્ગના બળ ઉપર આ પત્રિકાઓ બધાને મફત આપવાનું કરાવ્યું છે. આથી નાગરિક અને નાગરિકના ગ્રાહકોને દરેક મહિને સંદ્યાર પદશે.

ઉપરાંત જ્યાંમાં, નાગરિક કાર્યાલય તરફથી જે કંઈ પ્રસ્તોત પ્રસિદ્ધ થશે તે પોષકોને મફત મળશે અને હિતૈષીને ૫૦ ટકા, જ્યાં તરફથી મળશે.

આ અમારી યોજના ફળીભૂત થાય માટે, અમે ઉદારદીક્ષ ગૃહસ્થોને પોષક તેમજ હિતૈષી યુગા વિનંતી કરીએ છીએ.

તત્રી.

‘ ના ગ રિ ક ’

(ત્રિમાસિક)

તંત્રીમંડળ

રા. શ. ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ ખુચ...મુખ્ય તંત્રી.

„ „ જયાશંકર પ્રાણશંકર ઢેભર.

„ „ ગૌરીશંકર જીવેરીલાલ અંબારીઆ.

„ „ ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ...મંત્રી.

ઉદ્દેશો.

માર્મિક, નૈતિક, મામાજીક, સાતિવિધક અને ખાસ કરીને નાગરજાતિને સગતા વિષયો ચર્ચવા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધક વૃત્તિથી. સાતિવિધક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો સુસંયોગ કરવો.

૩. નાગરજાતિના જુદા જુદાં સ્થળોને સગતા સમાચારો લોકીકરો વગેરે, દૂર વસતા લાઠીઓની જાણ માટે પ્રસિધ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુરા પાડવા માટે, અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ ઉદારહૃદી લાઠીઓને લેખો મોકલવા તથા ગ્રાહક થવા પીનવીએ છીએ.

આ ત્રિમાસિક કેરુપબેઝ, રટ્ટીટ, કરાચી તરજુ-સાગર પ્રેમમાં છોધું અને ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડે ૧૪, ગુલામહુસેન હાસમ ખીંડીંગ, પ્રીન્સેસ રટ્ટીટ, કરાચીમાંથી શ્રી કરાચીવડનગરાનાગર મંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ કર્યું.

અ તુ ઠ મ

પુસ્તક ૨:

ભાગશર,

અંક ૧:

૧૯૮૩:

૧. રૂઢાધ્યાય...	૧.
૨. શરદપુનમ...	રા. રા. મજેન્દરાય ગુલામરાય છુય...	૫.	૫.
૩. નાગરો...	રા. રા. નરદરરાય પ્રભાઈકર વિકી...	૭.	૭.
૪. ઋગ્વેદમાં સમાજ...	... " વાસ્કકમુનિ " ...	૬.	૬.
૫. સ્ત્રીગીત...	રા. રા. ડોલરાય રંગીલદાસ માંકડ	૧૪.	૧૪.
૬. કોઇ ખુલાસો કરશે ?...	" Semnambulist "...	૨૦.	૨૦.
૭. સેવાધર્મ...	રા. રા. જયતિલાલ નારદલાલ માંકડ	૨૪.	૨૪.
૮. રાજા હખીલારામ બેદાદર	રા. રા. માનસંકર પીતામ્બર મહેતા	૨૬.	૨૬.
૯. સાતિમંડળો...	... " ફૈરમ્પ "...	૩૩.	૩૩.
૧૦. પતિવ્રત...	રા. રા. જયસુખલાલ મોહનલાલ આચાર્ય	૪૨.	૪૨.
૧૧. સંતતિનિયમન...	એક દાકતર...	૪૯.	૪૯.
૧૨. વહુના લેપયોગો...	સૌ. મહુલા પ્રેમરાય ગૌરીશંકર...	૫૪.	૫૪.
૧૩. આપણે...	...	૫૮.	૫૮.
૧૪. મંમતિવય...	રા. રા. લાલરાંકર લક્ષ્મીદાસ	૬૦.	૬૦.
૧૫. મોંઘ...	...	૬૧.	૬૧.
૧૬. શ્રી મુંબઈવડનગરાનાગર વિદ્યો-નેજક ફંડનું સર્વેયું...	...	૬૩.	૬૩.
૧૭. વાર્ષિક અહેવાલ મં. ૧૯૮૨ (શ્રી ક. વ. મંડળનો.)...	...	૬૫.	૬૫.
૧૮. નાગરમિત્ર ...	૨૧. બોગાનાથ સારાભાઈ...	૭૬.	૭૬.

‘ નાગરિક, ’ ત્રિમાસિક. વાર્ષિક લવાજમ અઢી રૂપિયા. ‘ પરદેશની પાંચ ચિલીંગ. હિત્તી-વાર્ષિક ૬-૦-૦ પોષક-વાર્ષિક. રૂ. ૧૧-૦-૦ સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે કરવો.

ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ, મંત્રી, નાગરિક, ૧૪, ગુલામહુસેન કાસમ ખીદરીંગ, પ્રી-સેસ રૂઢીદ, કરાચી.

સુચના: આ ત્રિમાસિકમાં ચર્ચાતા વ્યક્તિગત મનોની પ્રમાણેજ નાગરિકની નીતિરીતિ રહેશે એમ કોઈએ ન માનવું:— તંત્રી.

નમઃ સૂત્રાય ચ સરસ્વાય ચ ॥૯॥

કર્દમ રૂપને નમસ્કાર અને તળાવ રૂપને પણ. ૯.

નમો નાદાય ચ વૈશંતાય ચ ॥૧૦॥

નદી રૂપને નમસ્કાર અને તળાવડી રૂપને પણ. ૧૦.

નમઃ કૃષ્ણાય ચાવઘ્ણાય ચ ॥૧૧॥

કૃષ્ણ રૂપને નમસ્કાર અને ખાખોટીયાં રૂપને પણ. ૧૧.

નમો વર્ણાય ચાવર્ણાય ચ ॥૧૨॥

વર્ણ રૂપને નમસ્કાર અને સમુદ્ર રૂપને પણ. ૧૨.

નમો મેઘાય ચ વિદ્યુત્પાય ચ ॥૧૩॥

વાદળાં રૂપને નમસ્કાર અને વીજળી રૂપને પણ. ૧૩.

નમઃ ર્દિગ્ધિયાય ચાતપ્યાય ચ ॥૧૪॥

શરદનાં વાદળાં રૂપને નમસ્કાર અને તડકા રૂપને પણ. ૧૪.

નમો ઘાત્પાય ચ રેષ્મિયાય ચ ॥૧૫॥

પવન રૂપને નમસ્કાર અને પ્રલયકાળ રૂપને પણ. ૧૫.

નમો વાસ્તવ્યાય ચ વાસ્તુપાય ચ ॥૧૬॥

વાસ્તુ રૂપને નમસ્કાર અને વાસ્તુના પલકને પણ. ૧૬.

इति सप्तमोऽनुवाकः

अथ अष्टमोऽनुवाकः

नमः सोमाय च रुद्राय च ॥१॥

સોમ રૂપને નમસ્કાર તથા રુદ્રને પણ. ૧.

नमस्ताम्राय चारुणाय च ॥२॥

તામ્રને નમસ્કાર અને અરુણને પણ. ૨.

૧ વાસ્તુઃ ધર. ખનાવવા માટેની ગમીન.

૧ સોમનો અર્થ બાષ્પકાર. 'સોમ મદિત' એમ આપે છે. પંજુ વેદ કાળના વજુને તે અર્થ અનુકૂલ નથી.

નમઃ શક્ત્યાય ચ પશુપતયે ચ ॥૩॥

સુખના હાતાને નમસ્કાર અને પશુપતિને પણ. ૩.

નમઃ ડગ્રાય ચ મીમાય ચ ॥૪॥

ઉઘને નમસ્કાર અને ભયજનકને પણ ૪

નમો અગ્રેવધાય ચ દુરેવધાય ચ ॥૫॥

આગળ હણુનારને નમસ્કાર અને પાછળ હણુનારને પણ. ૫.

નમો હન્ત્રે ચ હનીયસે ચ ॥૬॥

હણુનારને નમસ્કાર અને વધુ હણુનારને પણ. ૬.

નમઃ વૃક્ષેભ્યો હરિકેશેભ્યઃ ॥૭॥

હરિત વર્ણના પત્ર વાળાં વૃક્ષ ઉપને નમસ્કાર. ૭.

નમસ્તારાય ॥૮॥

તાલકને નમસ્કાર. ૮.

નમઃ શમ્ભવે ચ મયોખવે ચ ॥૯॥

શંભુને નમસ્કાર તથા સુખના ઉત્પાદકને પણ ૯.

નમઃ શક્તરાય ચ મયસ્કરાય ચ ॥૧૦॥

શંકરને નમસ્કાર અને સુખના કરનારને પણ. ૧૦.

નમઃ શિવાય ચ શિવતરાય ચ ॥૧૧॥

શિવને નમસ્કાર અને શિવતરને પણ. ૧૧.

નમસ્તીર્થાય ચ કૂલયાય ચ ॥૧૨॥

તીર્થ ઉપને નમસ્કાર અને તીર ઉપને પણ. ૧૨.

નમઃ પાર્યાય ચાવાર્યાય ચ ॥૧૩॥

પેલે પાર થનારને નમસ્કાર અને આ પાર થનારને પણ. ૧૩.

નમઃ પ્રતરણાય ચોત્તરણાય ચ ॥૧૪॥

(પાપ) તારકને નમસ્કાર અને (સંસારના) તારકને પણ ૧૪

નમઃ આતાર્યાય ચાલાઘાય ચ ॥૧૫॥

૨ આતાર્યને નમસ્કાર અને આલાઘને પણ ૧૫.

નમઃ શણ્પાય ચ ફેન્યાય ચ ॥૧૬॥

તૃણ રૂપને નમસ્કાર અને શ્રીણ રૂપને પણ ૧૬.

નમઃ સિકત્યાય ચ પ્રવાહાય ચ ॥૧૭॥

રેતી રૂપને નમસ્કાર અને તથા પ્રવાહ રૂપને પણ ૧૭.

इति अष्टमोऽनुवाकः ।

૨ આતાર્યનો અર્થ “સંસારને તરેલા છતાં કર્મશેષથી જ્યાં પાપો અવતરે છે તે જો સ્થિતિ હોય તેના રૂપ” એવો સદૃશાસ્કર આપે છે. આમ ફગી ફગીને અવતરવું તે આજ્ઞાદ. આજ્ઞાદનો ‘સ્વર્ગ’ અર્થ પણ થાય છે.

શરદ્ પુનમ.

અંતરીક્ષે ખરું આ શું આંસુ કે અપ્સરાતરુ ?
પ્રિયાની પાંપણેથી વા આત્મા કેડેં અમી જરૂં ?

એ તો આજ નલે લયેં ભલાકથી સોભાવનો નાથ આ
સૃષ્ટિનો રસદીવડો શરદનો ઉગ્યો અહીં ચંદ્રમા,
જેનાં નેત્રથી નિર્મળાં અજબ કો જાદુ જગે નીતરે
એવા એ રસના નિધિ ! તુજ સુધા શાને ઉઠામી ભરે ?

શું કોઈ ઇતિહાસ પૂર્વ દીનના અજે તને સાંભર્યા ?
ત્હારાં એ ઉજળાં ઉરે અગમના અંધાર આ શા લખાં ?
આત્મા શો ભટકે લલ્લા જગતના આદિ થકી આમ તું-
પ્રલ્લાંડે ભમતાં થઈ શિથિલ ને હાર્યો હવે હામ શું ?

કં માસો સપના સમા શરદના રાસે રમાડ્યો તને
આજે એ રસરાજના વિરહથી શું શાન્ત, સુનો ખને ?
હાવાં તો રસહેલની રજની એ સૌ આથમીં આભથી,
તારાં તેજતિમિરમિથ્ર મુખડે શું એ લખાયું નથી ?

ને તારાં પગલાં પડ્યે પમરતા કો પુણ્યપ્રાસાદ જ્યાં,
તેનાં ચે કવિકલ્પનભુવન શાં, જો, ખંડીએરો પડ્યાં.
મુનાં ધામ, ધરા અને અમ ઉરો, ત્યાં જૂત શો તું ભમે,
એવું ભાવ વિના ભવે ભટકવું, કોને, ભલા, એ ગમે ?

આહીં રેલમછેલ ન્હોય રસની, છે છાંટનો દેશ આ.
આહીં કે કવિઅન્તરે કવન તે ઓછાં અધુરાં બધાં,
જોને, જ્યાં જનતા ઝીલે જરી જરી આ તેજની અંજલિ
જાણી એ અવનિ મહિં ક્યમ કરી તું પૂર્ણ રેશે ભળી ?

કે તુને સ્મિતની સુધા સમજતાં, કે રૂપમાં રાચતાં,
કેને કોણ અનંત ભિંમિલરે જોય તને નાચતાં ?
કોઇ સાગર સાંપડે જીવનમાં એ ભાવ્ય તારૂં જાતા-
બાકી અંતરના ઉકેલ જગમાં દીસે બહુ દોલલા.

નકામાં નીર જો વહેતાં- નલમાં નિરખી રહું
વિદાસી કે ઉદાસી તું ! ન જાણું કેમ હું ચહું ?

નાગરો.

રામ છંદ

આજ આનંદ વ્યાપે અતિ હૃદયમાં.
અગ્નિજવાળા સમી, પ્રજ્ઞાકન્યા કરે નૃત્ય મુજ પાશુમાં,
આપવા સ્મરણ જે તેજમય, ઉગ્ર દેવી અને ભુષિત વિભુની-
વિભુતિ વડે, આપણા બાપદાદા તણા.
પણ એ મિનારા હતા દિવ્ય કીર્તિ તણા ગગનચુંબિત,
વળી પ્રેમઅક્રિત. પ્રજ્ઞા રાજતા ક્ષેત્રમાં.
હાક વાગે અસિશોણતરબોળ, ખરપર ભર્યાં અંબ મહા કાળીના
સ્વામીના હિતમાં.

નગરવામી કરી કામ ઉજ્જવળ, વળી શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ,
અર્પણ કર્યાં જીવન દીન દુઃખમાં એજ નાગર—
તણાં સ્મરણ જે
તેજમય ચિરસ્મરિત ઉગ્ર દેવી, અને આભુષિત,
ધણવિભુતિ વડે, આપવા અગ્નિજવાળા સમી પ્રજ્ઞાકન્યા,
કરે નૃત્ય મુજપાશુમાં
તે દિવ્ય કીર્તિ તણા કોટ, રક્ષિત હતા ધંટની સ્થાયથી,
જયલક્ષ્મીઆશ્રિત, વળી રાજઅધિરાજ જેનાં હતાં છત્ર,
જેની કૃપાથી વિભવ, જેની ઈર્ષા કરે ઈર્ષ વળી,
નાગરી નાગકન્યા સમી ગૃહિણીઓ, દેવકન્યા તણાં
ગર્વ ને માન ગંજન કરે ચપળ સૌભાગ્ય ઓજસ ભરી,
વાગ્દાતુર્યની મૂર્તિ શારદ સમી, જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાં—

ધીર ધાત્રી, અને શિયળવ્રત તોડવા ઇચ્છતા,
નરપિશાચો ભણી-માત જગદ્ગ લીધણુ લવાની,
કરી હાસ્ય અદ્વાદ, ભુવન તણા સ્વામી ભસ્માંગના
અસ્ખલિત યોગને, ઘેર સ્વાહા બની પ્રેરતી
ભસ્મ કરવા અને તુંડ રાક્ષસ તણા ઉજ્જુ શોણિત થકી,
શાકિની ડાકિની તૃપ્ત કરવા

તણા સ્મરણ જે તેજમય, આપવા નૃત્ય તાંડવ કરે.

લેખિની આજ મુજ પાણુમાં.

નાગરો ! આજ તે કયા ગયું સર્વ ? સુતા હજી ગાઠ નિદ્રા મહી ?
દ્રોહ કરી અમ યુવકવર્ગનો, શું રહી એક મોટાઈ
નિજ સ્વાર્થને ધુર્ત પાખંડમાં ?-પણ અરે ! સાંભળો આ વીરો !
ડાક વાગે મહા રૂદ્ર વીરત્વને દેશસેવા મહી પ્રેરવાને
ખરા ધર્મનો મમ સમજાવવા, ઘોષ જેતો લયાનક અને
ભવ્ય પડઘા કરે હિમગિરિ ઉપરના શિખરમાં.
ક્ષત્રિયો ! ઇંદ્રભૂમી તણા ! ચેતને યાદ કરી
નાગરી પ્રેમ નિજ સ્વામીનાં; છે હજી વખત,
પ્રાયશ્ચિત્ત થવા ઘેર અપકારનો, અરે રાષ્ટ્રના રાજનો !
સંઘરો દ્રવ્ય અણમૂલ હાટક રૂપી, જે વડે રાજ્ય સમૃદ્ધ થાયે.
શ્વેત માયા પછીથી નહિં કાવશે સિંહ સરખા
મહિપાળના ગાન ને લક્ષ્મીસંહાર લૂટી જતી અટકશે,
તો હજી વખત છે યોજવા રાજ્ય સેવા મહી,
ઉચ્ચતમ પદવિષ્ણે નાગરો ! નાગરો ! અરે !
નાગરો જે ખરા જવાજ કુંદાડમાં અટવશે
નીચ ઉદર તણું કામ કરનાર પામર તણા પ્રાણને.
રણશીંગ વાગે પુરાતન રણાંગણ તણાં સ્મરણ જે આપવા
ચંડ જવાલા મુખી નાચ દેવી કરે આજ મુજ પાણુમાં
નાગરો ! અંજ આનંદ વ્યાપે—

ઋગ્વેદમાં સમાજ.

મે કમમુક્તરે જ્યારથી તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર તરફ પશ્ચિમના વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચ્યું ત્યારથી ને આજ સુધી ઋગ્વેદનો અભ્યાસ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો આવ્યો છે. ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસ ઉપરથી એવું જણાય છે કે એક વખત હિંદુ, ઇરાની, ગ્રીક, સ્લાવ, લીથ્યુ-એનિયન્સ, જર્મન, ઇટાલીઅન, અને કેલ્ટ લોકો સાથે રહેતા અને એકજ ભાષા બોલતા. તે ભાષા કઇ તે વિશે વિદ્વાનો એકમત નથી છતાં ઋગ્વેદનું મહાસંસ્કૃત બધી ભાષાઓ કરતાં તે ભાષાને વધારે મળતું છે. એવી ભાષાના અભ્યાસથી જે સમાજની ઝાંખી યાવ તેમાં આપણે પૂર્વજોનો સમાજ પ્રતિબિંબિત થાય, એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

તે કાળે એકરાષ્ટ્રત્વનો ખ્યાલ મનુષ્યો નમસ્કૃત હોતો. દરેક જનિ પોતાનું ટોળું બાંધીને રહેતો અને સાંવારણ રીતે તેજ ઉચ્ચ-તમ રાજકીય સંસ્થા હતી. અને પરિણામે જેમ સમુદાય કુટુંબમાં હોય તેમ તે કાળના આર્યોનું રાજ્ય પ્રજનસન્તાક નહોતું, રાજગાદીનો દરેક આનુવંશિક હતો છતાં કેટલીક જગ્યાએ દરેક પ્રાંતિકસમિતિના મતથી તે ચૂંટાતો. અને શાંતિના વખતમાં રાજકુટુંબના કેટલાક ભાષા ભોળી સામાન્ય સન્તા ચાલતી છતાં ધણે જાગે ગંધી મન્ન એકજ વ્યક્તિના હાથમાં રહેતી.

કાયદાનાં પ્રાથમિક તત્ત્વોજ એ વખતે આચારમાં મુકાતાં કંપટથી અસંત્યથી અને ગાળાગાળાથી લુભ્યા લોકો બીજાઓને હેરાન કરતા. રાત્રિના ઘેર અંધકારમાં તરફસે પોતાનો લાગ સાધતા. અને

હિમ્મતવાન હુદારાઓ અને જહારવટીઓ શાંત અને નિર્દોષ છવન ભવંકર ગનાવતા. ગુન્હાની સાખી-દીપી શંકા થતાં અપથ કે દિવ્યનો આશરો. સવાતો, નાસાપકે માણસોને મનિગદર દશવવામાં આવતા.

કુટુંબમાં પિતા અગ્રથાને ગણાતો. સામાજિક ઉત્સર્ગે અને એવા ખીખ પ્રમંગોએ સુવાન સ્ત્રીપુરુષોને દગવામગવાની તક આવતી અને આવા પ્રમંગે ડાહી માનાઓ પોતાની દુહિતાઓને શીખામણ આપવામાં પાછી ન પડતી. આરા પ્રમંગે થયેલી યોગ્યમણુ નો કાંપી ચાલતી નો હગ્ન માટે પિતાની અથવા તેના ગેદદાજરીમાં જેથેલક શ્રાતાતી સંગાત લેવા પડતી એક કુટુંબના મંતાનો કિમ્મરના કમ પ્રમાણે પદશી શકતા. જે પિતા મંમતિ દર્શાવે તો થનાર પતિએ મગદાને કિમતી લેરો આપી પ્રમન્ન કરેલા પડેનો. પછી કન્યાના આપન ઘેર રૂઢ રીતે ગળે કુટુંબ અને તેના મિત્રાની દાગરીમાં લગ્નો કિમ્મરવામાં આવતાં. કન્યાને કાયરને આપવામાં આવતો એવું ખામ લખાણ કયાં મગતું નથી તો પણ કયંક મુચન છે ખરું; કારણ કેટલીક ઋચાઓમાં એવું જાણે છે કે કિમતી કાયરને કન્યાને વર આપવાના. પતિગંડ, પત્ની પતિની આરામાં રહેતી, પગતુ નોકર ચાકરતી તથા મણુ સંપત્તિ ગેરેરતી કિપર લકો ભોગવતી.

વૈદિક ઋષિઓ, પતિ અને પ્રેમાળ પત્નીના સંગંધથી અન્ય મદતર સંબંધ જાણતો નથી. વત્રમાં પત્ની, પતિ સાથે ભાગ લઈ ગડતી. સમાન મનથી, ઉત્કણે, ચોગ્ય શબ્દો વડે, ગળે દેવાને આરાધતાં. આરા વૈદિક કાળમાં અનેકપત્નીત્વનાં દ્રષ્ટાંતો મળે છે તો પણ સામાન્ય રીતે એકપત્નીત્વજ પગાતું. લગ્ન દિવ્ય આદેશ છે એમ મનાતું; અને તેનો હેતુ, સ્ત્રી અને પુરુષો પરસ્પર આરાત મળે તથા નેમતી જાતિની પરંપરા ચાલુ રહે એ હતો. એટલાજ માટે વૈદિકે ઋષિ વીર પુત્રની દમ્પત્તિ, દેવો પાસે કાયના કરતા. પુત્રીજન્મ ત્રાસદાયક ન ગણાતો. નરાં જન્મેલાં સંતાનને અને વડે પદાંતેવાં

૧. ઋગ્વેદ ૧. ૧૨૨. ૨. ૧૦. ૮૬, ૧૦.

૨. અથર્વવેદ ૬. ૧૧. ૭.

૩ આ રિવાજ વિશે ઋગ્વેદમાં ઉલ્લેખ મળે છે. તુદનાત્મક અકથાગ પણ આ રિવાજનું અસ્તિત્વ બતાવે છે,

ઘરડાંઆંને ત્યજ દેવાનો ચાલ એ વખતે હતો તે એમ જતાવે છે કે તે યુગમાં માણસો “Survival of the fittest” માં માનતાં. ખતીનો ચાલ, ઋગ્વેદમાં દ્રષ્ટિએ નથી પડતો. વિધવાના, યુવકોનો ચાલ હતો.

આવાં સુખી જીવનમાં પણ દુષ્ટતાં ધામાં હતાં. અરક્ષિત કન્યાઓ ઉપરના લુડ્ડો અને પરિણીત સ્ત્રીના તરફથી વિશે અકી તરીકે ઉદ્ભવો મળે છે. તે કાળે પણ સ્ત્રીને ચંચળ, અવિશ્વસનીય અને નિષ્ણંપદીન ગણવામાં આવતી. અપરિણીત સ્ત્રીના પુત્રનો ઉલ્લેખ ક્યાંક માત્રુમ પડે છે. ખરો વાપાચારી સ્ત્રીઓ પોતાના પાપ કર્મનાં ફળને સંતાડવાનો અપરાધ કરતી.^૪ અને વારાંગનાઓ પણ તે વખતે નહોતી એમ નથી જાણતું.^૫

‘કાશુકીસ્તાન’ અને ‘પંજાબ’ ત્યાં જમીન અને દવા આજના જેવાંજ હતી ત્યાં આપો પોતાના ઘરમાં રહેતા. કારણ કે ગોપકાળના તંત્રુઓને તેઓએ ક્યારનો ત્યાગ કર્યા હતા. જમીનમાં લાકડાંઆં રીધાં ખોરી નેતી ઉપર ત્રંચાં પાટીયાંઓ તાપ્પી જાપર જતાવવામાં આવતું. જુજાના ધાંજલાઓને બીજા પાટીયાંઓથી જોડી દેવામાં આવતા અને દિવાલમાંની તડને અને ખરે જંતતા આખા ઘરને ઘાસના પુજાઓથી લાંબી દેવામાં આવતું. ઘરને બારણું રાખવામાં આવતું આવાં કેટલાંક ઘરો મળીને એક ગામડું જનતું.

સરણુ પોષણનો મુખ્ય આધાર દોગની ઉછેર ઉપર હતો ફરીને તે ફરીને વૈદિક ઋચાઓમાં ફરજી ગાયતી મારણીઓ કરવામાં આવી છે. ભરણુપોષણનો જીજ્ઞે આધાર ખેતી ઉપર હતો. જમીનને દગા અને માંતીડાંથી ખેડવામાં આવતી અને જરૂર પડે ત્રિમ તહે-

૪. રઠઃમૂરિવાગઃ ૨, ૨૬, ૧

૫. ઋગ્વેદ ૨, ૩૨, ૧૭માં વિઠપત્ની સખઃ મિતીયાત્રી દેવતા માટે વપરાએલ છે વિઠપત્ની તે ખરો અર્થ સમાજની સ્ત્રી થાય.

૬. ઋગ્વેદ ૨, ૨૬, ૫

૭. ઋગ્વેદ ૧, ૨૫, ૮.

ગેયી પાળી પાવામાં આવતું. વર્ષમાં બે વખત પાક ઉતરતો. દાણાને સાફ કરી, ફેલરાંઓ કાઢી, ધંટીમાં દળી. રોટલી બનાવવામાં આવતી તે વખતે પણ માણસ ધનુષ્ય અને આશુથી, જાળ અને પાંજરાંથી શિકાર કરતો. પણ આજીવિકાનાં સાધન તરીકે શિકારને ધંધો ઓછો હતો, અને માછીમારનો ધંધો એથી પણ ઓછો હતો.

જે રાકમાં મુખ્યત્વે કરીને રોટલી, દુધની જુદી જુદી બનાવટો, માખણ અને ભાટની પુડીઓ, જુદી જુદી જાતની શાકભાજી તથા ફળો હતાં, રાધેયું માંસ બહુ ઓછું વપરાતું અને ઘણે ભાગે સામાજિક અને ધૌર્ત્યમિક ઉત્સવો વખતેજ વપરાતું, દારૂ પીણું ખૂબ ચાલુ હતું. સુગંધ અને સેત્ર પીવામાં ખાસ વપરાતાં.

લોકો જુદો જુદો ધંધો કરતા. કડીઆરો કાકડાં કાપવાનું તેમજ સુનારનું કામ કરતો. મોઝી ચામડું બેચું કરી મશક, ધનુષ્યની દોરીઓ વગેરે બનાવતો, જુદાર અને કુંભાર પણ હતા જલ્દપ્રવાસ પંજાબની નદીઓમાંજ કરવાનો હોવાથી વિશાળ નદતો. વેપાર જેવું ખાસ કંઈ નહતું ને. પણ માણસો અમુક જાતનાં સાટાં કરતા. ગાયને મુખ્ય તાણું લેખવામાં આવતું હતું. સ્ત્રીઓ સાદરીઓ બરવાતું, વણવાનું અને ગુંથવાનું કામ જાણતી નેઓ પુરૂષો માટે અને દોરો માટે ઘેટાંની ઉત્તમાથી લુગડાંઓ બનાવતી અને શરીરે જુદી જુદી જાતનાં ધરેણાં તથા આભુષણો પહેરતી.

અરારમનો વખત લોકો રમત ગમત પગિહાસ કે જુગારમાં ગાળતા. જુગારની ખરાબ અસરનું વર્ણન પણ વેદમાં ઘણે ઠેકાણે મળે છે. પુરાણ પત્ની અનેક-વાઓ રંગીન વસ્ત્રો પહેરી ઉત્તમમાં જતી. વન અને ખેતરો ઉપર જ્યારે ક્ષીત્રોતરી જગાછ રહી હોય ત્યારે યુવાનો અને યુવતિઓ નૃત્યમાં ભાગ લેતા જતાં. નૈમન જેવાં રાજાઓ વાંચતાં અને ભોક્ષાઓ અને હોહરાઓ એક જીમ્મને પકડીને એટલાં જોરથી કરતા કે જમીન ધ્રુવતી અને ધુળનાં વાદળ ઉત્સવમાં ભાગ લેનારાઓને પીટતાં.

સુધ્ધમાં ગાંને પક્ષના ત્રીસ કેમ વર્તતા તેનાં વર્ણનો પણ મળે છે કજાર અને વિજ્ઞાનમાં ને કળાનો મહાજ પ્રાથમિક રિથનિમાંજ

હતો લેખન કળાથી તેઓ અભણ હતા. સંખ્યા કે માપનું જ્ઞાન પણ
 બહુ થોડું હતું, ખગોળવિદ્યાનું જ્ઞાન સંપૂર્ણપણે અતે ખીજ પાંચ
 મહોમાંજ આવી જતું. ૩૫૪ દિવસનું ચાંદ્રાવલ્ય વર્ષ, સૌર્ય વર્ષની
 સાથે જુદી જુદી રીતે ભેળવવામાં આવતું. કાંતો દરેક વર્ષને અતે
 બાર ખીજ દિવસો વધારવામાં આવતા અથવા તો વખતો વખત એક
 નેરમે મહિનો વધારવામાં આવતો. ૭ વૈદ્ય શાસ્ત્રે કેટલાક રોગો
 પારખ્યા હતા પણ કેટલાક ઊંડો સિવાય ઔષધમાં તેઓની પાસે
 પવિત્ર મંત્રોજ હતા. માત્ર એટલે કળા ચિરંજીવી વિકાસ પામી
 હતી. અતે તે કાવ્ય કળા. ઋગ્વેદના ઋષિઓની કાવ્યશક્તિ આતે
 પણ હિન્દુઓનું માયું જગતમાં હંચું રાખે છે.

સ્વાગીત.

અંબા પેલડીનો વાંકો અંબોડલો ને
અંબા, બીજીએ મચકો ન માય ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૧.

અંબા, વીજી તે ચાલે મલપતી ને
અંબા, ચોથી તે ચંચળ નાર ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૨.

અંબા, પાંચમી તે પાંચ વેણુ શુંધતી ને
અંબા, છઠી તે છુટે કેશ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૩.

અંબા, સાતમી તે સોળ સજ્જારમાં ને
અંબા, આઠમીએ હવન કરીશ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૪.

અંબા, નવમી તે નવરાત ખેલતી ને
અંબા, દશેરાના ઉર નેજેકાર ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૫.

અંબા, માત હોયે ને નેવાં મ્હાલવાં ને
અંબા, બાપ હોય ને નેવાં લાડ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૬.

અંબા સાસુ હોયે ને જેવાં સાસરાં ને
અંબા, સસરા હોય ને જેવી લાજ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૭.

અંબા, જેઠ હોયે ને જેવા ધુંધટા ને
અંબા, જેઠાણી હોય ને જેવી નેઠ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૮.

અંબા, દેર હોય ને જેવાં હસવાં ને
અંબા, દેરાણી હોયને જેવા વાદ ને
અંબામાનો હાર હીરે જડયો ને કે. ૯.

ટીકા.

આપણે ત્યાં ઉત્સવના પચ ધણા જુદા જુદા પ્રકાર છે. પચ લગભગ દરેકમાં કંઈક ને કંઈક સાચું અથવા ખોટું, ધાર્મિક તત્ત્વ બળેલું હોય છે. નવરાત્રિના નવ દિવસ અને દશરાનો દશમે એમ આસો મહિનાના પહેલા દશ દિવસ સુધી માતાજીનો મોટો ઉત્સવ ગણાય છે. આવા ઉત્સવમાં, શું પુરૂષ કે શું સ્ત્રી, બધાં આનંદમાં મહાસે છે. પચ આ આખો ઉત્સવ હોળીની વખતે આગતા વસન્તોત્સવ કરતાં જુદીજ ગતનો છે. વસન્તોત્સવમાં તો અર જુવાનીના મદ્યી ઉન્મત્ત બનેલા, રસિકરસિકાઓ, પ્રાંતિમાં લીન થતાં થતાં, પૌત્રનને સંતોષે છે. તેવું આમાં નથી. બીજાં, નવરાત્રમાં વ્રત કરનારને તે; બ્રહ્મચર્ય વગેરે નિયમો સખ્ત રીતે પાળવા જોઈએ. માતાજીની સાથે સખ્તાઈ હંમેશા જોડાએલી છે. તેના નિયમનાં પાલનમાં જરાય શિથિ-લતાં ન આવવી જોઈએ. પ્રકૃતિપુરૂષનું જોડું, તેમ નગ્નારીનું જોડું. પુરૂષને દેવ તરીકે ને આપણે પુજીએ તો શું પ્રકૃતિ રહી જાય? નવરાત્રિની દેવીની પુજા તે પ્રકૃતિની પૂજા. નર અને નારીનો સમભાગ બતાવનાર ધાર્મિક સત્ય.

પચ નિયમ પાળવા એટલે પ્યુરીટન કે જોનોની ચેડે અંરસિક થઈ લલિતકથાનો નિરરકાર કરવો એવું કાંઈ ન્હોતું. પ્રકૃતિની. દેવી તરીકે કદાવના તો કરી. પચ જેમ કૃષ્ણને મનુષ્યને જોઈએ તેવા ભોગવિલાસ જોઈએ તેમ માતાજીને પણ જોઈએ. મનુષ્યશુદ્ધિ કેટલીક

આગળ વધે ? આથી માતાઓનાં વર્ણનમાં, તેના શૃંગારનાં વર્ણન આવવાં મંડ્યાં. આ ઉત્સવમાં પુરુષ તેમજ નારી બન્ને ગરબા લેતાં હોય એવું કાંઈકે ઠેકાણે બને છે, આથી જણે જાણે આ વખતની ગરબી પુરુષોજ લે છે, પણ સલનાઓ જે રાસડા લે છે તે રાસડામાં અને આ ગરબા કે ગરબીમાં ઘણા ફેર હોય છે.

૧, પેલડી: [પિંછીતું લઘુતા વચ્ચે રૂપ.] આનો પ્રથમ દ્રષ્ટિએ તો ‘પહેલે દિવસે’ એવો અર્થ જાય છે. પણ આખા ગરબામાં કંઈક અવ્યવસ્થા જાય છે, “હું અંખા, પેલે દિવસે તારા વડે અંખોડો છે” તે અર્થ અંધ બેસતો નથી. પણ માતાનાં નવ જુદાં રૂપ દર્શી તે નવના જુદા જુદા શબ્દગારતું વર્ણન હોય એમ જાય છે. જનાં ‘બીજાએ’ અને ‘આઠમીએ’ ઉપરથી તિથિનાં આ જાન અનુસૂચની હોય એમ જાય છે. આ ઉપરથી ખરી વાત તો એમ જાય છે કે કામ્યમાંજ અણુધડપણું અને નેને પરિણામે વિચારમાં ગોરા અને શિથિલતા જણાય છે.

વાંકો: જેમ કાંઈક હેલ પુરુષની પાધડીનાં વાંકો છોગાં વખાણવા લામક ગણાય છે તેમ રૂપાળી સ્ત્રીનો વાંકો અંખોડો પણ ગણાનો હોય એમ જાય છે. કેવી જાતના અંખોડાને વાંકો અંખોડો કહેતા હશે તે સમજાવતું નથી. કેટલેક ઠેકાણે, સ્ત્રીઓ એકથી વધારે અંખોડા રાખે છે ત્યારે એકાદ જરૂર વાંકો રહેવાનો મૂલ્ય છે. એવો અર્થ હોય તો કાણ જાણે.

અંખોડો લઘુતાવાચક છે પણ ખામ રમિક શબ્દગાર સુચવવા વપરાયું જાય છે.

મચકો: રૂપાળી સ્ત્રીએ પોતાનાં રૂપથી જાગીતી નહોતી ત્યાં મુંધી તેમના જેવું નિર્દોષ અને શાન્ત હવન બીજું કાંઈ નદિ ગાગતું હોય. પણ જેવું જરાક પણ પોતાનાં રૂપનું જાન યવા મંડ્યાં કે અહંકાર ને મમતા આવવાનાંજ. પોતાનાં રૂપનાં જાનવાળી રૂપાળી સ્ત્રી, બીજા કાંઈ સલનાને જુએ ત્યારે, જરાક મ્હોં મરડી, મનમાંજ “ઓહો તારું રૂપ !” એમ ગર્વવાચક હિંમત કાઢે. તે મચકો. ‘મચકો નાવ’ મ.અભિમાન ન માય,

૨. મંલપતી: હર્પથી મોઢું મત્રાત્રી.

દરેક શબ્દમારના વર્ણુનમાંથી કાંઈ ખાસ અર્થ કાઢવો કે કમખર્ચ સંબંધ જોતવો તે નિર્ણય છે.

૩. પાંચ વેળુ આગળ ઇસારો કર્યો તેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ એક કરતાં વધુ અંબોડા રાખે છે. તેઓ જો પાંચ અંબોડા હોય તો પાંચ વેળી ગુથે. ઝાઝા અંબોડા, રસિકતાની કે સાવણની નિશાની લાગે છે. સૌન્દર્ય પિશેના ત્રિચારો પણ જમાનાની સાથે બદલે છે.

[આ ઝાઝા અંબોડા રાખવાનો રિવાજ તંબા નથી, જેમ સ્ત્રીઓ તેમ અગાઉ પુરુષોની શિખાઓ પણ એટલી બધી મોટી હતી કે તેઓ પણ અંબોડા જેવું કરતા. એની માત્રીની તીરેનું વાક્ય આપે છે.

દક્ષિણકપર્દા વસિષ્ઠાઃ આત્રેયાસ્ત્રિકપર્દિનઃ ।

અંગિરસઃ પદ્મચૂડા મુંડા મૃગવઃ શિલ્પિનાઽન્યો ॥

“ વસિષ્ઠો જમણી તરફ અંબોડો રાખતા, આત્રેયો ત્રણ અંબોડા રાખતા, અંગિરસે પાંચ રાખતા લૂગુઓ મુંડો કરાવતા. અને બીજાઓ શિખાવાળા હતા ”

[ગ્રંથસંગ્રહ પરિશિષ્ટમાંથી રાથે પોતાના Essays on the vada પૃ. ૧૨૦ આપેલ તે મેક્સ મુલરે પોતાના History of the Ancient San. Literature પાને ૨૮ મે આપેલ તેમાંથી.

આજે પણ માથાના વાળ જુદી જુદી રીતે રખાવવાના રિવાજ છે. મિઠી લોહિતા આખા માથામાં વાળ હોય પણ તાળવામાં લંગ ચોરસ કે એવા આકારની એક પટ્ટી (sarp) જેટલો ભાગ સાવ મુંડા વેતો હોય છે.

છૂટા કેશમાં જરૂર આકર્ષણ છે અને છૂટા કેશનું વર્ણુન કંઈક માલક હોય છે.

૪. હવનઃ વસતવન આપણે ત્યાં ચલાવ કરે છે. નોરતાનો આડમો દિવસ દવનને માટે ખાસ છે.

[ગાયનો પ્રાસ આપોઅ.પ 'વ' ઉપર અનુસ્વાર માગી લે છે.]

૬. આખા ગરવામાં બહુજ જોડો દેખાય છે. દશે દિવસનાં વર્ણુન સાથે આ ભાગનો સંબંધ સમજતો નથી. છતાં એક રીતે

આમાં આપણને રસ પડે છે. પરણીને વહુ થયેલીને મા. બાપ. સસરા સાસુ, વગેરે તરફ કેવા લાવ હોય છે તે અહિં કીક બતાવાયું છે.

માત: મા હોય તો મ્હાલવાનું મળે અને બાપ લાડ લડાવે. એ બેના અર્થના ધ્વનિમાં કંઈક ફેર છે. મ્હાત્રનું એટલે માસરામાં વહુને જે સખ્ત કામ કરવું પડે છે અને ઘણી સખ્તાઈમાં ગિયારી વહુને જેમ કેદખાનાં જેવું લાગે છે તેમ પિયરમાં તો મા હોય તો ન થાય. મા હોય તો દીકરીને ઘરકામમાં મુકત કરીને આનંદમાં રાખે. માતું એ કામ. બાપ દીકરીને લાડલડાવે. ધરણું લુંગડાં લઈ આપવાં દીકરીને જેવું મન થાય તે જલ્દી પુરું પાડવું તે લાડ. પરણીને વહુ થઈ એટલે સ્વતંત્રતા મળે. ગમે તેમ તોય અવિભક્ત કુટુંબવાળું સાસરું હોય ત્યાં વહુની બધી મજાઓ પુરી નજ થાય. આરી દ્રષ્ટિએ બેતાં. આપણી લલનાઓની પરિણીત જીંદગીમાં, ગમે તેટલી શાન્તિ અને મીઠાશ હોય તો પણ, એક જાતની અન્તર્જાત કશ્ચતાની બાધા દેખાય છે. આમ ન હોય તો ? પણ મનુષ્યસ્વભાવને આમ ન હોવું શક્ય છે ?

૭. જાજ મોટરાની મર્યાદા ગણતરી એટલેજ અર્થ જ્યાં સુધી 'જાજ'નો હોય ત્યાં સુધી જરા પણ અનિચ્છનીય નથી પણ એવો અર્થ મરી, વહુની કાયા અને માનસને ચમત્ક્રી નાખતો બોટો કહેવા અને ઉપલક્ષી શરમ વહેવારમાં આવે ત્યારેજ સમાજમાં સડો પેસે.

(આ વિષય ઉપર 'નાગરિક' પુસ્તક ૧ અંક ૩ માં આવેલ લેખ ધ્યાન મનનીય છે.)

૮. જોડ: જોડાણીને પોતાની જોડ મળે છે અને દેરાણીને નદિ. ખરી રીતે નો જોડાણી અને દેરાણી એવ વચ્ચે લગભગ સરખું અંતર હોય. પણ જ્યાં પોતે પરણીને આવે ત્યારે માસરામાં જોડાણી હોય એટલે ત્યારથીજ તેની આગે પરિચય થાય.

૯. દેર: મરકરી તો દેર સાચેજ થાય. દોળીના વખતમાં ભાભી સાથે દોળી રમવાનો દેરનો દક્ક કેવો હોય છે ને સદુ જાણે છે. અવા ચાલતી, સડાઆનમાં સારી અસર હશે પણ જ્યાં અતિશય થાય ત્યાં પરિજામ અનિષ્ટ આવેજ. મરકરીની છુટ થઈ એટલે કેવા મરકરી

યાય તેની રૂદ ન રહે. દેરની, બોળાઈ કેવી મશ્કરી કરતી તેનો દાખલો મળે છે.

અયિ દેવર કિં ન પ્રેક્ષસે આકાશં કિં મુધા પ્રલોકયસિ ।

આર્યાયાઃ વાહુમૂલેઽર્ધચન્દ્રાણાં પરિપાટિમ્ ॥

ગાહાસત્તસઈ ૬. ૭૦.

(હો દેવર, આકાશ તરફ કેમ નથી જોતો ? શા માટે નકામો આર્યાનાં વાહુમુલનાંની (નખક્ષનો વગેરે) અર્ધચંદ્રકારોની ફારજીએ છે?)

આવી મશ્કરીના પરિણામે રખવનો યાય ને સ્વાભાવિક છે.

વાત્સ્યાયનનાં કા. સૂ. માં, પારદારિક પ્રકરણમાં અયત્નસાધ્યા યોપિતસ્તિવમા, એમ કહીને જ્યેષ્ઠભાર્યા વહુદેવરકા એમ લખ્યું છે. તેના ઉપર ટીકાકાર લખે છે કે—

જ્યેષ્ઠભાર્યા વહુદેવરકા પ્રાયશો દેવરૈરેવ વ્યુત્પાદિતા।

ગાથાસપ્તશતીમાં પણ આવા દાખલા મળે છે.

ળવલઅપહરં અઢ્ઢે જહિં જહિં મહઢ્ઢ દેવરો દાડમ્ ।

રોમઢ્ઢવદ્ઢરાઈ તર્હિ તર્હિ દીસઈ વહુણ ॥ ૧, ૨૮

આના ઉપર ટીકાકાર ભટ્ટ ગંગાધરની નોંધ છે કે કાચિદ્તી નાયિકાયા દેવરાનુરક્તત્ત્વેનાસાધ્યત્વં સૂચયન્તી જારં પ્રત્યાહા।

એટલે લગભગ ઇ. સ. ની શરૂઆતમાં અને તેની પુર્વે પણ આ મશ્કરીનાં આવાં પરિણામ આપતાં એમાં કેટલીક વખત સંધ્ય મનની બોળાઈનાં વર્ણન મળે છે.

દિઅરસ્સ અમુદ્દમણસ્સ કુલવહૂ ણિઅઅકુહુલિહિઆઈ ।

દિઅહં કહેઈ રામાણુલગસોમિત્તિચરિઆહં ॥ ૧, ૩૬

(અશુધ્ધ મનના દેરને, કૂલવધુ, પોતાનાં ધરતી ભીંત ઉપર ગમમાં અનુસંગ લક્ષમણના ચરિત્રો ચિત્રી. દિવ્યના ભાગમાં, સમગ્રવેળે.)

કોઈ ખુલાસો કરશો.

શ્રીયુત "નાગરિક"ના અધિપતિ માહેજ ભોગ, વિનાંત કે નીચેની હકીકત આપના વાંચકદે સમક્ષ મુદ્દી મને આભારી કરશે. જેમકે જે વાત મને હજી નથી સમજાણી અને કદાચ આપને પણ નહિ સમજાય, તે વાત કદાચ તેઓમાંથી કોઈકને સમજાય, અને તેમ થાય તો આપણા વકાશ દેશની હજી સુધી આપણને નહિ જણાયેલી એવી એક વિચિત્ર માનવ જાતિનો હયાતિ ઉપર અગવાળું પડવા મંભવ છે.

હું જાણે છે કે કામચલાઉના ટાપુમાં હવે ત્યારે મારે એક પેટેગોનીયન સાથે દોસ્તી થઈ હતી. તેણે મને "હિંદુસ્થાની" જાણી નીચેની જાણતો ખુલાસો પુછ્યો, તે ખુલાસો હું પોતે પણ હજી સુધી મારા મનમાં નથી કરી શક્યો.

તેણે કહ્યું કે "મારો એક દોસ્ત હિંદુસ્થાનમાં ફરતો હતો ત્યારે એક જાતિના પરિચયમાં આવ્યો હતો. તે જાતિ વિષે એણે કેટલીએક એવી વિચિત્ર અને ન માનવા જેવું જાત કરી હતી કે હજી સુધી મને એમ લાગે છે કે એણે જરૂર એક ગપ મારેલી. હવે હું તમને તે હકીકત કહું છું તેથી તમે મને સ્વીકારશો કે એ વાત સાચી કે ખોટી, એ જાતિનું નામ પણ એણે મને કહેલું પણ હું ભૂલી ગયો છું. પણ એટલું ચાકમ કે એ નામ તથા અક્ષરનું હતું. તે કામ ધણે ભાગે હિંદુસ્થાનના પશ્ચિમ કિનારા તરફ રહે છે, જે કે છુટ્ટી છવાઈ વ્યક્તિઓ ક્યાંક ક્યાંક જીવે પણ નજરે પડે છે. અને તે ધણે બાંગે નાનાં મોટાં, પોનાનાં ટોળાં બાંધીને રહે છે

ને એટલે સુધી કે જે ગામમાં તેઓ રહે છે ત્યાં પણ પોતાના જુદા વાડાઓ બાંધીને જનતાં સુધી રહે છે. જે કે મારો દોરત હતો તે વખતે, વાડામાંથી અને ટોળાંમાંથી જુદા રહેવાની શરૂઆત થઇ ગઇ હતી.

જે લોકો, આગળના વખતમાં તો, ઘણી સારી સ્થિતિમાં અને સારા સંસ્કારવાળા હશે એમ જે લોકોની રહેણીકરણી ઉપરથી અનુમાન થાય છે. જે લોકોનું કહેવું છે કે અમલ તેઓ ગૌર વર્ણના અને વિદ્યાદેવી તથા લક્ષ્મીદેવીની કૃપાવાળા હતા પણ અત્યારે તો એ જાણું “સાપ, ગધા અને હીસોટા રહ્યા” જેવું અથવા તો કહો કે “મદતવતાનાં ખડેર” જેવું લાગે છે. તો પણ એટલું ખરું કે અત્યારે પણ તેઓનો દેખાવ, રહેણીકરણી વાતચીત અને રીતજાત જોતાં કોઇપણ અજાણ્યા પણ અનુભવી માણસને એટલું તો તરતજ જણાઇ આવે કે આ લોકો, બીજી જાતિઓથી મંડળિમાં ઉંચા છે.

વળી આ લોકો ઉદરનિર્વાહાર્થે પાણેલાં પશુઓની પેઠે પારકી ગુલામગીરી કરવી વધારે પસંદ કરે છે. આ બાબતમાં તેઓ પશુઓને એટલા બધા મળતા આવે છે કે તેઓનો અવભાવ પણ પશુની પેઠે પાણેલો એટલે કે નિમકદલાસ થઇ ગયો છે.

બીજી નવાબ જેવી વાત એ છે કે ને આખી કામ પોતાને પ્રાણી માનવી શ્રેણી માને છે. ને એટલે સુધી કે ત્યાંના બ્રાહ્મણો કે જેઓ પોતાને સર્વ શ્રેણી માને છે. અને મનાવે છે અને જેઓને નમવામાં, તેઓના દેવો પણ પોતાને કૃતકૃત્ય થયા માને છે. નેવા બ્રાહ્મણોને પણ પોતાની દલકઃ માનવાની ઘૃષ્ટતા કરે છે. અમુક અમુક સંજોગોમાં તો તેઓ પોતાની જાનનાં ન હોય તેવાં બીજાં અથવા મનુષ્ય પ્રાણીઓને પણ પદ્મીથી પણ દલકઃ ગણે છે એટલે કે પોતાના રાંધેલા ખોરાકને, અને અમુક મનુષ્યોનાં સંબંધમાં તો, પોતાનાં પાણીને પણ જો, પોતાની જાનનાં ન હોય તેવાં અન્ય જાતિનાં મનુષ્યો અડધી જાય તો તે ચીજો તેઓના અપની રહેતી નથી; પણ જો તેમ ચીજોને પણ પદ્મી જેવાં કે ગાય, બળદ, બીચારી, ચીકણાં, માખી, મચ્છર, ફીરી, મકોડા સુધ્ધાંત અડધી જાય કે જોડી જાય તો તે ચીજો અલગ-અલગી મજાની નથી. અમુક જાતિનાં મનુષ્યોને તો તે અડકતાજ નથી

એટલુંજ નહીં પણ તે મનુષ્યોની અડકેલી ચીજ, અથવા જે ચીજ ઉપર તે મનુષ્યનો પડછાયો પડ્યો હોય તે ચીજને પણ તેઓ અડકતા નથી, અરે, તે મનુષ્યો જે જમીન ઉપર ચાલ્યાં હોય તે જમીનને પણ આ જાતિ અરપૂર્ય ગણે છે, પણ ઉલટાંનું આ નવાઇ જેવી કામ ગમે તેવાં મેલાં ગણાતાં અને ક્ષુદ્ર પશુ પક્ષીને અડકતાં કે ખોળામાં કે સોડમાં લેનાં અલડાતા નથી.

ન સમજી શકાય એવી બીજી એક રસમ તેઓમાં એ છે કે. તેઓ પોતાની આખી કામનો ગુરુ, કે જે તેઓને ઐદિક અને પાર લોકીક જ્ઞાન આપી શકે, જેવું પુજન કરવામાં અહોભાગ્ય અને પુજ્ય મમજે, જેના દર્શન માત્રથી પાપનો નાશ થયાં સમજે છે તેવા પરમ પવિત્ર ગુરુ પણ, જે તેઓના રાંધેલા ખોરાકને અડકી જાય તો ને ખોરાક તેમને અપ્રાણ થાય છે.

બીજી પણ એક, ધ્યાન ખેંચનારી દ્રષ્ટીકર્તે એ છે કે તેઓમાં કાંઈ મુખી કે પટેલ હોય એવું જાગતું નથી. તેઓની જાતિના સર્વ માન્ય નિયમોનો કાંઈ ભંગ કરે તો તેને મજા કરનાર કાંઈ નથી. એટલે અત્યારે એક રીતે જોનાં તેમાં નિરંકુશતાનું જેર વધારે છે, આથી કરીને તેઓની કામનાં ભવિષ્ય માટે નિરાશાવાદી છે.

આ જાતિ પોતાને રાજ્યખટપટ અને ચાણક્યનોતિમાં- (ગેરચાજથી રીતે અને. અન્ય જાતિઓની આ આજનમાં નિર્વિવાદ પણ શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે છતાં પણ)-પોતાને અદ્વિતીય માને છે અને તેમાં મગરૂરી માને છે.

આ જાતિનું લગભગ સર્વસામાન્ય થઈ ગયેલું એક એ. લક્ષણ છે કે તેઓ વસ્તુત્વમાં (સલામાં નહિ પણ ખાનગીમાં દલીલો કરવામાં) લગભગ ખીનદરીક જેવાં છે પણ પોતેજ દાખવેલા વિચારોને, વર્તનમાં મુક્તમાં તેઓ કાંઈની પણ સાથે દરીદ્રાઈમાં ઉતરવા માગતાજ નથી.

આ પ્રમાણે બીજી ઘણીયે નવાઇઓ આ કામ માટે મને કહેવામાં આવી છે. હવે તમે મને કહો કે આ જાતિનું નામ શું ? તમે એના પરિચયમાં આવેલા છો કે નહિ ? શું આ બધી વાત સાચી

છે ? માણસ પશુને અડે પણ માણસ માણસને ન અડે, જરૂર પડે
તો પશુ પક્ષીનું અડેનું કે બોટાનું ખરાય પણ અન્ય મનુષ્યોનું અડ-
કેનું પણ નકામું; પોતાનાજ ધર્મ ગુરૂની અડોલી ગંધેલી રસોઈ ન
ખાય, મને તો લાગે છે કે આ બધી ન માત્રી શકાય તેવી વાત છે.
માટેજ હું તમને પુછું છું કે શું તમારે ત્યાં આવી જાતિ વસે છે?"

અધિપતિ સાહેબ ! કાંઈ સમજણ પડી ? જા. ભાંડારદર બીયરા
મરી ગયા નહિતર હું નેને પુછત પણ હવે તો મારો એકલો આધાર
તમારા વાંચકગણ ઉપર છે.

સેવાધર્મ.

સમગ્ર જગતમાં વિન્ન વિન્ન ધર્મો છતાં જો જગત માત્રને સર્વમાન્ય ધર્મ કોઈ હોય તો તે સેવાધર્મજ જણાય છે. આપા વણે કે જાતિના ભેદ શિરાય, સામાજિક હિત, નીચ રિયનિ નો કોઈ પણ સિતિજમાં એકજ થતી હશે તો તે આ ધર્મના પરિપાલનમાંજ છે. રાય કે રોક, ગરીબ કે તવંગર, કાષ્ઠપણ સ્થીતિના મનુષ્યો સેવા ધર્મને સ્વીકાર્યા પછી પોતાની વચ્ચે જગતની દ્રષ્ટિએ દેખાતો તફાવત વિસરી જઈ. તે ધર્મના પરિપાલનમાં તદ્દતીન ગતતા એકતાને પામે છે. તેજ આ ધર્મની અસિદારી છે.

આજ એ સેવાધર્મનો યુગ છે. સમાજની સેવા ખાતર દેક જનોએ ફતીઆના મોહનો, મુખનો ત્યાગ કરી, એ ધર્મની વેદી પર અચાર્ણનીય અગ્નિદાનો આપ્યાં છે. અને હજુ આપી રહ્યા છે. અને તે દારા અંદિક અને આમુમિષ્ક કલવાણ માધરા મથી રહ્યા છે. ધન્ય એ તે આત્માઓને કે જે સેવાધર્મનું ખરું રહસ્ય સમજી તેના પરિપાલનમાં પોતાનું જીવનસાક્ષ્ય મેળવી જીવન અક્ષનારની સમીપ પહોંચી રહ્યા છે.

એ ધર્મ પ્રાણી માત્રને આજીવતા પ્રમાણમાં જન્મવવાનો છે. તેમાં દેહનાક એ ધર્મનું રહસ્ય સમજી તે જન્મવે છે તો અંતિમ લક્ષ્યને તે દારાજ પહોંચી શકે છે. ન્યારે ખીજ રહસ્ય સમજવા વગર પણ તે ધર્મ તો અજાતીજ રહ્યા છે. પ્રભુએ સૃષ્ટિ પેદા કરી જીવ માત્રને એક ખીજ સાથે સંકેસિત રાખ્યા છે. અને તેથી સ્વાર્થ ખાતર

પણ એક બીજા પ્રત્યે કેટલીએક ફરજો જમાવવાની રહે છે. અને તે જાણ્યે અજાણ્યે પણ સેવાધર્મનું પરિપાલન નીવડે છે.

પરંતુ આ રીતે સ્વાર્થ ખાતર જે સેવા કરવામાં આવે છે તેમાં અને પરમાર્થ ખાતર જે સેવા કરવામાં આવે છે. તે બંનેમાં ઘણો તફાવત છે. પરમાર્થ ખાતર સ્વીકારાએલો સેવા ધર્મ ને નિષ્કામ સેવા હોય પ્રભુને પ્રિય છે. અને પ્રભુની નજીક લઈ જનાર છે. તે ધર્મ અસમત ગઢન છે. તેની સાથે તેનું પરિપાલન તે એટલું તો દિવ્ય છે કે તેની સેવા કરનાર હમેશાં પરમાનંદમાંજ વિચરે છે. અને ઐહિક આંદાસનો, આડ્યણો વગેરે તેને અમર પણ ભાગ્યેજ ફરે છે ? તે કોઈ જુદીજ સ્થિતિમાં વિચરતો હોય તેમ તેને ભાસ થયા કરે છે.

સ્વાર્થ ખાતરનો સેવામાં પણ અત્રીક્રિયા કદાચ છે ગુજરાત ખાતર પૈસા લઈને કોઈ પણ શ્રીમંતની સેવામાં જોડાયા પછી પણ માત્ર ભાડુતી સેવક નહિં રહે નો. તેમના શ્રેય અર્થે ગમે તે ભોગ આપનાર અને ખરા અંતઃકરણથી સેવા કરનારની સેવાઓ પણ અમુક અંશે પારમાર્થિક બને છે. અને પરિણામે તે પોતાના સ્વાર્થની દ્રષ્ટિને યોગ્ય માની તેમના આશ્રયદાતાના કલ્યાણને પ્રધાન પદ આપે છે ત્યારે તેમને પણ પોતાની ફરજ ખરા અંતઃકરણથી વધાર્થ રીતે બુદ્ધિગાનો દિવ્ય આનંદ મળી શકે છે. નિર્વાહ અર્થે સેવા કરીને પૈસા સેવામાં કોઈ સેવાનું મહાત્મ્ય ઘટતું નથી. તેવા સેવામાં પણ પોતાના સુખ સગવડતાનો ભોગ બીજાનાં ભક્તિ ખાતર આપવામાં આવે ત્યારે તે સેવામાં દિવ્યતા અવશ્ય આવે છે.

રાજ છબીદારામ બહાદૂર,

અથવા

નાગરવીરસત્તક.

૧૧ અટ્ટાખાદની મુબેદારી.

(સપ્ટેમ્બર ઇ. સ. ૧૭૧૩થી નવેમ્બર ઇ. સ. ૧૭૧૬ સુધી.)

ઇ. સ. ૧૭૧૩ના સપ્ટેમ્બર માસમાં રાજ છબીદારામની આગ્રેથી અટ્ટાખાદના મુબેદાર તરીકે બદલી થઇ અને ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૭૧૬ના નવેમ્બર માસમાં તેઓનો તે રથજો દેહોત્તમર્ગ થયો, ને સમયાન્તરમાં તેઓનું મૃદશ્વન, કુટુંબશ્વન, જ્ઞાતિશ્વન કે પ્રજાશ્વન કેવું હતું, તે જણવાને આપણા પાસે કંઈ માધન નથી. છતાં જો કંઈ રાજકીય નેમજ સાંસારિક પ્રસંગોનો યત્કિંચિત્ત ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થયો હે તે ઉપરથી કલ્પનાનો આશ્રય લઈ નેઓનાં સામાજિક શ્વનનું અશુભ ચિત્ર આલેખવાનો પ્રયાસ કરીએ તો તે અનુચિત તો નહિજ ગણાય. તેઓના સંબંધમાં કંઈ પણ નિશ્ચયપૂર્વક કંઈ સંકાય તો એટલુંજ કે તેઓ જ્ઞાતિએ વડનગર નાગર અને અવદંતે મહેતા હતા. કાકિયાવાડમાં આવેલ માંગરોળ ગંદર તેઓની જન્મભુમિ હતી, તે પણ લગભગ નેટલુંજ ચોકક્ષ્મ કહી શકાય. છતાં નેઓનો જન્મ કયા વર્ષમાં અને કેવી પરિસ્થિતિમાં થયો હોતો, નેમજ કયા વર્ષમાં અને કેવા સંગોગોમાં નેઓને પોતાની જન્મભુમિ છોડી એટલે ગધે દુર જઈ રહેવાની જરૂર પડી, શ્વનનાં તે ને અંગોનો અંધકારની

જન્મનિકા પાછળ રહેવાના. ઇ. સ.નો સત્તરમો સૈકો પુરો થતાં મુગલ
 શાસનાહીનું આયુષ્ય પણ પુરું થતા આખું હતું. ઔરંગઝેબે યોનેજ
 અખિલ સામ્રાજ્યને છિન્નછિન્ન કરી નાખ્યું હતું. શાસનાહીના રક્ત-
 પાનથી રૂષ્ટપુષ્ટ થયેલા મુસલમાન અમીરો અને અમલદારો સ્વાર્થ-
 ધતાને લીધે ચક્રોળે ચઢ્યા હતા અને શાસનાહીને ગળી જવાને
 પ્રવૃત્ત થયા હતા. તેવા સંયોગોમાં સત્વશાહી અને વીર્યવાન દિંદુઓને
 માટે અતિ વિસ્તીર્ણ રાજક્ષેત્ર ખુલ્લું થયું હતું. તેનો ફાલ લેવાનું
 તેઓના જેવા અસામાન્ય વીર પુરુષો ઘર છોડી, પાંચમે સાતમે ગાહિ
 દુર જમ્મને વસે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી, ઇ. સ. ૧૭૧૩નું
 આઝાનું યુદ્ધ તેઓનાં અને તેઓના કુટુંબના જીવનપરિવર્તનમાં
 કેન્દ્રીયુત થયું હતું તે પ્રસંગને કેન્દ્રમાં રાખી તેમાંથી ત્રિજ્યા, વ્યાસ
 કે પરિઘ દોરીએ તો આખું ચિત્ર ખડું થઈ શકે. તે પ્રસંગે રાજ
 ગિરિધર બહાદુરે જે સીરેચિત્ત પરાક્રમ કર્યું હતું, તે ઉપરથી તે
 સમયે તેઓનું વય ૩૦-૩૩ વર્ષથી વધારું નજ હોયું જોઈએ એમ મનાય.
 રાજ જીતીનારામનું ઇ. સ. ૧૭૧૬માં મૃત્યુ થયું, ત્યારે તે પ્રસંગે તેઓને
 એકાએક પક્ષાધાત થઈ આવ્યો હતો, એમ પણ કેટલાક ઇતિહાસકારો
 એ નોંધેલું છે તે લોકીકત ખરી હોય તો તે સમયે તેઓની ઉંમર
 પરિપક્વ એટલે જોજામાં એકી ૫૪-૫૫ વર્ષની હોય જોઈએ. ઇ.
 સ. ૧૭૧૩માં ગિરિધર બહાદુરની ઉંમર ૩૩ વર્ષની ગણતા, ઇ. સ.
 ૧૬૮૦માં તેઓનો જન્મ થવો જોઈએ. તેઓના જન્મ સમયે દયાળ
 બહાદુરની ઉંમર લગભગ ૨૦ વર્ષની અનુમાનીએ તો તેઓનો જન્મ
 ઇ. સ. ૧૬૬૦માં થવો જોઈએ. જીતીનારામ તેઓથી પાંચ વર્ષે નાના
 હોય તો તેઓનું જન્મવર્ષ ઇ. સ. ૧૬૬૫નું અને તેઓના પુત્ર
 દયા બહાદુર ત્યાર પછી વીસ વર્ષે જન્મ્યા હોય તો દયા બહાદુર
 નું જન્મવર્ષ ઇ. સ. ૧૬૮૫ નું હોયું જોઈએ. આઝાના યુદ્ધમાં
 જીતીનારામના મરણના રાત્ર મુલાગરાય બહાદુરે પણ ભાગ લીધો હતો
 તે સમયે તેઓની ઉંમર ગિરિધર બહાદુર જેટલી ગણીએ તો તેઓનો
 જન્મ ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં અને તેઓની સાથે લગ્ન કરનાર જીતીના-
 રામની પુત્રીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૬૦ માં થયાનું અનુમાન કરી શકાય.

* આખા કુટુંબને લઇને જન્મે લાઇએ માંગરોળથી ગુજરાતમાં અને ગુજરાતમાંથી પ્રથમ આગ્રે આગ્રા હશે અને ત્યાંથી છેવટે અહલાબાદ અહીંને ધરનાર વસાવીને રહ્યા હશે. અહીંયાં રાજા રત્નચંદ્રે તેઓને પ્રથમ આશ્રય આપ્યાનું જણાય છે. પરંતુ તેઓને ખરો આશ્રયદાતા તો ઔરંગઝેબનો પૌત્ર અને બહાદુરશાહનો પુત્ર અઝીમ-ઉશ-શાન હતો. ઇ સ ૧૭૧૨માં લાહોરના યુદ્ધમાં આશ્રયદાતા અઝીમ-ઉશ-શાન અને આશ્રિત દયાળ બહાદુર મરાઈ ગયા. ત્યાર પછી 'ઇ. સ. ૧૭૧૩માં આગ્રાના યુદ્ધમાં છાત્રીલારામે કરેલ પરાક્રમથી તે અઝીમ-ઉશ-શાનના શાહમદા ફરખસીયરની તેઓ ઉપર કેટલી ગંધી કૃપા અને પ્રીતિ હતી, તે કહેવાય ગએલ છે.

બાદશાહ ફરખસીયરની રાજા છાત્રીલારામ પર અપૂર્વ કૃપા હતી, તે નિઃસંદેહ છે. પરંતુ તેજ કારણથી તેઓ મૈયદ લાઇએની છાત્રી

* ઉપરની દર્શકત નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સ્પષ્ટ દ્રષ્ટિગમ્ય થશે.
કાળાનુક્રમ.

	જન્મ	મૃત્યુ	આયુષ્ય	આગ્રાના યુદ્ધમાં
	ઇ. સ.	ઇ. સ.	વર્ષ	ઉંમર વર્ષ
૧ રાજા દયાળ બહાદુર	૧૬૬૦ ?	૧૭૧૨	૫૨	—
૨ „ છાત્રીલારામ „	૧૬૬૫ ?	૧૭૧૩	૫૪	૪૮
૩ „ મિરિધર „	૧૬૮૦ ?	૧૭૨૮	૪૮	૩૩
૪ „ દયારામ „	૧૬૮૫ ?	૧૭૩૨	૪૭	૨૮
૫ ચિમ્નબહાદુર ભવાનીરામ	૧૭૦૦ ?	૧૩
૬ રાજા ગુલાબરાય બહાદુર	૧૬૮૦ ?	૧૭૨૮	૪૮	૩૩
૭ „ આનંદરાય „	૧૬૭૫ ?	૧૭૨૮	૫૩	૩૮

૬ રાજા દયારામ બહાદુર ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં વચ્ચે મદમદ અમીખાનના કામદાર અને નિંદકી દરબારમાં તેઓના વફીલ હતા. તેઓની પુત્રી વેણીકુંવરનો જન્મ ઇ.સ. ૧૭૧૫ માં થયો હોય અને બાળ વર્ષની ઉંમર પહેલાં તેનું કામ કરવામાં આવ્યું હોય તો ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં તેઓએ માંગરોળ જઈ લગ્ન કર્યાં હશે એવી કલ્પના થાય છે.

અને દેવતા બોગ થઈ પડ્યા હતા. બાદશાહે તેઓને ઈષ્ટસમીપ રાખવાના હેતુથી, તેઓને દીવાન-ઇ-ખાલસાએટલે વસુલાત ખાતાના કાર્યાલારીની જગ્યા આપી હતી; સૈયદોને તે પસંદ ન જ આવે, તે સદજ સમજવ તેયું છે. તેઓએ પોતેજ તેઓને આગ્રાના મુબેદારની જગ્યા આપી. પરંતુ બાદશાહની નજદીક રહેવા દેવાને તેઓને પુરતો વાંધો હતો. છેવટે તેઓની બદલી અટકાવાઈ કરાવી. એક રીતે રાજા છત્રીસારામને શત્રુઓનો અસતોષ ને પોતાના ક્ષિત્તિય થઇ પડ્યો. દિલ્હી દરબારમાં તે સમયે મુસલમાન અમીરો અને અમલદારોમાં જે પક્ષ હતા. ઇરાન અને તુરાનમાંથી આવેલાં મુસલમાનો મુગલો કહેવાતા હતા, ત્યારે શીખ દાય તરફ અધ્યાન અથવા પડાણ અને દિલ્હીસ્થાનના જુના પતનીઓ દિલ્હીસ્તાની મુસલમાનો કહેતાના હતા. રમપુત રાજાઓનો એક ગ્રીએ પક્ષ હતો. મુગલો અને દિલ્હીસ્તાની મુસલમાનો વચ્ચે સર્પનકુલીય સંબંધ બંધાઇ ગયો હતો. રમપુત રાજાઓ ત્યારે ત્યારે જેઓને ફાવે તે પક્ષમાં ભાગી જતા હતા. સૈયદ ભાઈઓ દિલ્હીસ્તાની મુસલમાન વર્ગના હતા, તેઓ બહુ માયાભારે થઈ ગયા હતા. બાદશાહ ખુદનો જન પણ જોખમમાં હતો. છતાં મુગલો કંઈ કાયા નહતા. ફાવે કે નફાવે નોપણ અવિરત પ્રપંચજાનુ ચક્ર ચુલ્યા કરતા હતા. તેણે તોફાની રાજ્યકીય વાતાવરણથી ઇશ્વરેજ રાજા છત્રીસારામ ને દુર રાખ્યા હતા. કાંઈ કાંઈ પ્રસંગે તેઓ બાદશાહ હજુરની સલામે દિલ્હી આવના હતા, ત્યારે બાદશાહ તેઓની હિપજ જે મેદેરવાની બતાવતો હતો, તેથી સૈયદોના હૃદયમાં તેણે હેઠાવું હતું. ઈ તેવે કાંઈ પ્રસંગે બાદશાહ ફરુખસીયરે અકબર બાદશાહને મળી આવેલાં નિલમનોં જે શિવસિંગો નેમને આપ્યાં હશે.

તોપણ કાંઈ પણ મુસલમાની ઇનિદારગારે રાજા છત્રીસારામની ઇ. સ. ૧૭૧૩થી ઇ. સ. ૧૭૧૮ સુધીની પ્રવૃત્તિનો એક અક્ષર પણ નોંધ્યો નથી. તે ઉપરથી સદજ જણાઈ આવે છે કે તેઓ બાદશાહી ઝંઝાવાતથી દુર ને દુરજ રહેતા હશે.

સુબેદાર તરીકે તેઓને કિલ્લામાં રહેવાની ફરજ હતી. અને તેમ હોવાથી તેઓ કુટુંબ સહિત ત્યાંજ રહેતા હશે.*

અલ્લાહાબદનો કિલ્લો ગંગા, યમુના અને ગરસ્તી એ ત્રણ નદીઓના સંગમ ઉપર છે. સ. ૧૫૮૪માં અકબર બાદશાહે અંધાબે દહો. તે કિલ્લામાં પુરાણપ્રસિદ્ધ અક્બરઘટ અને ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ અશોકનો શિલાસ્તંભ આવેલો છે. તેજ શિલાસ્તંભ ઉપર સમ્રાટ સમુદ્રગુપ્તે પોતાના દિગ્વિજયની પ્રશસ્તિ કાતરાવી છે. અકબરે તેમાં અનેક સુંદર મહેલો અંધાબે દહો, જે પૈકી ચાળીસ સ્તંભદુર્ગ અને ચોસઠ સ્તંભપ્રધાન ખંડને તેણે શિષ્ટકળાથી લગ્નપુર અને દેખાવમાં અતિ લગ્ન બનાવ્યા હતા. તે દુર્ગ અને પ્રધાનખંડ રાજા છખીલારામ ના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. આ પ્રધાન ખંડમાં તેઓ પ્રમંથોપાત દરગાહ ભરતા હશે અને નિત્યનું ગજપટ્ટીય કાર્ય પણ ત્યાંજ આટો પતા હશે. સુબેદારોને યોગ્ય સેના રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવતી હતી, પરંતુ લડાઈને પ્રસંગે તેઓ ઇચ્છાનુસાર સેના વધારી શકતા હતા. તે મધ્યગી સેના તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર સાથે કિલ્લામાંજ રાખવામાં આવતી હતી. સુબેદારોના હાથમાં તેઓની સર્વોપરિ સત્તા સોંપાઈ હતી.

આ પ્રસંગે સુબેદારોની શી શી ફરજો હતી, કેટલી સત્તા હતી, સંક્ષેપમાં કેવી પરિચિતિ હતી, તેનું તાદશ ચિત્ર આલેખવામાં બાદશાહી શામનનંત્ર કેવું હતું, તેનું કંઈક દિગ્દર્શન કરાવવાની અગેશા રહે છે.

મુમત્તમાની ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે બાદશાહ સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર હોતો. લશ્કર ખાતાનો નેમજ મુદ્દી ખાતાનો તે સર્વોપરિ અધિકારી હોતો. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મચાલોનો પણ ધર્મચાર્ય હોતો. યદ્યપિ દુરાનાદિ ધર્મશાસ્ત્રોના અંધનથી નેની નિરંકુશ સત્તાને નિયંત્રિત કર-

* Mughal Administration by Jadunath Sarkar P. 85.

† Prayag or Allahbad by Modern Review Office, A. D. 1910, P. 45-49.

વામાં આવી હતી, પરંતુ તેનું ઉલ્લંઘન કરનાર જાદશાહનો નિગ્રહ કરવાને તેની મામે બળવો લિગ્ગવવા સિવાય, બીજો કંઈ ઉપાય નહોતો. જ્યાં સુધી તેમ કરવામાં ન આવતું, ત્યાં સુધી મોજવીઓના ફતવા ફી અમોઘ રાત્ર કેવળ કુડિન થતું હતું.

તેમ છતાં અકબર જાદશાહે શાસનતંત્ર બની રાક્યા પ્રમાણે સર્વત્રાહી અને નિયંત્રક બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો આગ્યો હતો તે પ્રયત્ન એટલો બધો સફળ થયો હતો કે દિંદુરયાનની સરકારની આધુનિક શાસનપદ્ધતિ કેટલેક અંશે મુગલશાસનપદ્ધતિનું અનુકરણ છે, એમ નિઃસંશય કહી શકાય.

આખી જાદશાહી મુલકનો વહીવટ કરવાને ઉત્તર દિંદુરયાનના તેર અંગ દક્ષિણ દિંદુરયાનના છ મળી કુલ આગણીશ પ્રાંતો પાડવામાં આગ્યા હતા * દક્ષિણ દેશ રાજધાનીથી બહુ દુર હોવાથી તે છ પ્રાંતોના મુખ્યાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાને માટે એક સરસુખાને નિયત કરવામાં આવેલો હતો. તેનું મુખ્ય મથક ઔરંગાબાદ હતું.

જાદશાહને મદદ કરવાને માટે એક કાર્યભારીમંડળ સ્થાપવામાં આગ્યું હતું. તે મંડળમાં ખાતાવાર કાર્યભારીઓ નીમવામાં આવતા હતા તે મંડળનો ઉપરિઅધિકારી વરગર અથવા મુખ્ય દીવાન હતો. વજીરના નાજામાં બે નાયબદીવાનો હતા. તેમાંનો એક નાયબદિવાન દીવાન-ઇ-આલસા એટલે જાદશાહી મુલકની સઘળી ખાલસા જમીનનો વસુલાતિ કાર્યભારી અને બીજો દીવાન-ઇ-તન

* ઉત્તરદિંદુરયાન એટલે નર્મદાથી ઉત્તર ભાગના નીચે પ્રમાણે તેર પ્રાંતો હતા.

૧ કાણુઘ, ૨ કાશ્મીર, ૩ મુલ્તાન, ૪ દિલ્લી, ૫ આગ્રા, ૬ અજમેર, ૭ અલ્હાબાદ, ૮ અયોધ્યા, ૯ માળવા, ૧૦ મુગરાન, ૧૧ પટણા, ૧૨ બંગાળા-અને ૧૩ ઓરીસા.

દક્ષિણના છ પ્રાંતો નીચે મુજબ હતા.

૧ બુરહનપુર (ખાનદેશ), ૨ વરાહ ૩ હૈદરાબાદ, ૪ બેદર, ૫ બિન્ન પુર. અને ૬ કર્ણાટક.

તે સિવાય સ્થાનમા મુરસુખાનું મુખ્ય મથક 'ઔરંગાબાદ' હતું.

અથવા નાણાપ્રકરણી કાર્યભારી હતો. વજીરના ખાતા સિવાય બીજાં સાત ખાતાંઓ અગત્યનાં હતાં. બાદશાહના ખાનગી ખર્ચ ખાતાનો ઉપરિઅધિકારી ખાત-ઇ-સમન એટલે ખાનગી કાર્યભારી, લશ્કર ખાતાનો હીસાબ રાખનાર અધિકારીઓ ગણીએ, ન્યાય ખાતાનો ઉપરિ અધિકારી મુખ્ય કાજી, પર્માદાખાતાનો મુખ્ય ઉપરિઅધિકારી સદ-ઉસ-સદર, મુસલમાની ધર્માચારનું પાલન કરાવનાર અધિકારી મુદ-ત્સીય, તોપખાતાનો ઉપરિ અધિકારી દારેગા-ઇ-નોપખાના અને ટપાલ ખાતાનો ઉપરિ અધિકારી દારેગા-ઇ-ઝકચોકી કહેવાતો હતો.

મામાનવત આ સમગ્રા અધિકારીઓ પોતપોતાના ખાતાઓમાં સ્વતંત્ર હતા. તોપચ દાહના વાઇસરોયની એકઝીક્યુટીવ કાઉન્સીલના સભ્યો કરના તેઓની રિયનિ ઉતરતી અને મેકેટરીએ કરનાં કંઈ અંશે ચઢીગતી હતી. ખાતાનો તરતનો ઉપરિઅધિકારી હોવાથી, પ્રત્યેક અધિકારી પોતાના ખાતામાં અધિકારીઓની નિમણૂક કરવાને સ્વતંત્ર હતો, છતાં તેના સમગ્રા પત્રો, રિપોર્ટો, પત્રો પત્રો મધ્યજો પત્રવ્યવહાર વજીરની મારફત બાદશાહની હજુરમાં ચલાવવાનો નિયમ હોવાથી તેટલે અંશે પ્રત્યેક અધિકારી વજીરનો તાબેદાર હતો. વજીર દરકોઇ અધિકારીના કામમાં વચ્ચે પડી શકતો હતો, છતાં ઉપરના નિર્ણયની સત્તા તો બાદશાહના હાથમાંજ હતી. ઔંગજેજ જેવો મનસ્વી બાદશાહ વજીર અથવા બીજા કોઇપણ કાર્યભારીની સલાહ પ્રમાણે ભાગ્યેજ વતનો હતો. સમગ્રો પત્રવ્યવહાર વજીરની મારફતે કરવાનો મખ્ત નિયમ હોવા છતાં બાદશાહ ઇચ્છામાં આવે ત્યારે દરકોઇ કાર્યભારી સાથે મીથો વ્યવહાર રાખતો હતો. તેટલે અંશે વ્યવહારમાં વજીરની સત્તા ખરિત થતી હતી.

શાસનતંત્રની જેવી વ્યવસ્થા કેન્દ્રચાનમાં હતી, તેનુંજ અનુકરણ પ્રાંતોમાં કરવામાં આવતું હતું. પ્રત્યેક પ્રાંતને સમગ્રતા પ્રમાણે મહાસોમાં વહેંચી નાખ્યો હતો. મહાસોનો ઉપરિઅધિકારી ફાજદાર હતો. તેની નિમણૂક વજીરની ભક્ષામણ મુજબ બાદશાહ તરફથી કરવામાં આવતી હતી. તેમજ વજીર સાથે તેને સીધો સંબંધ હતો, છતાં વ્યવહારમાં તે પ્રાંતના સુબાનો એક તાબેદાર અધિકારી જેવો હતો.

જ્ઞાતિમંડળો.

(કેટલાક વિચારો.)

મંડળનો સામાન્ય રીતે અને સામાન્ય ભાષામાં અર્થ એમ થઈ શકે કે ઢોઢપણ તત્ત્વની ટોળી અથવા એકજ વિચારવાળા મનુષ્યોનો સમુદય કે જેમાં તે એક વિચારવાળા મનુષ્યો અંદર અંદર સંમત થઈ પોતાના ચોક્કસ કાર્યો વિચારનો ફેલાવો કરી, તેમાં ખીજ બહારના મનુષ્યોને સમજાવી, પોતાના કરી આગળ વધવા ખ્યાલ રાખે છે. આવા સમુદયો આ દુનિયાની રાજસાતથીજ એક અથવા ખીજ સ્વરૂપ માં રચાયા છે એવો પુરાવો ઇતિહાસ આપણને આપે છે. હવે આવા કેટલાંક મંડળો તેનાં સારાં બંધારણને અંગે લાંબી છંદગી ભોગવી ગયેલ છે ત્યારે ખીજ કેટલાક થોડી છંદગીમાંજ નાશ પામ્યા છે. પણ જે ઉપર કબ્જ છે તેવાં મંડળો કેમ ગંધાયાં છે તે જોવા બંધનું તે સહજ જ માલુમ પડશે કે તેનું પ્રધાન કારણ ફક્ત મનુષ્ય-સ્વભાવજ છે દરેક મનુષ્યનો કુદરતી ખ્યાલ હમેશાં પોતાના જેવા ખીજ મનુષ્યો સાથે વંતડાઈ મેલી કરી, અરસ પરસ થોડાંધણુ સ્વાર્થના ભોગે પણ તે મેલી-ટકાવી રાખવાની છે. અને ને ટકાવી રાખવામાંજ દરેક મનુષ્ય પોતાની ફજ અદા થયેલ સમજે છે. આવા કુદરતી આકર્ષણમાં પણ સ્વાર્થત્યાગની ઉચ્ચ ભાવનાઓ થાય છે એ નિર્વાહ છે. પરંતુ જે મનુષ્યસ્વભાવ આપણે જોઈ ગયા તે મંડળ સ્થાપનામાં કારણભૂત છે. અને તેજ સ્વભાવ તેવા મંડળનો વિનાશભૂત છે. કારણ કે અરસપરસ અમુક હદ મુખી સ્વાર્થત્યાગ હોઈ શકે છે. એક તરફનો, આત્મભોગ મામેથી તેટલાજ સ્વાર્થભોગની અપેક્ષા વગર

કવચિતજ ઝહેવારની રીતિએ માણુમ પડે છે એટલે તે હદ ઝોળંગતાં મડળના વિનાશનો ઉપાય રહે થાય છે. અને આખરે તે તુટી જાય છે. અલગત તેવા મંડળોના વિનાશ ચર્મચક્ષુથીજ દેખાય છે કારણ કે પાછો તે વિનાશજ ખીજનાં તેવાં કોષ મંડળોના જન્મદાતા થઇ રહેત હોય છે અને કોષક વખતે એકના બે એમ સંસ્થા વધારી પણ દે છે. એટલે મનુષ્યસ્વભાવજ મંડળોના કર્તા પોષક અને વિનાશક છે અને ખીજા રાબ્દોમાં કહિયે તો જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય છે ત્યાં ત્યાં તેના સ્વભાવને અંગે મંડળનું અસ્તિત્વ પણ હોવું જોઇએ એ ખુલ્લું દેખાશે.

આનો અર્થ એવો નથી કે એક મનુષ્યનો સ્વભાવજ મંડળોના અસ્તિત્વનો આધાર અગર કારણ છે. ખીજાં પણ કારણો અને સાધનો જરૂરનાં છે. અને દરેક મનુષ્યની સ્થિતિ વગેરે સાધનોથીજ તેખી તેખી સંસ્થાઓ ચાલુ થાય છે. અમુક માણસોનો વિચારજ એક હોય તેવા માણસોથી મંડળ ચાલુ કરાય છે. અગર રહેણીકરણી સરખી હોય, અગર એક કુટુંબ-જાતિ હોય અગર એક પ્રદેશના હોય તેવા તેવા લોકો ઉપરના જતાવંસ પોત પોતાને યોગ લાગે તેવા લોકો માથે સામેજ થઇ મંડળો રચાયે છે, પછી જે જે મુખ્ય કારણોને અંગે બેગા થયા હોય તેવાં તેવાં યુક્ત નામો તે તે મંડળને આપી તે તે નામથી તે તે સંસ્થાઓ ચાલે છે, જીવે છે, અને આખરે કુદરતી નિયમને વશ થઇ જીવકાળના ઇતિહાસ વારને લિદાદરણુ રૂપે થઇ રહે છે. આવાં ઉદાદરણો નીચે પ્રમાણે છે. મેક્સિકો, ફ્રાન્સ વગેરે યુરોપના તથા અમેરિકાના લોકમાં એક વિચારની રાજદારી પાર્ટીઓ બની રહે છે, એક્સટ્રીમીસ્ટસ રાયટ લેફ્ટ, લીબરલ્સ લેબોરાઇટસ વગેરે. આપણે પણ પાશ્ચાત્ય વિચારોનું અનુકરણ કરી હાલમાં હિંદુસ્થાનમાં સ્વરાજસ્વરૂપ ઇન્ડીપેન્ડન્ટ્સ વગેરે નામોથી સંસ્થાઓ, (મંડળો) ચાલુ કરેલ છે. રહેણીકરણી સરખી હોય તેવા મંડળોના દાખલામાં બધું મંડળ, કરાચી, શ્રીજ્ઞાનમાજ કરાચી, ગણી શકાય એક જ્ઞાતિના મનુષ્યોનું મંડળ થાય છે તેનો દાખલો આપણે શ્રી વડનગરાનાગર મંડળ કરાચી, મુંબઇ વગેરે છે, એક દેશના મનુષ્યો ખીજા દેશમાં જતાં ત્યાં તે મંડળો રચાયે છે તે પોતાના દેશના નામથી ચાલુ થાય

છે. દાખલા તરીકે આપણને યુરોપમાં, અમેરીકામાં ઇન્ડિઅન સ્ટુડન્ટ્સ હોમ ઇન્ડિઅન સ્ટુડન્ટ્સ રીલીફ ફંડ વગેરે રીતે સંબોધાય છે.

હવે તે મંડળો કેમ સ્થપાયાં, અગર તેમની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તે જોયા પછી આપણો ખીજો સવાલ એ થઈ શકે કે તેવાં મંડળોની કદાચ આવશ્યકતા છે ? અને હોયનો કેટલીક છે. ? અને મનુષ્યસ્વભાવમાં તેવાં મંડળોની આવશ્યકતા છે તે ઉપર ટુંકામાં જવાબ છે તો પણ ખીજી રીતે આવાં મંડળો શી શી મામાજીક સેવા કરી રહેલ છે અને તેમાં કાયદા શા શા છે તે આપણે તપસીએ. અને તેવી ઝીણવટથી તપાસ કરતાં આપણે આપણું દ્રષ્ટિબિંદુ એક જાતની એવી સંસ્થા પર રાખીએ, અને તેવી સંસ્થાની જરૂરીઆત કાયદા વગેરે જોઈએ તો પછી એ અનુભવથી મળેલ દલીલન મધાને લાગુ કરી સામાન્ય નિયમ બાંધી શકીએ અને તેટલા માટે શ્રી વડનગરા નાગર મંડળનો-એટલે આપણો પોતાનોજ દાખલો લઈએ.

નાગરક મંડળની જરૂરીઆત. એક પ્રચીન કાળથી તપાસતાં માહુમ પડે છે કે નાગર જાતિ કેળવણીમાં, સુધારામાં, ગજદારી બાબતો વગેરેમાં સર્વથી આગળ વધેલ જાતિ છે. આપણા વડવાઓ આ આપણી ખ્યાલિતે ચાલુ રાખવા એક અગર ખીજી રીતે જાતિ વારસે બંધારણો બાંધવા તરફ દ્રષ્ટિ કરતા આવ્યા છે.

વખતો વખત સ્થાનિક સ્થિતિનો ખ્યાલ રાખી અમુક બંધારણ આપણને વારસે બાંધી ગયા છે અને તે બંધારણની રૂએ શરૂઆતમાં સારા સારા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો પાંચ. છ અગર જરૂર જણાય તેટલી સંખ્યામાં ભેગા થઈ જાતિના કાર્વમાં સામેલ રહેતા આવ્યા છે. આ સંસ્થા એક નામથી જોળખાઈ નથી પણ " નાગરી નાતના પટેનો" એવા નામથી તેઓ જુદા જુદા રહી પણ એક નિયમ વિચારમાં રાખી કામ કરતા આવ્યા છે. તેઓ જાતિનું દિન ધ્યાનમાં રાખતા. અને તે દિનમાં કાયદો થાય નેવા જરૂર જણાયે ન્દાના ન્દાના કાયદા બંધતા અને તે કાયદાઓ પ્રમાણે જાતિના કામપણ ચુલવાડા ભરેલ સવાનો ઉભા થતા ત્યારે નિરાકર પણ કરતા. એટલે તે બધું એક જાતનું વહીવટપ્રકરણ (administration) કરતા હતા. અમારે એટલું ધ્યાન એથવાનું રહે છે કે આપણા વડવાઓ ધણા ડાહ્યા અને સુશીલ

હતા અને તેથી જ્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી સુકાદા એવા આપના કે ભવિષ્યની પ્રભુપર તેવા સુકાદાઓનો ખોટો ભાર થઈ ન રહે અને જ્ઞાતિ જ્ઞાનરૂપે રહી જાય. વળી ઘણુંખરું તે પટેલો મુરખી અને જ્ઞાતિ માટે આત્મભોગ દેનારા હોવાથી જ્ઞાતિજંદુઓને પણ માન્ય હતા. અને તેઓના સુકાદા તરફ કેટલેક કાંઈ આંગળી ચિંધતું તો ખીજા મમરત જ્ઞાતિજંદુઓ તે જંદુને વાળી દેના, સુમળવતા, અને કામ પતી જતું, અને પટેલો માન-પ્રદ રહેતા. તેઓ વાસ્તે કાંઈ ખામ સિખિત ધારાધોરણ કામકાજ વાસ્તે નહોતા પણ હજી પ્રસંગે અગર એવા શુભાશુભ પ્રસંગે, અને ખાસ કરીને અંદર અંદરના ટુંકા કંછા પનાવવામાં, જ્ઞાતિનો કાંઈપણ માણ્ય પોતાની નિર્મિત થયેલ ફરજને સુકો હોય તો તેને કંઈપણ સાશન પ્રાપ્તિત વગેરેથી પાછો પોતાનો કરવામાં અગર કાંઈ ફંડ ફાળો ઉભો કરવામાં વગેરેમાં ભાગ લેતા. અને જમાનાની પ્રગતિને પણ દુરઅદેશી હોઈ પહેંચી વળતા નાથી નાથીને પગ સામું જોવા વખત આવે એવા ખ્યાલ તેઓને દમ્ભેશ રહેતા અને તેથી ભુલેલા પોતાના ભાઈને સાચો રસ્તો બતાવી ભવિષ્યને માટે જ્ઞાતિદિનનો લક્ષમાં રાખી કામ કરતા, વખતો વખત નાના નાના પણ ભારે ન પડે તેવા ધારાઓ ચાંધી તેને અમલમાં મુકવા જોતા. અને તેવા ધારાધોરણો દેશવર્તમાનકાળ પ્રમાણે બુલવાળા દેખાતા દારે પણ મુકી દેતા. પટેલો ઉત્તરોત્તર જંધાએલ સડક પર કામ ધપાવે જતા હતા. અને તેવા રીતે આજની તરારીજ સુધી પણ આપણે જેઈ શકીએ છીએ ને પ્રમાણે આપણા જ્ઞાતિજંદુઓના રથળામાં કાકીઆ-વાડ ગુજરાતમાં એવા જંધારણોને એવા પટેલો જાળવી રહેલ છે.

આધુનિક જમાનામાં પરદેશપર્યટન ને આશ્ચર્યક પણ પરદેશમાં રહેલ હોવાથી દરેક કુલક છંદગીની જરૂરીઆતો પુરી પાડવા પોતાનું વતન છોડી ખીજે નજર નાખી રહેલ છે. કેટલાકો તો વર્ષો થયાબહાર દેશાવન બહારગામ વસવાટ કરી ગુજરાત ચલાવી રહેલ છે અને પોતાનું અસલ રથાન ગુજરાત કાકીઆવાડને વસ્તુતઃ તિલાંજલી આપી રહેલ છે. મુખ્યત્વે કરી મુંબઈ, રંગુન, કરાચી, આફ્રીકાના રથાનોમાં આપણા જંદુઓની દિનપ્રતિદિન સંખ્યા વધતી જાય છે એવો સર્વને પ્રિદિત વાત છે. દવે જે કોઈ બહાર રહ્યા છે તેઓને પોતાનું થયેલ

અંધારણુ પોતાને માટે દેશકાળ પ્રમાણે જાંધવા રાખવા અને નિલાવવા ઇષ્ટ લાગ્યું છે. અને તેનું ખર્ચ કારણ અંદર ખાતેથી ક્રિમ સમજી શકાય કે તે અંધારણુ એટલું સારું અને હિતાવહ છે કે તેની નવી આવૃત્તિ કાંઈ ઠંકાણે પણ ઇષ્ટજ થઈ રહે છે એવો ખ્યાલ હમેશાં દરેક મનુષ્ય જાંધે છે અને તે સાચો છે આ વાતને ટેકા નિર્મિત થયેલાં પૌરાણિક વ્રતો અને ઉત્સવો આપે છે. કૃષ્ણ જન્મ, રામે કરેલો રાવણનો તથા તે દિવસ એટલે વિજ્યા દશમી, વગેરે એટલાં સોડાના મનપર સારી અસર કરી રહેલ છે કે દરેક વર્ષે તેનો તે ઉત્સવ ઉજવાય છે અને તેમાંથી અનેક રીતનું ઘાન મળે છે. તેવાં અંધારણુની જરૂર જણાતાં ભુલે ભુલે રથજે મંડળો રચવાયાં આધુનિક જમાનાનો રંગ વરણીથી સભ્યોમાંથી કાર્યવાહકો ચુંટવા આદિનો લાગ્યો અને તેથી ઉત્તરોત્તર જે પટેલો દેશમાં જાતિ વારને લેવાતા તેને જરૂર ચુંટણીયા સારાસારા માણસો તેવાં મંડળો વારને લેવાય, અને યુદ્ધ નામ રથાન રાખી મંડળો ચાલુ થયાં. તેવાં મંડળોના ઉદ્દેશો ગૌણ લાગમાં તેવાજ રહ્યા છે. કોઈપણ હાલના વડનગરા નાગર મંડળનો ઇતિહાસ જોશો તો નેત્રાંજ માનુષ પડશે. આવા મંડળોમાં, અગાઉના અંધારણુ કરતાં એક વાત વધુ દેખીતી રીતે લાગે છે. અને તે એ કે મંડળો ફંડના પૈસા કરવાનું માથે લે છે અને લાભ જમ અગર ખીચ રીતના ફંડ ઉભાં કરી ભેગા કરે છે. આવી એકંદી કરેલ રકમોમાંથી જરૂર જેટલું ખર્ચ કરી ખીચ પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ કરે છે. આ દિક્ષ્યાત્ત જે કે નવી લાગે છે પણ તેમાં પણ ખર્ચ કારણ દેશકાળજ છે. અને તે જરૂરીઆત રૂપેજ થઈ રહે છે પરદેશમાં આપણા અંધુઓની ટુંકા પગારો, રહેવાની મુશ્કેલીઓ આપણી જીવિખ્યતી પ્રજાની કેળવણીના સવાલ તેમજ દેશમાં પણ પૈસાની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવાનો મવાલ વગેરે આધુનિક જમાનાની તારસીર છે તે જતાં છે. પણ ઉપરની હકીકતથી એટલું તો નકરોજ થાય છે કે મંડળો કોઈ દિશામાં નરી ઉભી કરેલ સંસ્થાઓ નથી. પણ જુના શરીર પર નવા લેખામ જેવુંજ કંઈક છે અને તેમાં મંડળો પટેલોની જે જરૂરીઆત દેશમાં જાતિને રહેતી તે પરદેશમાં પૂરી પાડી આપે છે. એટલે ટુંકામાં

જે જે જરૂરીઆતો, પટેલોનાં અસ્તિત્વ સંબંધી લાગુ પડે છે તે તે જરૂરીઆત આપણાં મંડળોની પણ છે.

આપણો બીજો સવાલ, તેવાં મંડળોમાંથી આપણા લાઇઓને ચતા ફાયદાઓ તપાસવાનો છે. મંડળો જરૂરનાં છે તે આપણે જોયું. હવે જે સીઝની જરૂરીઆત છે એમ લાગે તેમાં જરૂર કાઢ ને કાઢ ફાયદો રહેલો હોય. અલગત, ફાયદો અને જરૂરીઆત એકને બદલે બીજો શબ્દ છે એમ મુકી શકાય તેમ આ ઉપરથી થતું નથી, પણ એટલું બહુ છુટથી ગણી શકાય કે જે જે લાગતો કાઢપણ સીઝની થાય તે તે જરૂરની ગણાય. અને જેમ જેમ લાગતો રહેલાઇથી કાઢ પણ ઉપાયે પુરી થતી ત્યારે તેમ તેમ ફાયદો તેજ ઉપાય રહે છે. માટે તે ઉપાય જરૂરીઆત છે એમ મુકી શકાય. મંડળ પણ આપણા બધુઓની અમુક અમુક હાજતો પુરી પાડે છે, માટે તેમાં ફાયદો તો રહેલ છેજ તે હવે સદજજ સમજી શકાયો. એટલે પહેલો ફાયદો તો આપણી જરૂરીઆત હતી, અને તે જરૂરીઆત મંડળથીજ પુરી પડી છે. બીજો ફાયદો એ છે કે કાઢ પણ મંડળી અરસપરસ મદદ વારતે ઉભી થયેલ હોય તે આ પ્રગતિના જમાનામાં ઘટજ છે. અને, પરસ્પર મદદનો આશય આપણાં મંડળોનો પણ છે તે તો દેખીતુંજ છે. ત્રીજો ફાયદો આવી સંસ્થાઓમાં એ છે કે જમાનાના રંગથી રંગાએલ હોઇ, અન્ય દેશ અને જાતિના લોકોનું અનુકરણ કરી, સારીસારી વાતો આપણે શાખીએ છીએ. વરણીથી સુટણી (election by votes) એ કંઈ ઉપત્તી વાતનું સાધારણ ઉદાહરણ નથી. દરેક આવી સંસ્થાઓ ઉભી કરી, ચણાવવામાં આપણે શિશુ વય ભોગવી રહ્યા છીએ. આપણી ડ્રિટિમર્પાલ કંઈક જુની રૂઢીના પડગા હેડે અથવા એવાં અન્ય કારણે સંકુચિત રહી છે. પણ રસ્તો પકડ્યો છે તો કાલક દિવસ પણ સંઘ દારકાં પહોંચશે એમ માનવામાં કાઢ પણ આશાવાદી અચકાશે નહિ. ચોથો ફાયદો કેળવણીવિકાસ માટે મંડળોની મદદ આપણા બધુઓ લઈ રહ્યા છે, તે ખરેખર નોંધવા લાયક અને રસુત્ય છે. આ દિશામાં શ્રીવડનગરાનાગર મંડળ, મુંબઈ સાર્વ દામ કરી રહેલ છે તે, તે મંડળના છેલ્લા વાર્ષિક અહેવાલથી પ્રત્યક્ષ થશે. છતાં, જે મદદ તે મંડળ અત્યારે આપે છે

નદિ જેવીજ છે. પણ આને માટે આપણે તે મંડળનો દોષ નહિ કાઢી શકીએ. સામાન્ય માણસે, આવાં મંડળનાં કામની મારી બાબત પામી આશાવાદી બનવામાંજ લાલ છે. તેનાં જેવાં બીજાં મંડળો પણ છે, પણ તેમની પાસે તથા સાધનાભાવને અંગે તેઓ પોતાનાં બંધુમંડળની સાથે, આવાં કાર્યમાં હરિકાષ કરી શકતાં નથી. અને તેવાં નાનાં મંડળો અન્યોન્ય એકત્ર થયેલાં નદિં હોવાથી, કંઈ મદદ પણ નથી કરી શકતાં. પણ આવી મુશ્કેલીઓ માધ બતાવવી નેનાં કરતાં તેમને તરી જવા પ્રયત્ન કરવા તે વધુ હાથબાજુરેલું છે એમ સર્વામાન્ય યશ. મરરવની, લક્ષ્મીનો ભોગ માગી રહેલ છે અને આવા ઉમદા હેતુ માટે સર્વ બંધુએ પોતાથી બનતું આ દિશામાં કરવુંજ જોઈએ અને તેને માટે તત્પર રહેવુંજ જોઈએ એમ લખવું અગ્નિગતું નદિજ ગણાય. અ મ આપેલ મદદ, મદદ લેનારમાં પ્રમથ્ણે જોલ પેદા કરશે તે મરને વિદિત છે. આવી ગામતો માટે પૈસા ફાગલ પાડવા, ત્રિપાલ વગેરે અવસરોમાં થોડીક કરકસર કરવી એ ઉત્તમ ઉપાય છે અને તેથી ભવિષ્ય ધણે જાપરો ફાયદો દેખે. દરેક મંડળે એવી જાતનો કંઈક કર પોતાના સભ્યો પર નાખવો છુટ છે કે જેથી દરેક જગના પ્રસંગે તે મંડળના સભ્યો દશથી પંદર ટકા કેળવણી ફંડમાં ભરે. આવી યોજના જો ઘડાય તો આશા રાખી શકાય કે કોઈક દિવસે આપણું તે ફંડ, ઉંચા પ્રકારની કેળવણી બાઈ-ઓને આપવા સંમર્થ થશે.

મુંબઈવડનગરાનાગર મંડળની ઉપરની પ્રવૃત્તિનો તોષ લેનાં, શ્રીકરાચીવડનગરાનાગરમંડળે ઉપાડેલ એક ત્રિમાસિકની યોજનાનો તોષ લેવા ઘટે છે. રાજકોટનું ત્રિમાસિક, આ પત્રનાં અવતરણથી ત્રીજો અવતાર ભોગવી રહ્યું છે. ખેડો એ અવતારમાં-ત્રિમાસિક અને નાગરતેજમણિરૂપ- તેણે નાગરજાતિની બંધવેલી સેવા સર્વને વિદિત છે. આ ત્રીજા અવતારમાં કમે કમે તે તથા સેવા બંધવે એવી આપણી આશાઓ ફળીભૂત થાંગો. અત્યારે શ્રી કરાચીવડનગરા નાગરમંડળને, આ ત્રિમાસિક ચલાવવામાં આત્મભોગ આપવો પડે છે એ શ્રુતિદોષ સત્ય હોય * તો તેથી આપણે જરૂર ધણા દિલગીર થઈએ

* એ શ્રુતિદોષમાં પુરું સત્ય રહેલું છે, તે નાગરિકને ગયા વર્ષમાં રૂા ૧૦૭)ધરના આપવા પડ્યા છે તે વાતથી ભાઈ ‘દેરમ્યને’ સમજાશે નત્રી.

પણુ તેમ હોય તો એ ભોગનો બદલો શ્રી ઇષ્ટદેવ હુંક સમયમાં આપશે એમ આપણે આશા રાખીએ. આવી પ્રવૃત્તિ જ્યાં મંડળ કરે તો એકે વિનયી ન થાય; પણ એક પ્રવૃત્તિમાં, બીજા મંડળની સહાયતા, ઉત્સાહ પ્રાપ્ત, અને દ્રઢતા રહે તે જતાવવા જવું પડે તેમ નથી. પાંચમે, ક્ષાયદો દરેક રચણેથી દરેક મંડળ, પોતાના બંધુમંડળની તપાસ કરતું થયું છે. તે છે આમ વિચારની આપલે ભવિષ્યમાં જે વધતી જાય તો એકસ સાથે પરિણામ આવશે એમ ધારી શકાય. આમ ઉચ્ચ મારી રહેતો અખિત જ્ઞાતિમાં એક જાતનું રાજતંત્ર જની રહે, જે માટે મંડળોનો આભાર માનવો પડે. છઠ્ઠો ક્ષાયદો આવાં મંડળો સમસ્ત જગતની દ્રષ્ટિમાં આ જ્ઞાતિ આટલી ઉજ્જવલ અને ખ્યાતિ ધરાવનાર છે એવી ઝાંખી દરદર્શન કરાવતા રહે, તે છે. સાતમે ક્ષાયદો અંદર અંદર દરેક સભ્ય ઉપર એક જાતનો અંકુશ રહે જે દરેકને દિતકારક છે તે છે. આવાં મંડળો પોતાના સભ્યોને આડે રસ્તે જતાં અટકાવી, સીધો નૈતિક અને ધાર્મિક રસ્તો જતાવી સુખી કરે છે. આ પ્રમાણે જેમ જેમ જારીક તજરૂંથી આપણે તપાસતા જઈએ તેમ તેમ મંડળના ક્ષાયદાઓ ધણા નજરે પડશે. એટલે આવાં મંડળોની આવરણકતા છે તે તો ચાકકસ આવી આરા મંડળો રચાવી નીભાવી રાખવામાં આપણી ભવિષ્યની પ્રજા માટે આપણા પુર્વજો તરફથી મળેલ અંધારણને બદલે દેશકળને ઉચિત અંધારણ આપણા વડવાઓની જ્ઞાતિએ ધડાની સહજતા રહેલી છે. મને તો આશા છે કે આમ થવાથી જ્ઞાતિનું નામ વારંવારમાં આપણને જોટનું ઉજ્જવળ મળ્યું છે તેટલું જ કે તેથી પણ વધારે તેજસ્વી આપણે જનાવી શકીશું.

જ્ઞાતિમંડળની શી શી ફરજો છે તે તો તેના ક્ષાયદાઓ જતાં વેત છે તેમાં રચણે રચણે સૂચવન કરી જણાવેલ છે: જનાં અર્થે એટલું ખ્યાન ખેંચવું પડે છે કે આવું મંડળ કંઈ એક વ્યક્તિ નથી. ઘણી વ્યક્તિઓ ભેગી થઈ એક મંડળ થયું છે એટલે દરેક વ્યક્તિની ફરજ શી છે તે તેને જતાવવામાં આવે અને તે વ્યક્તિ તે ફરજ અહાં કરતી થાય તો આવા મંડળો પોતાની ફરજ જતાવવામાં વિનયી છે એમ સમજવ. આવી આવી ફરજો કોઈને વગર માગે જતાવવા જતાં કોઈક વખતે તેનો સ્વીકાર નથી થતો એ નવી વાત નથી. છતાં

પણ ઔષધ કડવું હોય તે પણ પોતાના હાયદા માટે લેવું પડે છે તેમ, વાચક પણ દેખકનાં આ શીખામણુ રૂપી કડવો છુટડો ગળી જશે એવી આશા છે. મુખ્ય દુરજ તો એવાં છે કે જે મનુષ્યને કોઇ બીજા મનુષ્ય અગર સંસ્થા તરફથી કોઇ ખતરી મદદ મળી હોય તેણે બદલામાં કંઈક આપવું, તેમજ મંડળ તરફથી તમારા બીજા અંધુને મદદ મળી હોય તો તે અંધુના અંધુ તરીકે પણ તમારે તે મંડળને બદલો આપવો જોઈએ. આજે કેટલીક વખત, આપણે જોઈએ છીએ તેમ ઘણા ભાઈઓ આવા મંડળના સભ્ય થવામાં પણ ખુશી નથી. કંઈ નહવું કારણ ખતારી નેઓ મંડળમાંથી નીકળી જવામાં અસિમાન માને છે એ શું હાસ્યાસ્પદ નથી ? આવાં મંડળના કોઈક સભ્ય તરફથી કોઇ બીજા સભ્યને વધુથટ કહેવાયું હોય તો બીજાના મંડળને તેની અકૃપાનો ભોગ થવું પડે છે. એ થોડી મુશ્કેલીની વાત નથી. પણ તેના અંધુઓને એટલું સમજવું ઘટે છે કે આખું મંડળ તે શરીર છે. અને તેમાં હાથે કરેલ નુકસાનનો ખડો, પગ, શરીર પર લેવા જશે નો આખર તો પગનેજ નુકસાન છે. અજાન મનભેદ થાય અને તેના મન ભેદો તો બધે હોયજ પણ તેથી કંઈ નાશભાગ કયો મતભેદ ઘટના નથી. મંડળને કાર્ટ સમજી તમારા કજીઆ વગેરેની ધરમેજેજ પતાવટ કરશો તો એકનો આપણું કાર્વ ચશે અને વળી બીજા લોકોની નગરમાં તમારું સ્થાપેવું અને પોતાનું કરી ગણેવું મંડળ નીચું નહીં પડે. સારાં સારાં અંધારણો વાળાં રાજ્યતંત્રોમાં પણ પાર્ટીઓ છે એ જણી શકીએ છીએ. એવો કોઇ ઘબતો નહીંજ મળે કે જ્યાં પાર્ટી નહોતી. આવા પાર્ટીવાળા દેશમાં એક પાર્ટી બીજી પર વેર લેવા જતાં પોતાના દેશનેજ નુકસાન પહોંચાડશે. સંકુચિત વૃત્તિઓ મનુષ્યને પણ સંકુચિત બતાવે છે અને તેથી આખરે વિનાશનાં બીજ રોપાય છે.

ઉપર પ્રમાણે આવાં યાત્રિમંડળની જરૂરીઆત સાબીત થાય છે. અને જ્યાંસુધી આ દુનીઆ ચાલશે ત્યાંસુધી આવાં મંડળો કયાતી ભોગવશે એ પણ નિર્વિવાદ છે.

પતિવ્રત.

[આપણી આમણમાં હંમેશા દબરો જનાવ જતી રહ્યા છે, તે બધાજ જો અનિચિત્ત રીતે જનના હોય તો બધી જગ્યાએ, બધી સ્થાને અવ્યવસ્થા થઈ રહે. આવી અવ્યવસ્થા સમાજમાંથી દાળવા, અને તે દાળવામાં લોકોને પ્રેરસાદિત કરવા, વખતો વખત સમાજ પેતેજ અમુક અશક્ય કહેવાય તેવા આદર્શો સમાજ સમક્ષ મુકે છે. લગ્ન થયા પછી સ્ત્રીપુરુષ એક જીવનનાં પુરક બની રહેવાને બદલે વિરૂદ્ધ દિશામાં જીવનપ્રવાહ વહેવારે તો પરિણીત જીવનમાં કંઈજ સ્પૃહાળીય ત રહે. કોઈક વાર સ્ત્રી અને પુરુષ સમાન મનવાળાં અને સમાન શક્તિવાળાં હોય છે. પણ ઘણી વખત તો સ્ત્રી પુરુષોની મનોદશા અને શક્તિ વચ્ચે ઘણોજ અંતર હોય છે. આવી સ્થિતિમાં કેટલીક વાર પુરુષની શક્તિ સ્ત્રી કરતાં ચડીઆતી હોયતો કેટલીકવાર સ્ત્રીની શક્તિ અને મનોદશા પુરુષથી ચડીઆતાં હોય છે. ૧ આવી સ્ત્રી જો શુદ્ધ માર્ગે જનારી હોય તો જેમ તેના પતિનું દિન તે અનેકશઃ ફરી શકે છે તેમ જગતનં પણ કોઈક તરો આદર્શ આપી શકે છે. આ નીચેની વાર્તામાં આવી શક્તિમતીનું ચિત્ર છે.

આ વાર્તા પતિવ્રતાનો પુર્ણ આદર્શ આપણી સમક્ષ મુકે છે તે ખરું; પણ તે આદર્શ જેને આપણે “અશક્ય આદર્શ” ૨ કહીએ

૧ શામળની “મદનમોદનાની વારતા” માં મોદનાનું મદન ઉપરનું પ્રાધાન્ય દેખાઈ આવે છે. આવા જીવન ઘણા દાખલા મળે.

૨. રા. બદુઆઈ ઉમરવાડીઆના “અશક્ય આદર્શ” જેનો આ નથી.

તેવે છે. આજના જમાનામાં. “યમ, બ્રહ્મા કે શંકર આવી, જીવન દોરી લાંબાવી ગયા” એવી વાર્તા ન મનાય તેવી છે. પણ દિન્દુ સંસ્કારનું મંડાણ શ્રદ્ધા ઉપર છે. ગમે તેવી વાત હોય, પણ જો તેમાં ધાર્મિક તત્વ બળેલું હોય તો આપણે તે તરતજ માનવાના પણ કોઈ વાર્તામાં આવા અશક્ય આદર્શો વર્ણવા, ઇચ્છનીય છંદે નહિં તે જરા નિચારવા જોઈએ યથા પડે. ત્રાપાણુ મન ઉપર આવા આદર્શો સચોટ અસર કરે તે તો ચોક્કસ પણ જ્યાં અશ્રદ્ધા (scepticism) બરેલી હોય ત્યાં આવા આદર્શ દરમનીય પણ થઈ પડે. વસ્તુસ્થિતિનો ગમે તેવો સચોટ ખ્યાલ મનુષ્યને આપણે આપીએ છતાં, તેની છાપ જોટથી જરાક અતિશયોક્તિવાળી વાતની પડે, તેટલી, તેનાં મન ઉપર નહિંજ પડે કેટલાક અસંશયિકા અનિશયોક્તિને બદલા અસંશયોક્તિને મૂળે જીવે છે, જગતની જાંધી જાળનોમાં તે ને જરૂર રહેલી છે. અને આથીજ જગતના મહાન વિચારકોએ નવન સત્યને આત્મકારિક (allégorical) રીતે વર્ણવીને મગાજ પાસે મૂક્યાં છે.

આવા વિચારને પ્રેરતી, આ કોઈ વાર્તા જરૂર આદરણીય થશે]
ઉલ્લેખી નગરીમાં ધનપાળ નામે નગરશેઠ હતો. તેને શીલવતી નામે એક સ્ત્રી હતી. ધનપાળની પાસે અઢગદ ધન હતું એટલે ગામમાં તેનું વજન થઈજ રહેતું. તેને કોઈ વાને ચિન્તા કે ઉપાધિ નહોતી ધણીજ સુખમાં તે પોતાની કાળી ગાળતા. એમ કરતાં કેટલાંક વર્ષ વીત્યાં. તેપણુ ધનપાળને કંઈ સંતતિ ન થઈ. અગણિત દ્રવ્યના ધણીને દળવે દળવે સંતતિના અસાવરૂપી ચિન્તાએ ફેરવા માંડ્યાં. પતિ તથા પત્નીને, મનમાં રાતદિવસ ઉદારી રહેવા લાગી “આ બધું ધન કેના માટે ?” એમ તેના મનમાં થવા મંડ્યું. કોઈએ ધરમનીમ કરવાની બનામણુ કરી. ત્યારથી શેઠને ધેરથી કોઈપણ માગણુ પાડે ન જાય. દંમેશ એક બ્રાહ્મણને જમાડીને જમવાનો વિચાર પણ શેઠે રાખ્યો. કેટલેક મહિને શેઠને ત્યાં એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. શેઠે તેમને જમાડ્યો, જીરડ્યો, બ્રાહ્મણે ઘેરેઘેરનીનાં મ્હોં પર ઉદારી દીડી, એટલે પછી,

“શેઠ આપને શું દુખ છે ?”

શેઠે કહ્યું, “મહારાજ, શેર માટીની ચિન્તા છે.”

બાલ્ય જરા વિચારમાં પડી ગયો. પત્ની કહ્યું,

“ શેઠ અદિયી દક્ષિણ દિશામાં. ચાર ગાઉ દુર એક જંગલ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં એક અપુત્ર શિવલિંગ છે તેની પ્રજા, જો તમે એકનિષ્ઠાથી કરો તો. ભગવાનની કૃપા દર્શો તો તમને સંતતિ થશે.”

બ્રાહ્મણ જમીને ચાલી નીકળ્યો. પણ તેનાં વચનમાં શેઠને ખરા-ખરા શ્રદ્ધા યોડી ગઈ. તેજ દિવસે પોતાના વડા મુનીમને પેઢીનું કામ કાજ સોંપી પોતાનો સ્ત્રીની અનુમતિ લઈ, તે જંગલમાં જવા નીકળી પડ્યો. જતાં જતાં “હું છ મહિને પાડો આવીશ” એમ કહ્યુંતો ગયો.

એક અંધાર જંગલમાં શેઠ પહોંચ્યો. સુરજનાં કિરણ પણ ત્યાં ન પહોંચતા. મહા કળે રસ્તો કાપતાં જગત્તર વચ્ચે વૉળાને કાંઠે એક પડી ગયેલ શિવાલય તેણે દોઢું. ત્યાં-ગયો. આમ દેઠે બેઠો એટલે બધું તપાસ્યું. સુકાં પાંદડાના ઢગલામાં ઢંકાઈ રહેલ શિવલિંગ માત્ર મ પડ્યું. ત્યાં બધું સાફસુદ્ધ કરી, શંકરની પ્રજા કરી. આમ નિયમિત તે શંકરની પ્રજાઅર્ચના કરવા લાગ્યો. મનમાં પુરી શ્રદ્ધાથી ભક્તિ કરતાં તેને ત્યાં છ મહિના થયા. ત્યારે એક દિવસ, ખરાખરા, પહો ફાટ્યે, વાણિયો મહાદેવની આરાધના કરતો હતો, ત્યાં ભગવાન જેવો કાંઈ ઝાંખો આકાર શિવાલયની ભીંત પાસે આગ્યો. વાણિયાને સ્વપ્ન જેવું કંઈક લાગ્યું. પણ થોડી વારમાં તેણે અત્રાજ સાંભળ્યો.

“ બોલ ત્હારે શી ઇચ્છા છે.”

શેઠ પોતાની ઇચ્છા નમ્રતાપૂર્વક કહી. શંકર કહે,

“ શેઠ તમારા નશીબમાં હોઈકું છેજ નહિં. પણ મ્હારી સેવા અર્પણ ન જાય જાઓ, હું તમને એક હોકરો આપુંછું. પણ એક શરત છે. તેને ભણાવો તો પરણાવજો નહિં અને પરણાવો તો ભણાવજો નહિં જો બેય કરશો તો હોકરો મરી જશે.”

વાણિયે આ કબુલ કર્યું. મહાદેવ અંતર્ધર્માન થઈ ગયા અને શેઠ તો ઘેર આગ્યા. શેઠશેઠાણી આગળની માફક ધરમનીમ કરે છે. નવ મહિને શેઠાણીને એક ધણો તેજસ્વી દોકરો આગ્યો. શેઠશેઠાણીને આનંદ તો કયાંય માય નહિં. ગામમાં વધામણાં પડ્યાં અને ધનપાળ શેઠનો સંસાર સુધરી ગયો.

ગાંધીના મનમાં એમ કે આ દીકરાને આપણે લાવ્યાવશું નહિં પણ પરણાવશું એટલે આપણો વંશ તો રહે. પણ નશીબ આગળ કાંઈનું કહાપણ ક્યાં સુધી ચાલે ?

દીકરો તો મોટા થવા માંડ્યો. પોતાના જેવડા બીજા દીકરાઓ નીશાળે જાય તેની સાથે તે પણ જવા માંડ્યો. શેકને કંઈપણ ખગર પડ્યા વગર, દોકરો લાવવા માંડ્યો. લણ્ણિગણીને દોકરો હોશિયાર થઈ ગયો. અને નગર શેકને કાન વાત આવી કે દોકરે તો ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. નગરશેકે કપાળ કૂટ્યું. મહેતાજીને “તેને મને પુછ્યા વગર કેમ લાવ્યાઓ ?” એમ પુછ્યું. પણ મહેતાજી કહે, “શેક આપના ચિરજીવનીને મ્દારાથી કેમ ના પડાય ?” યયું. સમજી શેક મનમાં સમજી રહ્યો. હવે તેને પરણાવવો નહિં એમ શેક શેઠાણીએ નિશ્ચય કર્યો.

શેકનો દોકરો જીવાનીમાં આવ્યો. એક દિવસ પોતાની કેલીની મેડીમાં બેઠો બેઠો નગર નાખે છે. રસ્તા ઉપર જીવાનીમાં પ્રવેશ કરતી થોડીક દોકરીઓ ચાલી જાય છે. એક કહે,

“જોયું, બાઈ, બોલી રતનને વર તો પડ્યો પછી તરતજ મરી ગયો.”

બીજી દોકરી બોલી,

“છ તો રતન એવી. મ્દારા જેવી હોય તો વરને મરવાજ ન દે.”

પહેલી દોકરીએ જરાક મસ્કરી કરી.

“હારતો. કરમચંદની દોકરી છે તો એમ બોલેજને ? જોયું, તું પરણીશ ત્યારે.”

દોકરીઓ એમ વાત કરતી કરતી ચાલી ગઈ. દોકરાએ ઉપર બેઠાં બેઠાં આ વાત સાંજળી. તેણે મનમાં નક્કી કર્યું કે “પરણવું તો આ કરમચંદની દીકરીનેજ. જેઉતો ખરો કે એ પોતાનો બોલ કેમ પાળે છે.” આમ વિચાર કરી ચોગાની ગમાણુ દશે એમાં તુટલ ખાટલી ઢાળી માથે પડ્યો. રાત પડી. શેક ઘેર આવ્યા. જમવા વખતે દોકરાની વાટ જોવા માંડ્યા. પણ દોકરો ન દેખાય. ઘરમાં તપાસ કરી, ગામમાં તપાસ કરી, પણ દોકરાના સમાચાર ન મળ્યા. શેકને ઘેર શોક છવાઈ રહ્યો. સવાર પડી અને લાંગીઆણી, ગમાણુ વાગવા

ગઈ ત્યાં છોકરાને તેણે દેખ્યો. ને ચપચપ, ગમાણુ અરધી વાળી ન વાળી કરી, શેઠ પાસે ગઈ,

“ શેઠ સા’બ, લાઈ તો ગમાણુમાં સૂતા છે. ”

શેઠ તો દોડ્યા. બુએ તો છોકરો તૂટેલા ખાદલા પર સુતો છે.

શેઠ કહે,

“ દીકરા નેને શેની જોટ છે ? તું કહે તે અપાવું પણ આમ શું કરે છે ? ”

છોકરો કહે,

“ બાપા, મારે તો જોલા કરમચંદ શેઠની દીકરી સાથે પર-
ણવું છે. તે કશુંક હોયતો હું આવું. ”

શેઠે છોકરાને ઘણો સમજાવ્યો. પણ છોકરો એકનો એ ન થયો. અંતે નશીબને એ બે માથું મુકી શેઠે તેમ કરવાની દા ખાડી. શેઠાણી પણ શોકમાં ગરકાવ થયા. પણ કરે શું ? ના પાડે તો છોકરો દમ-
જીંગ મરે.

કરમચંદ શેઠને ઘેર દીકરીનાં માગાં કર્યાં. કરમચંદ શેઠે સ્વી-
કાર્યું અને થોડા મદિના પછી શુભ મુહૂર્તમાં લગ્ન થયાં.

આજ વડુ ઘેર આવવાનાં છે. ઘરમાં બધે આનંદ જોઈતો થઈ રહ્યો છે. પણ શેઠ અને શેઠાણીના મન ઉપર મણ મણતો જોગો છે. વડુ આવી, માસુને પગે લાગી. સાસુએ આશીર્વાદ દીધો. પણ ચતુર
જોડકરી સમજી ગઈ કે સાસુજી ઉદાસ છે નેણે પૂછ્યું,

“ સાસુજી, આમ ઉદાસ કેમ હો ? ”

સાસુ કહે, “ કમ નહિ, વડુ. ”

પણ વડુએ બહુ આગ્રહ કર્યો એટલે સાસુએ વાત કરી.

વડુ કહે,

“ એમાં શું ? તમારા દીકરાનો તળા વધિ થાય તો મારી પાસેથી લેજો. પણ હું કહું તેમ કરવું પડશે. ”

સાસુને જરાક નવાઈ તો લાગી, પણ ફાવતું માણસ તણખતો
પણ પકડે તેમ તેણે કશુંક કહ્યું. “ વડુ કહે આજ રાતે અમારા પદંગને
આરે પાપે આર કંઈક દૂધનાં ફડાં મુકજો. ” સાસુ “ કહે ભલે. ”

રાત પડી. વર વહુ સૂતાં. વર સુષ્ઠ ગયો પણ વહુ જાગતી પડી છે. જાર વાગ્યા. મધરાત થઈ. ત્યાંનો એક મહા ઠાળો નાગ ધુકાડા મારતો મેડીમાં આગ્યો. વહુનો જીવ તો તાળવે ચોટયો. નાગ આગળ વધ્યો. એક પાયેથી ચડતો ગયો. ત્યાં દુધનું કુંકું દેખ્યું. તે ગટગટાટ પી ગયો. તેને ત્રિચાર થયા, “જોનું ખાધું તેને મારવો ખરાબર નહિં.” એમ કહી જીજી પાયેથી ચડવા ગયો. ત્યાં પણ દુધ પીધું. એમ ચારે પાયે થયું. એટલે નાગ તો પાછો ચાલ્યો ગયો. પણ જતાં જતાં કહેતો ગયો “તે કામ જાગતું હોયતો સાંભળજો. આજ હું તો જાહિં છું, પણ કાલ યમરાજ પોતે આવશે.” સવારે વરવહુ ઉઠી સાસુ સસરાને પગે લાગ્યાં. સાસુને તો નરાઈ લાગી અને વહુને પુજવા માંડી, બપોરે પુછ્યું. “વહુ દીકરા, આજ શું કરશું?” વહુ કહે “આજ આપણી ઉંઝેથી તે અમારા ઓરડા સુધી એવી મજાની રોશની કરે. અને એવાં મુગંધી પુલો ગોડવા કે મુગંધ આતાંજ માણસ હક થઈ જાય. અને અમારે પલંગને પાયે ચાર જાદનાં કુંડાં મુકે.”

માસુએ તેમ કહ્યું.

રાત પડી. વર વહુ સૂતાં. વર સુષ્ઠ ગયો પણ વહુ જાગે છે. મધરાત થઈ. અને આજનો યમરાજ પોતે આવવાને નીકળ્યા પણ ઉંઝીમાં પગ મુકે ત્યાં પુલની એવી નો ઉઠી ખુશબો આવી કે તે જોડાં ખાવા મડવા. વળી થોડીકવારે જાગ્યા. એમ કરતાં પગડ થતા આગ્યું ત્યારે જલદી જલદી મેડીમાં ગયા. એક પાયેથી પગ મુકી ચડતા જાય છે. ત્યાં અજાજ આગ્યો “અત્રેવતાની આજ છે. મારી ચોડીમાં મનેલાને તું કેમ લામશ?” યમરાજ પાછા પડ્યા. ચારે પાયે એમ સાંભળ્યું. જતાં જતાં કહેતા ગયા. “અહિં કામ જાગતું હોય તો સાંભળજો, આજનો હું જાહિં છું, પણ કાલ જલ્લા પોતે આવશે.” યમરાજ તો એકદમ સ્વર્ગમાં ગયા. જલ્લા, ત્રિપથુ અને મહેશને કહ્યું “આતું શું કરવું?” તેઓ કહે “આજે અમે આવશું.”

મવાર પડી. વરવહુ સાસુ સસરાને પગે લાગ્યાં. સાસુનો હરખ તો કયાંય માય નહિં. “વહુ દીકરા, આજ શું કરશું?” વહુ કહે

“ સાસુજી આજ આપણા ગામના ઝાંપેયાં તે આપણાં ઘર સુધી પુલ્લની અજાજ રોશની દરે. ” સાસુએ તેમ કરાવ્યું.

રાતે વરંવહુ મેડીમાં સુતાં. મધરાત થઈ ને વિષ્ણુ ભગવાન ઉડ્યા. લક્ષ્મીજી કહે “ ક્યાં જાઓ છો? હું પણ આવીશ. ” ભગવાન કહે ‘ભલે’ પછી લક્ષ્મીજી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ એમ ચાર જણ ઉપડ્યાં. આગ્યાં ગામમાં. પણ રોશનીની ઝમકથી અને પુલ્લની ખુશખોથી તેઓ ધરાઈ ગયાં. છતાં તેઓ શંકને ઘેર આગ્યાં. વહુ મૂતી નહોતી પણ દાદરા પાસે પ્યારણા પાછળ મંતાઈને ઉભી હતી. હળવે હળવે કરતાં પહેલાં લક્ષ્મીજી મેડીમાં આગ્યાં તરત વહુ બદાર નીકળી ને પગે પડી. લક્ષ્મીજી કહે “અખંડ સૌભાગવતી થા. ” વિષ્ણુ ભગવાન કહે “ અરે આ તમે શુ કર્યું? જેના ઘણીને આપણે મારવા આગ્યા છીએ તેનોજ આ સ્ત્રી છે. ” લક્ષ્મીજી કહે, “ ગમે તેમ હોય પણ માફ વચન ખોટું ન થાય. ”

પછી ચારે જણાએ પરચીસ પરચીસ વર્ષનું આવરદા આપ્યું અને બધાં પછા ઘેર ગયાં.

સવારે વર વહુ સાસુ સસરાને પગે લાગ્યાં, માસુ કહે, “ વહુ આજ શું કરવું? ” વહુ કહે “ સાસુજી, હવે સૌ વર્ષ સુધી તમારા દીકરાનો વાળ પણ વાઢો નહિં થાય. ” એમ કહી, બધી વાત કરી.

સાસુએ વહુને હેલથી છાતી સરસી આંધી.

સંતતિનિયમન.

—તેની જરૂર—

“નાગરિક”ના મહેરબાન અધિપતિ જોગ,

હાલ હું રાત પર મુંઝા આગ્યો છું. થોડાક વખતની વાન ઉપર અહિં મ્દારા એક મિત્રને ત્યાં ત્હમારાં ત્રૈમાસિકનો એક અંક પોલો જોયો, અને પાનાં ફેરવતાં એમાં જાપેક્ષા રા. ગૌરીશંકર અંગ્લરિયાના “સંતતિનિયમન” ઉપરના લેખે મ્દારું ધ્યાન ખેંચ્યું. એ લેખમાં વિષયને બહુ દુકે પતાવ્યો છે છતાં આવા વિષય પર એટલું પણ સખ્યા માટે લેખકને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ.

આજે વીશથી વધુ વર્ષ થયાં હું પ્રેક્ટિસ કરું છું તેમાં યુજ-રાત, કાઠિયાવાડ, સિંધ અને દક્ષિણમાંની ઘણીખરી હોસ્પિટાલોના અનુભવ ઉપરાંત ખાનગી કુટુંબોનો મ્દને અનુભવ મળ્યો છે તે પરથી હું કહું છું કે આપણી સમાજમાં આ વિષય ઉપર વિચાર કરવાની પંજી જોટી શરમ દોષને અનેક જીન્દગીઓની ખુદારી થતી મ્દેું નજરે જોઈ છે.

સંતતિનિયમનના વિષયની અનેક દિશાએ ચર્ચા થઈ શકે છે પણ ડોક્ટર તરીકે મ્દારે ફક્ત ત્રણ મુદ્દાઓ ઉપર આપણા વડીલોનું અને ખાસ કરીને આપણા જુવાન ભાઈઓનું અને બહેનોનું ધ્યાન ખેંચવું છે.

પહેલાં તો એ કે હજી સુધી આપણે ત્યાં ગમે તેવા રોગીને પણ પરખીને અને પરણે તો સંતતિ ઉત્પન્ન કરતો અટકાવવાનો એક પણ દાખલો જાણ્યો નથી અને જનશે એવો મંભવ પણ નથી. પરિ-

જામ કેવાં આવે છે તે અમ્હેં ડોક્ટરોજ સહમત શકીયે છીએ, પણ અમારી ચેતવણીઓ હમેશાં અરુણરૂપિત જોઈ દોષને મુજે મહેયે અમ્હારાથી બનવું કરી છુટિયે છીએ. એકાદ દાખલો આપું-અધા સામ્યાજ બનેલા છે એ વિષે કાંઈને અદેશો ન રાખવા વિનંતિ છે. કમ્બના એક નાગર ગૃહસ્થે પોતાના ઊકરાને મ્હને જતાવ્યો. ઉમર ૬૭-૭૮, જાતી નખળી, મગજ બહુજ નખળું, ચાકુ ફેફસાંની ટેવ અને બીજી કેટલીક ખરાજ નીસાનીઓ હતી. સાથે એક બીજા ડોક્ટર-તે પણ નાગર દના. એવ જગ્યાએ તપાસી બીજી સુચનાઓ આપ્યા બાદ ઊકરાને ન પરજાવવા માટે મજબુત ભક્ષામણ કરી બાપ અને બીજા એમના સ્નેહી સાથે દના નેમણે બધું કરવાનું કબુલ કર્યું. પણ હેડલી હુચના વિષે અસંતોષ ચોકબો દેખાડ્યો. મ્હારા મનમાં એથી કંઈ ન લાગ્યું. આખરની વેદીપર જીવાન ઊકરાએનું અભિદાન દેવાનું જોઈ એ કંઈ અમારા મદથી નવાજ જેવું નથી લાગું. હર્દીથી ન્દાના એક કે એ-વાદ નથી-જાણ્યોનાં સમપણનાં માર્ગો આવતાં પણ મ્હોટો ભાઈ એકે એ યાવ તદિં કહી પાછા ઠેંકાયાં, એમ મ્હેં સાંભળ્યું. એ ઊકરાની મ્હને ખુદ દયા આવી હતી પણ એને પગથિ-નાર ઊકરીના ગા દાલ થયો એ ખ્યાલજ મ્હને કમકમાડી. ઉપજાવના દતો, પણ કુદરતેજ એ જનાવ બનવા ન દીધો. થોડાક મહિના બાદ ઉનાવગા રાવની નખજાણી એ હર્દીના જીવનનો અન્ન આવ્યો.

મ્હારા મિત્ર ડોક્ટર-મ્હને આ વાત કહી છે. તેમના એ જાળખીનાં કુટુંબમાંથી ઊકરો ઊકરી પરજીવાના દતાં. ઊકરાને આંતરડામાં તુલ્યરક્ત દતો. ડોક્ટરે સમજાવીને તપીને ઘણું કહ્યું, છેવટે ઊકરાની માને મોઝે મ્હડીને કહ્યું કે ઊકરાને અવશ્ય રંડાવો મગશે. છતાં જમ્લામા એવ પક્ષના કુટુંબે ડોક્ટરને અને એના કુટુંબને માગ્યો નવાજ્યું. જગ્ન થયાં. જગ્નની ખામધુમના ચાક્રી ઊકરાનો કેમ બગડી ગયો અને ત્રણેક અઢવાડીયા રહીને શુજરી ગયો.

ઉપજા એ કિસ્સાઓ જોવા હું પણ લેખાવી શકું એમ છે. પણ મુદ્દો એ દહેવાનો છે કે જે લગ્ન કરવામાં આપું પાછું નજ લેવાનો આપણો નિયમજ છે નો પછી મંત્રિન ઉપરની ભયંકર અમરો અટ-

કાવવાની નજરે પણ સંતતિનિયમનનો વિષય આપણે ગંભીરાધથી વિચારવો ધટે છે.

બીજા મુદ્દા એ છે કે જો કે આરતે આરતે છોકરીઓને પર-
ણાવવાની ઉમ્મર વધતી જાય છે. પણ એ દિશામાં સુધારો જોઈએ
તેવો ઝડપથી તો નથી જ થતો. તેને લઈને ઘણીએ વાર ન્દાની બાળ
છોકરીઓને પ્રસુતિની કપરી વેદનામાંથી પમાર થવું પડે છે. આમના
કેટલાક બનાવો જોતાં તો આંખમાંથી આંસુ પડ્યા વિના ન જ રહે.
રાજકોટમાં એક પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં થોડાંક વર્ષની વાત પર મ્હને
ઓચિન્નો બોલાવ્યો. બોલાવનારને પૂછતાં એણે ચિન્તાતુર મ્હોંએ
જવાબ આપ્યો. “ બહેન કાલ સાંજથી કબ્બાય છે. ” “ જરા બેઠું તો
આવવું તું ” ફરી મ્હેં સાથે લઈ જવાનાં જરૂરી સાધનો એકઠાં કરવા
માંડ્યાં, કંઈ નહિ તોય એ અવસ્થામાં એના ૧૬ કલાક ગયા દશે.
મ્હેં એને જોયેલ ખરી પણ ખત્રી કરવા પૂછ્યું “ અદ્યા-બહેનની
ઉમર સોળેક વર્ષની દશે ? ” “ ના તેણે કંઈ ” મ્હારેથી એ વધ
ન્દાની-આશરે ૧૫ માં થોડુંક ઓછું દશે ! ચૌની છોકરી, પાંધો
નબળો, રૂમમાં દાખલ થતાં પેલાતો ખાટલામાં એને ગોતરી પડી.
નાડની સ્થિતિ નજીબ હતી, યાકથી લગલગ બેહોશ પડી હતી, ટેકા
માટે ઇન્જેક્શન તૈયાર કરવા ખડ્યો અને ચિકિત્સા કરનાર હુટનને
માણસ મેલકાવ્યું. થોડી વારે કર્નલ આવ્યો, ખાટલા તરફ જોવા
માંડ્યો. મ્હેં મુશ્કેલીનો પ્રશ્ન મ્હમજાવ્યો પણ એતો ગુસ્સાથી આમ
તેમ હાથ ઉંચા કરતો ઝોરડામાં કોઈને મારવા શોધતો હોય તેમ કરવા
લાગ્યો “ Oh God She is but a Child herself a wee
little baby. Brutes ! Brutes ” (અરે હથ્થર ! એ પોતેજ
તન બચ્ચું છે-થોડિયામાં સૂવા જેવડી જાગક તોડેબાય છે. દયવાન !
દયવાન ! ”) પછી મ્દારા તરફ ફરી એણે પૂછ્યું એનો વર કયાં છે ?
મ્હેં કહ્યું આતો એના બાપનું ઘર છે. થોડી વાર નેચાર થઈ ફરી
પૂછ્યું “ આ લેકિા ત્દમારી જનના નાગર છે ? ” મ્હેં દકારમાં
જવાબ આપ્યો. ઘરનીમાં સમાઈ જવા જેટલી મ્હને શરમ લાગી,
પણ મમાજના સડાઓની દયા કરતાં પણ અમે પરવારતા નથી અને
એ મડાએ અટકાવવાની વાત કરવાથી મમાજ ગુસ્સે યાય છે.

બાળપણથી લગ્નના ગેરકાયદાનો ખ્યાલ આપી બીજો કપરો ન આપી શકે. જો સમાજમાં અભ્યર્થ બાળના જટલી નિયમવૃત્તિ નથી રહી તો દંભ ખાતર નિર્દોષ પુલોને શા માટે કચરવા ઘો છે !

ત્રીજો મુદ્દો એ છે કે જોને વારંવાર સંતતિ થતી હોય તેની સ્ત્રીની શારીરિક સંપત્તિનો ખ્યાલ કરીને પણ નિયમનનો ગંભીર વિચાર કરવો ઘટે છે.

જ્યારે હું કોલેજમાં અણતો, લગભગ એક પેઢી પહેલાંની વાત છે, ત્યારે મિડવિફરીના પ્રોફેસર અમને એક કડી સંમળાવેલા, એ કડી ઓક નાટ્ય લેખક ચેરિપીડિસના “ મિડિયા ” નામના પ્રયોગમાં (લીટી ૨૪૮-૨૫૧) આવે છે. એનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર શાધી મ્હેં મ્હોએ કરેલું યાદ છે. They say that danger-free our lives we lead At home while they do battle spear in hand, wrongly they think. For three times would I stand with shield on arm sooner than bear one 'child એક સ્ત્રીપાત્ર કહે છે “ પુરૂષો કહે છે કે ઘરની અંદર રહીને અમ્હે લાયથી મુક્ત જીવન ગુજરિએ છિએ; જ્યારે પુરૂષો દાયમાં લાયવાર પકડી સમરાંગણમાં ઉતરે છે પુરૂષોની આ માન્યતા ખચ્ચીત્ત જુલ ભરેલી છે. હું એક વાર નહિ પણ ત્રણ વાર સમરાંગણમાં પાહુપર દાસ મ્હડાવી ઉતરવા ગિલકુત તૈયાર છું પણ એકવારની પ્રમુતિ વેડના ખમવા હું નેટલી તૈયાર નથી.”

મ્હારી ખાત્રી છે કે મ્હારી પેઢે જોએ પ્રસુતાના ગિજાના પાસે કે ધણીએ વાર દોરિપટલોમાં પ્રગુતાને ઓપરેશન ટેમલ કપર સુવાડી પાસે ઉભા રહેતા હશે, તેમને ઉપલા શબ્દો પાછગ રહેત જીવન મર-જીનો ખેત્ર કેટલા લયંકર હોય છે ને રહમનશે. ભણેને યધી તૈયારી હોય, અમ્હે દાયપર મોગ્ન મ્હડાવી લીધા હોય, બાળમાં દોલોરોડોર્મ રનાઉટ તયાર પડ્યાં હોય, રટરલાખજ કરેલા દોરસેપ્સ ગરમ સોલ્યુશન માં પડખે રાખ્યા હોય, છતાં મંમારનો સજીવ આનન્દ ભોગવવા માટે ની શિક્ષા ભોગવતી એ સ્ત્રીઓને જોઈ મ્હને વારંવાર લાગ્યા ક્યું છે કે એ શિક્ષા અને એ યાદનામાંથી કેટલીકવાર પમાર યંવાનું છે ને

સંખ્યા નકિલ કરવામાં લીએતો ગરુ. મજબુત અવાજ લેખએ.
 ગર્ભનો મરતકપિણ પ્રલયી પણ કોમળ હોયછે છતાં ગર્ભદારાદિના
 મમપ્રસારણમાં કુદરતની કરામતે વજીયી પણ વધારે મળ વાપરી શકે
 છે. નેવખતની પ્રસુતાતી મુખ્યમુદ્રા લેવા પડીજ મહાકં કહેવું વધારે
 સ્વમજી શકાય એ ખરું પણ ત્યાં કુદરતેજ પુરવતે એવો બનાવ્યો કે
 આ કાર્યમાં એનો હિસ્સો તો આકસ્મિકજ રાખ્યો, ત્યાં પુરવો પામેયી
 કંઈપણ આશા રાખવી એ ફેકટ છે. એ પુરતું સ્વમજવાથી રોકટરો
 આ ખામતમાં ચૂપકિદિ પડી રહ્યા હોય છે. ચૂપકિદિ તોડવાથી શું
 પરિણામ મેળવી શકાય તે આજે કહેવું અશક્ય છે. પણ આ વાત
 ખૂદશી રીતે ચર્ચવા માટે એક અનુભવી વૃદ્ધનો ત્હમતે અન્તઃકરણનો
 મન્યવાદ છે.

વહુના ઉપયોગો.

ઘેર ઘેર—

વરજી ન્યારે ખહારથી ખાતા ખાઈ આન્યા દોય, ધાકું પાર ઉતયું ન હોય, પેસાની કે કામકાજની મુઝવણ ગાળી પડી દોય, ત્યારે અન્દરની ધુંધવાતી લાગણીને માર્ગ આપવા માટે દોષપર પણ ગુસ્સે થવાની જરૂર પડે છે. આવે વખતે વહુ જહુજ ઉપયોગી વસ્તુ થઈ પડે છે. કેટલાક ખાનદાન વર ગુસ્સો કદાચના માટે નહિવા જેવાં પણ કારણની રાહ જોવા જેટલી મથુરી પડે છે ત્યારે ઘણાખરા તો અકારણજી ગુસ્સે થાય છે. આ ઉપયોગ નંબર ૧૬નો. આને ગુજરાતીમાં ' નયજો માટી બેરી પર ગુરો ' એમ કહ્યું છે; એજ કહેવતનું મંદકૃત કપ " હાર્દેયુ મન્ત્રી " જણાવે છે.

ઘેર આવતી વખત વરજી હરેરમા દોય, તખિયત ખુશ દોય, મન નિશ્ચિન્ત હોય, કારેકા પાસા પડવા દોય અને કામકાજના યાક-માંથી જરા recreation નેમનું દોય ત્યારે વહુ એક શણગારેલી દીંગણી તરીકે રમવા કામ લાગે છે. આ ઉપયોગ નંબર ૧૭નો.

ત્યારે વરજી પાસે પુરનો પેસો દોય એને શહેરનાં ચાર માણસોં ઓળખતાં દોય તો પાળેલા જાનવર પેડે પેરાની ઓઢાડી શણગારી ખહાર ફેરાવીને પોતાની સંપત્તિનું પ્રદર્શન કરવાનાં સાધન તરીકે વહુ જહુ કામ લાગે છે, જે કે પેસાની તાણુ દોયતો વહુ ચીધરાં વીણતી દોય તો પણ વરજીને ખદાનમાં નથી અ.વતું, નેપણુ જે કોઈ પ્રતિષ્ઠિત માણસો ઘેર આવવાના દોય તો ઘર અને ફરનિયરની શોભા વધારવા માટે સારા કપડાં પેરાની કાચ પર ગોઠવી દેવા માટે વહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

અબણ અને અણુપ્રક વંદુના ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગો થાય છે એમ નથી. ભણેલી શ્રેષ્ઠ વંદુના પણ આવાજ ઉપયોગો છે. ભણેલીનો વધારાનો ઉપયોગ એ કે પોતાની વંદુ ભણેલી છે એ દુનિયાને દેખાડી પોતે આ અસામાન્ય સંપત્તિનો માલિક છે એમ મગરૂરી લઇ શકવાના માધન તરીકે એ વાપરી શકાય છે. કેળવણી લઇને અકક્કલ મેળવ્યા છતાં પરણવાની એવઝૂરી કરનારને લાયક શિક્ષા રૂપે આ ઉપયોગ મનાયો જોઈએ.

તેમ છતાં—

આ પ્રમાણે કાર્યો મન્ત્રો જતી રહે એવી દક્ષ બતાવવાને ખદલે હસાના ખાર મુસા ઉપર કદાડવાના સ્થાન જેવી બનેલી વંદુની નજરે વરજ કેવા લાગે છે ? ગિચારી રદગારે બેઠેલી છુટી પડી હોય ધર કામમાંથી, છોકરા ઈયામાંથી આખા દલાડાને અન્ને પરવારી વર પાસે નીરાંતે બેસી સંતોષ વાળવાને આતુર હોય. વર જ્યારે બદારથી પધારે ત્યારે ગજગજ જાતી પુલી જાય. પણ વર જો થાકી કંટાળી આખા હોયનો એની રદામે લેવાની પણ તકલિફ ન લાગે, કદાચ એમને એમ બેદરકારીથી ઘોર નિદ્રામાં લંબાવી પણ દે. વંદુનાં સોંજા ભાંગી પડે નિરાશાથી આંખ ભરાઇ આવે અને જો એકાદ ડુમકુ આવી જાય અને અર્ધનિદ્રિત કાનથી વરજ સાંભળી જાય તો ખસ પડી ભુલકંદ અવાજે પુલોનો વર્પાદ રાડે થાય.

વૃષ્ટિ યાન્ત થાય અને વંદુ ભૂતકાળનાં અનેક ચીત્ત્વાં ચિત્રો પાદ કરતાં કરતાં જીતી કે મુકી આંખે એકલે રાત વીતાવે—છતાં બીજો દલાડે વરજ ઘેર પધારે કે ફરી જાતી ગજગજ પુલે—રાતના તો નરીબે લખ્યું હોય ને—દીગમ્ની બનવાનું દશે કે ગમકડું બનવાનું દશે કે ગુસ્સો લગવો કરવા કુતરાનો તોલ થવાનો દશે !

ખરી રાત એમ છે કે સંસારમાં કામ છોકરી પરણેલી નથી હોતી. બધીયે પરણાવેલી હોય છે. છતાં એ અજાણ અણસમજ ઉમરમાં પણ, પરાયા માણસને ત્યાં વગર સંમતિએ જીન્દગી વેંચાય ત્યાં પણ, ઘણીવાર તવ દલાડાનાજ લાડળી જોળવાઇ દેવું હંમેશ માટે ગિરો મુકી દે છે. પણ જેઓ પોતાની જીન્દગીનો વલિવટ પોતે

વાર્ષિકોત્સવો

આ મત્ર દર્મ્યાન વચ્ચે ૧ નાગરમંડળોએ પોતાના ઉત્સવો ઉજવ્યા છે. તેની ખબર મળી છે. ખીજાંએ પણ ઉજવ્યા હશે. શ્રી વડનગરાનાગરમંડળ, મુંબઈનો રિપોર્ટ અમને મળ્યો છે. તેમાં દર્શાવેલ પ્રવૃત્તિ સ્વતંત્ર છે, પણ પૂર્ણ છે એમતો તે મંડળના ચાલકો પણ નહિ કહે. અમુક મંડળ પોતાની પ્રવૃત્તિ કેમ પાર પાડી શકે તે વિશે આ અંકમાંના ' જ્ઞાનમંડળ ' નામક લેખમાં ઠીક રજૂ કરેલ છે. શ્રી કરાચીવડનમંડળનાગરમંડળનો રિપોર્ટ આ સાથે છે. તેના ઉત્સવમાં નાગર યુવકોએ, ખામ શિક્ષણ લઈ તૈયાર કરેલી ડીઝ દત્તી તે ખીજા ઉત્સવક્રમમાં લાત પાડે છે. મૈનિક શિક્ષા આપણાથી લેવાનું દમણાં ન બને તો પણ શારીરિક બળ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર પર લાર મુકવો અર્થજ છે: કારણ તે સ્વતંત્રસિદ્ધ છે.

ઉપનાં બન્ને મંડળના વાર્ષિકોત્સવની ઉજવણી વિશે જોટલું અમે જાણીએ છીએ તે ઉદરથી એમ કહી શકાય છે કે આવા સામાન્ય ઉત્સવોમાં, વ્યવસ્થા સાચવતાં આપણને નથી આવડતું. આવા કાર્યોમાં વ્યવસ્થા અતિ મહત્વનો અંશ છે.

જ્ઞાતિસમાચાર.

દર વખતે આપીએ છીએ તેટલા સમાચાર પણ આ વખતે આપી નથી શકતા તેમાં અમારી અવ્યવસ્થા કે અશક્તિ હશે: પણ આત્મનિરીક્ષણ કરતાં અમને સદકારીઓની ખોટ જણાયી છે. આપણી જ્ઞાતિનાં કેન્દ્ર ગણાય એવાં શહેરમાં રહેતા લાઈઓને સમાચાર મોકલવા ફરી ફરીને વિનંતી કરી છે પણ અમોને બહુજ ઓછો સદકાર મળે છે. અમે ઉત્સાહી લાઈઓને દર્જ, આ સમાચાર વારંવાર અંક પ્રગટ થવાની તારીખથી પછર દિવસ વહેંચા અમને પહેંએ તેમ, મોકલવા વીનવીએ છીએ.

રા. રા. હોદાલાલ લક્ષ્મીશંકર માંકડ, રાજકોટની વ્યાખ્યામંડ-
ળીના અધ્યક્ષી છે અને તે મંડળી દમણી આખા કાગીઆવાડનું પર્વટણ
માઈક્રો ઉપર કરવા નીમ્મી છે. આખું પર્વટણ લગભગ ૪૦૦ માઈ-
લનું હશે. આવા રાખકાઓથી આપણા યુવકવર્ગમાં લિસાદ પ્રેરાય
એમ અમે ધારીએ છીએ

રા. રા. મગનલાલ દોલતરામ સ્વાદીઆ જમણુના દિવાન
સાહેબ છે. તેમણે કરેલી રાજસેવઓની જાણ, અમને એક પત્રિકાથી
યાં અમે ફક્ત શીએ છીએ કે આપણા પુણ્ય રાજવંશી સ્વભાવનું
પુણ્ય ભાન કરાવે તેવી અક્તિ રા. સ્વાદીઆ છે

વાર્તાના ક્ષેત્રમાં લગભગ નવી ભાત પાડનાં, રા. રા. નારદ-
લાલ જેશંકર પોટાનાં ફેટકાંક નાનાં પૂરવજા અમને મળ્યાં છે તેનો
કંઠક વધુ પરિચય અમે આવતા અંકમાં આપશું.

કગચીમાં. ડા. ઝાલા તરફથી ચાલતી ફીલ્મથી જે ઉત્પાદનું
મોણું નાગરયુવકોમાં ઉછળ્યું તેને પરિણામે દેવે એક “નાગર વોલ-
ન્ટીઅર ફોર” સ્થપાણી છે. આવી સંસ્થાની જરૂરત ઉપર ભાર,
જેટલો મુકીએ તેટલો એકાએક છે.

કરાચીમાં, લગભગ વીસ વર્ષથી વસતા મકોડી બ્રધર્સનાં
વગોટક માતૃશ્રીનું અવસાન તા. ૧૭-૧૧-૨૬ ના રોજ થયું છે.
આજના જમાનામાં મંયુક્ત કુટુંબને સફળતાથી પોષી, ટકાવી રાખવું
તેમાં, કોઈ ન્હાનાંસૂતાં રાજ્ય ચલાવવા જેટલી નક્કિ તથા મનોબળની
જરૂર છે. આવાં શક્તિમતી વડીલની ખોટ કરાચીને બહુ જણાશે.
પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ રાખે.

મુંબઈના, પતાલાલ બાબુના પ્રખ્યાત મુનીમ, રા. રા. નવલ-
શંકર મજલાલ ઢેબરનું અવસાન, તા. ૧૯-૧૧-૨૬ ના રોજ થયું
છે. “વેપારવજુજમાં નાગરો બહુ પછાત છે” એમ કહેનારાઓને
ઉત્તરવળ દ્રષ્ટાંતરૂપ આ માદસિક મુરબ્બી, મુંબઈમાં વેપારમાં પડતા
રાજોમાં ધણા આગળ પડતા હતા. જે કાર્યદક્ષતાથી તથા નિષ્ઠાથી
તેમણે પતાલાલ બાબુની પેઢીનું કામ કર્યું છે, તે તેમને માટે આપોઆપ
માન ઉપજાવે તેમ છે. આવાં એક જીવનથી બીજા અનેક એવા જાતિમાં
પ્રગટે તો સારું. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિમાં રાખે.

સંમતિવય.

હીંદુ મહાસભાએ ઊંઢરીઓને પરણાવવાની ઉમર સોળ વરસની કરાની છે (ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા. તા. ૯-૧૧-૨૫) તેના રેકામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

નાની ઉમરની સ્ત્રી સાથે મંમથ કરવાના રીવાજને પરિણામે આ દેશમાં પંદરથી વધારે ઉમરની ઊંઢરીઓનું મગજ પ્રમાણ ધણું વધી જાય છે એવી ફરીઆદ તા. ૧-૪-૨૫ ના “ન્યુ ઇન્ડિયા ” માં પ્રસિધ્ધ થઈ હતી.

The sharp uprise of the death curve in the case of married girls from 15 years of age, ”

નાની ઉમરે સાસરે મોટાનેલી સંખ્યામાં જીવતાં ઊંઢરીઓ કાય વિગેરે નાજાખનાં દરદેથી પીડાઈને આશરે વીસ વરસની ઉમરે, અને ઘણા કેસોમાં તે નેત્રીપણુ ઓછી ઉમરે ભરજીવવાનીમાં મરી ગએલી હું પોતે જાણુ છું.

આ લોક પરમેષ્ઠમાં સુખી થવા ઇચ્છના વિચારવંત પુરુષોએ પોતાની નાની ઉમરની સ્ત્રીઓની નંદુરસીને દમેશાં વિચાર કરવો ધટે છે. તેણીના આશીર્વાદે એવાને દમેશા આનુર રહેવાથી તથા નેણીના આંખથી ડરવાથી પરમેશ્વર નેના પુરુષ ઉપર પ્રમનન રહે છે.

નાની ઉમરે ઊંઢરીને સામરે મોટાજવાના રીવાજને પરિણામે આ દેશમાં જેટલાં આશરે ત્રીસ વરસમાં ૩૨,૦૦,૦૦૦ માતાઓ મરણ પામી હતી.—ઓએ કોનીકલ, તા. ૨૭-૯-૧૯૨૨.

ઉપરની ત્રામદાયક દરિકનો ધ્યાનમાં લઈને પોતાની ઊંઢરીઓને પંદર વરસની ઉમર પછી પરણાવવાને તમામ વિચારવંત માથાપો દરાવ કરે. અને તેને પરિણામે લાખો બિચારી ઊંઢરીઓ જીવતે જીવત નરકની પીડા સહન કરતી ભયી જાય એવી મારી પ્રાર્થના છે.

(1) “They (our women) become mothers at an age, at which girls in other countries ‘are at school.’ (2) The first delivery is the death of a good number of them, and disables many more.” (3) “A large number of our women develop consumption and die at any early age.” Indian Daily Mail, December 6, 1925.

નાગરમિત્ર.

સમુદ્ર. માર્ગે વહાણમાં બેસીને જનાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તો પણ તેને સંગ્રહ કરવો નહિ એવું કે:છપણ સ્મૃતિમાં લખેલું નથી. નારદ પુરાણમાંનું કલિવળ્યર્થ પ્રકરણમાંનું એ વચન છે. તેને કેટલાક અધિક્યર પાંડિતો ભ્રષ્ટરો અર્થ કરીને એકના બિચારા વિલાપત જનારને વાસ્તે લાગુ પાડે છે. એવો ખોટો અર્થ કાઢવાથી લોકો ભ્રાંતિમાં પડે છે એ વચન નીચે પ્રમાણે છે.

द्विजस्याग्नौ तु नौयातः शोधितस्याप्य संग्रहः॥

એનો વાક્યાર્થ એવો છે કે, કેાછ દિવ્જ સમુદ્રમાં વહાણમાં બેસીને જાયતો તેને શુદ્ધ કર્યા હોય તોપણ સંગ્રહ કરવા યોગ્ય નથી. એ રીતે સાધારણ રીતે સર્વ સમુદ્રયાન કરનારને વારને એ વચન પ્રમાણેનો સમુદ્ર માર્ગે વહાણમાં બેસીને જનારા સર્વ ન્યાત બહાર રહેવા ભેદરે કેમકે એમાં રહેલ દેશનો એક શબ્દ પણ લખેલો નથી. માટે એ વચન કેટલું બલવાન છે અને તે આજ સુધી વહીવટમાં આવ્યું છે કે નહિ એ વાતનો નિર્ણય કરવો ભેદરે. એ વચન બલવાન છે એમ માનવાને કાંઈ આધાર નથી. શ્રુતિસ્મૃતિમુક્તક વચન હોય તેજ બલવાન. કેાછ સ્મૃતિમાં એ વચનમાં લખેલી વાત પ્રમાણ કરેલી નથી માટે એ વચન ધણું નિર્ગર્જ છે અને એ તથ્ય લખવામાં માત્ર આવ્યું. પણ કલિના આરંભથી આજ સુધી અમલમાં આવ્યું નથી વહાણમાં બેસીને સમુદ્ર માર્ગે ઘણા લોકો મુસાફરી કરે છે તે કોઈને ન્યાત બહાર રહેલાં આપણે દેખતા નથી.

કલિવળ્યર્થ પ્રકરણમાં જે જે વાતો લખી છે તેટલી બધી પાલવામાં આવતી નથી, નિર્ણયસિંધુ તથા ધર્મસિંધુમાં કલિવળ્યર્થ પ્રકરણ લખેલું છે. તેમાંથી હવડાં પાલવામાં આવતી નથી તેની વિગત નીચે લખી છે.

૧. સમુદ્રયાન. (વહાણમાં બેસી સમુદ્ર માર્ગે જવું)

૨. અશ્વમેધ.

૩. દત્ત તથા ઔરસ વિનાના પુત્રનો પરિગ્રહ.

૪. શુદ્ધ.

૫. બ્રાહ્મણોએ આપત્ત વૃત્તિથી જીવવું એટલે બ્રાહ્મણોએ ક્ષત્રિયા દત્તની શક્તિ કરવી.

૬. મહાપ્રસ્થાન કરવું-દુર દેશાવર કરવું.
૭. ઘણા કાલ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાલવું.
૮. અન્ય વર્ણની સ્ત્રી સાથે બાહ્ય વ્યભિચાર કરે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યા પછી તેનો સંસર્ગ.
૯. સુત્રામણિ ૧૧ યત્તમાં મુનપાન કરનારનો સંગ્રહ.

ઉપર લખેલી વાત કલિયુગમાં ન કરવી એમ જાણ્યું છે. પણ પાલવામાં આવતી નથી. એમાં લખેલી મર્ત નાતો લોકો ઘણા કાલથી કરે છે. સમુદ્ર માર્ગે વદાણે ખેસીને ઘણા લોકો જાય છે. શુદ્રનું આપેલું કાર્ય અન્ન ઘણા બ્રાહ્મણો લે છે. બ્રહ્મણો બ્રાહ્મી વૃત્તિ મુકી વધને સરકારી નોકરી, વાણીયાની શુમાસ્તી કરે છે તથા શુદ્રને ઘેર રાંજવા રહે છે. ઘણા લોકો ઘણે દુર દેશ જાય છે. ઘણા બ્રાહ્મણો ઘણા કાલ સુધી કુંવારા રહે છે. એટલુંજ નહીં પણ કુંવારાને કુંવારા મરી જાય છે. શુદ્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર બ્રાહ્મણો પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરતા નથી, તો પણ તે ન્યાતમાં તેનો સંગ્રહ કરે છે. હવેક ના કાલમાં અશ્વમેધ કેષ કરતું નથી પણ પાડવોએ કલિયુગમાં અશ્વમેધ કર્યો હતો. હતા તથા ઔરસ પુત્ર વિના બીજા સગા વારસ થમને 'આપતું' નામ બદલી તેને ઠેકાણે જેની મીલકત ભોગવતા હોય છે તેનું નામ જાણી વતન વગેરે મીલકત ભોગવે છે.

હવે જે રીતે દ્વિજસ્યાઘૌ તુ નૌયાતઃ શોધિતસ્યાપ્ય-સંગ્રહઃ એ વચન છે તેજ રીતે અસવર્ણંગના દુર્વૈસંસર્ગ શોધિતૈ રપિ ॥ અન્ય વર્ણની સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તેનો સંસર્ગ કલિયુગમાં ન કરવો. એ જન્મે વચન કલિયુગ પ્રકરણમાં લખેલાં. અર્થાત-સમુદ્ર માર્ગે વદાણુમાં ખેસનાર તથા શુદ્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર એ જન્મે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તેડ પણ કલિમાં તેમનો સંગ્રહ ન કરવો. એમ કરે છે કારણ જન્મે વારસે એક મરખો નિષેધ છે. પણ તે જન્મે નિષેધ કલિના આરંભથીજ માનવામાં આવ્યા નથી. કારણ કે કાષ્ટ સંમુતિમાં એ વચનોનો અંગીકાર કરેલો નથી.

૧૧ જ્યારે સુત્રામણિ યત્તમાં પણ કલિયુગમાં મુનપાનની ના કલ્પીએ ત્યારે તે વિના બીજી રીતે મુનપાન કરનારનો કાષ્ટ દિવસ પણ સંગ્રહ થાયજ નહીં.

મદદા પાતકીને પ્રાયશ્ચિત કરાવાય છે. તેની સાથે પૂર્વવત જ્ઞાતિ વ્યવહાર રાખવો એમ સ્મૃતિમાં સ્પષ્ટ આતા છે ત્યારે વિચારા વદા-
લુમાં એમનારનો એવડો મોટો શો અપરાધ કે પ્રાયશ્ચિત કાઢા છતાં
પણ તેનો સગ્રહ યાગ નહીં માટે એ પુરાણવચનને પ્રમાણમાં ગણે
તો અપસિદ્ધાંત યાગ. સ્મૃતિમયનો વિરોધ આવે એ સર્વ કારણોનો
વિચાર કરીને એ પુરાણના વચનોને પંડિતોએ મુલમીજ અનાદર
કરેલો છે, વદાલુમાં એમના કરતાં શુદ્ધી સાથે અભિચાર કરનાર વધારે
પાપી છે એવું છતાં એવા લોકો દરેક ન્યાતોમાં હોય છે. તેમને કાંઈ
ન્યાતગદાર મુશ્કેલ નથી. વચનમાં તો પ્રાયશ્ચિત કરે તો પણ સગ્રહ
કરવો નહીં એવું ક્ષમ્યું છે પણ એનો વગર પ્રાયશ્ચિતે ન્યાતમાં રહેતા
છે. ધર્મ ન્યાય ગોતાં તો એવા અભિચારીઓને વધારે શિક્ષા કરવી
જોઈએ. પણ એ વાત ઢાંકી દઈ તેની ચર્ચા કે નિન્દા પણ કોઈ કરતું
નથી. ક્ષત્રિયમાં વદાલુમાં તેમનાર તથા અભિચારી, જન્મેના સંસર્ગની
મના કહી છે પણ તે વાત આરંભથી માનવામાં આવતી નથી. હવણાં
આપણે એ નિર્નેય પાલવા એમ નવો કરાવ કરવા હોયતો-એક વાત
માનવી અને બીજી વાત ઢાંકવી એ મોટો અન્યાય તથા અધર્મ
કહેવાય. એક વાત પાલો તો બીજી વાત પાલો શુદ્ધી સાથે અભિચાર
કરનાર વગર પ્રાયશ્ચિત લીધે ન્યાતમાં રહે. અને વિજ્ઞાપત જનાર
પ્રાયશ્ચિત કરવા છતાં નિરંતર ન્યાતગદાર રહે એવા મુર્ખપણાનો
કરાવ કરે તેના સામા યદ્ય એ જુલમી કરાવનો અટકાવ કરવો એ
પિતેકી તથા સુત પુરુષોનો ધર્મજ છે.

હે મિત્ર, ઉપર લખેલી વાત ઉપર લક્ષ રાખીને વિચાર કરશો
તો દિવસ્યાબ્દો તુ નૌયાતઃ એ વચનના આધારથી વિજ્ઞાપત જનાર
જન્મ પર્વત ન્યાત ગદાર રહે એવું કહેવું કે માનવું એ કેવલ
તમારી મૂલ છે. જે અધુરા તથા નામધારક પંડિતો છે તે એ વચ-
નને સુનાવું કે જ સમજી તેને ચાવી ચાવીને ખેંચીને લોકોને ભમાવે
છે તેમને અમે ઉપર લખેલી વિવેચના જરા આંખો ઉઘાડીને વાંચી
જોઈ જરા યોગ્ય વિચાર કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ. અને તે
ખરો વિચાર કરશે તો તેમને પણ જણાશે કે એ વચન પોતાને અનુકુલ

માને છે તેજ પ્રતિકુલ પડે છે. એ વચનથીજ એમને પરાલવ થાય છે, અર્થાત તેઓ પોતાના સ્વચ્છતા પોતાના ઘાત કરે છે

આ નિબંધના આરંભમાં કરેલી જાને પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ થઈ કે ઇંગ્લાંડ જનાર ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે પતિત તથા અતિશ્ચિદ્ધ થતો નથી અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અથવા ન કરે તો પણ દેશની તથા ન્યાતની રૂઢિ પ્રમાણે તેની સાથે વ્યવહાર રાખવામાં કોઈ રીતની પ્રત્યવાય કે બાધ નથી.

આવી રપષ્ટ વાત છતાં સુરતના નાગર રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામે ઇંગ્લાંડથી આવ્યા પછે એ વખત પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. પ્રથમ અમદાવાદમાં અન્ય ન્યાતના બ્રાહ્મણોએ પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ કરાવ્યો, અને તે સંસ્કાર તથા વિધિ થયો તે સમયે અમદાવાદના મુખ્ય શાસ્ત્રી તથા રવજાતના ખીશ ન્યાતના શિષ્ટ માણસો પાસે દતાં. પણ ન્યાતના લોકોએ હક પકડીને એ શુભિ થયા છતાં તેમની સાથે વ્યવહાર રાખ્યો નહીં. ખીશ વખત ન્યાતના બ્રાહ્મણોએ મહીપતરામને પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી સુરતની ન્યાત સમરને એમને ન્યાતમાં લીધા પણ અમદાવાદના કેટલાક ગૃહસ્થો ન્યાતની પટલાઈને નાની સરખી હાકમી માને છે. તેઓને આ વાત ગમી નહીં તેના એ કારણો. એક અમદાવાદના બિશુક બ્રાહ્મણોએ જણ્યું કે પ્રાયશ્ચિત્તમાં આત્મને કાંઈ પ્રાપ્તિ થઈ નહીં. પંદરસોની મોટી રકમ સુરતવાળા એકલાને પચવા દેવી નહીં. બિશુકલાઈ લોબીયા તો ખરા: તેથી તે ઉપરથી ધર્મનો ઢોંગ પણ પેટમાં ઉંડી લાગ્યો હશે તેથી સુરતની ન્યાત વિપર સત્તા ચલાવવાનું ધારી ગૃહસ્થોને ઉરકેયા ગૃહસ્થોમાં એક બીજના ખાનગી દેશથી એકય તથા રનેદ ન હોવાથી તેઓને માંદોમાંદો લગાવ્યા. — બિશુકને વિના ખર્ચે એ જદાઈ તમાસો જ્ઞેવાનો લાગ જાગ્યો.

ખીશું—મહીપતરામને ઘેર સુરતમાં આખી ન્યાત ગમી તે પ્રસંગે અમદાવાદ તથા પેટલાદના ગૃહસ્થો સુરતમાં સરકારી નોકરી ઉપર દતા. ને જમવામાં સામીજ રથા તે વાત અમદાવાદમાં કેટલાક ગૃહસ્થોને પસંદ પડી નહીં તેનું કારણ અંદરના ખાનગી ઝંઝ તથા છપ્પાં દત્તી તેથી સુરતમાં રહેલા અમદાવાદના ગૃહસ્થોએ પણ લીધો એવી ખોટી કલ્પના ધારીને કાધના આવેશે બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થવાથી નિષ્કારણે ટોટા ઉભો કરાવ્યો. ~

શ્રીકરાચીવડનગરાનાગરમંડળ.

વાર્ષિક અહેવાલ, ૧૯૮૨.

મુદ્ર ૨ કાર્તિક, ૧૯૮૩.

મહેશ્વરના પ્રમુખ સાહેબ, સદાશિવ અને સત્નારીઓ,

પ્રાણી ખાતના મનમાં જેમ સ્વાર્થવૃત્તિ હોય છે તેમજ પરાર્થ વૃત્તિ હોય છે: અક્ષત આ વૃત્તિઓનાં આંતરિક જોડામાં અને પ્રમાણમાં, દરેક વ્યક્તિપરતે ફેર હોય છે. પણ મંડળ જેવી સંસ્થાનું અસ્તિત્વ, આ પરાર્થવૃત્તિનેજ આધારી છે, એ સ્પષ્ટ છે. પોતે પોતામાં રચ્યા ન રહેતાં, પોતાના લાઘ્યોની ઉન્નતિના વિચારો કરવા અને તેને આચારમાં મુકવા, પોતાના સ્વાર્થનો, થોડે કે ઘણે અંશે પાછો ભોગ આપવો. એવી વૃત્તિ મનુષ્યમાં ન હોય, તો જીવન એકદેશી અને કટાચ શુષ્ક બની જાય. પણ સલામત મનુષ્યમાનો દિવ્ય અંશ હજી સાચ હુપ્ત નથી થયો તેથીજ મનુષ્યો સ્વાર્થવૃત્તિ સાથે પરાર્થ વૃત્તિ બતાવે છે. આપણા દરેકનાં વ્યક્તિગત દિલનો વિચાર ધરીબંદ ગાણુએ રાખી, સમષ્ટિનાં દિલમાં અમુક વખત પણ આપણે રહેતાં શીખીએ એવા વિચારથીજ આપણા મંડળની તેમજ ખીળ મંડળની ઉત્પત્તિ થઇ છે. આ ઉદ્દેશ જ્યાં મુળમાં રહેલ છે. ત્યાં સ્વાર્થના અથવા વ્યક્તિગત પક્ષપક્ષીના પ્રત્યે ન આવવા જોઈએ છતાં આવે ત્યારેજ આપણે મનુષ્ય છીએ, અને દેવી અંશ આપણને સમુદ્ધેવા કરવા પ્રેરે છે એમ સુજે છે. આવા મોનસિક ઉત્કૃષ્ટ જોસોથી સર્જાએલાં અને પોષાએલાં આંખણાં મંડળનાં વાર્ષિક સંમારંભ પ્રસંગે વ્યક્તિને ભુક્તી સંમંષ્ટિમાં ભંગવામાં શ્રી હાઈદેશ આપજો સદાય કરો એમ પ્રાર્થના છે.

આપણા મંડળને આજે ચૌદ વર્ષ પૂરાં થાય છે, ચૌદ વર્ષની વયે પહેંચત્રામાં મંડળને ભોગવરી પડેલ મુશ્કેલીઓ, નિમ્નો અને પ્રતિષ્ઠાઓ આજે લુપ્તી જવાય તેમાંજ સારું છે. છતાં વિદ્વો વેડી મોટું યનાર બાળક જેમ 'સહનશીલ' અને છે. તેમ 'આપણું' મંડળ પણ વિદ્વો શમાવી આગળ વધ્યું જાય છે, એ યાદ રાખવું જરૂરી છે. વિદ્યથી દણાવામાંજ સત્સાર્પની પરીક્ષા છે. આપણા મંડળને ઉત્તર કલ્પું તેમ આજે ચૌદ વર્ષ પૂરાં થાય છે. અને ચૌદ વર્ષ દર્મ્યાન મંડળે એક ચૌદ વર્ષનું જાળક બતાવે. તેટલું વ્યક્તિત્વ તો દાખવ્યું જ છે. તેથી વધારે. સાધનહીન અને ધનહીન સંસ્થા શું કરી શકે ? ઉત્સાહ જોટલું કરી શકે તેટલું કરવામાં મંડળ પાછું, નથી પડ્યું. તેની સામીતી આપને ગત વર્ષ દર્મ્યાન મંડળે કરેલી પ્રવૃત્તિના અહેવાલથી મંજશે—અને મોટેજ મંડળનાં ગત વર્ષનો અહેવાલ આપ સમક્ષ મુકવાની અમે રાજ લખજે છીએ.

મંડળનું કામકાજ કરવા માટે, વર્ષની ચરૂઆતમાં, મંડળના ધારા મુજબ નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થાપકમિતિના સભ્યો, ચુંટાયા હતા.

પ્રમુખ: રા. રા. ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ જુય, બી. એ.

ઉપપ્રમુખ: રા. રા. મહાસુખરાય સાકરલાલ મહેતા, એસ. ઇ. ઇ.

મંત્રી: રા. રા. ડોલરરાય રંગીવદાસ માંકડ, બી. એ.

ઉપમંત્રી: રા. રા. રમણીકલાલ ભગવાનદાસ જુય.

કોષાધ્યક્ષ: રા. રા. રા. પ્રજ્ઞદાસ દુષમજી માંકડ.

સભ્યો: રા. રા. જયાશંકર પ્રાણશંકર દેખર.

„ „ દોત્તતરામ દિગ્મનરામ ઝાલા.

„ „ ભોળાનાથ દોત્તતરામ માંકડ.

„ „ ચુનીલાલ કસ્તૂરીશંકર માંકડ.

„ „ હેલશંકર દુર્ગાશંકર મકોડી,

„ „ વસંતરાય પ્રાણશંકર દેખર

„ „ શંકરલાલ જમીનદાસ જુય.

„ „ મૌરીશંકર ઝવેરીલાલ અંગરીઆ.

„ „ મહિલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણી.

„ „ ડોલરરાય નારદલાલ પોટા.

હિસાબ તપાસનાર: રા. રા. મંગળપ્રસાદ ત્રિભુવનરાય જાવા, બી. એ.

પણ રા. રા. દોઝતરાય દિ. ઝાઝાએ રાઝનામું આપનારી અને રા. રા. શંકરલાલ છખીલદાસ બુચ બદારગામ જવાથી તેમની જગ્યાએ ગ. રા. હિમેદલાલ માંનશંકર માંકડ તથા રા. રા. રમણી-કનાલ કેશવલાલ મકોડી, બી. એ. એલ. એલ. બી. નીમાયા હતા.

વર્ષ દરમિયાન બ. સ.ની ૧૪ સભા થઈ હતી અને આંડ વખત મંડળની સામાન્ય સભાઓ મળી હતી.

મંડળે આ વર્ષમાં બે નૃસિંહ જયંતિઓ અને એક શ્રીદાદેશ્વર પારોત્સવની ઉજવણી કરી હતી. નૃસિંહજયંતિ વખતે જયંતિ નાપક શ્રીમત્તદરસિંહ મહેતાનું વિશિષ્ટ ચારિત્ર્ય ધ્યાનમાં રાખી સ્તુતિ, તેમનાજ પદની ધુન અને પુષ્પન વગેરે સાદો પણ ભક્તિગૌરવભર્યો ક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો.

પારોત્સવ પ્રસંગે દાદેશના સ્નોત્ર વગેરેથી ધાર્મિક વાતાવરણ પ્રગટ્યું. દર વખત માફક અહિંનાં દાદેશ્વરનાં મંદિરમાં ફરી મંડળ તરફથી કરાવાઈ હતી.

આટલાં વર્ષ સુધી મુંઝવતા એક પ્રશ્નનો હાલ તરતને માટે યોગ્ય અને સગવડતાભર્યો નીકાલ આ વર્ષમાં થયો હતો. મંડળને પોતાનું મકાન નહોત્ય ત્યાં સુધી મંડળથી બરાબર સ્થિત પગલે કામ ન થઈ શકે એમ બધાને લાગતું. અને તેની ચર્ચા પ્રસંગોપાત્ત ઘણી થઈ છે એમ મંડળનું દક્તર બતાવશે. આ વર્ષે પણ મંડળે તે વિશે ઉદાપોદ કર્યો હતો, અને અંતે રા. રા. સુનીલાલ લક્ષ્મીશંકર માંકડે પોતાના ઘરનો આગતો ભાગ મંડળને, જ્યાં સુધી મકાન પોતાની પાસે હોય ત્યાં સુધી વાપરવા આપ્યો તે સ્વીકારી મંડળે પોતાની એક જગરી મુસ્કેલી ટાળી છે. મંડળને આવી હિન્તમ મદદ કરવા માટે અમે રા. સુનીલાલભાઈનો આભાર માનીએ છીએ.

જ્ઞાતિસંતાનોમાં સ્વદંત્રનાનો તથા સ્વરક્ષણનો જુરસો તથા શક્તિ આપે માટે શારીરિક કેળવણીની ધરીજ જરૂર છે. પરંતુ, આવા જગરા શહેરમાં, સાધન અને શક્તિને અભાવે નિયમિત શારીરિક શિક્ષા આપવાનું મંડળથી નથી બન્યું. પરંતુ મંડળના કામમાં, પ્રસંગપરત્વે મદદરૂપ નીવડે તથા તેમને એક બાતનું સ્વયંશિક્ષણ મળે માટે મંડળે સ્વયંસેવક મંડળ સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ હાથમાં ધરી છે.

તેવાજ હેતુથી મંડળ તરફથી *Final* તાંત્રના વર્ગો ચલાવવાની શરૂઆત પણ આ વર્ષમાં થઇ હતી. ડૉ. સુનીતામ રામરામ માંડલ આ વર્ગો ધણી ઉત્સાહથી ચલાવતા. વિદ્યાર્થીની સંખ્યા કામ અંગ્રેજીમાં કરવાનું હોવાથી સરાસરી ૬-૭ રહેતી. અમુક વખત વર્ગો નિયમિત અને ઉત્સાહ પુર્વક ચાલ્યા પછી, આ વર્ષે પરીક્ષાના વખત સુધીમાં પુરતી તૈયારી થાય તેમ નહોતું માટે, વર્ગો આવતે વર્ષે હોલેથી વિચાર કરીને ચલાવવા એમ નક્કી કર્યું હતું. આ કાર્યમાં પોતાના ખીમોખીચ સમયપત્રકમાંથી પણ વખત બચાવીને મંડળની સેવા કરવા માટે મંડળ ડૉ. સુનીતામનો આભાર માને છે.

આપણી સ્ત્રીઓનો ગૃહસંસાર શોચનીય છે તે ટાળવા પ્રયત્ન કરવા તે મંડળની ફરજ છે. ગૃહકાર્યમાંજ સ્ત્રીસંસારને પર્યાપ્ત કરતાં આપણા સમાજે મહુ વિચારવાનું છે. ભવિષ્યના દુરંધરો જેમાંથી વિકસિત થવાના છે એવાં જાળોના માનસિક નેમજ શારીરિક વિકાસ સાધવા માટે દરેક સમાજશાસ્ત્રીની દ્રષ્ટિ દંમેશાં સ્ત્રી તરફ વળી છે. આ દ્રષ્ટિએ, વિશ્વવિકાસમાં સ્ત્રી એક આરશયક અંગ છે. આ બધી બાબો સ્ત્રીકારવામાં કોઈને રાંધો હોય એવું નથી. સાગતું. છતાં આપણી સ્ત્રીઓની અત્યારની પરિસ્થિતિ આપણે જાણીએ છીએ. આ સ્થિતિ ટાળવા મંડળથી કંઇજ બન્યું નથી. છતાં આ વર્ષ દરમિયાન સ્ત્રીઓના માનસિક વિકાસને અનુકુળ થઇ પડે એવાં પુસ્તકો સંખ્યાના કુટુંબમાં વાંચવા રાખવાનું મંડળે શરૂ કર્યું છે. શરૂઆતજ છે એટલે તેના વિગતો આપાર ભવિષ્ય ઉપર છે.

પણ સ્ત્રીઓને જાણ જમતના ખરા ખ્યાલ આપવાનું પણ એટલુંજ આરશયક છે. અને આ વિચારથી મંડળની પાસે સ્ત્રીઓને દળવા મળવામાં સગવડ પડે તેવી સલાહો કરવાનો વિચાર પડ્યો છે.

મંડળની બીજી બધી પ્રવૃત્તિને કંઇક પાછળ ફેંકી દેતી, અને મંડળનું ખરું જોર અને ઉત્સાહ દર્શાવતી પ્રવૃત્તિ આ વર્ષમાં મંડળે 'નાગરિક' ત્રિમાસિક ચલાવ્યું તે છે. ગયા વર્ષમાં મંડળ તરફથી એક ત્રિમાસિક ચલાવવું એમ નક્કી થયું હતું. પરંતુ એ દરખાસ્ત મંજૂર કરતી વખતે સંખ્યાને તે દરખાસ્તની શક્યતાનો અને વિગતો પુરો વિશ્વાસ નહોતો. એક રીતે કહેતાં કંઈ નાસ્તિકતાથી મંડળે આ કામ

હાય ધરવાની છુટ આપી દેવી. છતાં આજે એક વર્ષને અંતે ધણા સંજોગોની નાસ્તિકતા રૂઢ આસ્તિકતામાં ફેરવાઈ ગઈ છે તેજ નાગરિકને વિજય સૂચવે છે. વર્ષ દરમ્યાન નાગરિકના ચાર અંક, કુલ ૩૦૦ પાનાં સહિત ગ્રાહકોને આપણે આપ્યાં છે. ગ્રાહકોટથી નીકળતાં 'ત્રિમાસિક'ની ફાઇલ તરફ નજર કરતાંજ આપને જણાશે કે યુગગળતે જરાક અવગણી અતિ રૂઢ વસ્તુને વળગતાં તેનું અસ્તિત્વ જોખમમાં આવી પડ્યું. પણ સમયગળે પોતેજ અમુક વખત પછી 'નાગરનેત્રમણિ'ને જન્મ આપ્યો. તેનાં દોઢેક વર્ષનાં જીવનને તપાસતાં, તપાસનારને જરૂર લાગશે કે યુગગળતી પ્રેરણા તેમાં હતી છતાં ઠંઠક અવ્યવસ્થા વગેરે દોષોને લઈ તેનું જીવન પણ જોખમીયું. નાગરિક શરૂ કરતી વખતે નાગરિક પાસે આ બુન્ને પુર્વોદ્દારણો હતાં. તેના અનુભવ ઉપરથી સમજ, વિચારી, નાગરિકે પોતાની નીતિરીતિ ધરી. નાગરિકના પહેલા અંકના અમુક તત્વોને લઈને અમુક વર્ગની નાગરિક તરફની મહાનુભૂતિ મંદ થઈ હતી તેનું કારણ નાગરિકને મદણ કરવી પડેલી આ નીતિની પુરતી જાણ તે વર્ગને નહોતી તે છે. હવે આજે ચારે અંક નીકળ્યા પછી તેજ વર્ગ નાગરિક વિરૂદ્ધ બોલવામાં મંદ થઈ ગયો છે તે સાબીત કરે છે કે નાગરિકનું મંજીર સ્વરૂપ હવે સમજાયું છે. નાગરિકના ચારે અંકો તરફ ઉડતી નજર ફેરવતાં પણ આપને જણાશે કે મંડળના મુખ્ય ઉદ્દેશનો ચારે અંગ (ધાર્મિક, શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક ઉદ્દેશનાં) ઉપર અર્થાત્મક લેખો તેણે આપ્યા છે. રસિક જનને નાગરિક રસિક જાગ્યું છે. પંડિતને પંડિતતા તેમાં દેખાણી છે, અને શીઘ્રસુદે શીઘ્રસુદે તેમાં જોઈ છે. યુગરાતના શિષ્ટ વર્ગમાંથી કોઈ તરફથી પણ નિરાશાજનક અભિપ્રાય હજી નાગરિકને મળ્યો નથી તેજ તેનો વિજયસ્થંભ છે.

અને આટલું જનાં, નાગરિકની આર્થિક ત્રિયતિ પુરતી મજા જીત નથી તેમ સાવ નિરાશાજનક પણ નથી. કોઈ ખીનઅનુભવી પત્રકાર પણ આપને જણાવશે કે પત્રમાં પહેલે વર્ષેજ આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં પગભર થવાનું બનેજ નહિ; પણ સાચેજ એ પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે દરેક પત્રને પહેલાં વર્ષ કરતાં ખીન વર્ષમાં આર્થિક સહાયત્વ પ્રમાણ વધેજ છે, અને ગંધી તરફ નજર નાખતાં, આપણે કામ

પુરતું સંતોષકારક દેખાતું હોય તો અમુક ભોગે પણ ચાતુરું રાખવું તે મંડળનું પ્રથમ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ.

શ્રી અખિલભારતવર્ષીય વડનગરા નાગરપરિષદ જ્યારે મુંબઈમાં ભરાઈ હતી ત્યારે મંડળ તરફથી શ્રી જ્ઞાણશંકર પ્રા. ટ્રેગરને મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્યાં મોકલવામાં આગા હતા. આટલે દર છનાં, મુળ તરફનો સહકાર આપવું મંડળ નથી. ભુક્તિ તે આપી સિદ્ધ થાય છે.

ધણા વખત મંડળના ફંડ સાથે રહેલ સ્વ. ડો. મોતીલાલ સ્મારક ફંડના પૈસા આ વર્ષ રૂ. ૨૧. ડો. દોશતરાવ દિ. ઝાલા તથા રા. રા. રમણિકલાલ કેશવલાલ મહેડી બી. એ. એસ. એસ. બી. ને સોંપવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી તેમણે જરૂર પડતી ફાતરતી ચીજો લીધી હતી અને એ ચીજોનો ઉપયોગ ગામના ૭-૮ કુટુંબોએ કર્યો છે. વર્ષ આખરે તેના રૂ. ૧૧૭) સીલડમાં છે.

આ વર્ષ દર્યાન, ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિ મંડળે કરી છે. ઉપરાંત, જ્ઞાતિદિવસના વિચાર કરનાં મંડળ પાસે કેટલીક જીજ્ઞાસુ દરખાસ્તો પણ આપી હતી જે ખર્ચમતિના અભાવે આચારમાં નથી સુધી શકાઈ.

આ વર્ષમાં મંડળને બે યંગ પેટ્રોન્સ મળ્યા છે.

૧. રા. ડો. ગિદારીલાલ સી. વંછરાજની.

.. .. શ્રીનિરાસ સન્ધેન્દ્રરાવ દીવેડીઆ.

ઉપરાંત મંડળને મળવા હજાર માટેના મંડાનની અંગવડ દાખવા બદલ રા. રા. મુ. લક્ષ્મીશંકર જોશંકર માંકડને પોષકપદ આપી મંડળે ખરેખર પોતે મન મેળવ્યું છે.

આ વર્ષમાં રા. રા. ડો. યુનીલાલ રાખરાગ માંકડ મંડળનાં આ જીવન સમય નોંધાયા છે.

આત્યારે મંડળના કુલ સા. સ. પ. છે.

આ વર્ષમાં બાઈ શંકરપ્રમાદ વજલાલ માંકડ, Inter Arts ની પરીક્ષામાં, બાઈ દરિશંદ્ર યુનીલાલ માંકડ F. A. ની પરીક્ષામાં તથા બાઈ રજનીકાન્ત ગિદારીલાલ વજરાળની મેટ્રીકની પરીક્ષામાં સફળ થયા છે. મંડળ તેમને ધનવંશ આપે છે. ઉપરાંત જે બાળકો દાહરકુલ તથા યુજરાતી સ્કૂલોની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયાં છે તેમને

મુજારક માદી આપવાની આ તક મંડળ લે છે. આપણી જ્ઞાતિ સંસ્કારી ગણાય છે. પણ વિદ્યાપ્રાપ્તિની પરંપરા સાચી રાખવામાં જ એ સંસ્કારનાં બી રસાં છે તે વાર આપણે લુપ્ત થી ન જોઈએ. છોકરાઓ કરતાં પણ આપણી બાળાઓનાં શિક્ષણ તરફ આપણી નજર તરત જવી જોઈએ. કરાચીમાં નાગરની જે આદેશ બાળાઓ હોય તેને સંગીત શિક્ષણ આપવા મંડળ તરફથી સંપૂર્ણ યોજનાવાળા વર્ગો ચલાવવામાં આવે તો મંડળ પોતાની એક જમરી જવાબદારી અદા કરે છે એમ ગણાય.

આ વર્ષમાં ફૂર વિધિએ રા. રા. ચુનીલાલ લ. માંકડની પુત્રી અ. સૌ. કુસમગૌરીને ઉપાડી સહ તે કુંડુંગ ઉપર સખ્ત પ્રહાર કર્યો છે. રા. રા. ચુનીલાલના શાન્ત સંસ્કારમાં પડેલ આ દુઃખ માટે મંડળ સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને હૃદય મરનારના આત્માને શાન્તિમાં રાખે એમ પ્રાર્થના કરે છે.

મંડળના નાના મોટા દરેક પ્રસંગે, મંત્રીને મદદ કરનાર બધા ભાઈઓને મંડળ અત્યારે જાહેર રીતે ઉપકાર માને છે.

મંડળને ઘણે સ પ્રરતિને લગતી બાબત અદિ સમાપ્ત થાય છે. તે ઉપરથી સમજાશે કે મંડળની બચ્ચો હજી ઘણી છે. તેને પુરવા ઘણી સાધન સંપત્તિ જોઈએ તેમ છે. આર્થિક સ્થિતિ હજી મજબુત નથી એટલેજ મંડળથી કંઈપણ ચંદ શક્ય નથી. આ સાથેના હિસાબ પત્રક પરથી જણાશે કે મંડળ પાસે અત્યારે બહુ બહુ ત્યારે (૭૦૦) રૂ. છે. આટલી નજીવી રકમમાં મંડળ શું સંગીત કામ કરી શકે ? માટે બધા ભાઈઓએ મંડળના ફંડમાં વધારો કરવો પડેલી કમ્મર કસવી જોઈએ. એવું સાંભળ્યું છે કે કેટલીક જગ્યાએ ત્યાંના જ્ઞાતિ સંતાન પોતાની જાદગીનો એક પગાર તો તેના જ્ઞાતિ ફંડમાં આપે છે. આપણે ત્યાં એમ શા માટે ન બને ? અરે આપણે જોઈએ નેટલું મેળવવામાં આપણા જવાબદારતા જ્ઞાતિભાઈઓ જરૂર સહાય કરે-પણ આપણે કંઈક જોર બતાવીએ ત્યારે. આ કરવું આપના હાથમાં છે.

અંતમાં આપણાં મંડળનાં ભવિષ્યના વિકાસમાં શ્રી. જોષીજી મહાવબુત બને એવી આશા આપણે રાખીશું.

શ્રીકરાચીવડનગરાનાગરમંડળ.

સં. ૧૯૮૨ની સાલનો હિસાબ.

૭૪

૩

૮૭૫-૩-૭ ગઘ સાલ આખરે બાકી	૧૫૦-૦-૦ ડો. મોતીલાલ રેમા
૧૪૦-૧૨-૦ બેંકમાં શ્રી રમા-	રક ફંડના આધી.
૨૬ ફંડના.	૧૫૦-૦-૦ નાગરિકને લોન આપી.
૦-૧૪-૬ શ્રી વાસણફંડના.	૪૫-૦-૦ સાતિદિતવર્ષક ખર્ચ
૫૫૪-૧-૭ બેંકમાં.	ખાતે.
૧૧૮-૧૫-૧ મંત્રી પાસે.	૧૦૭-૪-૦ ચાલુ સાલનું ખર્ચ.
૧૮-૩-૦ રૂદ્રી વગેરેના લેણા	૫૦-૬-૬ વાર્ષિકાત્સવ ખાતે
૬૩-૩-૨ ચાલુ સાલ ગ્યાગના	૩૮-૧૧-૩ પાટોત્સવ ખાતે
મળ્યા તે.	બે જવનિઓ ખાતે.
૦-૨-૦ ચાલુ માલ વામણ	- ૧૭-૩-૦ કુલ સાલ માસિક
ફંડના મળ્યા તે.	- સલા માટે.
૧૮૫-૦-૦ ચાલુ માલ પોપક આ.	૦-૧૫-૦ સ્ટેશનરી તથા
સ. તથા મા. સ. વગે.	પરચુરણ.
રેના મળ્યા તે.	૧૧૪-૪-૬ સાલ આખરે બાકી.
૯૯-૦-૦ સામાન્ય મળ્યાના.	૬૧૭-૪-૩ અરખન બેંકને ખાતે
૮૧-૦-૦ પોપક તથા આ.	૭૮-૧૩-૧ રોકડા મંત્રી પાસે
સ. ના.	૧૬-૦-૦ રૂદ્રી ખાતે.
૫-૦-૦ સાતિ દિતવર્ષક	૨-૩-૦ રવ. ગીલુમાલ ખાતે.
ફંડના.	
૪૩-૦-૦ નાગરિકના આપ્યા તે.	૧૧૬૬-૮-૬

૧૧૬૬-૮-૬

Seen and found correct.
M. T. Chhaya,
Auditor.

મજલાલ દુર્લભજી માંકડ.
ખગ્ગનચી.

શ્રીનાગરિકનો સં. ૧૯૮૨નો હિસાબ.

જ

ઉ

૪૭૭-૮-૦ લગભગના આગ્યા તે.	૧૩-૧૦-૦ પ્રાથમિક ખર્ચ.
૫૫-૦-૦ જાહેરખર્ચના આગ્યા તે.	૧૦-૧-૦ ક-ગ્રીજ-સી.ખર્ચ.
૧૦૬-૧૦-૯ ખોટ.	૧૪૦-૭-૬ સ્ટેશનરી ખર્ચ.
	૮૧-૨-૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ.
૬૩૯-૨-૯	૩૮૯-૮-૦ ઉપામણી ખર્ચ.
	૪-૬-૦ પરચુરણ ખર્ચ.

૬૩૯-૨-૯

સરવૈયું. (નાગરિકનું)

જ

ઉ

૧૦૭-૦-૦ શ્રીકરાચીવડનગરાનાગર	૦-૫-૩ મંત્રી પાસે રોકડા.
મંડળને દેવા ગ્રાફી.	૧૦૬-૧૦-૯ ખોટ

૧૦૭-૦-૦

૧૦૭-૦-૦

Seen and found correct

M. T. Chhaya

Auditor.

R. B. Buch,

Accountant.

એક પ્રશ્ન.

અમારા એક સહૃદય અને વિદ્વાન વાચક અમને એક મહત્વ નો પ્રશ્ન પૂછે છે. તેમનાજ શબ્દોમાં અમે તે છાપિએ છીએ:- ધણાને મ્હોએ મ્હેં એ પ્રશ્ન સાંભળ્યો છે એટલે ત્દમારો જવાબ એ બધાને સંતોષદારક સાગરો કે નહિ એનો ખ્યાલ બાળુએ રાખીને માત્ર મ્હારા સંતોષ ખાતરજ હું પુછી લઉં છું-કંઈ નહિ તોય પુછવાનો તો સંતોષ મળશેજ. નાગરિકતા ચાર અંકો એક સાથે જોઈ જનારને એવો પ્રશ્ન સાંભળકજ થાય છે કે નાગરિકતા કિમ્ અને કુઃ ચોક્કસ રીતે શું છે ? કેક કેકાણે સમાજશાસ્ત્ર શબ્દ લેખકો વાપરે છે-એ કયું શાસ્ત્ર ? જ્ઞાતિપત્રમાં આજ્ઞામુખી એ વિભાગો રહેતા. આજ્યા છે વર્તમાન વિભાગ (News) અને ઉદાપોદ (Views) વિભાગ. તેમાં નાગરિક ખીજા વિભાગને મુખ્યત્વે આપણું દેખાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ એમાંનો ઉદાપોદ કાંઈપણ અમુક જાતિનેજ ઉપયોગી હોવાને બદલે જાતિમાત્રને ઉપયોગી હોય એ દ્રષ્ટિથીજ કરાયેલો લાગે છે, તો પછી નાગર જ્ઞાતિતા પત્ર રૂપે જ્હાર પાડવાનું શા માટે પસંદ કર્યું છે ? નાગરિકનો ઉદ્દેશ.

આ મધાળા હેઠે પેલાજ અંકની નોંધમાં આ પ્રશ્નનો હુંકમાં ઉત્તર અપાઈ ગયેલ છે. “ આ ત્રિમાસિકતા લેખોનું મનન આજની રિચતિમાંથી ઉત્તમતા શોધતી કાંઈ પણ જ્ઞાતિને નાગર જ્ઞાતિ જેટલુંજ ઉપયોગી છે.....કારણ નાગર જ્ઞાતિની ઉન્નતિનાં કાંઈ ખાસ સાધનો નથી જે અન્ય કોઈપણ જ્ઞાતિની ઉન્નતિમાં વપરાતા ન હોય... આ ઉપપન્ન સામગ્રિની જે પાંચકી વિદ્વાન્ના કે રિચાર શિક્ષતા કે રસિકતાનું ઉદ્દીપન થનું હોય નો આ સામગ્રિનો ઉપયોગ મફત થયેલો ગણવા જોઈએ.....”

નામકરણ

આ પ્રશ્નનો બીજો ઉત્તર આ ત્રિમાસિકતા નામકરણમાં મળી રહે છે. નાગર જ્ઞાતિ એક કાળે ઉન્નત નાગરિકતાના સંપાદન માટે ખ્યાત દત્તી, એટલે મુઠી આ ખ્યાતિ ખેડોંચી દત્તી કે નાગર અને નાગરિક એ બે પર્યાય રૂપે વપરાતા દતા. આજે નાગરેતર જ્ઞાતિમાં

વિદ્યા કલા અને સૌન્દર્યનાં જવલન્ત ઉદાહરણો જોઈએ તેટલાં મળી રહે છે, એટલુંજ નહિ પણ વ્યાપાર, હુન્નર અને ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાં તો નાગર હજી પહોંચી પહોંચી રહેલ છે. હજી નાગર યુવકનું ધ્યેય નોકરી છે. રાજ્યની નોકરી મળે તો તેમાં મુત્સદ્દિ વડવાઓની નોક જાળવતી હોય એટલી મગરૂરી નજરે પડે છે. કચ્છમાં (વાસ્તવિકે હુડિયામણને જાવે) દશ રૂપિયામાં નોકરીયે રહેવા માટે નાગર યુવકોમાં સખત હરિશ્ચંદ્ર ચાલે છે. કાંડિઆવાડમાં ૧૨-૧૫ રૂપિયા દરબારમાં મળે તો મેટ્રિક્યુલેટને મોહ ઉપજાવે છે. સેક્રેટરિયેટમાં તથા આંકડાને પગાર મળે તો તે વ્યક્તિ તેના સંબંધિયોની નજરે ગગા ઓઝાની કારકીર્દિ મજાગ રાખનાર મહાજન જેવી લગ્ય લાગે છે. આખા રાજ્યમાં પારસીઓ જેવા જેખાય છે તેમ દરબારી નોકરીમાં નાગરો વફાદાર લેખાય છે. આ વફાદારીને નામે સ્વમાનહાનિ, વ્યક્તિત્વનો નાશ અને ખુશામદનો સતત વિપયોગ એ ગુણત્રય આ કારભારીઓ સિવાય સહ કોઈને દેખાય છે. કનૈયાલાલ મુનશીએ “ગોમતી કાઠાનું ગૌરવ” વર્ણવ્યું ત્યારે આજની કચ્છ કાંડિઆવાડની નાગર સમાજ એની નજરમાં હતી કે શું એમ લાગ્યા કરે છે.

માટેજ નાગર નામ ન રાખતાં નાગરિક નામ આ ત્રૈમાસિકનું રાખ્યું. જે નાગરવ્યક્તિ હજીપણ વિદ્યા, કલા, વ્યાપાર આદિમાં ઉત્તમ પ્રકારની નાગરિકતા પોતામાં પોષી રહ્યા છે તેમના ગુણો દત્તર જાતિજનો સંગ્રહી શકે એ હેતુ આ નામ પછવાડે રહ્યો છે. અને નાગરજ નાગરિક ન હોઈ શકે એ વાતને સ્વીકાર પણ એ નામકરણમાં છે. ત્રીજી નાગરિક તરીકે ઉત્તમ સંસ્કારી હોય તેજ ઉત્તમ નાગર કહેવાય એ પણ એ નામથી ધ્વનિત થાય છે. અમારા વાંચકના પ્રશ્નના નિરાકરણમાં અમે આ ત્રૈમાસિકનું નામ દરણ સૂચવિયે છીએ.

છતાં.

આ ત્રૈમાસિક નાગર જાતિનાજ ઉપયોગાર્થે છે એ એમાંના વર્તમાન ઉપરથી જણાઈ શકાય. પ્રથમ જાતિજનો સાથે વિચારવિનિમય ના સાધનથી ઉત્તમ વાતાવરણ સર્જી પછી અજ્ઞાતજનને એ વાતાવરણની આગ્રહતા દેખાડતી એ કહેલ સંકુચિત નથી એટલુંજ નહિ પણ અવહારના સર્વમાન્ય મિધ્યાનોને અનુકૂળ છે.

શ્રીમુંબઈવડનગરાનાગરવિદ્યાતેજકસંગ્રહનું.
તા. ૧-૧-૧૮૭૬ થી તા. ૩૦-૬-૧૯૨૬ સુધીનું
સરવૈયું.

જ

૧૯૮૫૭-૧૫-૬ શ્રી મુલ સંગ્રહ ખાતે.—

૧૩૬૭૭-૧૫-૬ શ્રી આદિ સંગ્રહ.

૫૫૦૦-૦-૦ રા. કટ્યાબુરાયલાલ વાળા સંગ્રહના.

૧૦૦-૦-૦ કમળના એકરૂઢા ફંડમાંથી આવ્યા.

૨૮૦-૦-૦ નુતના વર્ષના ફીયા ફંડના કુલ ફં.
૩૬૧) પેટે મળ્યા તે.

રૂ. ૧૯૮૫૭-૧૫-૬

૨૫૧૩૧-૮-૭ શ્રી વ્યાજ હિતપન્ન ખાતે—

૨૪૧૫૮-૧૧-૩ ગત વર્ષ પર્વન્ત.

૯૭૨-૧૩-૪ ચાલુ વર્ષમાં.

રૂ. ૨૫૧૩૧-૮-૭

૧૧૫૨-૧૩-૩ રા. ગા. તનમુખરામ મ. ત્રિપાઠી ખાતે જમે

રૂ. ૪૬૧૪૨-૫-૪.

ઉ

૨૪૧૬૩-૧૫-૫ શ્રી નોટ ખરીદી ખાતે.—

તેમાં ૩૫૫ ટકાની રૂ. ૧૭૦૦૦) ની, ૫ ટકાની રૂ.
૪૦૦૦) ની, તથા ૬ ટકાની રૂ. ૨૦૦૦) ની એ
પ્રમાણે નોટો છે.

૨૦૩૨૫-૦-૦ શ્રી વિદ્યાર્થી મંડળને આશ્રય ખાતે—

૧૯૭૭૫-૦-૦ ગત વર્ષ પર્વન્ત.

૫૫૦-૦-૦ ચાલુ વર્ષમાં.

રૂ. ૨૦૩૨૫-૦-૦

૪૨૮-૬-૧૧ શ્રી પ્રકીર્ણ વ્યય ખાતે—

૧૨૩૨-૧૨-૦ શ્રી મંખીરીયલ એક ખાતે એકમા કરંટ ખાતામાં જમે

રૂ. ૪૬૧૪૨-૫-૪

સર લક્ષ્મીભાઈ સામળદાસ, રા. રા. હરિભાઈ વજ્રેશંકર, રા. રા. ધર્મસુખરામ ત. ત્રિપાઠી, રા. રા. પુલ્લશંકર કલ્યાણુરાય બક્ષી તથા રા. રા. કલ્યાણુરાય ગુણાચરાય ઘોડા-તેઓ સંગ્રહના દૂરદીઓ છે. સંગ્રહના વ્યાજમાંથી રૂ. ૫૦) આડા માટે તથા રૂ. ૨૦) રસોઈયા માટે એમ કલખતે આશ્રયના રૂ. ૭૯) માસીક અપાય છે. શ્રી વડનગરા નાગર શાંતિના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ તે કલખતો લાભ લઈ શકે છે. રસોઈયાની સગવડ ચાલુ છે.

આ વર્ષે નુતન વર્ષ શુભ પ્રસંગે દરેક શાંતિ બંધુને રૂપીયો એક ભરવા વિનંતી કરેલી હતી. તે પ્રમાણે ધણા બંધુઓએ આશ્રય આપી આ સંસ્થાને આભારી કરી છે. તે પ્રમાણે તે સંગ્રહમાં કુલ રૂ. ૩૬૧) આપ્યા તે તથા અત્યંત રકમમાંથી ૫ ટકાની રૂ. ૧૦૦૦)ની નધી નોટ લેવાઈ છે. આ પ્રમાણે દર વર્ષે વિદ્યો-તેમજ સંગ્રહમાં સુદ બંધુઓ ઉદાર આશ્રય આપતા રહેશે. એવી અમારી ખાસ વિનંતી છે.

ચીનાખામ મુંબઈ નં. ૪ } ધર્મસુખરામ ત. ત્રિપાઠી,
તા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ } મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી.

અભિપ્રાયો.

“ આપણું માસિક કેવળ નાગરને માટેજ નહિ, પણ નાગરિકને માટે હોષ નામ સાર્થક કરે છે. એના લેખ જ્ઞાતિની ભૂમિકાના જે છે, તે પણ જોવી પ્રતીના છે. ”

રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

“ ને, મમ્યું છે. ”

રા. રા. નરસિંહરાય ભોળાનાથ.

“ આ પ્રથમ અંક ખુબીતમ નીકળ્યો છે એમાં કાંઈ શંક નથી. ”

રા. રા. માનશંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા.

“ એક જ્ઞાતિનું મુખપત્ર દેવાં છતાં, ‘નાગરિક’માં મુવંદેશીય સાહિત્ય પત્રનાં શિષ્ટ ગુણો છે. ”

સૌરાષ્ટ્ર. ૧૨-૧૨-૨૫.

“ આ અંકોમાંના વિષયો એવા છે કે જેના વિશે તે જ્ઞાતિના દરેક સભ્યને કંઈપણ વિચાર કરવો આવશ્યક થઈ પડે. એ વિચારોને મદદરૂપ થઈ પડે એવા આ લેખોની પસંદગી સારી રીતે કરવામાં આવી છે. ગુમાવેલું સંસ્કારિત્વ, જે વડે પોપાત્ત તેવીજ ચર્ચા પે.પવાનો આ ત્રિમાસિકનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ છે. ડૉ. પંડિત ભગવાનલાલ રાજા હમીદારામ ગદાદુર ભગસંજય અને વ્યક્તિત્વ, દિનકુટુંબ, સ્ત્રીગીત વગેરે થવાના ક્ષયદા આદિ લેખો માહિતીને બોધની દ્રષ્ટિએ ઘણા મમ્મન છે. નાગરોની પ્રાચીન અને આધુનિક પરિસ્થિતિનો લેખ મનનીય છે. આ ત્રિમાસિકમાં કેટલાક વિષયોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે કે જે નાગર સિવાયની કામને પણ તેડલીજ ઉપકુક્ત થાય તેમ છે. મુદત્ત અને ગેટઅપ સુંદર અને આકર્ષક છે, જ્ઞાતિના લાભાર્થે પ્રગટ થતાં આ ત્રિમાસિકને જ્ઞાતિ જનોએ ઉત્તમ આપવાની જરૂર છે. ”

ધી ગુજરાતી તા. ૨૫-૪-૨૬.

નાગરિક

ત્રૈમાસિક

શ્રીકૃષ્ણવીવડનગરાનાગરભંડળ તરફથી

નાગરિક-એટલે ?

નાગરને નાગરિકતાના પાઠ પઢાવનાર શ તિપત્રોમાં પ્રથમ યુગ પ્રવર્તકઃ ગુજરાતનું સામાજિક લેખો આપનાર અપુર્વ અને ઉત્તમ સાહસઃ અનેક રીતે નવી દિશાઓ બતાવનાર.

તેના તમે આહુક નથી શું ?

આવી ઉત્તમ સેવા કરવામાં તમારો હિસ્સો તમે નહિ આપો ? આરંભશૂરવના આરંભમાંથી બચવામાં આલોકોને સહાય નહિ થાઓ ?

લેખોઃ

નાગરિક કાર્યાલય,

૧૨, ગુલામહુસેન કાસમ લીડર્ડીંગ,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

કુમાર

એટલે ?

ઉગતી પ્રાણનું માસિક; નાનામોટાનું માસિકઃ

કુટુંબ આજ્ઞાનું માસિક.

લવાજમઃ વરસના રૂ. ૬. છ માસના રૂ. ૩.

પરદેશના રૂ. ૭ નમૂના માટે લેખો.

કુમાર કાર્યાલય, ૨૭૦૭ રાયપુર અમદાવાદ.

નાગરિકની પુર્તિ રૂપે બહાર પડેલ.

શકાદયઃસ્તોત્ર.

(મુળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત)
ભાષાંતર કર્તા, 'માર્ક' ડેચ.'

સેંકડો વર્ષ થયાં નવરાત્રિમાં, હિતમ પ્રેરક તત્ત્વ થઈ પડેલ
આ સ્તોત્રનું ભાષાંતર, મુળને અનુસરી, કરવામાં આવ્યું છે. મુળને
ચઢેલે ભાષાંતર ગાવામાં તેવીજ અસર આવી શકે છે.

કાષ્ઠપલ્લ સ્તોત્રનું આવું સમસ્યોદ્ધી ભાષાંતર નથી થયું.

કિંમત ૦-૧-૦ ટ. ખ. ૦-૦-૬.

[જન સમાજને પુરતો કામ મળે માટેજ પડતર કિંમત રાખી છે.]
લખો:—નાગરિક કાર્યાલય.

નાગરિકના ગ્રાહકોને.

નાગરિકની પુર્તિ-પોષ અને માધની, બધાને મળી ગઈ છે.
હવેની છ પુર્તિઓ. દર મહિને નહિં મોકલીએ. પણ વર્ષ આખરે
૫૦ પાનાનાં એક પુસ્તક આકારે આ પુર્તિઓનો સંગ્રહ એક સાથે
બહાર પાડશું. આના કારણ એ છે. એક તો, દર મહિને છુટક મોક-
લવાનું ટપાલ ખર્ચ હેપાડવાની નાગરિકની શક્તિ નથી અને બીજું
આડ પાનાની છુટી પત્રિકા, વાપરનાર પાસેથી જોવાઈ જવાની વધી
છે. પણ વર્ષની આખરે પુસ્તક જરૂર મળશે તે ખાતરી રાખવા
વિનંતિ છે.

તે પુસ્તકમાં ઘણે જાગે, 'સૂચકત,' 'પુરપસુકત,' ધ્વજ દવચ,
મહિમ્ન: પારતે, વગેરે મુળ અને ભાષાંતર સહિત આપવામાં આવશે.
તંત્રી.

લખો:— c/o, નાગરિક.

૧૨, શુભામદુસેન, કા. બીટડીંગ. પ્રી-સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.
તા, ક.—મકાવનારે ૦-૧-૬ની ટીકીટજ મોકલવી.

‘ ના ગ રિ ક ’

(ત્રૈમાસિક)

તાંત્રીમંડળ.

૧. શ. ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ પુચ...મુખ્ય તાંત્રી.

” ” જ્વાલશંકર પ્રાણશંકર ઢેબર.

” ” ગૌરીશંકર ઝવેરીલાલ અંબરીયા.

૪. ” ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ...મંત્રી

ઉદ્દેશો.

૧. ધાર્મિક નૈતિક, સામાજિક, સાતિવિષયક અને ખાસ કરીને નાગરજાતિને ક્ષમતા વિષયો ચર્ચાવા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધક જતિથી. સાતિવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો મુસંયોગ કરવો.

૩. નાગરજાતિના જુદાં જુદાં સ્થળોને ક્ષમતા સમાચારો લખી-કળા વગેરે, દૂર વસતા બાઈઓની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવા.

સ્વપરના ઉદ્દેશો પુનઃ પાઠના માટે, અમે નિઠાન લેખકોને ને મજ ઉદારદીન બાઈઓને લેખો મોકલવા તથા ગ્રાહક થવા રીતરીએ છીએ.

આ ત્રૈમાસિક કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટ, કરાચી. તરુણ-સાગર પ્રેસમાં છાપ્યું અને ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડે ૧૨, મુસ્તામહુસેન કાસમ બીદડીંગ, પ્રીન્સેસ, સ્ટ્રીટ, કરાચીમાંથી શ્રી કરાચીનગરનાગરમંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ કર્યું.

અ નુ ક મ

પુસ્તક ૨
અંક ૨૩

ક્રાંત્યુત્તર,
૧૯૮૩:

૧. રૂઢિપ્રવાય...	રા. રા. ડોહરરાય રંગીનદાસ	૭૬
૨. મુક્તાદાર...	રા. રા. નરદરરાય પ્રભાશંકર	૮૪૫
૩. એક પત્ર...	...	૮૫
૪. હોળી ..	રા. રા. 'માર્ક'ડેવ'...	૮૪
૫. રાગન છમીસારામ	રા. રા. માનસંકર પીતામ્બરદાસ	૮૬
૬. આપણી કરમાની તુવાનો. એક તખીખી વિદ્યાર્થી		૧૦૫
૭. હિન્દુ ધર્મની વિશિષ્ટતા. રા. રા. મણિપ્રસાદ તુળજશંકર		૧૧૪
૮. ગરબા...	Soninambulist.....	૧૨૦
૯. દત્તભાગી વનુ...	રા. રા. જાલશંકર લક્ષ્મીદાસ	૧૨૪
૧૦. નાગરમિત્ર...	સ્વ. બોજાનાથ મારાભાઈ...	૧૨૭
૧૧. શકાદયનું મહાત્મ્ય..	રા. રા. કાન્તિલાલ મુગટરામ	૧૩૫
૧૨. તદમારાં બન્યાંઓની તજવે	રા. રા. પ્રેમરાય ગીરીશંકર	૧૪૨
૧૩. સમકાલીન માહિત્યમા આપણે...	...	૧૪૮
૧૪. ગાંધિમહાચાર...	...	૧૪૯
૧૫. નોખ...	...	૧૫૧

'નાગરિક' ત્રૈમાસિક વાર્ષિક લવાચરમ અઢી રૂપિયા, પરદેશની પાંચ શિલિંગ, દિલ્લી-વાર્ષિક ૬-૦-૦ પોષક-વાર્ષિક. રૂ. ૧૧-૦-૦

સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે કરવો.

ડોહરરાય રંગીનદાસ માંકડ, મંત્રી, નાગરિક, ૧૨, મુક્તામધ્યેન
કાસમ ખીડીમ, પ્રીન્સેમ રટ્ટીટ, કરાચી.

સુચના: આ ત્રૈમાસિકમાં ચર્ચાતા અક્ષિત મતોની પ્રમાણે
નાગરિકની નોતિરીતિ રહેશે એમ કોઈએ ન માનવું:— તંત્રી.

રુદ્રાધ્યાયઃ ।

અથ નવમોઽનુવાકઃ

નમો ઈરિણ્યાય ચ પ્રપથ્યાય ચ ॥ ૧ ॥

પ્રેરકને નમસ્કાર અને મહા માર્ગે જનારને પણ. ૧.

નમઃ કિંશિલાય ચ હયણાય ચ ॥ ૨ ॥

પથરાજ પ્રદેશવાળાને નમસ્કાર અને વસવા યોગ્ય દેશ વાળાને પણ. ૨.

નમઃ કપર્દિને ચ પુલસ્તયે ચ ॥ ૩ ॥

જટા વાળાને નમસ્કાર અને ઘુટા કેશવાળાને પણ. ૩.

નમો ગોષ્ઠ્યાય ચ ગૃહ્યાય ચ ॥ ૪ ॥

ગોઠમાં રહેનારને નમસ્કાર અને ઘરમાં રહેનારને પણ. ૪.

નમસ્તલ્પ્યાય ચ ગેહ્યાય ચ ॥ ૫ ॥

ખાટ ઉપર સુતરને નમસ્કાર અને મહેતમાં સુનારને પણ. ૫.

નમઃ કાત્યાય ચ ગેહરેષ્ઠાય ચ ॥ ૬ ॥

કુપમાં રહેનારને નમસ્કાર અને શુક્રમાં રહેનારને પણ. ૬.

૧. પુલસ્તયે નો અર્થ સાપણ. “લક્ષ્મી પામે ઉભા રહેનાર” એવો આપે છે. પણ કપર્દિન ની મોથે તે જરાગરઃ ગોચ નથી લાગતો.

નમો હૃદયયાય ચ નિવેષ્યાય ચ ॥ ૭ ॥

સરેવરમાં રહેનારને નમસ્કાર અને તળાવડીમાં રહેનારને
પણ. ૭

નમઃ પાંસવ્યાય ચ રજસ્યાય ચ ॥ ૮ ॥

પરમાણુમાં રહેનારને નમસ્કાર અને મુગમાં રહેનારને
પણ. ૮.

નમઃ શુષ્કયાય ચ હરિત્યાય ચ ॥ ૯ ॥

સુકામાં રહેનારને નમસ્કાર અને બીનામાં રહેનારને
પણ. ૯.

નમો લોપ્પાય ચોલ્પાય ચ ॥ ૧૦ ॥

કઠણ પ્રદેશમાં રહેનારને નમસ્કાર અને ખડવાળા પ્રદેશમાં
રહેનારને પણ. ૧૦.

નમઃ ઝવર્ણાય ચ મૂર્ધ્ણાય ચ ॥ ૧૧ ॥

પૃથ્વીમાં રહેનારને નમસ્કાર અને નદીમાં રહેનારને
પણ. ૧૧

નમઃ પર્ણાય ચ પર્ણશચાય ચ ॥ ૧૨ ॥

પાનમાં રહેનારને નમસ્કાર અને સુકકા પાનના ઢગલામાં
રહેનારને પણ. ૧૨.

નમોઽપગુરમાણાય ચામિગ્રતે ચ ॥ ૧૩ ॥

જેએલા આયુધવાળાને નમસ્કાર તથા હથુનારને પણ. ૧૩.

નમ આસ્તિવદતે ચ પ્રસ્તિવદતે ચ ॥ ૧૪ ॥

થોડી શિક્ષા કરનારને નમસ્કાર અને ઘણી શિક્ષા કરનારને
પણ. ૧૪

નમો વઃ કિરિકેભ્યો દેવાનાં હૃદયેભ્યઃ ॥ ૧૫ ॥

ઉદાર અને દેવના જીવ સમાન તમને નમસ્કાર. ૧૫.

નમો વિક્ષીણકેભ્યઃ ॥ ૧૬ ॥

ક્ષય રહિતને નમસ્કાર. ૧૬.

નમો વિચિન્વત્કેભ્ય ॥ ૧૭ ॥

શેઠનારને નમસ્કાર. ૧૭.

નમ આનિર્દત્તેભ્યઃ ॥ ૧૮ ॥

(સર્વ પાપના) નાશકને નમસ્કાર. ૧૮.

નમ આમીવત્કેભ્યઃ ॥ ૧૯ ॥

(સર્વત્ર) સ્થુલભાવને પ્રાપ્ત થનારને નમસ્કાર. ૧૯

इति नवमोऽनुवाकः ।

अथ दशमोऽनुवाकः ।^१

द्रापे अन्धसस्पते दरिद्रीललोहित ।

हपां पुरुषाणामेषां पशूनां मा भेर्मांसरो

मा एषां किंचाताममत् ॥ ૧ ॥

હે દ્રાપ,^૨ હે સોમરસના પતિ,^૩ હરિદ્ર, નીલ અને લાલ એવા (હે રૂઢ), અમારા સગાંને તથા અમારા ઢોરઢાંખરને ન બીવરાવ. તેનું કાંઈપણ નાશ ન પામે, તેને કાંઈપણ રોગ ન થાઓ. ૧.

૧. આ અનુવાક વધુ કડચ છે. બીજા અનુવાકથી નવમા સુધીમાં નમસ્કાર રૂપ બુદ્ધિ બુદ્ધિ પશુઓ હતા. આમાં ઋચાના રૂપમાં મન્ત્રો છે.

આ દરેક ઋચાનો પુરસ્કારમાં કેમ ઉપયોગ કરવો? તથા તેનાં ફળ વગેરેની પુર્વ માહિતી ભટ્ટભાસ્કર આપે છે. તે જગ્યાસુએ વાંચવી.

૨. 'દ્રાપ'નો અર્થ "પાપીને ખરાબ ગતિમાં એટલે નરકમાં મોકલનાર" એમ સાવચ તથા ભટ્ટભાસ્કરે આપે છે. પણ આ અર્થ વેદકાળના મનોવિદાસને અનુકૂળ નથી. ભટ્ટભાસ્કરે આપેલો "દ્રાપ" વાળા " અર્થ વધુ બંધમેરનો લાગે છે.

૩. અન્ધસ નો અર્થ જન્મે દીકઠાર 'અન્ન' આપે છે. તે તે અર્થ ખરાબર છે. પણ ઋગ્વેદમાં અન્ધસ નો અર્થ ધણે ઠેકાણે 'સોમરસ' ચાંચ છે અને ધણે ઠેકાણે દેવાને 'સોમના પતિ' કહીને સંબોધ્યા છે એટલે તે અર્થ લીધો છે.

યા તે રુદ્ર શિવા તન્નુઃ શિવા વિશ્વાદમેષજી ।

નિમ્ન મદસ્ય મેષજી તયા નો મૃદ જીવસે ॥ ૨ ॥

૭ રૂદ્ર, જે તારૂ કડ્યાણુકારી, હંમેશ જળ આપનાર, ૪
તથા રોગ દાળનાર એમ સુખરૂપ છે તેનાથી; અમને જીવવા માટે
કૃપા કર. ૨.

इमां रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतिम् ।

यथा नः शमसद्विपदे चतुष्पदे विन्वं पुष्टं

ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ ૩ ॥

જટાવાળા, (શત્રુના) વીરને મારનારા, અને બળવાળા
રૂદ્રને માટે આ સ્તુતિ કરૂં છું. જેથી અમારાં દ્વિપદો અને તથા
ચતુષ્પદોને સુખ થાય અને આમમાં સર્વ પુષ્ટ અને ઇંત
રહિત થાય. ૩.

मृडानो रुद्रोऽस्तनो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते ।

यच्छं च योश्च मनुरायजे पिता तदश्नाम तव रुद्र प्रणीतौ ॥ ૪ ॥

અમારા પર, હે રૂદ્ર, કૃપા કર. વળી અમને સુખી કર.
(શત્રુના) વીરને હણનાર એવા તને નમસ્કાર વડે એમે પુજીએ
છીએ. પિતા મનુષ્ય જે સુખ તથા વેલવ આપ્યાં તે, હે રૂદ્ર
તારો પ્રેમ હોય ત્યારે, અમને મળે ૪.

૪. મેષજી શબ્દ જે વખત આવે છે. એવ વખત એકાદ
અર્થ લેવાની દિશ્કિત દાખવા, અને ટીકાકાર શારીરિક રોગ વગેરેના
તથા સંસારનાં દુઃખ રૂપી રોગના દાખનાર એમ અર્થ બેસારે છે: પશુ
મેષજી તે અર્થ 'પાણી' પણ યાવ છે. દિશ્કિત દાખવા મેં તે અર્થ
પહેલામાં લીધો છે.

૫. આ શબ્દો અંગ્રેજ Bipeds અને Quadrupeds નાં
પુર્વ રૂપોજ છે. ગુજરાતીમાં તે શબ્દો આમજ રાખવા પડે, બાકી
દ્વિપદો એટલે અમારાં મગાં જાણાંઓ તથા ચતુષ્પદો એટલે અમારાં
દાર દાંખરો એમ અર્થ છે, તે તો દેખીતોજ છે.

મા નો મહાન્તમુત મા નો અર્ધકં

મા ન ઉક્ષન્તમુત મા ન ઉક્ષિતમ્ ।

મા નો વધીઃ પિતરં મૌત માતરં

પ્રિયા મા નસ્તનુવો રુદ્ર રીરિપઃ ॥ ૫ ॥

અમારા વૃદ્ધને નહિ, અમારાં બાળકને નહિ, અમારા વીર્યવાનને નહિ, અમારા ગર્ભસ્થ (પુરુષને) (પણ હણતો) નાહ. અમારા પિતાને ન મારતો, આમારી માતાને નહિ તેમજ અમારાં પ્રિય શરીરને પણ નાહ. ૫.

મા નસ્તોકે તનયે મા ન આયુપિ મા નો

ગોષુ મા નો અશ્વેષુ રીરિપઃ ।

વીરાન્મા નો રુદ્ર મામિતો વધીર્દિવિષ્મન્તો

નમસા વિધેમ ॥ ૬ ॥

અમારાં સંતાનને (તેમજ) પુત્રને નહિ, અમારાં આયુષ્યને નહિ, અમારી ગાયોને નહિ (તેમજ) અમારા અશ્વોને હણતો નહિ. કેદિત યદને અમારા વીરને, હે રુદ્ર. ન હણતો. હવિષાળા અમે, નમસ્કાર વડે તને પુજીએ છીએ ૬.

આરાત્તે ગોઘ્ન ઉત પૂરુષઘ્ને ક્ષયદ્વોરાગ મુત્રમસ્મે તે અસ્તુ ।

રક્ષા ચ નો અધિ ચ દેવ વ્રૂહઘ્ના ચ નઃશર્મ યચ્છદ્વિવર્હાઃ ॥૭॥

હે દોરને હણનાર,^૧ હે પુરુષને હણનાર હે (શત્રુના) વીરને હણનાર, તારાં (તે દોર રૂપો) દુર (રહો.) તારું સુખકર

૧. ગોઘ્ન નો મુળ અર્થ, 'ગાયને હણનાર' એમ થાય. પણ, વેદમાં ગો શબ્દને દોરના પર્યાય રૂપે પણ વાપરેલ છે. 'દોર તથા પુરુષને હણનાર' એમ રૂદ્રને વિશેષણ લગાડ્યું છે તે આવી રીતે ઘટાવી શકાય, શત્રુના દોર તથા પુરુષને હણનાર. પણ તો ૧૬૩કિતને દોષ જરૂર આવી પડે. અહિંસાના જે સિધ્ધાંતો આજે લગભગ સર્વ માન્ય છે તેને વેદકાળમાં કામ મળ્યું પશ્ય નહિ તે તો દેખીતુંજ છે. ૧૬૩સાને માટે તો એટલે સુધી પુરાવા મળે છે કે પવિત્રમાં, પવિત્ર એવી ગાયનેઃ વધ પણ શાસ્ત્રોક્ત રીતે કરવામાં આવતો.. "એમાન જે અણેક હોયતો તેના મધુપર્કમાં વત્સતરી ગાય કે ઘેટું કે અગદ મારીને તેનું માંસ મુદ્દતું બેઠએ એમ ધર્મશાસ્ત્રકારો કહે છે" એમ ભવભૂતિ ઉત્તરરામમાં કહે છે. (જુઓ અં. ૪. ૧૬૩ભક.)

રૂપ અમને મળે, વળી અમને રક્ષ, અને, હે દેવ, 'અધિક કૃપા કર અને હે જન્મે લોકના વધક અમને સુખ આપ. ૭.

સ્તુહિ શ્રુતં ગતૈસદં યુવાનં મૃગં ન ભીમમુપહત્તુમુગ્રમ્ ।

મૃદા જરિત્રે રુદ્રં સ્તવાનો અન્યં તે અસ્મન્નિવપન્તુ સેનાઃ॥૮॥

પ્રસિધ્ધ, ગર્તમાં^૭ બેઠેલા યુવાન અને હથવામાં પ્રયંત્ર સિંહની પેઠે ઉગ્ર (એવા રૂદ્રને) સ્તવ. હે રૂદ્ર, સ્તવાતો તું સ્તવનારને સુખી કર તારી સેના અમારાથી બીજાને (એટલે શત્રુને) હથે. ૮.

પરિ ણો રુદ્રસ્ય હેતિર્વૃણક્તુ પરિત્વેપસ્ય દુર્મતિરધાયોઃ ।

અવ સ્થિરા મધવદ્ભ્યસ્તનુગ્ય મીઢવસ્તૌકાય તનયાય મૃડય॥૯॥

રૂદ્રનું આયુધ અમને તને પાપનાશક અને તેજમય (રૂદ્ર)ની દુર્ગતિ (પણ અમને) તને તે સ્થિર (દુર્મતિને) બહિ

૭. ગર્તસદ નો અર્થ “ ખાડા જેવાં હૃદયપુંડરીકમાં બેઠેલ ” એમ સાચુ લે છે. ભદ્ર ભાસ્કર ને અર્થ ઉપરાંત ગર્તના “રથ” ‘રમશાન,’ ‘આકાશ’ એવા અર્થ આપે છે. આ તથા અર્થ ઉપનિષદ કાળ પછીના તત્ત્વવેદાને દ્વાં બતાવે પણ વેદકાળના પ્રાથમિક ઋષિના મનમાં એ અર્થ દર્શાવે તેમ કહેવાય નહિં.

ગર્ત શબ્દનો અર્થ ચારક નિરૂક્તમાં આપ કરે છે. તે મૃ ઉપરથી તેનો અર્થ ‘સમાનો સ્તંભ’ કરે છે. (૩. ૫.)

આ ‘ગર્ત’ અર્થમાંથી ‘ગય’ અર્થ ‘વધુ ગંધ બેસેના છાગે છે. ઋગ્વેદ. ૧. ૧૨૭. ૩. માં આ શબ્દ છે તેનો અર્થ ચારક ‘મલાનો સ્તંભ’ કરે છે. Laxman Sarup નિરૂક્તના અંગ્રેજી ભાષાન્તર દાર-પણ ચારકથી જુદા પડતા નથી જાણતા. પણ Griffith પોતાનાં ઋગ્વેદનાં ‘ભાષાન્તર’માં ગર્ત નો અર્થ ‘Car’ કરે છે.

૮. જરિત્રે નો અર્થ સાચુ “ ક્ષય પામતું સરીર ” એમ કરે છે. પણ વેદમાં આનો અર્થ થયે કેકાળે સ્તવનારાનું થયું છે.

આપનારથી દુર રાખો. હે ઇચ્છા પુરનાર, અમારા પુત્રપૌત્રને
સુખી કર. ૯.

મીઢુષ્ટમ શિવતમ શિવો નઃ સુમના ભવ ।

પરમે વૃક્ષ આયુર્ધં નિધાય કૃત્તિં વસાન

આચર પિનાક વિભ્રદાગહિ ॥ ૧૦ ॥

હે ઇચ્છા પુરનાર, હે અતિ કલ્યાણકારી અમારા તરફ
કલ્યાણવાળો તથા શુભ મનવાળો થા આયુધને ઉંચા વૃક્ષમાં
સુકી આમડું ખેરી, (અમારી પાસે) આવ. માત્ર પિનાક (કહેતાં
ધનુષ્ય) લઈને આવ. ૧૦.

વિકિરદ વિલોહિત નમસ્તે અસ્તુ ભગવઃ ।

યાસ્તે સહસ્રં હેતયોઽન્યમસ્મન્નિવપન્તુ તાઃ ॥ ૧૧ ॥

હે દાતા, હે શ્વેત, હે ભગવાન તને નમસ્કાર હો. તારાં
ને હજારો આયુધો છે તે અમારાથી ખીજાને હજારો. ૧૧.

સહસ્રાણિ સદસ્રધા બાહુવોસ્તવ હેતયઃ

તાસામોશાનો ભગવઃ પરાચીના મુસ્તા કૃધિ ॥ ૧૨ ॥

તારા હાથમાં હજારો જાતનાં હજારો આયુધો છે. સમર્થ
એવા હે ભગવાન, તેનાં મુખોને (અમારાથી) ઉંધાં કર. ૧૨.

इति दशमोऽनुवाकः ।

મુક્તાહાર.

(રાગ: ભાલીના ભાવ મને ભીજવેરે લોલ.)

આવો આવો સાહેલી મારે આંગણેરે લોલ,

ગાઈ અમળાવું ગુપ્ત મંત્ર જો,

અનુભવ ગુરૂની જ્ઞાન પામશેરે લોલ. -આવો સાહેલી-

ઉન્નતિનું ઉદયસ્થાન આપણે રે લોલ,

પુવે દિશા ગગન સ્વચ્છ હોય જો.

સુર્ષ કિર્ણ હેમ પ્રભા જંખવેરે લોલ. -આવો સાહેલી-

શાંત ને સરળ સ્વભાવ સંગમાંરે લોલ,

ધર્મ પ્રેમ, સદગુણના રંગમાંરે લોલ.

વસ્ત્ર આભુષણની સાદાઈ જો.

મુખી હવન હવવાનું સહેલ છેરે લોલ -આવો સાહેલી-

પશ્ચિમ તો અસ્ત દિશા આપણીરે લોલ,

અનુકરણ ન અસ્તનું કરાય જો.

નારીધર્મ ખોઈ દુખીયાં ઘણેરે લોલ -આવો સાહેલી-

જુઠી મોટાઈ મુજ પાપનુરે લોલ,

સત્ય, નિયમ વિભાગપણું આપણુરે લોલ.

શીખવા એ સદગુણના પાઠ જો.

અન્યની સેવા મહિં સ્વધર્મ છેરે લોલ, -આવો સાહેલી-

ગાવો ગવરાવો પુર્ણ પ્રેમથીરે લોલ,

મોતી વીણીને ગુથો હારમાંરે લોલ.

વર્તનમાં આ ગીતા મુકાય જો,

જન્મ સંકળ માનીએ નારી તણોરે લોલ. -આવો સાહેલી-

એક પત્ર.

આપણા પદ્ધિધર વિદ્વાનો.

[થોડાં એક વર્ષની વાત ઉપર કાઠીયાવાડના એક પ્રસિધ્ધ મુરબિખએ પોતાના એક વડીલ મિત્રને આ પત્ર લખ્યો હતો. લખનારના પુત્ર પૌત્રમાં એક વકીલ, એક ડાક્ટર અને ઉમ્મરે પુગેલા બીજા બધા વયોચિત ધોરણમાં એકજ હેતુ પુરસ્સર લાણી રહ્યા હતા-તે હેતુ યુનિવર્સિટીની એકાદ પદ્વી મેળવવાનો. અધિ. નાગરિક.]

પન્નાલાલ ટેરેસીઝ, ગ્રાંડરોડ.

વૈશાખ, મિતિ. શુક્ર ૩ સવત.....

વડીલ મુરબિખ દયાણુભાઈની પવિત્ર સેવામાં.

અહિં આવ્યો છું ત્યારના કેટલાક વિચાર મ્હારો કેડો મુકતા નથી એટલે આજે પત્રદારા ત્હમારી પાસે રજુ કરું છું. આપણી જ્ઞાતિનો જોવો મેળો અહિં આ ચાલમાં નજરે પડે છે તેવો ક્યાંય મળવો દુર્લભ છે. નાગરવાડમાંય કુટુંબગદાડ પર હોય. પણ અહિં તો વચ્ચમાં ફક્ત બાર તમ્મ માંડ બીંત મુકી કે જુદાં જુદાં ધરે થઈ ચુક્યાં એવું છે. આના લીધે જ્ઞાતિ વિષયે કંઈ પણ વિચાર કરનાંયધું દરતા મલકવત સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આપણે હાટકેશ્વરને ઓટલે રહાંજનાં ભરાય છે તેવાં નિવૃત્તિસંમેલનમાં સભ્ય થઈ શકે એવાં બે ગૃહસ્થ પણ શોધવા મુશ્કેલ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં પ્રવૃત્તિની ધમાલ ચાલી રહી છે. જાણે કેમ પરદેશીઓનો વિમાનગતિજીવનક્રમ પોતાની અસર અહિં પણ જમાવી રહ્યો હોય તેમ ધડીભર લાગે છે. યુરપ અમેરિકાનાં સિદ્ધસૂત્ર Get on, or Get outના અક્રિપણ પ્રતિધ્વનિ થતાં લાગે છે.

જુના કાળમાં આર્યાવર્તનાં વસનિસ્થાનમાં વૃધ્ધોતો આવેજ
અભાવ દશે, કારણ પૌત્રનું મુખ દર્શન કર્યું કે સ્વારી વનનિવાસ
માટે તૈયાર થતી. પણ આ બધાં સ્વપ્નોડયનપાંથી . નીચે ઉતરે છું
ત્યારે પ્રતીતિ થાય છે કે આ નથી યુગ્ય અમેરિકાનો વિદ્યુદ્ગેષી કાર્ય-
ક્ષ્મી જનપ્રવાહ કે નથી તે પ્રાચીન આર્યત્વના આદર્શને પ્રત્યક્ષ
કરતું વસતિસ્થાન: આતો આજનું ભારત વર્ષ જે દુર્ધટ સંક્રાન્તિ
કાળમાંથી પસાર થાય છે તેનો જીવનો જામનો મેળો. અદિ પ્રવૃત્તિ છે
પણ પુરુષાર્થ નથી. નિવૃત્તિ છે પણ અવિદ્યમતા નથી. પ્રવૃત્તિનો હેતુ
અર્થ કે કામ નથી, નિવૃત્તિનાં કૃળમાં ખર્ચ કે મોક્ષ નથી. આતો
જઠરપિંડરવર્તી વહિરર્થીકરોતિ !

આપણા આ હુટુમળના દયકા કરના જીવાનિયાઓને જોઈ
એમની રિથિતિ વિશે અનેક વિચાર ઘોળાયા કરે છે. એમની અડગતા
જોઈ પ્રેમ આવે છે. એમની નિરાશા જોઈ ખેદ થાય છે, એમની
અપ્સરોતોષિતા જોઈ અચંબો થાય છે. અને એમની પ્રવૃત્તિની
સમગ્ર રૂપે નિષ્ફલતા જોઈ વિમાસણ થાય છે. ધડીસર થાય છે કે
જો મ્હારે આ વમળમાં પડતું પડ્યું હોત તો હું આજે આવોજ
હોત કે મ્હારી નિવૃત્તિની ફિટ્કરીએ મ્હને કાંઈ બીજી રીતે ધડ્યો હોત ?
પણ એતો બધા ખ્યાલો છે, જ્યારે ઉત્તમ વિદ્વાતા સંપાદન કરેલા,
કાર્યદક્ષ, કરેલ એવા જીવાનોને (મ્હારી દ્રષ્ટિએ જીવાનોને) એકજ
દિશામાં મચ્છા પડેલા જોઈ છું, એમની દરરોજની કાર્યપાટિમાં અખ્યા-
સનો, સત્સંગનો, જીતાશ્રાનો, અને મુમુક્ષાનો અભાર જોઈ છું ત્યારે
મ્હને એમજ લાગે છે કે દુનિયાના વમળમાં આ જીવાનોને ફેંકી દઈ
આરે બેઠા બેઠા નિવૃત્તિની વાતોનો વિજ્ઞાસ બોગવનારા મ્હારા જેવા
વડિલમન્યમાના (પ્રતાપરાવ લાઇને આ પ્રયોગ ખુંચશે ખરો. એમને
આ પત્ર વંચાર્ય માશી ચાલશે) રીકાકારનું ક્ષુલ્લ કાર્ય લિપાડી લે
એમાં શું કર્તવ્ય થયું ?

હું મ્હારા ઘરમાંજ નગર કરું છું. મ્હોટાની શરીરસંપત્તિ
ત્કમે જાણો છો. દેશી રાજ્યની વપાસાતમાં ધંધા ઉપરાંતની અટપટ

ધણી હોય છે એને જાણે કે પછી શરીરની લેણદેવી નહિ તેથી પણ એ મદાર કરતાં વૃદ્ધ લાગે છે, અને કુટુંબનો બોલો મદારે શિરથી શીઘ્રતાથી ઉતારી એણે મદને ઝણી કર્યો-પા પોતાનું ઝણ્ય ઉતાર્યું- તેથી પણ એ અકાલવૃદ્ધતા દશે; પણ અહિં હું ચોપાસ અકાલવૃદ્ધ મહેરાઓ નેઉછું ત્યારે મદને લાગે છે કે શું દેવેથી આ નિર્વાદ પ્રવૃત્તિ એવી ઉગ્ર થતી ચાલે છે કે એમાં તન મન અને જીવનની આહુતિ આપવી પડે અને તે પણ આટલા થોડા માટે ?

આ પ્રશ્ન વિશેષ હું આ પત્રમાં લખવાનો હતો પણ-વૃદ્ધ પ્રજાપ એ શબ્દ પ્રયોગજ મદાર વયોચિત હોવાના ગયાવ રૂપે મકુંજું સદજ વિપયાન્તર નહિ તોય વસ્તુચાન્તર થય ગયું ખરું.

આપણે કેળવણી નથી તેથી આપણા નિર્વાદ પુરતાં ધનાર્જનમાં આટલો શરીરનો અને મનનો તેમજ વખતનો વ્યય કરવો પડે છે એ વાત જાહેર થોડે અંશે સાચી છે, એમ હું માનું છું. આ આટલા જીવાનો અહિં રહે છે તેમાં કાંઈ નિરક્ષર નથી. ધણાનો સાક્ષર છે અને કેટલાંયે પૃથ્વીધર વિદ્વાન છે.

નહિ, કેળવણીની ખામીનો આપણે જાહુ વિચાર કરવાનો નથી મિત્રાય કે સ્ત્રીકેળવણીની ખામીનો. આ અહિં વકીલો, ડાક્ટરો, શિક્ષકો, લેખકો કવિઓ જધા છે. પણ આપણા વિદ્વાન કેવળ વિદ્યાવાનજ છે. એના માતા પિતાએ જાહુ ન્હાનપણમાંજ સંમાર માંડેલો, ઘણુંખરું એણે જ્યારે સ્ત-વપાન આદ્યું ત્યારે એ પાનારની ઉમ્મર પાસકજ હતી. જયપણના વ્યાધિઓ અને દુર્ગમ પ્રસંગોમાંથી એ તરી ઉતર્યો એ એનું મહદ્દસાગ્ય કારણ આકડાઓ પરથી જણાય છે કે આ દેશમાં બાર માસની અન્દરનાં સો જમ્યામાંથી રૂપ નજ થાય છે, ખાદ્યકાળે કાંતો વાડે પડીને ઉછર્યો હોય છે કે કાંતો નિરક્ષર, દુરક્ષર, કે અજ્ઞાન અને વ્હેમી ધાત્રીઓના હાથે ઉછર્યો હોય છે. જે ઘરમાં ધવડાં ન હોય કે પરદેશમાં હોયતો એનાં માગાપ પણ દલ્લુ પોતે જાલક હોય, એટલે, એના આદાર વિહાર કપડાં રમત ગમત ગયું વદા તદ્દા થતું ચાલે એટલુંજ. પાંચ છ વર્ષનો ચાપ કે ઘરમાં શાન્તિ

મેળવવાના દેતુથી નીશાળે મુકી દેવાય. આજ કાલના મારતરો તો આપણે જાણીએ છીએ. છોકરાઓ તરફ પ્રેમ તો કપથીજ મળે? કેળવણીની પદ્ધતિ પણ વિચિત્ર છે પરિણામે અમ્યાંઓની હોંશ તુટી જાય છે, શારીરિક સંપન્નિને ધક્કો પડેલો છે. અનેક રોગના બીજ શરીરમાં વસાય છે, અને છોકરાઓ બાંતને પાટુ મારે તો બાંત તુટવાને બદલે કમર લચકાથી એસે એવા ગાંધ કાંમતો થઈ જાય છે. હેલ્થી ગણત્રી પ્રમાણે હિન્દુસ્થાનમાં ૧૫ વર્ષની નીચેનામાં દર હજારે ૪૨ મૃત્યુ થાય છે. અણી ઉતરે ત્યારે શરીર તો કાગળનું થઈ ગયું હોય. અહિના ધણાખરા કુટુંબોમાં હું જોઈ છું તો રક્ષવારના એકાદ કલાક મોકલું જમાયું તો રાતના જમવાનું અસ્ત કરીએએ છે. રવિવારે તો ભાગ્યેજ કોઈ ઘરમાં રૂઢાંજે મુલો સમગ્રનો દરો. ન્હાનામોટા બધાજ અરિયની ફરિયાદ તો સાધારણ રીતે કરતા હોય છે. આમાં એક બીજું કારણ છે. હું બહુ લુનું કે બહુ નવું એ બેયને અનિષ્ટ માનું છું પણ એક વાત તો મ્હારે અહિ કમીજ નોંધવે, નીશાળના ઉંચા ધોરણમાં સંસાર રાફ થઈ ગયો હોય છે, અંગ્રેજીમાં જેને *Burning the candle at both ends* કહે છે તેવું આ બિચારાના શરીરને અનુભવવું પડે છે, ધણીવાર યુવાનોચિત નાદાનિપતનાં ફળ એ ભોગવે છે. આમાં બધો વાંક આપણા વડીલોનો છે એમ કહીએ છીએ વિના છુટકોજ નથી. શારીરિક નિર્જળતાનું મુળ આમાં છે. નિશાળ કે કોલેજમાંથી બહાર પડતી વખતે આની મુડી તનની અને મનની સાવ શુન્ય જેવી હોય છે, ધણા તન અને મનના ધનની શોધભોગી વાપદાની હુડીઓ દધી બેઠેલ જેવા દેવાળાંની રિયલિમાંજ હોય છે, હવે વળી એના ઉપર વડીલોનો તકીદો અને કુટુંબનો ભાર પડે છે.

આજે કેળવણીઓને પણ નોકરી મગરી મુશ્કેલી થઈ પડી છે, હરિકાષ બેથુમાર છે. આપણા કાડીઆવાડના ચહેરામાં સુતાર દરેક જે રોગ પાડે છે તે અહિં મ્હોટાં શહેરમાં પડીધર વિદ્વાનોને નથી મળતો. એક બે અહિના શેડીયાઓ પાસે આ ચર્ચા કરતાં તેમનું કહેવું એમ થયું કે આ પુસ્તકખાંડો એમના મારે શીખાઉ જેવાજ

આ વાત સાચી હોય તો ખુસ્તકપોંડિય પછવાડેશરીરનો સમયનો
ને ધનનો વ્યય કરવો ગેરવાજખીજ-મનાવો જોઈએ. મહારા ધણા
રાજખીતાઓ વાણીયા, ભાટિયા, ખત્રી, મેમણ વિગેરે અહિં દુકાનો
હાડી એકા છે, કાંઈ પરચુરણુ ચીજો વેચે છે કાંઈ કાપડ, કાંઈ દવા,
કાંઈ જોડા વેચે છે તો કાંઈ દલાલી કરે છે વખત બધા છુરો કહે છે
જાણ હસ્તે મુખડે નમસ્કાર કરી બોલે છે “સાહેબ તમારી મહેરબાનીથી
લાલો તો મળે છે. ” કાણ જાણે આપણા પદ્ધતિય વિદ્વાનોને આ
બલણુ પણ મળેલા જીવનિયાઓની રીત નથી આવડતી; તેમ એવાને
ત્યાં શીખાડે તરીકે ઉમેદવારી કરવામાં પોતાની વિદ્વતાને હીણપ સમ
જતા લાગે છે પરિણામે “ રોટલો ” મેળવવા માટે કેવળ નોકરી
સિવાય એમના માટે કરુંજ રહેતું નથી. આપણું ભણતર પાછું કેવળ
Liberal Artsને લગતુંજ હોયને મેદાની મીસોમાં કારખાનાઓમાં
રહેને કે મ્યુનિસિપાલિટી પોર્ટ ટ્રસ્ટ જેવાં જાહેર ખાતાઓમાં કાગડુની
સિવાય ખીજું મગધું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અહિં ઘણાય એક.
એક. બી. છે પણ મુલ્કદિગીરીની સાત સાત પેઢીઓનો નિષ્કર્ષ પણ
આજ સુધી આપણા એક પણ વકીલને આ અજ્ઞાન નગરીની અદાલ-
તને મોખરે લાવી શક્યો નથી એ ખરેખર જોટલી વિસ્મયકારક તેટલીજ
શોચનીય વાત છે. વકીલો પેઢેજ આપણા ડાક્ટરો ને કે વકીલ
કરતાં કંઈકાં વધારે મેળવી શકે છે છતાં ધંધાને મોખરે તો એક પણ
નથી. આ દકીકત શું દેખાડે છે ? શું એમ નહિ હોય કે સરેરાસ
ખુંદિ શક્તિમાં અન્ય સાપેક્ષે મહડતાપણું નિભાવી રાખવા
છતાં વ્યક્તિ વ્યક્તિને મુકાળલે આપણી જ્ઞાતિની કૃષ્ણે હવે
મહાજન અસંલવ થઈ પડયો છે ?

તમે શું કહો છો ? મદનેતો આ લખાણથી લખતાં લખતાં નિરાશા
જેવું લાગી જાય છે. જાણે કેમ આપણા વિદ્વાનોનું Genius જ
નોકરી માટે હોય, વકીલોને ડાક્ટરો યથા પડી પણ સગ્રામી નોકરી
કરનારાઓનીજ મંજૂઆ મેદાની છે. અદિનું સેક્રેટરિયેટ એની સાક્ષી
પૂરે છે. ડાક્ટરો પણ સરકારી નોકરી મળે તો ખાનગી પ્રેક્ટિસને

મોહ જતો કરે છે. અને આ નોકરી તો નોકરીજ, એમાંથી લાંબી મુદતે ફારક થનાર જીન્દગીનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કસ તો ખરચી ચુક્યો હોય છે. પગાર ગમે તેટલા મોટા હોય પણ મોઝો નળવવા માટે ખર્ચો કરવાં પડે અને વારંવાર ટ્રાન્સફરના ખર્ચો વેઠવાં પડે વિગેરે કારણથી સરકારી નોકરીવાળો પણ રિટાયર થતી વખતે સંપત્તિમાન તો નથીજ હોતો.

ઇંતર ગાતિના અભણ પણ ગણેલા જીવાનો વણિગૃત્તિથી નિર્વોહ શોધી લેછે તે થોડા વર્ષમાંજ આપણા પદ્ધતિધર વિદ્વાનો કરતાં વધુ સ્વાસ્થ્ય મેળવી શકે છે. કદાચ એ એટલી સંસ્કારી નહિ હોય પણ એટલું ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે પોતાની જીન્દગીને અત્યુદ્ધ એવી એકાદ ધાર્મિક લાવના તો એનામાં પણ સુધરે છે. સંસ્કારને અને કેળવણીને બહુ લેવા દેવા નથી એ વાત બહુજ અગત્યની છે. આ અભણ મનાતાની જીન્દગી કેળવણેલાઓની જીન્દગી જેવી કૃત્રિમતા ભરેલી નથી. એની જરૂરિયાતો ઓછી છે, અને ખેરવાય સાદો છે. રહેણી કરણી કસવાળા પણ ખોટા ભાગલા વગરની છે. પરિણામે બીજી રીતે એ સુખી રહી શકે છે. સ્વાસ્થ્ય હોવાને લીધે માનસિક ચિન્તાને લીધે જન્મતા કિરપેસિયા જેવા રોગોથી એ મુક્ત રહે છે અને તેથીજ આપણા પદ્ધતિધર વિદ્વાનોની જેડે એ એકત્રયપટે, શુષ્કવેદાન્તિ અને નિરાનન્દ નથી. વળી કેવળ પૈસાનીજ પુણ એના ધર્મમાં નથી. જ્યાં જુએ ત્યાં અસંખ્ય મંદિરો, ધર્મશાળાઓ, પાઠશાળાઓ, દવાખાનાઓ, નિશાળો, છાત્રાલયો એ સહુ એના સુખી દાયને આભારી છે. આજ કાલ નવા પવનની અમરથી વિશ્વવિદ્યાલયો પણ એ દાય નીચે દાય ધરી વિદ્વાતાની દિશાઓ ખીલવી શકે છે. એકંદરે પદ્ધતિધર વિદ્વાનો જેને નીચી ઝાટીતો લેખે તેવો એ બીલકુલ નથી એમાંનો શક નથી.

હું અર્થશાસ્ત્રી નથી. આંકડાઓ એવ રીતે દોષ જાળવી શકે છે એમ મહે સાબર્યું છે. કહે છે કે જુદાજુદા માટે ત્રણ શબ્દો છે. Lie, Black Lie અને Statistics. જે દોષ તે પણ નીચેના વિચારો નમ્રતાપુર્વક તદમારા અભિપ્રાય માટે મુકું છું.

હિન્દુસ્થાન આજે પણ કહેવાતી સંક્રાંતિ પછી પણ ઔદ્યોગિક નહિ પણ કૃષિપ્રધાન દેશ છે, જે આ દેશની ઉન્નતિમાંજ દરેક કામની ઉન્નતિ સાધવાનો અનવ્યવહારિરેખી નિયમ માન્ય થતો હોયતો કાંઈ પણ પ્રકારની કેળવણીમાં તન મન ધનને મમય ખર્ચવા પહેલાં એક પ્રશ્ન પુછવોજ જોઈએ—આ પ્રકારની કેળવણીમાં નિષ્ણાત થવા પછી હું મહારા દેશને કેટલો ઉપયોગી થઈ શકીશ? મહારા કુટુંબને નિર્વાહ કેવે કેટલું આપી શકીશ? માનવતાને પોષનાર મંસ્કારોનો કેટલો સંચય કરી શકીશ? પહેલો ઉત્તર આદર્શ નક્કિ કરશે. બીજો વ્યવહાર નક્કિ કરશે અને ત્રીજો વ્યવહારની કાંટિ નિશ્ચિત કરશે.

આપણા દેશને હુન્નર અને ઉદ્યોગની જોટલી જરૂર છે. તેટલી કેવળ આપણે નિકાશ વેપારની નથી. આ હુન્નર ઉદ્યોગ માટે બહુજ ઉંચી કાંટિની કુશલતા ધરાવનાર મુતાર, લુહાર, કડીયા, ચાન્નિકો, શિલ્પિઓની જરૂર છે, એ વિદ્યા કૃષિકારને સહાયક છે, માટે દેશાનિતિ માટે છે. સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે આ વિદ્યા દેશનો વિમુક્તિ માટે છે એમ કહીએ તો શું ખોટું છે. જ્યારે આજની પુસ્તક પંડિતની વિદ્યા પોતાની ઉદરભરણ ચિન્તામાંથી પણ મુક્તિ નથી આપતી. આનો આદર્શ આ ગીને ઉંચો કરવો જોઈએ. નિર્વાહના સાધન તરીકે વકીલ ડાક્ટર કે શિક્ષકના દરમાયા કરતાં મદડતીજ છે, એ સહુ કાંઈ જાણે છે. માત્ર વાત રહી મંસ્કારની. આજ સુધીના આપણા ઉચ્ચ મંસ્કારોનો પાયો શું કેળવણી છે? હશે—પણ પુસ્તકની પંડિતતા તો નહિજ. આપણા મુત્સદ્દિઓ ભણતપથી નહિ, પણ માનવ જાતની વિવિધતાને ચતુરાઈથી અભ્યાસ કરીનેજ નિષ્ણાત થતા અને ક્યાંક ક્યાંક થઈ રહ્યા છે— મુત્સદ્દિ તો પુસ્તકો વાંચી નજ થવાય. ત્યારે શું સાક્ષર થવા પુસ્તકો જોઈએ છે. આજના ધણાખરા સાક્ષરો નિરક્ષર છે તેનું કારણ એ છે કે એ અથા પુસ્તકોમાંજ પાંડિત્ય શોધી રહ્યા છે. કવિનું, કલાકારનું, દ્વિતમુદ્ધનું ત્રિવાલય માનવસમાજ અને પ્રકૃતિની મહાશાળાજ છે. એમનો આજે કેટલા ગ્રેજ્યુએટો ઉત્તરકાળમાં અભ્યાસશીલતા નિભાવી રહ્યા છે? વાર્ત્તવિક ગીને ઉત્તમ અભ્યાસના

સાધનોમાં નિશ્ચિન્તતા એ અમત્યની છે. અને આજે નિર્વાહ ચિન્તા ઘેર ઘેર ઉગ્રરૂપ ધારી રહી છે. કારણ બધાજ એવા પ્રકારની કેળવણી લઈ રહ્યા છે કે જેથી નાની યા મોટી તોફરીજ કરવી પડે.

ન્હાનો આવતે વર્ષે ગ્રેજ્યુએટ થશે. એનો ભાઈ એલ. એલ. બી. થઈને છેવટે સુવાસો રૂપિયે ગ્રેજેટરીએટમાં રહ્યો. ન્હાનાને પણ એજ નિર્માણ હશે. હું પોતે ઉપરના વિચારો કરતી વખતે મહારા તરફજ લક્ષ રાખું છું. એટલે એમાં ફલપાત્રાનું પ્રાપ્ત્ય બહુ નથી માની લેવાનું.

ખાસ કરી કાલેજની કેળવણી (બી. એ. માટેની) માટે મહારો મોહ ઉતરતો જાય છે. એક તો ખર્ચના વિચારે એ બહુ ભારે પડી જાય છે. છોકરાઓની તત્તીયતને વિચારે અતિ ચિન્તા કરાવનારી નીવડે છે. પણ છોકરાઓનાં ભવિષ્યને વિચારે પણ એ ખીસફૂલ નિરાશા જનક નીવડે છે.

આપણા ગ્રેજ્યુએટો જ્યારે બહાર પડે છે, ત્યારનાં સ્વપ્નનાં તો ખરી દુનિયાને દારે ટકારા કરતાં મળતી પહેલી નિરાશાથીજ તુટી પડે છે. દુનિયાને એમની પદવી માટે બહુ માન નથી એ ત્યારે એને સમજાય છે, પણ એની પદવીનો દુનિયાને ખાસ પણ નથી એમ જ્યારે એ જાણે છે, ત્યારે એની સ્થિતિ બહુ દયાજનક થઈ પડે છે. થોડા દલાડા આમ તેમ અચાપ એ વધીસ થવાનો વિચાર કરે છે. આજનો દુઃખી કાલ ઉપર ઠેસવાનોજ આ ઉવાચ છે એ મહુ કાંઈ જાણે છે.

વેપારી પેટીઓ ગ્રેજ્યુએટોને જેમ ભડકા ઉડે છે. કાંઈ વળી દયાથી મુચવે છે કે સીટીને નીચલે પગથિયે ચડ કરે તો લઈવે. ક્યાંક અંગ્રેજી કારકુન તરીકે ઉપયોગ લાગી પણ જાય છે. તો કાંઈવાર કાંઈ પાત્રાત્ય દમે ચાલતી પેટીમાં સુપરકાર્ડ ઉચ્ચકોટિની કારકુની મળા રહે છે. પણ આમાં વ્યવહાર પણ નથી, મરંદાર પણ નથી અને આદર્શ પણ નથી. કાલેજના વર્ગને મોખરે રાજકરનારઓ પોતાની ઉતરતી કોટિની વ્યકિતઓનો સેવા કંડાવે છે.

આપણા તામ્ર ગ્રેન્યુએટા ૨૨-૨૫ ના હોય છે. આટલો વખત કુટુંબને ખર્ચનો ખોળો વધારવા રૂપેજ એની કેળવણી નીવડે છે, ઉપરાંત એ ત્રણ સંતાનનો પિતા પણ થઇ ચુક્યો હોય છે. લઘુ-તરની નિશાળમાં જ્યારે પારંગત મનાય છે, સંસારની નિશાળમાં પાકો ગૃહસ્થ બન્યો હોય છે. ત્યારે કુનિયાની નિશાળમાં એને જ્યાં ત્યાંથી એકઠિયાના વર્ગમાં બેસવાની સહવાદ મળતી રહે છે. જલ્દી લાગવગ હોય તો ત્રીજું કે ચોથાં ! ધોગજમાં દ્રાઢ એને નિભાવી લેવા પુરતી મિત્રતા દેખાડે છે. પણ પહેલો રોટલો કમાઇ આવે તેની ઘણી વખત પહેલાં ચાર રોટલો મારતાં મરો એના તરફ નિકાસી રહ્યા હોય છે. લઘુનરે અને અઘલે આરંભેલા અને ચન્દ્રની કળાએ વધતા સંસારે જે કંઈ લુંવાની બાકી રાખી હોય તે બધી આ 'ઉદરભરણચિન્તા' માં ભસ્મીભૂત થાય છે. એની આશીસ એની બધી શક્તિ ખપાવી દે છે. હરિકાષ્ઠની સખ્તાઇથી મળેલું કામ નિભાવી રાખવું એ પણ ચિન્તાનો વિષય બની રહે છે. આથી એકંદરે શરીર અને મન ઢયડો કરતાં શીખે છે. પછી અભ્યાસ શીક્ષતા ક્યાંથી રહે ? પ્રાક્ષરતા પણ જ્યેષ્ઠન્ટ હશામાં ક્યાંથી રહે ? જતે દહાડે તેજસ્વિતા પણ ઓસ-રવા મીડે.

આમાં થોડાક અવવાદ હશેજ પણ સામાન્ય રીતે ઉપલી હકી-કત માયી છે, પુસ્તક પંડિત કે સંસાર પંડિત ! આપણા ભાવિનો આધાર હવે આ પ્રશ્ન ઉપર રહ્યો છે.

હોળી,

તેની ઉત્પત્તિ વિશે વિચાર.

નગરિકતાં ગયાં વર્ષનાં જીજ્ઞા અંકમાં ભાઈ પ્રેમરાષ્ટ્ર ગૌરી-
ચંદ્રે આ વિષય ધણીજ આરીકીથી તથા વિદ્વાતથી ચર્ચો
છે. જે વાતો અને નિર્ણયો તેમાં છે તેની માથે હું ખરેખર સંમત
છું. તાત્વિક ચર્ચામાં, કદાચ લેખકને કંઈક ખુદ્દરું લખવાની ફરજ પડે
તો તેથી ન ભડકવાની ટેવ આપણને નથી. આથીજ અમુક પારંપરિક
વિષયોનું આપણું જ્ઞાન લગભગ શૂન્ય છે. ખરી રીતે મત્સ્યની શોધમાં
જનાર મનુષ્ય નાસ્તિકજ હોવો જોઈએ. તેને જે પક્ષમાંથી એકે તરફ
જરા પણ પક્ષપાત ન હોવો જોઈએ. જન્મે રાનો સમજી, વિચારી,
પછી પોતાની બુદ્ધિને યોગ્ય લાગે તેમ આચરવું. આજ માર્ગ વિદ્વા-
તામાં અને સાહિત્યના અનેકાંગી વિદ્વાનમાં જરૂરનો છે. આવી રીતે
મનને સ્થિર રાખી નીચે લખેલી વાતો વિચારવા, ચાંચનારને વિનંતી છે.

આપણે ત્યાં હોળીમાં જે જાનની છુટ લેવાય છે તેથી, અથવા
તેથી પણ વધારે છુટ જીજ્ઞા દેશોમાં અમુક ઉત્સવોમાં લેવાય છે. તેના
દાખલા રત. પ્રેમરાષ્ટ્રે આપ્યા છે. ^૧ એવા દાખલા જીજ્ઞા પણ છે.
મેલુના લોકો આવોજ ઉત્સવ ફ્રેન્સ આરીમાં કરે છે. ^૨ જાકુના બેસીસી
લોકોમાં આવો ઉત્સવ થાય છે, જ્યારે પુરૂષો પોતાની પત્નીની અદલા

૧. નાગરિક પુ. ૧. પૃ. ૭૨-૭૩.

૨. The His. of Human marriage—Westermarck.

Vol. 1—P. 83.

જદવી કરે છે, ૩ આસામના બિહુ અને ખાસી લોકો એગ્રિક અને માર્ચમાં આવા ઉત્સવો કરે છે. ૪ એરિસ્માના બુદ્ધ્ય લોકોમાં ફેલુ-આરીમાં ઉત્સવ થાય છે. ને ત્રણ દિવસ ચાલે છે. “ તે વખતે, સગાં સંબંધી અને પતિપત્નીના બધા સંબંધ કારે મુકાય છે. અને લાઈ બહેન પણ એક બીજાની અમુક મશ્કરી કરે છે. ” ૫ ઉપરાંત જયપુરના પુન્યો, નિલગીરીના કોટાઓ, અને કેટલીક રસાવોનીક જાતો પણ આવા ઉત્સવો ઉગ્રવે છે. ૬ અમેરિકાના બોરોરો બન્ડીઅન લોકોમાં આવો ઉત્સવ થાય છે ત્યારે અસ્થિર ડોકીને જુવાનો પરાજે ઉપાડી જાય છે. ૭ વળી ન્યામા સરોવરની જાતોમાં તથા સીસ નાતાલીસન કાફરોમાં પણ એવા રિવાજ હોય છે. ૮ ઉપરાંત આવા દાખલા ઘણાં છે તેટલા મળે.

આ બધા ઉત્સવોનું સ્વરૂપ સમજાવ મગજુ છે દરેકમાં સગાં વિવાહ મર્યાદાને દુર ફેંકવામાં આવે છે. આ ઉત્સવોને કેટલાક માનવ-શાસ્ત્રજ્ઞો, પુરાણ કાળમાં સૂર્ય વર્તતા મગતામ વનો અવશેષ માને છે. નિર્મર્યાદા (Promiscuity) કાંઈ વખતે આખી દુનિયામાં દશે કે નદિઓ પ્રવાહને બાજુએ ગળીએ તો પણ એટલું તો જરૂર કે આવા ઉત્સવોમાં, પુરૂષ અને સ્ત્રીના નિર્મર્યાદિત મુલાકાતો હોય છેજ.

વળી આ ઉત્સવોનું બીજું સ્વરૂપ એ છે કે તે સમજાવ એવે વખતે થાય છે કે ત્યારે કોઈ દાણાથી કાટતી હોય, લેખોને કામતી ચિંતા હોય નહિં, અને મમય, વર્ષની મખત મહેનત પછીના આરામનો હોય. વળી શિયાળાની ઠંડકથી ઠંડીમાંથી નીકળેલા લોકોમાં એ

૩. Pagan Races of the Malay Peninsula by Skeat and Blagden ii. 70.

૪. The His. of H. M.-Westermarck P. 86.

૫. Calcutta Review ciii. 188.

૬. The His. of H. M. Westermarck, P. 87-88.

૭. The His. of H. M. Westermarck P. 91.

૮. The His. of H. M. Vol. I-Westermarck.

P. 91.

વખતે નવોજી બુરસો આવેલા હોય. આ ઉત્સવો, એટલા માટે શિશ્લક શક્તિનો વ્યય કરવામાં મદદ રૂપ છે. એવો મન ધણોનો છે. ૯ ફેબ્રુઆરી હોયે આવી જાતના ઉત્સવમાં સંભોગશક્તિ પ્રવળ હોય છે એમ નથી માનવા. વેસ્ટર્માર્ક કહે છે “ Yet it seems very doubtful whether these festivals can be regarded as evidence of an increase of the sexual desire in spring or at the beginning of the summer, as Kulischer and some later writers have maintained, considering that similar festival are held at other times of the year, as well ” ૧૦ અને પછી આવા ઉત્સવો બુતપ્રેતની અસર મટાડવા માટે કે એવા વહેમોને લીધે થાય છે એમ કહે છે, આવા ઉત્સવોમાં સંભોગશક્તિ વધે છે કે નહિ તે નક્કી કરવું અગત્યનું છે. અને કદાચ વહેમને લીધે આવા ઉત્સવો અત્યારે ઉજવાતા હોય તો તે વહેમનું મુળ પણ તેવી દૃષ્ટિમાં હોય તો ન બને તેવું નથી. આ પ્રશ્નની માથે બીજા એક પ્રશ્ન અતિ નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

પ્રાણીશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ કહે છે કે પ્રાણીઓમાં સંભોગશક્તિ, વર્ષમાં અમુકજ વખતે પ્રવળ થાય છે અને તે કાળને તેઓ સંભોગઋતુ કહે છે. પંખીમાં, પેટે ચાલનાર પ્રાણીમાં તથા આંચળ વાળા પ્રાણીમાં આઋતુ હોયજે એમ સાબીત થયું છે. જંગલી ફુલગ, ગધેડાં વગેરેમાં આવી ઋતુ નથી દેખાતી એવું અધાએ લેયું. દશે છતાં બીલાડી અને પાણેલા ફુલરામાં અમુક ઋતુ હોય છે એમ મનાય છે. પ્રાણીશાસ્ત્રની આ વાંતને બંધી ચાલુથી તપાસી, વિદાનો એવા મતતા થયા છે કે મનુષ્યમાં પણ એવી એક સંભોગઋતુ (Fertile-

૬. ૨૧. પ્રેમગય ગૌરીશંકર: Kulischer-mentioned by Westermareck: Pearson.

૧૦. The His. of. H. M. Vol. ૧.-Westermarck. P. ૭૦.

ring Season) આગળ હતી. જે જમાનાના લોકોને ચારે તરફથી લાય હતો, માનવ જીવન નવીન અનુભવ હોવાથી પણ અને માનવ વચ્ચે જ્યારે આકાર સિવાય શીજે બેઠું નહોતો, ત્યારે માનવને ભોગ સિવાય શીજી ધણી પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધ્યાન આપવાનું હોય-આમ કરીને સ્વ-રક્ષણ તરફ. આવાં તથા બીજાં કારણોથી સંભોગઋતુ પુરાણ મનુષ્યને પણ હતી એમ મનાય છે. નેસ્ટર્માર્ક જણે છે. “Considering, then, that the sexual season largely depends on the kind of food on which the species lives together with other circumstances connected with anatomical and physiological peculiarities, and considering further the close biological resemblance between man and man-like apes, we have reason to believe that the pairing of our earliest human or half human ancestors also was restricted to a certain season of the year.” ૧૧

આમ જો અમુક કાળે મનુષ્યમાં સંભોગઋતુ હોય તો તે સંભોગઋતુ, ઠોડી દાણાથી કાટતી હોય અને બધી પ્રવૃત્તિમાંથી મનુષ્યને નીરાંત હોય તેજ સમયે હોય તે દેખીતું છે. આવી ઋતુ વસંત છે. આટલું સમજ્યા પછી વસંત ઋતુને સંભોગઋતુ મનાતી હોવાથી તે વખતે સંભોગ મનુષ્યનું કર્તવ્ય થઈ પડતું એમ હવે લાગશે. અને આવું વખતે બીજાં અગત્યનાં કામના અભાવે, ઉત્સવો કરવામાં આવે એમાં નવાઈ જોવું નથી. એટલે જો સંભોગઋતુ બુદ્ધી જવાણી છતાં આપણી દોષી જેવા ઉત્સવો રહી ગયા તેની કિંમતી નિર્મયોદ્ધાન તેનો પુરાવો છે. બહેમ આવા ઉત્સવનું કારણ ગણાય. કારણ આવી જાતનાં નિર્મયોદિત વર્તનથી દાણા વગેરેમાં પુષ્કળ પાક આવે છે એવી માન્યતા કેટલીક જંગલી જાતિમાં છે. પણ આ ઉત્સવો જોમ

૧૧. The His. of the H. M. Vol. 1. West. P. 81.

વસંતમાં થાય છે તેમ તે ઋતુમાંજ વિવાહ કરવાનો કેટલીક નાનોનો
ચાલુ હોય છે. જો વસંતને સંબોધનરૂપ માનવામાં આવતી હોય તો
તો દેખીતુંજ છે કે એ ઋતુનો લાલ લેવા લોકો બીજી કોઈ ઋતુમાં
નહિં પણ તેજ ઋતુમાં લગ્નો કરે. આમ અમુક ઋતુમાં લગ્નો કર-
વાના રિવાજ ધણા જગતીઓમાં છે તે સાબીત થયું છે. આપણે
ત્યાં પણ કણબીમાં અમુક વખતેજ નાતનાં બધાં લગ્ન થાય છે.
“આ દહાડે માર્યથી તે જૂન સુધીમાં હોય છે.” ૧૨ ભરવાડમાં પણ
“દશમે કે આરમે વર્ષે સામટાં લગ્ન થાય છે. એકજ દહાડે ને
એકજ જગોએ.” ૧૩

એટલે, આવા ઉત્સવોમાં સંબોધનરૂપ પ્રબળ થાય છે. તે સિદ્ધ
બાબત. પુરાણ મનુષ્યને સંબોધનરૂપ હતી તે બાબત, અને વસંતમાં
જેમ ઉત્સવો થાય છે તેમજ અમુક નાનોમાં એક સામટાં લગ્નો કર-
વાનો રિવાજ હોય છે તે બાબત, પ્યાનમાં રાખતાં, આપણા હોળીના
ઉત્સવોને સુદૃઢી ઉત્પત્તિના કાળે મનુષ્યસદજ સંબોધનરૂપ સાથે ધણો
ગાઠ સંબંધ એક વખત હશે એમ માનવા વગર ગંદવાય તેવું નથી.

ઉપરની, હોળીનાં મુળની શોધની તાત્વિક ચર્ચાથી, લખનાર
હોળીમાં પ્રવર્તતા અસદ્ય ચાનો અત્યાગે પણ ચાલુ રાખવામાં માને
છે. એવું માનવા કોઈ નહિં દોરાય એમ આશા છે. બાકી, મનવશાસ્ત્રની
તાત્વિક ચર્ચાને અંતે કેટલાક વિદ્વાન એવા નિર્ણય ઉપર પણ આવ્યા
છે કે જો માંજગતાંજ આપણી ધાર્મિક (?) રૂતિ બળીને ખાખ થઈ
જાય, ૧૪

૧૨. ગુજરાતસર્વસંગ્રહઃ નર્મદાચંકર પૃ. ૯૫.

૧૩. ગુ. મ. — નર્મ. ૫. ૧૦૩.

૧૪. જુઓ “ From the purely anthropological
standpoint, permanent marriage appears thorough-
ly artificial institution, which even to-day fails
to do justice to the human need for sexual variety.”
Block.

“ That the sexual instinct is stimulated by
a change of its object is an undeniable fact.”

Westermarck, i. 163.

માનશંકર પીતાંબરદાસ મહેતા.

રાજા છબીદારામ બહાદુર,

અથવા

નાગરવીરસપ્તક.

પ્રાંતોના સુબાની તેમજ દક્ષિણના સરસુબાની નિમણુકા વગેરેની ભલામણ મુજબ બાદશાહ કરતો હતો. સુબેદારના તાબામાં દિવાન-ઈ-આસના એટલે સરકારી ખાસસા જમીનનો વસુલાતિ અધિકારી હતો. તે સિવાય ન્યાય ખાતાનો અધિકારી કાશ, ધર્મદા ખાતાનો અધિકારી સદ્ર અને પોલીસ ખાતાનો અધિકારી કોટવાળ હતો. પ્રમણના ફોજદારના તાબામાં અમીન, કાનુંગો ફોરી (તહેરીલદાર) વગેરે હતા. ધારા ધોરણ પ્રમાણે તેઓની પરકારી નિમણુક કરવાની ખુદ બાદશાહની ફરજ હતી, છતાં વ્યવહારમાં સુબાની ભલામણ મુજબ સઘળા અધિકારીઓની નિમણુકની મંજૂરી આપવામાં આવતી હતી. સુબેદારની જેમ ફોજદાર પણ પોતાના મદાલમાં પુરેપુરો સ્વતંત્ર હતો અને તેની સર્વોપરિ સત્તા તેનાજ હાથમાં હતી. ધારા ધોરણ મુજબ પ્રાંતના સુબેદારની સ્થિતિ કલેક્ટર અથવા કમિશનર જેવી હતી, પરંતુ વ્યવહારમાં તે હાલના ગવર્નર કરતાં પણ વધારે સ્વતંત્ર હતો. હાલના ગવર્નરને લશ્કર ખાતા સાથે કશો સંજંઘ નથી, ત્યારે મુગલ સુબાઓ લશ્કર ખાતાની પણ સ્વતંત્ર સત્તા બોગવતા હતા.

મુગલ બાદશાહોનું અથવા સઘળા મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓનું શાસનતત્ત્વ મહેસુલવસુલ, વિદ્રોહશાસન, નબ્બપ્રદેશવિજય અને

વિજીત પ્રદેશની વ્યવસ્થા એટલુંજ હતું. નહિ છતાંયેના પ્રદેશોના રાજ્ય કર્તાઓ સાથે વિઝરોમાં પ્રત્યેક જાદશાદને સતત રોકાઈ રહેવું પડતું તેથી પ્રજાના જનમાલનું રક્ષણ કરવાને તેને બાંધેજ અવકાશ મળતો હતો. અલબત્ત, આજના પોલીસખાતા જેવું કોટવાળખાતું સ્થાપનામાં આવ્યું હતું, પરંતુ તે રાજધાની અને પ્રાંતના મુખ્ય શહેરોમાંજ, દેશના અવશિષ્ટ ભાગ સાથે કોટવાળ ખાતાને કશો સંબંધ ન હતો. તેમ હોવાથી પ્રજાને પોતાને પોતાનું રક્ષણ કરવાની વ્યવસ્થા કરી લેવી પડી હતી. શત્રુનિરોધનો કાયદો ન હોવાથી, પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં આત્મરક્ષણ, કુટુંબરક્ષણ અને જરૂર પડે તો આમરક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય સચવાઈ રહ્યું હતું. કાજીઓની કચેરી પણ ઉપસુંકન શહેરોમાંજ રાખવામાં આવી હતી, અઘાપિ જાદશાદ પોને દુરમદ હોય ત્યારે પ્રજાની દરેક વ્યક્તિને દરેક મમથે ન્યાય આપવાને ઉત્સુક રહેતો હતો, પરંતુ આસપાસ ગીધ પડીઓની જેમ વિંટાઈ રહેલા અધિકારીઓને વટાવીને જાદશાદનાં દર્શન કરવાનું કોઈકનાજ ભાગ્યમાં મળ્યું હતું. પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ્ય કર્તાઓ કદી પણ પ્રજાનાં અનંકરણો છતી લેવાને શક્તિમાન થયા નહિ. પ્રજાને પોતાને જરૂર જેટલું શાશવતંત્ર ઉપજાવવું પડ્યું હતું. દિંદુ અર્થશાસ્ત્ર નિમનિઓએ આશ્વપંચાયતો તો સુદૃઢ બનાવી મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓને વારસામાં સોંપી હતી. તેમાં જ્ઞાતિપંચાયતો અને મંદાજનપંચાયતોના ઉમેરો થઈ, તે સંસ્થાઓએ દીવાને આમ અને દીવાને ખાસ જેટલી સત્તા જમાવી હતી. રક્ષણ અને ન્યાય ઉપગંત ખીજ મધ્યથી સમાજિક પ્રવૃત્તિઓમા પ્રજા પોતે પોતાનું ફાડી લેતી હતી. કેળવણીનો ભાર પાઠશાળા અને મોલ્લોઓ ઉપર આવી પડ્યો હતો. તેવી સ્થિતિમાં શહેર મુકરાઈ કે ઓરંગઝાબાઓની આશા તો ક્યાંથીજ રાખી શકાય ? આમ પ્રજાની નસોમાં સ્વતંત્રતાન કરવાનું રક્ત વહેતું રહ્યું પરંતુ રાજ્ય પ્રતિ દુર્લક્ષ્યની સીમા એટલી બધી વધી પડી કે આખા દેશની સમસ્ત પ્રજા ઉપર એક રાજાજીવની હાયા પથરાયા છતાં એક રાષ્ટ્રત્વની ઝલિનો ઉદયજ થઈ શક્યો નહિ.

મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓને પ્રજાસાથે કંઈપણ સંબંધ હતો તો તે જમીન મહેસુલ અને કરો વસુલ કરવા પુરનોજ હતો જમીન બે પ્રકારની હતી. ૧ સરકારી ખાવડા, જેમાં ધર્માના જમીનનો પણ સમાવેશ થતો હતો. ૨ જી આરખાથી અથવા જમીનદારોદ્ધાર જેનું મહેસુલ વસુલ કરવામાં આવતું હતું તેવી, મદાતોનો ફોજદાર એટલે નાનું મનું લશ્કર રાખી મદાતનું રક્ષણ કરનાર. પરંતુ તેનો મુખ્ય વ્યવસાય તો ખાવડા જમીનના બેકુતો મહેસુલ વસુલ આપવાની આના કાની કરતા, ત્યારે પોતાની સેનાનું બળ અજમાવવાનો હતો.

જમીનદારો વધારે સ્વતંત્ર હતા. સુબેદારો સાથે તેઓને સીધો સંબંધ હતો. મહેસુલ કુઆવવાને તેઓ વારંવાર લાગજ શોધ્યા કરતા હતા અને રાજધાનીમાં આદેશાદી તંત્રની જવાબે જવારે નિર્જાળતા ખેતા હતા, ત્યારે ત્યારે જળો લેવાના વિના રહેતા નહિ. તે કારણથી સુબેદારોની સેનાને શસ્ત્રો ભાથામાં નાંખવાને ભાગ્યેજ વારો આવતો હતો. તદુપરાંત સુબેદારોને પોતાની સત્તા સાથે આદેશાદી વિઘ્નોમાં જોડવાના વારંવાર હુકમો આવ્યા કરતા હતા. તેવા સંયોગોમાં ચોર હુડોગઓ પોતાનો ધંધો ધિક્કો રાખે અને પ્રજામાં ત્રાસ ફેલાવી દે. તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું ન હતું. જેમ જેમ આદેશાદી તંત્ર નિર્જાળ થતું ગયું, તેમ તેમ તેઓનું બળ એટલું બધું વધી પડ્યું કે ફોજદારો અને સુબેદારોની સેનાઓ તેઓને હાંકવામાં પણ અપર્યાપ્ત થઈ પડી હતી. પ્રાંતોના, સુબેદારો, વસુવાતિ કાર્ય-ભારીઓ અને ફોજદારોને કેન્દ્રસત્તા સાથે સીધો સંબંધ હતો. પરંતુ મહેસુલ વસુલ કરી મોકલવા જેટલોજ તે સંબંધ હતો. જે સુબેદારો તરફથી નિયત મહેસુલ નિયમિત રીતે આદેશાદની તીજેરીમાં ગોરાં-ચોડવામાં આવતી હતી, તે સુબેદારો પોતાના પ્રાંતોમાં સ્વતંત્ર નવાઓ અથવા રાજાઓ જેવા હતા, અને વસ્તુતઃ તેઓ તેનાજ આડંબરથી રહેતા હતા. છતાં તેઓ ઉપર નિરંતર અવિશ્વાસ રાખવો, તે મુસલમાની રાજનીતિનું એક મુખ્ય સૂત્ર હતું. તેજ કારણથી મદાતોમાં પ્રાંતોના મુખ્ય રહેદારોમાં ગુપ્તમરો રાખવામાં આવતા હતા. તેઓની

કરજ અને જવાબદારી વર્તમાન પોલીટિકલ ખાતાના ગુપ્તચરો જેવી અને જેટલીજ હતી. સુબેદારશી માંડીને અમીન અને કાનુગા મરકાગી નોકરોમાં તથા જમીનદારો તેમજ ખેડૂનોની પ્રવૃત્તિઓમાં કંઈપણ શક પડતું વર્તન જોવામાં આવતું, તેા તુરત તેના તેઓ બાદશાહને સમાચાર મોકલાવતા હતા. તદુપરાંત મુગલ શાસન પદ્ધતિમાં વૃન્તાંત લેખક અથવા રિપોર્ટરની સંસ્થા બહુ અગત્યની હતી. પ્રત્યેક પ્રાંતમાં તેવા વૃન્તાંતલેખકની નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી, અને તે પ્રસિદ્ધ રીતે સુબેદારની દરેક પ્રવૃત્તિનો નોંધ લઈને બાદશાહને લખી મોકલાવતો હતો. વસ્તુતઃ બાદશાહના ખાનગી વર્તમાન પત્રકાર જેવી તેની રીતિ હતી.

રાજા છખીલાલરામ સુબેદાર તરીકે એટલી ખધી સાધારણ સત્તા બોગવતા હતા, છતાં કાંઈપણ પ્રશ્નજે તેઓની વિરૂદ્ધ બાદશાહ ફરિયાદ દૂરીયાદ થયાની દ્રષ્ટિકોણ નોંધાઈ નથી, તે તેઓની કાર્ય દક્ષતા અને રાજનીતિ કુશલતાનું પરિણામ હતું. આપત્તિને સમયે પ્રાંતના એકે એક જમીનદારો તેઓને માર્યા આવવાને પ્રવૃત્ત થયા હતા, તે તેઓની પ્રભાવિયતાનો અચુક પુરાવો મળી શકાય.

તે સમયે અઢદાબાદ પ્રાંતની સીમા દ્વાલના અલ્હાબાદ પ્રાંત કરતાં ઘણી વધારે વિસ્તૃત હતી. પુર્વે બિહાર પ્રાંત, પશ્ચિમે કોરા અને માલોહપુરના મહાત્તો, દક્ષિણે જુદેલખંડમાં આવેલ કલિંજર સુધીનો પ્રદેશ અને ઉત્તરે અગેખ્યા પ્રાંત દનો. * દક્ષિણ દિશાએ એક બાજુએ જુદેલખંડના રજપુત રાજાઓનાં રાજ્ય આગ્યાં હતાં, ત્યારે બીજી બાજુએ જુદી અને ગાંધરાનાં રાજ્યો પણ હતાં. પ્રાંતને સીમાને આવેલા ખંડીયાં રાજ્યોમાંથી ખંડખીઓ ઉધરાની રાજપ્રધાનીમાં નિયત સમયે પેહોંચતી કરતી, તે પણ સુબેદારોની અનેક ફરજો પૈકી એક

* Prayag or Allahabad by Modern Review Office A. D. 1910 P. 50.

કરજ હતી. ઈ આ સ્થળે ખામ નોંધ કરવાની જરૂર જણાય છે કે- પ્રજાની ક્ષામણીની દરકાર રાખ્યા વિના માત્ર રાજાનું જ દિત સાધનારા અને તેમ કરીને રાજાની કૃપા સંપાદન કરનારા અધિકારીઓની કાંઈ પણ સમયમાં અથવા કંઈપણ શાસન તંત્રમાં કંઈપણ તોડો આપ્યાનું જણાવું નથી; ને જ પ્રમાણે પ્રજાના દિતનું રક્ષણ કરવા ખાતર રાજાની અવકૃપા બેઠેલી લેનારા અધિકારીઓ દરેક સમયમાં અને દરેક શાસન તંત્રમાં હિતવન્ન થયા વિના રહ્યા નથી. પરંતુ જ્યારે રાજા અને પ્રજા ઉભયનું સમાન દિત સાધી ઉભયની સમાન પ્રીતિ સંપાદન કરનારા ગણ્યાધિકારીઓનાં દ્રષ્ટાંતો મળી આવવા દુષ્કર છે. ત્યારે રાજા અને તેના કટ્ટો શત્રુ-ઉભયનો સમાન વિશ્વાસ અને સમાન પ્રેમ સંપાદન કરનારા અધિકારીઓના દ્રષ્ટાંતો તો સુદુર્લભજ દોષ, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. છતાં નાગર અધિકારીઓના સંબંધમાં તેવાં દ્રષ્ટાંતો તો મળી આવે છે, ત્યારે નાગર તંત્રનું જાણે તે એક વિશિષ્ટ લક્ષણ હોય નહિ! એમ પ્રતીત થયા વિના ગ્રહેતું નથી. એક તરફ ઔરંગઝેબ જેવો પ્રયંક મનસ્વી બાદશાહ અને બીજી તરફ તેનો કટ્ટો શત્રુ પ્રતાપ શંભુ જેવો વીરાતમા દુર્ગાદામ રઠોડ-એ ઉભયનો બાદશાહનો નોકર હોવો છતાં, સમાન વિશ્વાસ અને સમાન પ્રેમ સંપાદન કરનાર અને તે ઉભય-દાર્શનિકોનું પૈર્થ પોજગાવી નાખી મૈત્રીના રૂપમાં પત્તાવનાર પાટણના નાગર ગૃહસ્થ મધરદાસનો ઇતિહાસમાં જે દ્રષ્ટાંત નોંધાયો છે, તેવો બીજો દ્રષ્ટાંત કવચિત્તજ મળી શકશે. * તેથી કંઈક ઉતરતો રાજા હજીસારામનો દ્રષ્ટાંત છે. તેઓની ઉપર એક તરફ જેમ ત્રિલોચના બાદશાહનો જેવો વિશ્વાસ અને જેવો પ્રેમ દત્તો, તેથી અધિક વિશ્વાસ અને અધિક પ્રેમ તેઓ ખંડીઆ રાજા અંબરાધિપતિ જયસિંહ સવાઇ

§ મુગલશાસન તંત્રનું ચિત્ર અણું ઝંખું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આપ્યું છે. વિસ્તારને માટે જુઓ Mughal Administration, by Jadunath Sarkar.

* Modern Review, August 1915, pp. 137-9.

ભુદિપતિ ભુદ્ધસિંહ અને પ-નાના ભુદેવ રાજા હવસાનનો જીતી લેવાને
લાગ્યશાલી થયા હતા. ત્રણ રાજાઓ અને એક અધિકારી એમ
ચાલતું ચતુરંગી મૈત્રીપત્ર રચાયું હતું અને સંકટને સમયે અન્યો
ન્યને સહાય આપવાને તેઓએ દરેક કર્યો હોય નહિ ! એમ પણ
જણાઈ આવે છે.

કમળોરનો કટો શત્રુ અને તાકાતનો સમુદ્ર

હિંદુસ્તાનને અત્યારે કેવા માણસની જરૂર છે?

મંજુષુત અને બળવાન

તે કેમ થવાય ? તેનો એકજ ઇલાજ અને તે
દુનીયામાં પ્રખ્યાત થયેલ

લાલવાણીઝ નરવેન્ડાઈન

મનુષ્યને તાકાત આપે છે.

બીમારીનો કુદરતી ઇલાજ છે. મગજનું ફરવું, આંખોને
અંધારા આવવાં, કમરનો દુખાવો, નસોની બીમારી-કમળોરી,
કબજિયાત, વીર્યનું કમળોર થવું લોહી કમળોર થવું અને કમી
થવું, છાતીની કમળોરી, મોંનું સુકાઈ જવું અને મોંમાંથી ખરાબ
વાસ આવવી, સાંધાનું દુખવું, બદનની કમતાકાત, મગજની
કમળોરી, ઘણા પત્રીનો આવવો વગેરે વગેરે દરદો ઉપર અક-
સીર ઉપાય,

આજકાલ હજારો મનુષ્યો હૃદયની સખત ગરમીથી તથા
મનના સખત બોજને લીધે બદહુજમી, તાવ અને બાળ દર-
દોથી પીડાતા દર્દીને 'આ એકજ આરોગ્ય દર્શાવતો સંદેશ'

બચ્ચાં અને પુરૂષો સ્ત્રીઓ અને બાળકોની અશકિતો
ના કુદરતી ઇલાજ છે.

બધા વેપારીઓ પાસેથી મળી શકશે. અથવા

સોલ એજન્ટસ

જે. તીરથ એન્ડ કંપની,

હવા વેચનાર, બંદર રોડ.-કરાચી.

ઝેનીથ લાઈફ એસ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ.

મુંબઈ.

પ્રમુખ:-એચ. એચ. મહેતા.

જનરલ મેનેજર:-બેરામજી હોરમસજી.

સ્થાપિત: ઈ. સ. ૧૯૧૬.

એકદમ નવી યોજનાઓ: વ્યાજના ભાવ સાધારણ:

હકકના નિર્ણયો જલ્દી પૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર.

ઉદાર પોલીસીની શરતો—Non-Forfeiture.

ઝેનીથ પીઅરલેસ પોલીસી—અવ્ય યોજના.

અકસ્માત કે માંદગી કે અશક્તિ: વ્યાજ સાથે નફો.

રીલીફ અને રીફન્ડના વ્યાજની ગેરેન્ટી.

ઝેનીથની ખરી લોકપ્રિયતા તો વીમા ઉતરાવનારને તથા તેના વારસને મળતી ઉદાર પોલીસીથી છે.

આ ઉદાર પોલીસી માટે ઝેનીથમાંજ વીમા ઉતરાવો.

શાખાઓ કરાંચી, લાહોર, કલકત્તા, મદ્રાસ:

મુખ્ય એજન્ટો: શુજરાત, કાઠિયાવાડ, સીસોન, દક્ષિણ,

બિહાર, હૃદ્રાખાદ, વગેરે

ઉત્સાહી અને વગવાળા એજન્ટો જોઈએ છીએ, મુંદર કમીશન મળશે.

વધુ વિગત માટે લખો:

દ્વારકાદાસ આર. મખીજા.

પ્રાન્ચ મેનેજર.

ઝેનીથ લાઈફ એસ્યોરન્સ કું લીમીટેડ.

શીકાજપુરી કલોથ માર્કીટ,

બંદર રોડ, કરાચી.

એક તખીખી વિદ્યાર્થી.

આપણી કરમાતી જુવાની.

લેખ પહેલો.

મિત્રમુક્ત હિતમુક્ત અશાકમુક્ત સૌન્દર્ય-ચરક.

આ પછાં ઉગતાં અમ્યાંઓની શારીરિક અને માનસિક શક્તિનું
ગાંધી કદાચનારને પ્રજ્ઞ તરીકેની આપણી અવદશા વિશે
કશોજ શક રહેવો જોઈએ નહિ. નાતવાન બાધો, પાછળ હડતી છાતી,
ચશ્માં પછાડે ચક્રવર્તક થતી આંખો, નિરંતર રહેરો, બેદમ અવાજ,
લચકાતી કમર, નખી પડતા ખભા, દીલા પગ અને શીકકાશ મારેલી
ચામડી એ આપણા શહેરી જુવાનોનું આબેહુજ વર્ણન મુકું પાડે છે
આપણા જુવાનના બદનમાં જિંસ નથી, એના સીનામાં દમ નથી
એની હિતચાત્રમાં વેગ નથી, એની જીન્દગીમાં ઉભરાઈ જતી જુવા
નીની ધીંગળા નથી, એના આધારે જાવિને જવસન બનાવવાની
જિમ્મીદારીનાર મમાજને નશીમે જુગતના દીપકની નિરંતર રોશ-
નીથી હંડા અંધારાં વામનાગમે દિલે વસતી નાસીપાસી સિવાય કંઈ
નથી રહેવાનું. દહાડે દહાડે આપણી જુવાની કરમાતી ચાલી છે.
જાતવશ્ય હજી એમરુપું નથી ત્યાં આકાલે જુદાપો ઘેરી લે છે.

આની પ્રાગતિક અધોગતિના કારણોમાંથી મુખ્ય ચાર છે.
અદ્યપોપણ; અનારોગ્ય રહેણી કરણી, અનિષ્ટ સાંસારિક રસભો અને
અનેક દોષોથી ભરેલી શિક્ષણ પદ્ધતિ. આગત: લેખમાં આમાંના
એકાદ બે કારણોનીજ તપાસ ધારી છે.

“લોભયેષુ માતા”

શહેરી જીન્દગીના અનેક તુકશાનોમાં મુખ્ય એ છે
ફેટલીક અગવડોને લીધે અને અદ્યપા કુટુંબને લીધે આપણા

નિત્યના ખોરાકમાંથી જે પચી આવનાર પદાર્થોનો વધુને વધુ અભાવ થતો ગાદ્યો છે. આપણા ચાનરપત્થ આહારનેજ લક્ષીને થોડીક હકીકતો દરેક ગૃહિણીના મનન માટે અહિં આપી છું. જે નિત્યના ખોરાકની પસંદગી અને ક્રમ માન્યવવામાં ભુલ થાય તો થોડા વખતમાંજ ઘર રોગનું અને ડ.કટનું નિવાસસ્થાન થઈ પડે છે, જો દડાડે મૃત્યુ મધ્ય એ ઘર હિંપર નજર કર્યા સુધે જુદા સ્વપ્નાક જનાવનાર ગૃહિણી ભડિયાણી નથી પણ “આતા” છે. એ સંસ્કૃત વચન સિદ્ધ કરી જતાવરા આદનાર કુટુંબની હિંપર ઘણી મોટી જોખમદારી છે. એ જોખમદારી સમજવા માટે કેટલુંક એણે જાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ટૂંકમાં આપેલી નીચેની હકીકત માર્ગદર્શક થશે. એવી આશા છે.

તાકાતવાન શરીરના બંધારણ માટે અનેક તરવોની જરૂર પડે છે. આખો દડાડો શરીર મહેનત ન કરે તો પણ એના અન્દરના સંચા ચાલ્યા કરે છે તેને ધસારો લાગેજ. એ પણ જુવાનીમાં તો માનસ જરૂર કંઈનું કંઈ કરેજા હોય છે. વળી એ વખતે એના શરીરનો રક્ત થતી હોંઘને વધારાને ધસારો લાગે છે. આ રોગ ખરે-ખરે જતી શક્તિને ધોંચી વળતા ખોરાકમાં જેવાં તરવો આમેજ થવાં ઘટે છે, જે ખૂબી ગમેતા જમ્યાનું સ્થાન લઈ શરીર ધમાતું અટકાવ.

આ જીવનશક્તિને ટકાવનાર અને વધારનાર તરવોમાં સુખ્ય ત્રણ છે. પ્રોટેઇન, ચરબી, અને કાર્બોહાઇડ્રેટ. અ.માં ખીમત એ ખનિજ અને પાણી છે. પ્રોટેઇન જે જોઈતા પ્રમાણમાં મળે તો શરીરના સ્નાયુઓ ખંચાય, લોહી તેજવાળું થાય, જેમ સાંધારિક મહેનત વધારે તેમ પ્રોટેઇનની જરૂર વધારે. ઓછી મહેનતવાળાને ઓછું પ્રોટેઇન જોઈએ. ચરબી શરીરમાં ધસારો થાતો અટકાવે. મરમી આપે, લોહી ચંકુ કરે. તમિષન સુંવાળી રાખે, કાર્બો હાઇડ્રેટ પણ ચરબી જેવાજ સુખ્ય વાળા છે.

જેને જે તરવની જવારે જરૂર હોય તેને તે તરવ આપનારો ખોરાક મળવો જોઈએ, શુદ્ધ પામતાં શરીરને આ ત્રણે તરવની જરૂર

સારા પ્રમાણમાં પડે છે માટે એના ખોરાકની પૃથક્કી એ ત્રણેનો પુરતો જથ્થો મેળવવાની નજરે થતી જોઈએ. આ શક્ય બનીશ્વર માટે નીચેનો કોડો ધ્યાન પુર્વક જોઈ જવા વિનંતિ છે.

વસ્તુ	પોષક તત્ત્વો.		
	પ્રોટીન.	ચરબી.	કાર્બોહાઇડ્રેટ.
આટો, અનાજનો	૫. ૪	૧. ૧	૭૬. ૦
ચણાનો	૧૦. ૩	૨. ૦	૭૦. ૦
આટો ચુર્ણ સાથે	૮. ૭	૧. ૦	૭૩. ૦
વટાણા સુકા	૨૧. ૦	૧. ૮	૬૧. ૪
લીલા	૪ ૦	૦. ૫	૧૬. ૫
કઢોળ મસુરો			
(સુકા) અડધ	૨૨. ૩	૧. ૦	૬૨. ૫
ભાતે (સંધવા)	૫. ૦	૦. ૧	૪૧. ૯
શીંગ દાણા			
અખરોડ ત્રિગેરે	૧૨. ૦	૩૧. ૬	૧૦. ૨
ફૂધ (માવનું)	૩. ૫૫	૩. ૬૬	૪. ૮
પાનવાળી વન-			
સ્પર્શ	૦. ૬	૦. ૧	૧. ૭
કન્દ	૨. ૫	૦. ૧	૨૦. ૯

મિતભુક્ષિતભુક્ષ

અક્રિડા ઉપરથી દેખાશેકે લોટનું ધુણું કહાડી નાંખવું એ ગંભીર ભુક્ષ છે. તેથીજ રીતે વધારે સહેલ પાલકુ ધઉં કે ચોકખા વાપરવા એ પણ ભુક્ષ છે. વાજા આ ધઉં અને તે પણ ધુણા સાથે રોટલી બનાવવામાં વાપરવાથી પોષણ વધારે મળે છે. પણ રોટલુ બાંધવામાં તો કઢોળ પહેલે નજરે આવે છે. ચોડા પ્રમાણમાં પણ ચાહુ ખાવામાં આવે, અને ચાવીને ખાવામાં આવે તો કઢોળ શરીરને બાંધવામાં જડુજ સારો ભાગ ભજવે છે. ભાત ફક્ત જથ્થો માટે ખાવા જોઈએ. અને અને તો દિવસમાં એકજ વખત ખાવા જોઈએ. એજામાં એજા પોષિત લાસા વાપરવા જોઈએ અને એને રંધવામાં વપરાયલું પાણી એસાવી ફેંકી ન દેતાં બીજી રીતે રસોઈમાં વાપરવું જોઈએ.

દુધ અને એના પદાર્થો માખણ, જાસ ચાહુ લેવાંવાં જોઈએ. ખાસ કરી ન્હાના બચ્ચાઓને માખણ અને મધ ચાહુ ચટાડવાથી એના શરીરમાં Rickets હાડકાંની નબળાઈ આવતી અટકશે અને ભવિષ્યમાં અનેક રોગ રહામે લડવાની શક્તિ આવશે. ચોકળું માખણ ન મળે ત્યાંજ ઘી વાપરવું. આપણી રસોઈમાં માખણ કવચિતજ હોય છે. એમ ન થવું જોઈએ, શરીરની રહેતત કરનારને દરરોજ આજામાં આણું ૨ ઔસ જોટણું ઘી મળવું જોઈએ. ખાસ કરી ૨૫ વર્ષ અદરંગા છોકરાઓ કે છોકરીઓ માટે આટણું નો જોઈએજ. ખાંડ ગરમી આપનાર વસ્તુ છે. થાકેલા શરીરને તાણું બનાવે છે. આપણા શહેરી ખોરાકમાં કુટોવાને પરિણામે મિષ્ટાન્નને રથાંન ફરમાણ દલાડે દલાડે જોર કરવું જાય છે એ રીઠ્ઠીય દ્રષ્ટિએ ધમી એક કારક ખીના છે. ખોરાકમાં શાકણું પ્રમાણ આણું થવું જોઈએ. ધણાં ખરાં શાકમાં ખનીજ ક્ષાર હોય. આંતરડાં સાફ કરવા પુરતી એની જરૂર છે. પણ સારક વસ્તુના અતિ સેવનથી પ્રતિષ્ઠાત રૂપે નિષકોપ થાય છે. આયુર્વેદમાં ત્રિશગીનું વર્જન કરતાં અસાકાર-ચાક નજ ખાનારો એવું વચન વાપર્યું છે તે આટલા મારે. આપણી રસોઈમાં સીંગ, સુખા મેવો બહુ થોડા યા નજવા પ્રમાણમાં હોય છે એ પણ આપણને બહુ તુકશાનકારક છે. દાક્ષિણાત્ય સ્વયંપાકમાં જો સિંગ, જહામ, પીરના, અખરોટ, આણુ વિગેરે રોજના ખોરાકની વસ્તુ છે. આપણે ત્યાં પણ એ પ્રમાણે ધણુંજ જોઈએ. હુંકમાં મધ, માખણ, કડોળ અને સુખા મેવો એ વસ્તુઓ આપણા ખોરાકમાં મુખ્ય રથાન પામે એજ ઇચ્છવા જોગ છે. ફરમાણને બદલે મિષ્ટાન્ન-દાન્ય થવું જોઈએ.

શરીરનો સંચો

દરેક માણસનું શરીર એક સંચો છે. આજ સુધી માનવ જાતની રોધજોળે એવો કોઈ સંચો રોધ્યો નથી જે આ અજબ સંચાની પુર્ણતાને સામે દિરસે પણ સરખાવી શકાય. એમાં ચોવીશે કલાક ધમધોધાર કામ ચાલ્યા ફરે છે. જુદારથી જે અન્દર પડે છે તે અનેક પ્રકારના બન્દોમાં પસાર કરાય છે અને એ વસ્તુમાં રહેલી શક્તિઓ તરવો વિગેરેને અચૂક રીતે પૃથક કરી તે તે તરવોનો જે જે વિભાગમાં ઉપયોગ હોય ત્યાં ત્યાં તેને મોકલી દેવાય

છે. કાંઈ લોહીમાં જાય છે અને રાતા રંગકણોની વૃદ્ધિમાં ખપ લાગે છે. કે.છ રનાયુઓના બન્ધનને જોરાવર બનાવવા જાય છે, કાંઈ હાડકાંની ઠેક અન્દર રહોંચી એને રિનગ્થ અને બળવાન બનાવે છે કાંઈ ચામડી સુંધી રહોંચી એને સુંવાળી અને તેજસ્વી બનાવે છે. પોષક-તત્વોને પૃથક્કરી આપી જે નકામો ભાગ રહી જાય તેને યોગ્ય માર્ગે બહાર કઢાવી નાંખવામાં આવે છે. આમાં જો શરીરના યન્ત્રને જોઈતાં પ્રમાણમાં કાંટાસર ખોરાક મળતો રહે તોજ આ સંચો દુરસ્ત રહે એટલુંજ નહિ પણ એની શક્તિ આપાદ રહે, અને રોગના શારીરિક અને માનસિક અવસ્થામાં જોઈએ તેટલી શક્તિ પુરી પાડે એટલુંજ નહિ પણ ખાચત શક્તિનો સંચય કરે છે. બીજે અનુક્રમમાં ઉપયોગી થઈ પડે. આ સંચો અરેક રીતે જાય છે. એને જોઈતાં બધાં તત્વો પ્રમાણસર ન મળે તો એના ફેટલાંક યન્ત્રો જુખતે લઇને અરુપશક્તિ વાળાં થઈ જાય, ફેટલાંકને વધારે નકલિષ્ટ પડે વિગેરે અવ્યવસ્થા થઈ પડે. સ્થૂળ શરીરના, આગસુ. અતિ વિષુદ્ધતા (ભાત, મિષ્ટાન્ન, બટાટા જેવો) થાળો ખોરાક ખાનારાઓના હાલ એના હોય છે. એમનું શરીર જને ફક્કાડે Degenerated રોગી થઈ જાય છે. તેમજ પોષક-તત્વોની અત્યવ્યવસ્થાવાળો ખોરાક ખનારાઓના સંચો જુખતી નિર્બળ થઈ જાય છે. લોહી ફિક્કું પડી જાય છે, સાંધા કમજોર થઈ જાય છે. અને જો કે શરૂઆતમાં ખાસ કાંઈ દર્દ નથી દેખાતું પણ મોટા રોગ માટે ખૂબી તૈયારી અન્દર થતા માંડે છે. ચેરચેર ડાકટરના ચાલુ પગલાંની આવી રીતે શરૂઆત થાય છે.

પેલો નામ વગરનો જીવલેલું રોગ

તમને દરેકે આ રોગના દર્દી જોયાજ હશે. ખાસ કંઈ દુખાવો નહિ, તાવ નહિ, શિશક નહિ જતાં તન્દુરસ્તીનું નામ નહિ ડાકટરને પુછો તો કહે કે “ખાસ કંઈ નથી General Debility છે. સદાજ અશક્તિ છે મટી જશે.” આ સદાજ અશક્તિ એ દર્દ નહિ હોય પણ ન્હાના મોટાં બધાં દર્દોને આવવાનું આમલ પુરક આમન્ત્રણ છે, જે રસીકારવામાં કામ પણ દર્દ વધારે આમલની રાહ જોવુંજ નથી ધણાખરા તો ડાકટરનાં

દહિદુધિયાં નિદાનનો ખોટો અર્થ કરી દવા કરી પણ માંડી વાળે છે. “હોય મુંઝાઈનું પાણી લાગ્યું છે. એમાં વૈદ ડાક્ટર શું કરી શકે. એવ ટાંણ્યાં પેટ ભરીને ખાવ તો બંધુપ ભાગી જશે” ત્યાં સાસરે આરેતી કેટલીવત હિત્તાં વાક્યો સાસુ સંસારાણે કહ્યાં છે ? આજના શહેરમા નોકરીને અંગે ‘વસેત્રાં કુકુમ્ભોતું’ વ્યતિ પત્રક કદા-ડયું હોય તો ખચર પડશે કે જીજવરોતી સંખ્યા ક્રેતા એમાંના નેતું દેશની વહુ આ “પાણી” નીજ ભેગ જતી દશે, હકીકતમા શરીર તો આ પાણીજ તોડી નાંખે છે. પછી એક યા બીજી રૂપે ધાણું ખડું સુવાવડને રૂપે મૃત્યુ ઝડપ મારે છે. પેટન્ટ દવા વેંચનારાઓને પુછ-વાથી ખચર પડશે કે શહેરી મધ્ય વર્ગનાં કુટુંબોમાં ખીંછ કાઢપણ દવા કરતાં કોડનિવર, પાસોત્ર, વિનકારનિત્ર, વિરોત્ર જેવી દવાઓ-નોજ વખારે હેઠાવ થતો રહે છે. કારણ આ ચીજો ખરેખર દવા તરીકે પણ ખોરાક છે અને સાસુ ખોરાકમાં જો તત્વો મળવાં જોઈએ તે ન મળતાં હોવાથીજ આ પીવાની ફરજ પડે છે, જો આપણા ખોરાકમાં ઉપર નોંધેલાં તત્વો દુધ, માખણ, મધ, ઘી, માકર, સુદો મેવો વિગેરે દ્વારા સાસુ સેવવામાં આવે તો આ “મદજ અશક્તિ”ની ફરિયાદ જરૂર દુર થાય. આપણા સાસુ ખોરાકમાં એક વસ્તુને નિત્ય જનાવ-વાની જરૂર છે તે, કુંગળી છે. એમાં એક એવું તેજ મળી આવે છે જેમાં એલીસકલકાષ્ઠ નામનું તત્વ રહ્યું છે, આ તત્વ જાણે મારું જન્તુનાશક છે. જાણે દવા સર્વ રોગ ઉપર રામચાણુ દોવાનો દાવો કરે છે. તેમાં મુખ્ય વસ્તુ આ એલીસ સલકાષ્ઠ છે. કુંગળી ઉપરાંત મસણમાં આ તત્વ મારાં પ્રમાણમાં છે. તેથી ધબીવાર જન્તુનાશક પ્લાસ્ટર ન મળે ત્યાં કમરેલી કુંગળી કે લમખૂનો પ્રયોગ ફેનેદમંદ રીતે કરી શકાય છે. કુંગળીના પુરો ફાયદો મેળવવા એ કાચી કે અધરાંધેરી ખાવી જોઈએ મીઠાના પાણીમાં કાંચો વખત રહેવાથી કે રંધાવાથી એમાંનું આ અનિ ફાયદા કારક તેજ નીકળી જાય છે. જે જતાં કુંગળીમાં ફક્ત ૧.૬ પ્રોટેઇન ૦.૩ ચરબી અને ૯.૯ કાર્બોહાઇડ્રેટ રહે છે. પણ ઉપલી રીતે ખાવાથી એ તેજ અંદર જાય

છે અને ફેફસાંની દિવાલોમાંથી તેમજ ચામડીમાંથી પરસ્પેશમાં બહાર નીકળે છે જોયી ફેફસાંને દુષ્ટ રોગ સહામે ટકકર ઝીલવામાં અપુર્વ સદાચ મળે છે, અન્ય રીતે કુંગળી એટલી શક્તિદાયક છે કે આયુર્વેદમાં એને વૃષસ્ય Approdiseac માની છે. એનું સંસ્કૃત નામ કંદર્પ છે તે આ માન્યતાનેજ પ્રતિપાદિત કરે છે.

એવી અનેક બીજી વાનસ્પત્ય વસ્તુઓ છે જેનો અહિ ઉલ્લેખ વિસ્તાર લેવાથી નથી કર્યો. પણ કિપતી હકીકત વાંચનાર આ વિષયમાં વધુ જાણુ અને એ ઉદેશથી આટલી હકીકત આપી છે.

અથ ઘડીની રમત ગમતથી મૃત્યુ નિવારી શકાશે.

આપણી શારીરિક અધોગતિનું બીજું કારણ અનારોગ્ય રહેણી કરણી છે. આ બાબતમાં શહેરીઓજ જવાબદાર છે એમ નથી. ઘરને સાફસુફ રાખવાની ટેવ ખરું જોતાં શહેરી સ્ત્રીઓમાં છે તેટલી દેશના કુટુંબોમાં નથી. જ્યારે એક કે બે ન્હાના ઓરડાના ઘર ગોલીકાંતે સુખ આરામ અને શોભાની દ્રષ્ટિએ એક આનન્દ જનક સ્થાન બનાવી મુકનાર શહેરીની ન્હાનકડી ગૃહિણીઓના સંસર્ગમાં હું આયુર્વેદ જ્યારે એના તરફ મ્હને માનની સાગણી થવા વિના રહેતીજ નથી. દેશનાં મોટાં ઘરોમાં વધારે સગવડ છતાં એવી ચોકખાઇ નથી દેખાતી. ખાસ કરી રમોડામાં હજુ છાણું અને લાકડાનું સામાન્ય દોતાં ધુમાડો મેશ. માટી, વિગેરેથી દેશનાં રસોડાં અને એમાં રાંધનારની અપરધા ઘણી હયાજનક હોય છે. પણ શહેરી ઘરોને આવાં સ્વચ્છ રાખનાર એ નાલુકું ગૃહ દેવતાનાં શરીર તરફ નજર કરતાં અફસોસ થાય છે. દેશમાં ઘર બહાર જવાના અનેક પ્રસંગો આવે છે. પાણી ભરવા કુવાકે તળાવે જવાનું હોય અને અથવા દર્શન કરવા જવાનું હોય કે કયાંય વ્યવહાર સાચવવા જવાનું હોય એથી પગ છુટો થાય છે, શહેરમાંની સ્ત્રીઓ વિષે એવી ફરિયાદ વારંવાર સંભળાય છે કે ગૃહકામ સ્ત્રીઓ મોને જો કરતી હોય તો આટલી માંદગી રહેવા ન પામે. આ વાત ઘાઇ ધારી લે તેટલી સાચી નથી. ઘરકામ જો ખુદલી હવામાં કરવાનું હોય તોજ કસરતની મરજ સારે.

ચાત્રોના સંડાસની પડેશમાંજ આવેલા નજે જો પાણી ભરવામાં
વાસથ્ય માંગવામાં અને કપડાં ધોવામાં પાંચ ૭ કલાક કહાય તો એ
હવામાં આટલા વસવાટ અને મહેનતનું વિપરિત પરિણામ આપ્યા
વિના રહેજ નહિ. પુરૂષો આખો દહાડો પોતાને કામે માંડી બંદરે,
કે જીલ્લેશ્વરમાં ફરવાની ફરજત કરે અને ધાર્યો ફાયદો ન મેળવી શકે
તેમજ અથવા તેથી પણ ઓછો ફાયદો આવે રથાને જહેમત ઉઠાવ-
વાથી સ્ત્રીઓને થાય. જ્યારે કામના પરિણામે ફેફસાં વધારે જોરથી
ત્યાંની ગટરોની દવા અંદર ઝાંઝી સાથે મેળવી અનેક દુષ્ટ વ્યાધિને
જન્મ આપે. આજે પુરૂષો પણ કામના અનહદ યોગ્યને લઈને એવા
હયરાન રહે છે કે રાતના દહાડે નીચાંને પડી રહેવા શિવાય બીજું
કરી શકવાને નાલાયક બની જાય છે. પણ આ સ્થિતિમાં ફેફસાં ગમે
તે ભોગે થવોજ જોઈયે. કુટુંબની દૈનિક વ્યક્તિ, ન્હાતું કે મોટું,
સ્ત્રી કે પુરૂષ દરેકજ અર્થો કમકમ પણ ખુદથી દવામાં વિના સંકોચે
દરી ફરી રાંકે એવા પ્રયત્ન રચવોજ જોઈયે. રવિવારને દહાડે રહાંજના
ઘરની સ્ત્રીઓને ચોપાડી દે જ નાજાં જો કંઈપણ ફરજ માનતો હોય
તો એનો મોટી ભુક્ક થાય છે. ફરવાની જગ્યા એવી જોઈયે જ્યાં
મઠી ન હોય. સહાય વગર દરીફરી શકાય, મન અને શરીરને દસ-
રત મજે એવી રમત ગમત કરી શકાય અને જીમીમાતાના દરિયાગા
જોજો પડી સંસારની જાંજાળમાંથી અથ ધડી મન દુરકરી શકાય. આ
અર્થાં દલાકમાં મેળવેલી લાઝગી શરીરનું ગુમાવેલું તેજ પાછું મેળવી
સેરો એટલુંજ નહિ પણ બીજા દહાડા માટે ચોક્કસ સંચિત
રાખશે. મુજબ જેવાં ઘરેલમાં રહેનારે અને તો પરા-
ઓમાં જઈ રહેલું જોઈયે પણ આ અથ ધડી નો દહાડીજ
જોઈએ. રહેરો રોગના ધર છે, એને ખુરે ખુરે મલુ પોતાની ભજ
બીહારી રહ્યું છે એમાં જો ન ફાવું હોય, ફલાયા છતાં રોગ સામે
સહવાની શરીરમાં શક્તિ ભરવી હોય, આવિ પ્રાપ્તને અધોમતિમાંથી
મચાવવી હોય તો આ અથ ધડી દહાડીજ જોઈએ. અર્થાં રમત
ગમતમાં જોડાવું જોઈયે. જે પુરૂષ કે સ્ત્રી અથધડી બાજક બની

નાયકદ કરતાં શરમાય છે તે કુદરત માતાની કૃપા લગ્નવે છે. મહારા એક મિત્ર જે આજે અર્થશાસ્ત્રના યાતા તરીકે દુનિયામાં નામ કઢાડી ચુક્યા છે તે રહાંગનાં છોકરાંઓ સાથે તકિયાની લડાઈ Pillow-fight કરે ત્યારે સાત વર્ષનાં કણપાખોર જમ્યાં કરતાં નહાના ખનો જાય છે. મહારા એક ખીજા મિત્ર જે વધાધારી ડાકટર તરીકે દમગેની કમાઈ કરે છે તેને જમ્યાંઓ સાથે તુકાન મરતી કરતાં શરમ નથી જાગતી, એક ત્રીજા મિત્ર જેઓ એક વખત પ્રોફેસર તરીકે અને હવે વેપારી તરીકે સારી નામના મેળવી ચૂક્યા છે તે જમ્યાંઓને પીક પર બેસાડી દાથી બનવામાં શરમાતા નથી. છતાં આ કાંઈ ગાંડા માણસો નથી. વિદ્વાંપીકમાં, સમાજમાં, વેપારી એજંદાખા તેના બેઠવા ઉપર રાજ નીતિઓ રચવાય છે તે ઉચ્ચાય છે. ડાકટર જર્જાન્સન કહે છે કે દરેકે એક કલાક રોજ ગાંડપણુ વાસ્તે ફાજલ પાડવાંજ નેહયે. આ અધધડી કઢાડી જુઓ અને ધરનાં ચાતાવરણમાં સર્વ દિશામાં કેટલો ફેરફાર થાય છે તે જુઓ. એક સંખમાં આવી વિશેષ લખવાનું ન પોવાય. આટલું પણ માંખાપો ખ્યાન દઈ વાચી મનન કરશે અને અમલમાં મુકશે તો આપણી કરમાતી જીવાની ફરી તાજ થશે. જીન્દગીમાં રસ આવશે શરીરમાં રસ, મનમાં રસ, જીવનમાં રસ એ નિરોગીતાનું લક્ષણ છે. માટે તો આયુર્વેદ પ્રજુને રસેશ નામે વર્ણવે છે. અને પ્રાર્થના કરે છે કે જગદ્રસેશઃ કુરેતામનામયમ.

‘હિંદુધર્મની વિશિષ્ટતા.’

એક રચણે Dr Annie Besant લખે છે કે Each ‘religion has some special characteristic perfection.’ આ સુત્રમાં કેટલું સ્પષ્ટ છે તે આપણે જોઈએ. જગતના મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના અભ્યાસ કરતાં આપણને લાગે છે કે દરેક ધર્મે જગતને છુટે છુટે વખતે સમયને ગોચર પોતાનો સદેશો આપે છે, અને તે મુખ્ય સદેશમાં તેને ધર્મની વિશિષ્ટતા મુકાય છે.

જૈનધર્મની વિશિષ્ટતા ‘અદિ’ના સદેશમાં માલુમ પડે છે ત્યારે બૌદ્ધધર્મની વિશિષ્ટતા ‘અદિ’ના પ્રેમ અને મેવા’ના સદેશમાં મુખ્યત્વે કળીને જોવામાં આવે છે. જરથુસ્ત્ર ધર્મની વિશિષ્ટતા ‘મન વચન-કર્મની પવિત્રતા’ પાળવામાં છે. ત્યારે મુસલમાન ધર્મની વિશિષ્ટતા ‘સ્વાર્પણમય જીવન’ જેને અંગ્રેજીમાં Complete Resignation to God કહે છે. ચિન્ન ધર્મની વિશિષ્ટતા ‘અકિંતન ભાવના’ અને પ્રેમ પુર્વક ત્યાગમાં છે, જેને અંગ્રેજીમાં ‘Indifference’ અને Self-Sacrifice કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જગતના મુખ્ય મુખ્ય ધર્મો તપાસ્યું નો જવાબે કે દરેક ધર્મમાં કાંઈક કાંઈક વિશિષ્ટતા રહેલી છે. તેથી હવેનું સુત્ર સત્ય છે.

હિંદુધર્મ દુનીયામાં દરેક ધર્મ કરતાં ધણું જુનો અને ધણું અંશે સંપૂર્ણ છે, કારણકે હિંદુધર્મને આપનાર પુર્ણાત્માએ દત્તા. અને પુર્ણ પુરુષો પાસેથી આવેલા ધર્મ ધણું અંશે પુર્ણ હોય તેમાં નવાઈ નથી. જૈન ધર્મની ‘અદિ’ના, બૌદ્ધ ધર્મની ‘અદિ’ના, પ્રેમ અને મેવા, જરથુસ્ત્રધર્મની ‘પવિત્રતા,’ મુસલમાન ધર્મની ‘સ્વાર્પણ

મયભાવના' અને ખ્રિસ્તી ધર્મની 'અકિન્દત્વ ભાવના' અને પ્રેમ પુર્વક ત્યાગ,' આ સર્વનો હિંદુધર્મમાં સમાવેશ થઈ ગય છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ તે ધર્મ ધણે અંશે સંપૂર્ણ હોઈ બીજા ધર્મો કરતાં તેમાં અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટતા જોવામાં આવે છે.

હિંદુ ધર્મની પ્રથમ વિશિષ્ટતા હિંદુ ધર્મે જન્મતે આવેલ મુખ્ય ત્રણ સિદ્ધાંતોમાં છે. હિંદુધર્મનો આરીદ્યથી અભ્યાસ કરનારને તરત જણાશે કે હિંદુ ધર્મમાં બીજા ધર્મો કરતાં ઉપનિષદનું વેદાંત તત્ત્વજ્ઞાન, ઇશ્વરનું સર્વ વ્યાપકત્વ અને માનવ જાતિ તરફનો પ્રાતુભાવ જેને અંગ્રેજીમાં 'Immanence of God' અને Universal Brotherhood કહેવામાં આવે છે તે ત્રણેની વિશિષ્ટતા છે.

ઉપનિષદના વેદાંતિ તત્ત્વજ્ઞાન માટે એમ કહેવાય છે કે તે દરેક ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન કરતાં ચઢીઆતું છે તેના સૂચકમાં German philosopher Schopenhauer લખે છે કે "From every sentence deep original and sublime thoughts rise and the whole is pervaded by holy and high spirit. Indian air surrounds us In the whole world there is no study, so beneficial and so elevating as that of upnishats for its philosophic depth. It has been the solace of my life and it will be the solace of my death."

ઇશ્વરના સર્વવ્યાપકત્વ માટે હિંદુ ધર્મની માથે કાંઈપણ ધર્મ દરીદ્રાઈ કરી શકે નેમ નથી. હિંદુ ધર્મ ખનીજ-વનસ્પતિ-પશુપર્વમાં મનુષ્યમાં, ચાંડાળમાં, પતિતમાં અને મદાત્મામાં એકજ પ્રભુનો અર્શ વ્યાપી રહ્યો છે એમ માને છે. આના સૂચકમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સ્વયંએ શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે કે ન તદસ્તિ વિના યત્સ્યાન્મયા ભૂતં ચરાચરમ્ । અને વિષ્ટભ્યાહમિદ કૃત્સ્નમેકાંશેન સ્થિતો જગત્ "અર્થાત્ કાંઈપણ ચરાચર વસ્તુનું મારા વિના અસ્તિત્વજ નથી, અને મારા એકજ અંશથી આ સમગ્ર જગ

તને ધારણ કરી રહ્યો છું. હિંદુધર્મના ઇશ્વરવ્યાપકત્વનો સિદ્ધાંત એટલો તો આગળ વધેલો છે કે આપણા પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓએ કહ્યું છે કે 'સ હિ વૃક્ષસ્ય રેરિવા' એટલેકે 'ઝાડની ઝંખળીને હલાવનાર પણ તેજ પ્રભુ છે' અને તેથી વૃક્ષનું લીકું પાન તોડવાની શાસ્ત્રે મના કરેલી છે, ધારણ કે તેમાં પણ પ્રભુ જીવન છે, સુખદુઃખની લાગણી છે જેની સાક્ષીતી અત્યારે પણ હિંદના પ્રખ્યાત વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી સર જગદીશચંદ્ર બોઝે વિજ્ઞાનના પ્રયોગથી જગતને કરી આપી છે. આ બધું ઇશ્વરના સર્વવ્યાપકત્વ સિવાય શું શીખવે છે ? હિંદુ ધર્મ મમુદ્રના મોજાંમા ઇશ્વરને રક્તિત રૂપે જીએ છે. કોઈ શાંતિના રચનામાં ઇશ્વરને શાંતિ રૂપે જીવે છે. ઇશ્વરના સર્વત્રપણા માટે બહુ શિરો-મણી નરસિંહ મહેતાનો આધાર પણ મળે છે.

‘અખિલ બ્રહ્માડમાં એક તું શ્રી હરિ,
જીજ્ઞવે રૂપ તું અનંત ભાસે;
દેહમાં દેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું,
શુન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે;
પવન તું, પાણી તું, ભુગિ તું ભુધરા,
વૃક્ષ થઈ ફુલી રહ્યો આકાશે;
વૃક્ષમાં બીજ તું બીજમાં વૃક્ષ તું,
જેઉં પટંતરે એજ પાસે;

હિંદુધર્મ માનવ જાતિના આજલાવમાં માને છે અને તેથી ‘વસુધૈવ કુટુંબકમ્’ ની ઉપમા માનવ જાતિને આપી છે. હિંદુધર્મ કહે છે કે જો તને જ્ઞાતી હો તો અજ્ઞાતીને જ્ઞાનનો બોધ આપી તેના આત્માનો વિકાસ કરવો. જે કોઈ દુષ્ટી મનુષ્ય તમારો પાસે આવે તો તેના દુઃખમાં ભાગીદાર બની તેનું દુઃખ ઓછું કરો. જેવી રીતે પ્રાતઃકાળનાં સુર્યનાં કિરણ પ્રદણ કરવાને કમળ પોતાની પાંખડીયો ઉઘાડી રાખે છે તેમ મનુષ્ય માત્રની શુભ સાંભળવાને તમાગ કાન ઉઘાડી રાખજો. દુઃખીની આંખમાંથી દુઃખનું આંસુ ત્યાં સુધી તમારે દાવે તેમ જીવી ન નાખે ત્યાં સુધી અર્પણી તેને સુકાવા દેજો.

નહીં. પરંતુ મનુષ્યનું દરેક બળતું આંસુ તમારા હૃદયપટપર પડવા દેજો અને જ્યાં સુધી તે આંસુનો જન્મ જે દુઃખથી થયો હોય તે દુઃખ તમે દુર ન કરો ત્યાંસુધી તમારા હૃદયપટપરથી પડવા દેશો નહીં; કારણ કે આવાં દયાના ક્ષેત્રપર શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરંગદેવ આર્ય, મહાત્મા બુદ્ધ, અર્હત તીર્થંકર, જરથુસ્ત્ર, મહમદ પેગંબર અને મહાત્મા કાઇરટ જેવાં યુગ્યો ખીલી નીકળે છે, દરેક મનુષ્ય સાથે રૂપ, રંગ, જાતિ ધર્મનો આદેશ રાખ્યા સિવાય આતુભાવ અને પ્રેમ, દયા અને સેવાથી વર્તે.

હિંદુધર્મની ખીજ વિશિષ્ટતા વર્ણધર્મની છે. હિંદુ ધર્મમાં લગવાન શ્રી કૃષ્ણે સ્વમુખે કહ્યું છે કે 'ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટંગુણ-કર્મવિભાગશઃ।' અર્થાત્ 'ગુણ અને કર્મના વિભાગ પ્રમાણે ધાર્મિક પદ્ધતિથી મેં ચાર વર્ણ ઉત્પન્ન કર્યો છે' વર્ણ ધર્મની વિશિષ્ટતા તો તેમાં છે કે તે વર્ણ મનુષ્ય કૃતિ નથી પરંતુ હાથર કૃતિ છે. 'સૃષ્ટમ્' શબ્દજ્ઞ ખતાવી આપે છે કે ચાર વર્ણ તે હાથર કૃતિ છે. અર્થાત્ હાથરે પોતેજ પોતાનાથી ઉત્પન્ન કર્યા છે. શાસ્ત્રમાં પણ તેની ઉત્પત્તિ માટે પ્રમાણ છે કે હાથરે મુખમાંથી આહ્વાણે, ગાદીમાંથી ક્ષત્રિયોને, હૃદયમાંથી વૈશ્યને, અને પગમાંથી શુદ્રને ઉત્પન્ન કર્યા છે; ત્યારે અન્ય ધર્મો વર્ણોત્પત્તિ માનવકૃતિથી થયેલી માને છે. હિંદુ સમાજનું પારણ વર્ણવ્યવસ્થા ઉપર આધાર રાખે છે; ત્યારે ખીજ ધર્મોમાં સમાજ બંધારણ હિંદુધર્મની દ્રષ્ટિએ જોવામાં આવતુંજ નથી; અર્થાત્ ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ જોવામાં આવતુંજ નથી. *

હિંદુધર્મની ત્રીજી વિશિષ્ટતા આશ્રમ ધર્મમાં છે. કારણ કે આશ્રમ ધર્મ દ્વારા જીવાત્માનો વિકાસક્રમ સાધી શકાય છે. વર્ણધર્મ એનું આશ્રમધર્મ પરસ્પર મંજબી ધરાવે છે. એક ખીજથી છુટા પાડી શકાયજ નહીં. તેથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ માટે કહેવાય છે કે One is not complete without the other. અભ્યર્થાશ્રમ એમ સુચવે છે કે મનુષ્યે તે આશ્રમમાં કાલિક વાચિક માનસિક અભ્યાસ પાળવું. ગૃહસ્થાશ્રમ એમ સુચવે છે કે મનુષ્યે ગૃહસ્થ જીવન ગાળવા

*લેખકનાં આ દ્રષ્ટિબિન્દુમાં આતે આર્યા ચોક્કસ દેખાય છે. તાંત્રી:

છતાં પણ, બ્રહ્મચર્ય યથાર્થ પાલન કરતાં રહી, ઉપરાંત મનથી જ્ઞાન વાણીથી ભક્તિ અને શરીરથી કર્મ સાધનાનાં છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમ એમ કહેવાય છે કે મનુષ્યે તે આશ્રમમાં, ત્રણ પ્રકારનો નિગ્રહ, કર્મ, જ્ઞાન અને ઉપરાંત જીવાત્માની, જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયા શક્તિ ખીસવવાની છે, અને સંન્યાસાશ્રમ એમ કહેવાય છે કે મનુષ્યે પોતાના જીવાત્માનો વિકાસ એટલે સુધી કરવો કે આત્માનાં 'સત્' ચિત્ત અને આનંદ' આ ત્રણ સ્વરૂપો ખીસવવાં અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો.

હિંદુ ધર્મની ચોથી વિશિષ્ટતા કર્મ અને પુનર્જન્મના નિયમની છે. જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ કર્મ અને પુનર્જન્મમાં માને છે; પરંતુ હિંદુ ધર્મે તે નિયમોને જોડતી મદ્દતાથી અને સ્પષ્ટતાથી બાર દબને મમળગ્યા છે તેટલી મદ્દતાથી તથા સ્પષ્ટતાથી બારે પુર્વકે કોઇપણ ધર્મે સમજાવ્યા નથી. ખ્રિસ્તી ધર્મની માન્યતામાં પણ ફેર છે. ખ્રિસ્તીધર્મ કર્મનો બદલો આ સ્થુળ ભુવનપગ્ગ માનવો હતો પરંતુ પુર્વના બ્રહ્મજ્ઞાન સાથે સજ્જમાં આવતાં કર્મોનો બદલો પુનર્જન્મમાં પણ ભોગવવો પડે છે અને જગતમાં પુનર્જન્મ જોડું કંઈક છે તેમ કહે માનવો થયો છે.

હિંદુધર્મની પાંચમી વિશિષ્ટતા વૈરાગ્ય અને ત્યાગમાં છે. હિંદુધર્મ વૈરાગ્ય, ત્યાગ અને વિરક્ત ભાવનાથી રસભોગ છે. જો હિંદુધર્મના સિધ્ધાંતો મનુષ્ય જગત્તર અમલમાં મુકે તો હિંદુધર્મનો વૈરાગ્ય અને ત્યાગ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ધણી ત્વરાથી મદદ કરે છે. હિંદુ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિને સમાન છે. છતાં એકંદરે જોતાં હિંદુધર્મમાં વૈરાગ્ય ત્યાગ અને વિરક્ત ભાવનાજ જોવામાં આવે છે, અને તેથીજ હિંદુ ધર્મમાં એમ કહેવાય છે કે 'Hindupāṇam is all renunciation.' એટલે કે 'હિંદુધર્મ' એ ત્યાગ છે.

હિંદુધર્મની છઠી વિશિષ્ટતા શૃદ્ધાન્તિમાં છે. હિંદુધર્મ જોડે અંગે શૃદ્ધા અંદર જડવવાનાં પ્રત્યે પુણ્યભાવ, સમાન વયનાં તરફ મેત્રી ભાવના અને નાની વયનાં તરફ પ્રેમ અને દયા ભાવ રાખવાં નું શીખવે છે તેટલે અંગે કોઇપણ ધર્મની શૃદ્ધાન્તિમાં જોવામાં

આવતું નથી અને તેથીજ હિંદુધર્મની જાતિ માટે કહેવાય છે કે
 “Hindu ethics is relative, while Christian ethics is absolute; there is no religion in the whole world which has put forward so perfect a system of ethics from the philosophical, the scientific as well as the emotional side as the great Hindu religion.”

હિંદુધર્મની સાતમી વિશિષ્ટતા તે મોક્ષમાર્ગની છે. શ્રીજી
 શ્રીજી ધર્મોએ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે રસ્તો ગનાવ્યો છે. પરંતુ હિંદુધર્મમાં
 મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે અનેક રસ્તાઓ જતાવવામાં આવ્યા છે. કુદરતી
 રીતે જગતમાં સાત પ્રકારના અધર્મો સાત રશ્મિ અને સાત રત્ન-
 ભાવના જીવે હોય છે; અને તેથી સાતે રશ્મિના જીવેને ઉપયોગી
 થાય તે માટે હિંદુધર્મમાં ઋષિમુનીઓ સાત પ્રકારનો યોગ મોક્ષ
 પ્રાપ્તિ માટે જતાવી ગયા છે. તેથીજ હિંદુધર્મના મોક્ષમાર્ગ માટે કહે
 વાય છે કે “The ways to Moksha in Hindu Religion are as many as the births of the children of men and on whatever road a man goes, on that road God welcomes him, for all roads are His.”
 ભગવાન શંકરાચાર્યનો મોક્ષમાર્ગ હિંદુધર્મને તેની પગપ્રાપ્તિએ પહોં-
 ચાડે છે; કારણ તે મોક્ષદારા જીવાત્માનો ધ્વજના તેજ સાથે લય થઈ
 જાય છે. આ પ્રમાણે અન્યધર્મો કરતાં હિંદુધર્મમાં ધણી વિશિષ્ટતા
 જોવામાં આવે છે.

ગપ્પી.

‘ ગપ્પીને ઘેર ગપ્પી આવ્યા, આવો ગપ્પીજી,
ખાર હાથનું ચીલકું ને તેર હાથનું ખી. ’

[પ્રસંગવશાત્ મારે હિંદુસ્થાનના એક ખુલામાં આવેલ
ગામડાંમાં જવાનું થતાં ત્યાં બે ગામડીયાનો સંવાદ સાંભળવામાં
આવ્યો, જે, નીચે ઉતાર્યો છે Somnambulist.]

એલા, એ ! કાંઈ ખતર દાંભળ્યા ? આપણા ગામનો મુગન
નઈ ? એકવા પોલીસ પટેલનો દીકરો ! પરદેહ ભણવા ગયો તો ઇ !
એનાં આપ નોતો કેનો કે “મારો દીકરો હાત દમુંદર ઉતરીને વેસાત
ભણવા ગયો સે દરકારી પછસે ? આ. ઇ, પાસો આવ્યો સે. કાછ
ઓળખેયે નઈ, ને જોયે ઝાંપામાં આવ્યોને, તયેં ઇને વેદ જોઈને
ગામમાં કુતરાં ભેળાં થઈને ઇને ભદવા મંડ્યાં, ને સોંકરાં દંધાંય ખી,
ખી, ને ભાગી ગીયાં. જાણે રોગો જાંઘડો સાયમ. એય ? ઇ તો બોલીય
બુલી ગયો સે. ઇ તો અલક મલકની વાતું કરે સે ને એવાં ગપ્પોડાં
ઠોકે સે કે નાનું સોંકરે ઇ માને નઈ. ઇનો જાણનો દસે કે આપણે
દંધાંય ગાલાવેલાં સીયે.

એણે કીધું કે “ હું તો સાયમ લોહના મલકમાં ગયો તો. ઇ
મલકનો એવો વિષા અને કરીયા વાણી સે કે આપણી તો અકલ
કામ ન કરે. ઇ મલકનાં માણદું એક ગામથી ખીજો ગામ જાનું
ટાપને તો ઉડીને જાય સે. જગી ઉંવાં તો વેમાનું સે. ઇ
વેમાન એવાં સે કે તયેં ઉડતાં દોષ ને તયેં ઘડીકમાં મોટાં દેખાળ

ધડીકમાં તાનાં થઇ જાય અને ધડીકમાં અંતરધાતુ થઇ જાય.” અને કે કે “ઉંવાં તો એક ગામડેથી બીજું ગામડું કેટલાયે જોજન આધું હોયને તોયે ધરમાં બેઠાં એક ગામનાં માણસુ બીજા ગામના માણસુ હારે વાતું કરી હડે સે અને એક બીજાને જાંઘ હડે સે ટપાલ કે તાર કે બેખીયા વગર પોતાની સખી હામસે ગામ, કેટલાય જોજન, ધડીના સડા ભાગમાં મોકલી હડે સે. દનિયામા હુજે છયાં ગાણું કે નાચ ચાતો હોયને તોય પોતાના ધરમાં બેઠાં બેઠાં ઉંવાંનાં માણસુ દાંબળી હડે સે. ઉંવાંનાં માણસુ પાસે ગાડીયું મે ને દરીયામાં પા ફી ઉપર દાલી હડે સે, ને દની છ ગાડી ધરતી ઉપરે દાલે અને છ ને છ ગાડી અધર આસમાનમાંયે ઉડી હડે સે.”

વળી છ કેતો તો કે “ઉંવાંતો નદીના તળીયાં હેડેથી રેતગારી કાઢી સે; અને વાણું સેને. ને દરીયાને તળીએ પથ્થુ લીડે ને માચલી કારે રીયે રીયે પથ્થુ ગાયલી કારાં જોઇ હડે સે. ઉંવાં બીડે ઉપર ચીતર દેખાડે સે તે છ ચીતર દાલે ચાસે ને બોસે, જાણે દાચા માણસુ! ઉંવાં માણસુ એવાં કીરીયાવાળાં સે કે આપણા ડીસમા માચલીકારે જે હાકકાં. માંસ ને આંતરડાં. ને કાગળું ને ફેફસાંને છ બધું સેને છ ચામડી ચીયાં વન્યા પોતાની આંખે જોઇ હડે સે. વળી ભંજેને હુજે એવું અંધારું હોય કે ભંજેને મેઘલી રાત હોય તોયે એમાં છ દંધુયે જોઇ જાણી હડે સે. ઉંવાં ગામમાં દીવા કરવા હોય ને તો એક દારે બધાય દીવા એકજ માણસ દીવાહળી કે દેવવા વગર ધડીના સડા ભાગમાં કરી હડે સે. એક માણસ તો, એવાં કીરીયાવાળો સે કે એક વાર છ ફક્ત મોડેથી બોલ્યો કે ‘દીવા થઇ જાઓ’ કે તરત કેટલાય જોજન ગામ આધું હતું ઉંવાં એની મેલે દીવા થઇ ગોવા.

છ લોકો પાહે લડાઇ કરવાનાં એવાં સ્થીયાર ને બધુંકું ને તોપું સે કે જો કોઇ કટક (સેના) ઉપર ફાડેને તો છ આખું ને આખું કટક બેસાવ થઇ જાય ને પછી જઈને ફરે જધાંને. બાંધી લે. તોપું પથ્થુ એવી સે કે દહ દહ જોજન ઉપર મારો કરે સે.

“ઉંવાં માણસુ પોતાને જોયે બપ. પડે તોયે પાતાળ કાઢીને પાણી કાઢી હડે સે, ને જોયે મરજી પડે તોયે વરદાદ બોલાવી હડે સે.

“વાણમાં બેઠાં બેઠાં કે હીંડી રેલમાં બેઠાં બેઠાં પોતાને ઘેર માણહુ હારે વાતું કરી હરે સે.”

“ઉવાંનાં માણહુએ દુરજ ને ચાંદાનું એ માપ કાઢ્યું સે ને આંહીયી છ કેટલા સેંટાસે એનું એ માપ કાઢ્યું સે. આપણી આખી ધરતીનું માપ કીધું સે ને એને જોખી જોષ સે. વળી માંધ માંધ તો છ એવા જખરા સે કે ચાંદા દુરતીમાં સદેડે જરાની વાતું કરે સે.”

“ છ સગતીયો તો કે સે કે “ ઉવાંનાં માણહુએ વાયુ દેવને વશ કર્યો સે ને એના પાદે મરજી પરમાણે કામ કરાવેં સે. છ વાયુદેવ જ છતાં વેમાનને ઉંચે ઉડવા દે સે ને પડવા દેને નથી. વરજી દેવને પણ તામે કર્યો એ. છ દેવ એનાં વાણને છુડાડે નદિ; પાણીમાં ઉડે તળીયે વાણને દાખવા દે ને ફાટને છુડાડે નદિ, વરસાદ પણ જોયે માગે તૈયે મોકલે. મંદર રાગનું તો ખચારાનું હથીયાર જે વજ્ર છે ને, છજ પડાયી લીધું એ ને પોને વાપરે એને છતાયી મોટાં કામ કરે સે. અગ્ની દેવનો દાખરજ રહે સે. ”

આવી આવી તો કમક વાતું કરે સે. જણે કેમ આપણે દંવાય સોંકરાં દહીયે ને આપણને ફાલાવવા દારૂ વારતા કરતો દેવ એમ કરે મેં. આવાં આવાં ઘડા પાંગરા વગરનાં ગપોડાં મારે અને જણે કેમ વેસાતમાં બધા દેવતાઉ રેતા દેવ; તે છ તે કાંઈ કાંઈ માને ! હા, આપણાં શાસતરમાં જે કખ્યું સે કે દનમાનજ ચારસે જોજન ઉડવા; ને મોટા મોટા કુંગરાઉ ઉપાડતા, ને રામચંદર ભગવાન દારૂ વાંદરાને રીંછુ લડામ્મમાં ગીયા તા, રામ ભગવાનનાં આણું દુશ્મનને મારી ને પ્રાસાં એના બાધામાં મરી જતાં, ભગવાન એમી દારૂ દળરે; આજ સોડતા, એણે દીરીવામાં કુંગરાઉ, તરાવીને સેતુ ખાંખો ના. ભગવાન વેમાનમાં બેઠીને સંઘાગદથી અજોખ્યા પુરીમાં આગ્યા તા; રામદ માયા કીને અંતરીખમાં રહને ઘટના, દનમાનજ તથા ગડગજ દુરજને પાકું ફગ જળીને ખાવાદારૂએની દામે ઉડવાતા, રાજાનાં મોંમાં મગે એટલી વાર કપાય તોય પાંસાં કિમયાં, બીમમાં દદ દળર દાધીનું

જળ હતું એણે માભારતના કથામાં હાથીયુ આસમાનમાં ઉડાડ્યા તા તે હજીયે હેડે પડ્યા નથી, છ જધાય ચંદર લોકમાં ને હુરજ લોકમાં જઈ હકતા, અરજુને પાતાળ ફેડીને બીજમ પત્થાને પાણી પાણુ તું, વિશ્વામિતર મુનીયે તોખી દુનીયા જનારીની, નારદ મુની જ્યાં ત્યાં ઉડીને જોતાં, અને જો કાંઈ એને હંભારતું તો છ તરત હાંમળતા અને ઉંધા ખના, અરજુન એવો આજ્ઞાવળી હતો કે એક આજ્ઞથી એણે જયદ્રથનું માથું કાપીને એમને એમ બાણ હોતું માથું એના બાપના બોળામાં પડે એમ રવાના કર્યું. વળી શાસતરમાં મોહાસ્તર ને નાગાસ્તર ને ગુરુડાસ્તર, બભાસ્તર, નારાજ્યાસ્તર અને એવાં એવાં હથીયારનાં નામ સખ્યા સે અને એવું એવું ધણુએ બીજા કાઠથી નો થાય એવું લખ્યું સે.” પણ છ બધું તો હાથ્યું કેમકે છ કાળ તોખો હતો અને છ બધાં માણસું દેવતાઈ હતાં તે છ એમ કમી હકતાં. એના જેવું કાઠથી ધરઃય ?

આતો બધા ભણેલા ને શીરનાં માણસું તો કે સે કે “શાસ-તર તો બધાં ગયોડાં ને ભામણનાં પેટ ભરવાનાં પાંખળા સે, કાંઈ એરી એરી વાતું કાંઈ દી કાઠથી જને ?” પણ પોતે ગયોડાં હાકે એના આડે તો આંક. વેજાતનાં માણસું કાંઈ દેવતાઈ મનખ નથી તે એની વાતું મનાય.

કેમ એલા ! હવે તારી ખાતરી થઇને કે આ મગીયો, કાંતો આપણને હંધાયને ગાજાવેલાં ટેવે સે ને કાંતો એરી કમળી ખડી ગઇ સે, આ એમ સે. આપણાં શાસતર ખોટાં ને આ છનાં ગયોડાં હાયાં. જમાનો આવ્યો સે, કાંઈ જમાનો!

હતભાગી વહુ.

મ ગશર, ૧૯૮૩,ના નાગરિકમાં “વહુના ઉપયોગો” એના મથાળા નીચે શ્રીમતી મૌ. બહેન મદુલા પ્રેમરાય ગૌરીશંકરનો પછો અસરકારક લેખ વાંચીને આપને નીચેની દલીલો સમજાતી રળ લઈ છું.

મારી બાળબાલ્યરાજા એક શ્રીમંત, ગરાશીયા નાગર યુવક પોતાની અતિ રૂપાળા સ્ત્રીને ત્રાસદાયક રીતે માર મારતા હતા. એક વખત તેઓ મુંબઈ ગયા ત્યાં મારે તેમની સાથે મુલાકાત થઈ. અમારી વાતચીત દરમિયાન પોતાની સ્ત્રી તરફની તેમની નિર્દય વર્તણૂંક સંજમી મેં રીકા કરી. તેમણે જવાબ દીધો—

“હું અને મારી સ્ત્રી ઘણાં સુખી હતાં અને મારી સ્ત્રી ઘણી બહેલી છે. એક વખત હું વડોદરા હતો ત્યારે મારી સ્ત્રીનો મને પત્ર મળ્યો તે પછી નિદ્રાથી સજ્જો હતો તેથી અભિમાન સાથે મેં તે પત્ર મારા કાકાને વંચાડ્યો.”

“કાકાએ તે પત્ર વાંચીને તિરસ્કારથી ક્રુદ્ધ કે આતોરાંક વેરવાડો.”

“કાકાના તે સખ્તો સામે મેં વાંધો લીધો, પણ નેણે મને વધારે બંબેરો, અને ત્યારથી હું મારી સ્ત્રીની સાથે ઉપર શકતી નગરથી લેવા લાગ્યો, અને મારવા પણ લાગ્યો. એક વખત નો તેણીનો દાંત પણ તોડી પાડ્યો હતો.”

મેં ક્રુદ્ધ “તમારો કાકા પોતાની નિર્દયતા માટે નરકે જશે તમારી સ્ત્રી ખરાબ છે એવું માનવાને હું સાફ ના પાડું છું, પણ

તકરારની ખાતર માનો કે નેણી ખરાબ છે, તો હું તમને પરમેશ્વરની હાજરીમાં પુછું હું કે તમે ચોતે કેવા છો ? તમે સતી સ્ત્રી મેળવવાને લાયક છો ? ”

“ ના ”

“ ત્યારે તમે પરમેશ્વર થાસે મતી સ્ત્રી મેળવવાની શામાટે આશા રાખો ? યાદ રાખજો કે તમારાં પુર્વનાં પાપોને પરિણામે તમને આ જીંદગીમાં તમારી સ્ત્રી મળી છે (જેને તમે ખરાબ માની લીધી છે,) અને આ જીંદગીમાં તેણીને તમે દુઃખી કરો છો તેને પરિણામે તમારા મરણ પછી તમારે નરકમાં પડીને ત્રાસ દાયક પીડા મહન કરવી પડશે, એટલુંજ નહીં પણ તમારી ભવિષ્યની જીંદગીમાં તે સ્ત્રી તમારા ઉપર બેરાબર વેર દેશે, અને તમને રીયાસી રીયાસીને મારી નાખશે. માટે જલદી ચેતો ! અને તેણીને સુખ આપો. ”

“ શું મરણ પછીની હાલત, તથા પુનર્જન્મની વાતો સાચી છે ? ”

“ હા સાચી છે મીસીસ બેન્જામિન જેવાં વિદ્વાન અંગ્રેજ ખાનુ અગાઉ તદ્દન નાસ્તિક હતાં, ધર્મપુસ્તકોની કાંઈપણ વાંતા આંધળી રીતે સાચી માનવાને તેઓ સાફ ના પાડતાં હતાં, નેમને મેરમ બેલેવેટરકી સાથે મેળાપ થયો, તેને પરિણામે તેમણે પોતાના અભ્યાસ કર્યો, માણસની મરણ પછી હાલત, કર્મ, પુનર્જન્મ સંબંધી તેમને જાતીઅનુભવ થયો, અને તેથી તેઓ ચુસ્ત હિંદુ ધર્મ પાળે છે, અને પોતાની યાત્રાએથીકલ યોપડીઓમાં તેથી વાતો લખીને માણસ જાતને ચેતાવે છે.

એક દિવસ દરેક માણસને ચાકમ મરવાનું છે. મોત ક્યાં, ક્યારે, કેનાં રીતે આવીને પોતાને ઉપાડી જશે તે કાંઈ જાણતું નથી. ધણાં સ્ત્રી પુરૂષો કાંઈ અકસ્માતથી ઓચીંતાં મરી જાય છે. માટે હદાપણની ખાતર મીસીસ બેન્જામિનની Karma, Reincarnation, Death And After એ વજ માપડીઓ વાંચે, તમારી સ્ત્રીના આશીર્વાદ લેવાનો દરાવ કરો, અને તેને પગિણામે તમે આ લોક, પરલોકમાં ધણાં સુખી થાઓ એવી મારી પ્રાર્થના છે.

મારી તે વાત સાંભળીને તે ભાઈને અસર થઈ. તેમણે મીસીસ બેઝાંટની ચોપડીઓ વાંચી, અને પોતાની સ્ત્રી સાથે માતાગી વતંચા લાગ્યો તે પછી થોડી મુદતમાં તે ધણી ધણીઆણી જાને મરણ પામ્યાં હતાં.

પેક્ષા કાકાએ પોતાના અવિચારી શબ્દોથી તે ધણી ધણી-આણીના આપ લીધા હતા અને તેની કારમી સખ્ત તરીકે તે બીચા-ગને તેની બચીબચી છંદગીમાં પરણેલી છંદગીનું સુખ મળશે નહીં. આ છંદગીમાં પણ તેની વાવડી મરી ગઈ છે, અને તે દુઃખી છંદગી ભોગવે છે,

વાંચનાર, જો તમે કાંઈ પણ પરણેલા યુવકના મિત્ર હો તો જેમ જને તેમ ને તથા તેની સ્ત્રી સુખી થાપ એવી વાતો તેમની આગળ કરજો, કે જેથી તમે પોને પણ પરણેલી સુખી છંદગી ભોગવવાને કાયમી રીતે હૃદયાર થાઓ.

જેઓ ધડં વાવે છે, તેમને ધડં મળે છે,

જેઓ પ્રથમ વાંવે છે, તેમને પ્રથમ મળે છે.

જેઓ કાંઈપણ જીવતા આશ્રવવાદ લે છે તેમને સુખ મળે છે.

જેઓ કાંઈપણ જીવતા આપ લે છે તેમને દુઃખ મળે છે.

Be not deceived. Good is not mocked,
What soever a man soweth, so shall he also
reap.

Do you know **PRINCIPLES** of Business?

Do you know **PRACTICE** of Business?

Do you know **PARTS** of Business?

Remember,

“A man of real information becomes a centre of opinion and therefore of action.”

Prepare yourself now,

to take a leading part in the economic development of this CITY and this Province, that is now rushing on.

All Business Courses.

New term begins, 1st April, 1927.

Apply for copy of prospectus:—

***Coronation Commercial
College,***

Bunder Road,

Karachi.

ધી પીપલ્સ ઈન્સ્યુરન્સ કું. લીમીટેડ

અગત્ય વગદાર ડીરેક્ટરોના આશ્રય નીચે સ્થપાયેલી
વધુ વીગતો નીચેને ઠેકાણેથી મળશે:—

સીધા ચીફ એજન્ટ:—	} હેડ ઓફીસ,
અમીરચંદ મહરો	
૨૫, રણુમલ શીવનમલ ખીલ્ડીંગ	
મેરીઅટ રોડ, કરાચી.	
	૧. ચેંબરલેન રોડ, લાહોર.

- (૧) હીઝ લાઇનેસ ટીકા અરદમાનસીંગ સાહેબ ચીફ એક્ઝ યગારીઆન
- (૨) લાક્ષા દુણીચંદ, ગાર-એટ-લો, લાહોર
- (૩) બાબા ગુરદતસીંહ, પ્રોપ્રાયટર, છ. એમ. રટીમશીપ કુંપની, અને
કોમાગાટા મર, અને પ્રમુખ શીરોમણી અકાલી દળ, અમરતસર
- (૪) મોલવી જાફરઅલીખાન, માલીક 'જમીનદાર'
- (૫) સરદાર મંગલસીંગ, મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર અકાલી ન્યુસ પેપર્સ અમરતસર
- (૬) શેખ મીરાજદીન પીરાણા, વાઇસ પ્રેસીડન્ટ પંજાબ પ્રાંતીક કોંગ્રેસ
કમીટી, લાહોર
- (૭) સરદાર અત્તરસીંગ, ગાર-એટ-લો, રજમ ગુજરાનવાલા
- (૮) પંડીત પ્યારેમોહન દુતાત્રય બી. એ. એલ. એલ. બી., લાહોર
- (૯) સરદાર શાફુલસીંહ કચાશર, મેનેજીંગ એજન્ટ (એક્સ ઓફીસીઆ)

શેર હેલ્ડરોનો લાભ:—(૧) સહી સલામત વ્યાજ (૨)
સારો નફો (૩) સીધો વહીવટ (૪) કરકસર ભરેલો દારોખાર.

વીમો ઉતારનારા માટે:—(૧) પસંદ પડે તેવી યોગનાઓ
(૨) પ્રીમીયમ મધ્યમસરના (૩) લાગણી ભરેલો વર્તણ (૪) તાત્કા-
ળીક પ્યાન.

એજન્ટોને—(૧) ઉદાર કમીશન (૨) બોનસની ગેરંટી (૩)
કાયમી સ્થાન (૪) મફત તાલીમ.

નાગરમિત્ર.

સ્થાનિક કચ્છવાનો નીકાલ તેજ સ્થાનમાં થવાનો પરંપરાનો સંપ્રદાય છે, ગુજરાત આર ગામ તથા સોરઠ આર ગામના તાજામાં સુરત નથી. સુરત સ્વતંત્ર છે, સુરતનો નીકાલ સુરતમાં થાય તેમાં અમદાવાદવાળાને વાંધો લેવાની સત્તા નોતી, તેપણુ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે દેવાંતઃકારણથી તથા લિસ્ટકાની ઉશ્કરણથી વગર રતાએ ખોટી તકરાર ઉઠાવી. ગૃહસ્થો જે પક્ષ આંધી એકા, દેવાગિરિ અમદાવાદમાંજ સલગાવીને એસી રહ્યા નહી. સુરતમાં લિસ્ટકાને આધીનજ નામરો હતા. તેઓને ઉશ્કેરી ત્યાંહાં પણ ટટો ઉભો કમળો અને ત્યાંહાં પણુ જે પક્ષ થયા, મુલતો નાગરની ન્યાત હુકા તેમાં સુરત તથા અમદાવાદ બન્ને ઠેકાણે જે પક્ષ થયા, તેથી એક ન્યાતમાં જે વિભાગ પડયા. બન્ને પક્ષમાં પરસ્પરના મગા સંબંધી છાંત બોજન વ્યવહાર બંધ પડી ગયે. આ વાતમાં ખુબ મુર્ખપણુ અથવા દોષ ભાવ ને દોષ કહીયે તે સર્વ ગૃહસ્થ નાગરોનો છે, તેઓમાં એકવ નથી તેઓમાં એક ખીજા ઉપર પ્રીતી નથી, જેમ ખીજા હક્કની ન્યાતોમાં છેક કુદલક કરણો કલાડી ટટો કરી નહ પાડે છે તેરીજ દશા નાગરોની થઇ છે, ગૃહસ્થોએ જાણી જોઇને કુમપે કરીને સગા સંબંધીમાં ટટાનું મુલ રોપ્યું છે. તેથી કરીને સગા સંબંધીમાં ટટાનું મુલ રોપ્યું છે. તેથી સમજુ સોડા છે તેને ઘણા ખેદ થાય છે.

અમદાવાદના નાગરો ખીજે બધે પ્રસંગે મંપ નાખે છે, પારકા ગામનો કચ્છો પોતાના ગામમાં દાખલ કરના નથી માત્ર આ ચાત્રતા પ્રકરણમાંજ તેમણે જાણી જોઇને લિન્ન મન પાડી પોતાના મગાવદાતા ઉપરથી સ્નેહ ધટાડવાનો આરંભ પ્રીધો છે.

નાગરો ખીજે બધે પ્રસંગે પોતાની મર્યાદા ઉપરાંત આદ્યા નથી માત્ર ચાલતી તકરારમાંજ પોતાની સત્તાની બહાર ચાલે છે. નાગરોએ- ખીજા ગામ વાજાએ કંઈ અશાસ્ત્રી કચુ હોય તો પણુ અહિના નાગરોએ વાંધો લીધો નથી, માત્ર આ ચાલતી વાન મશાલ્લી છતાં તેના સામે થઇ પોતાનો વિવેક ભુલી ગયા છે.

ભાવનગરમાં પેશવા નામનો નાગર ઘણા વર્ષ સુધી મુસલમાની બેગો રહી તેની સાથે સર્વ વ્યવહાર રાખેલો, નેને ભાવનગરની

ન્યાતે પાવન કરી લીધો તે મુમયે અમદાવાદના ફેટલા બિશુક આલણો
લાવનગરમાં હતા. તેથી જમવામાં બેગા હતા. પણ નેને વાસ્તે અમં-
દાવાદ એક શબ્દ બોલ્યું નથી. જેથી લાવનગર ઉપર અમદાવાદની
સત્તા નથી તેથીજ સુરત ઉપર સત્તા નહીં એવું જતાં અમદાવાદે હવડાં
માત્ર ચાલતા પ્રકરણમાંજ સુરત ઉપર પોતાનો દોર તથા અમલ ચલા-
વ્યો છે, તે બાબત સુરતમાં જે શૃદ્ધસ્થો સામા થઇ ન્યાય પક્ષને
વળગી રહી એક વખત મહીપતરામનો સર્વાનુમતથી સ્વિકાર કીધો તે
વાત અયોગ્ય કારણથી પાછી ફરે નહિ એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરી પોતાનો
ટેક તથા સ્વતંત્રપણું સાચવી રહ્યા છે. તેઓને મોટું માન ઘટે છે
એવાંજ સ્વરૂપ કામ કરનારની કીર્તિ ચિરકાલ સુધી રહે છે.

અમદાવાદના નાગરોને અન્યાય તથા અધિવેક ફેટલો ખતાવીયે.
સુરતમાં ટોટો પડ્યા પછે પણ બીજા પ્રસંગમાં સુરતવાલી સ્વતંત્ર રહી
ને જે કરે તેમાં અમદાવાદવાળા હાથ નાખતા નથી. દાસે નર્મદા-
શંકરને પ્રાપ્તિ કરાવીને અમદાવાદને પુછ્યા વિના ન્યાતમાં લીધા
તેને વાસ્તે અમદાવાદ વાજાએ કાંઈ તકદાર લીધી નથી. જે નર્મદા-
શંકરને એ રીતે લેવાનો અધિકાર છે તે મહીપતરામને લેવાનો અધિ-
કાર શા વાસ્તે નથી ?

મહાપાતકના મુકાબલામાં છઝાંડ જવાનાં દોષ છેક દસકો
છે એટલુંજ નહિ પણ વિચાર કરી જેતાં સમુદયો દોષજ નથી.
એવું જતાં મહાપાતકીને ન્યાતમાં લે નેને વાસ્તે અમદાવાદ આંખ
આડા દાન કરે છે અને છઝાંડ જનારને ન્યાત બદાર મુકવા તૈયાર
થાય એ કેવું મુર્ખપણું, નિર્દયપણું તથા ધાતકીપણું છે?

મદા પાતકીને ન્યાતમાં લેવામાં અમદાવાદ એક અક્ષર પણ
બોલ્યું નથી તેનો તાલ્લે દાખલો છે કે નડિયાદના નાગર આલણ ગયા
ધનેશ્વર તથા મુક્તશંકર લાલચંકર કિશોરી રીતે બોલતા હતા કે અમે
મદાપાત કરીયે છીયે એવું જતાં નડીઆદની ન્યાતે એ જાને મદા
પુરોને પ્રાપ્તિ કરાવી શુદ્ધ તીર્થમાં સ્નાન કરાવી અમદાવાદની
ન્યાતનો અભિપ્રાય લીધા વિના મદા બાદપદ માસમાં (વિક્રમાશ્વત
સંવત ૧૯૨૫ના બાદપદ માસમાં) નડીયાદમાં ન્યાતમાં લીધા અને

તેણે ન્યાત જમાડી ત્યાંહાં સર્વ જમવા ગયા. ગહાર ગામમાં અમદાવાદ પોતાને શ્રેષ્ઠ ગણી, પોતાના તાજાના ગામે ઉપર પોતાની સત્તા છે એમ માને છે એવું છતાં નડીઆદના નાગર બ્રાહ્મણોએ આ વખતે અમદાવાદનું અપમાન કર્યું છે તે ખમી રહી તે કામમાં કાંઈપણ વાંધો લીધો નહીં.

વડનગરા નાગરોની પરંપરાની રૂઠી એવી છે કે જે ગામમાં જે પક્ષ યાય તે જન્મેને મમાન ગણીને જન્મેની સાથે ભોજન વ્યવહાર રાખવો. એક પક્ષ સાથે અને બીજા ખોટો એ નિર્ણય કરવાનું નોખમ પોતાને માથે ન રાખતા પારકા ગામનો ટટો પોતાના ગામમાં દાખલ ન થવાના હેતુથી જન્મે પક્ષ સમાન ગણવાનો ઉત્તમ ઠરાવ કર્યો છે, અને તે પ્રમાણે વહીવટ અઘાપિ સુધી ચલાવે છે. તેઓએ એમ પણ ધારણું કે એકવાર કશુંયો પેટો તો ને નીસરવો ધણો કરીન પડે છે.

ખરે હવડાંનાં નાગરો કરતા પ્રાચીન કાળના નાગરો દેટલીક વાતે તો ધણા દીર્ઘ વિચારના હતા. તેની સાથે હીમતગર તથા શુરવીર પણ હતા. દેશાટન કરવું એ તેઓનામાં સ્વાભાવિક ગુણ હતો. પોતાના સમુદાયમાં સલાહ સંપ રાખી સ્વતંત્રપણે સાચવી રાખવું એ વંત ઉપર તે ધણા દ્રઢ હતા.

જન્મે પક્ષને સમાન ગણવાના દાખલા નીચે લખવામાં આવ્યા છે.

કાશીમાં બ્રહ્મકત્યા બાળત તડ પડેલાં તે બાળત ગુજરાત વાલાએ એક મહેજર સંવત ૧૮૬૯ની સાલમાં પ્રસિધ્ધ કરી છે તેની નકલોનાં ચોપાનીયાં પ્રગટ થએલાં છે. એ મહેજરમાં અમદાવાદ નાત તથા દેશાવરના ગૃહસ્થો તથા લિસ્ટુક બ્રાહ્મણોએ સહીઓ કરી છે.

તેમાં સ્પષ્ટ લખી આપ્યું છે કે એ તડ બાળત ગુજરાત બાર ગામમાં સોગડ પર્વત બંધી નથી જન્મે સાથે ભોજન વ્યવહાર રાખીયે છીયે.

સુરતમાં જ્યાંકે બાળત તડ સંવત.....ની સાલમાં પડેલાં તે સુમારે.....વર્ષ સુધી રહ્યાં.

સોરઠમાં હીવાનજીના તડ જાળન સંવત.....ની સાલમાં
પડ્યાં તે.....વર્ષ સુધી રહ્યાં.

અમદાવાદમાં રાધેબા દરીનાં તડ જાળન સંવત
ની સાલમાં પડ્યાં હતાં.

આ સર્વ પ્રસંગે નાગરોએ પોતાની રૂઢીની મર્યાદા ઉલ્લંઘન
કરી નથી.

કૃપાશંકર નડીઆદ નાગર બ્રાહ્મણ ધણા વર્ષથી જનો રહેલો
તે બોમલ નડીઆદના બ્રાહ્મણોને પેટલાદ તથા વડોદરા જાળાએ
દુષિત કરાવ્યા. સોફો કહે છે કે કોઈ બાઈની નાતનો માણસ કૃપા-
શંકરનું ખોટું નામ ધારણ કરીને ન્યાતમાં પેટો દનો તે વાન જદાર
પડવાથી નડીઆદ ન્યાત જદાર રહેલાં અમદાવાદે નડીઆદનો પક્ષ
કરવાથી અમદાવાદના બ્રાહ્મણો સાથે પણ પેટલાદ વડોદરા કન્યાલી
તથા સીનોરના બ્રાહ્મણોએ ભોજન વ્યવહાર બંદ કરેલો પણ તે સમયે
ગૃહસ્થોએ પોતાની સત્યતા તથા સત્યતાને સંભાળી પોતાની માંદ
માંદ કશી દાખલ કીધી નેતો. અમદાવાદ તથા વડોદરા તથા
પેટલાદના ગૃહસ્થોને પરસ્પર વ્યવહાર જતરી દનો.

અમદાવાદના ગૃહસ્થો રાજકોટમાં નોકર દતા. તેમની સાથે
સોરઠના નાગરોએ ભોજન વ્યવહાર બંધ કર્યો નેતો. જુઓ તે વખ-
તના ગૃહસ્થ નાગરોની કેદી મમજ તથા નાદાઈ હતી.

છેલ્લો ટટો વડોદરામાં સંવત ૧૯૨૧ની સાલમાં ગૃહસ્થ તથા
મિત્રુક બ્રાહ્મણોને થયો તે શુમારે એક વર્ષ સુધી ગૃહસ્થ તથા મિત્રુક
બ્રાહ્મણોને થયો તે શુમારે એક વર્ષ સુધી ગૃહસ્થ તથા મિત્રુક જુદા
પડ્યા તોપણ અમદાવાદે પ્રાચીન રૂઢી સંભાળી પોતાનામાં ટટો ધાર્યો
નેતો તેમજ સોરઠે પણ દવડાંની પેટે કોઈ વેગાએ કોઈ પક્ષનો આમદ
પકડ્યો નથી.

મયુરાનો નાગર કૃપાશંકર જયપુરમાં પ્રાજ્ઞ માદજના જાગનો
ધાણદાર દનો નેના કુરેર મલ તથા માંસ બદાજનો તથા સેજની
નામની માલજ સાથે વ્યવસાય કરાવો આરોપ સાચીત થઈ એ
રાજ્યના સિરસના પ્રમાણે તો ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૬૨ના
૧૩૦

દાંડગુન જ્યારે અસહ્યતામાં ફેંસેલા થયો કે કૃપાશંકર ન્યાતમાં સામીલ થવાને તૈયાર નથી એ ફેંસેલા ઉરડુ ભાવામાં છે. તે નીચે દાખલ કર્યો છે.^૧

એ ફેંસેલા થયા પછે મથુરામાં કૃપાશંકરનો કેટલાક લોકોએ સ્વીકાર કર્યો તેથી ત્યાંનાં એ પણ થયા. કૃપાશંકર ઉપર એ ફેંસામાં લખેલા દોષ મુજબ તે તડ સાથે ભોજન વ્યવહાર રાખતા નથી તેથી સાત વર્ષથી ત્યાંના તડ છે. મથુરાના આશુહર પંડ્યા મંગલશંકર ગોવિંદશંકર અમદાવાદમાં રહે છે. તથા મથુરામાં તેમના ભાઈઓ રહે છે તેથી અમદાવાદ પાસાને તેનું અગ્નિ પાછું હોય એ સંભવતું નથી. મથુરાના જાને તડને ગુજરાત નાર ગામ પ્રાચીન રૂઢી પ્રમાણે સમાન ગણી કેાઈ સાથે ભોજન વ્યવહાર રાખવામાં બાધ મળતા નથી. તેમજ સોરઠે પણ તેજ રૂઢી સંભારી રાખીને તે પ્રમાણે વર્તણૂક કરેલી છે. જુનાગઢના નામાંકિત ગૃહસ્થ રાજશ્રી અનંતજી અમરચંદ કાશી યાત્રા કરતા ગએલા તે મથુરા આગ્યા ત્યારે ત્યાંનાં કૃપાશંકરના તડમાં ઉતરીને સાથે ભોજન વ્યવહાર કરીએલા તેમજ રાજશ્રી દુર્લભજી હુચ પાત્રાર્થે તે તડ ગએલા તે પણ એજ રીતે વર્તેલા છે. અનંતજી ભાઈએ કૃપાશંકરના તડ સાથે ભોજન વ્યવહાર રાખ્યો તે સમયે ઉપર કહેલા પંડ્યાજી મંગલશંકર એ તડમાં અનંતજી ભાઈ ભેગા જમવામાં હતા.

લશ્કર (ગરીબ)માં અનંતજી ભાઈ અમદાવાદના મોટા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ મુનશીજી જળવંતરખને ઘેર જ્યાંજન જમ્યા હતા. એ મુનશીજીનું ઘર કૃપાશંકરના તડમાં છે. એમ તેમના કુટુંબના માણસોનાં કહેવાથી તથા જાણવાથી મળ્યા છે. પાત્રાર્થી પાછા વળતાં અનંતજી ભાઈ અમદાવાદમાં સન ૧૯૨૩ના ફાગણમાં આગ્યા. ત્યારે રાજશ્રી બાપુસાહ દયાશંકરને ઘેર વિતર્ક હતા અને અનંતજી ભાઈએ અમદાવાદના ગૃહસ્થ તથા મિત્રોની નાત જમાડી હતી તે મદાગ્રસાદ લેવા ગૃહસ્થો તથા મિત્રોને ગયા હતા.

અનંતજી ભાઈ ઘણા વિચીત્રજન હતા. તેઓને ગોતાના દેશની રૂઢી જાને પણ સમાન ગણવાની માત્રુમ હતી. તેથી અન્યાયાર કે

૧. આ ફેંસાની નકલ જડી નથી તેથી નથી મુક્યો. ન.

મમતથી અથવા કોઇપણ દારણથી મામમાં તડ પડેલાં હોય તો તેના ધર્માધર્મનો તપાસ ન કરતાં જુદા પરંપરાની ચાલતા આવડા સંપ્રદાયને માં આપ્યું તેમજ તે પ્રસંગે અમદાવાદના ગૃહસ્થોએ પણ પોતાનું ડહાપણ સંભાળી રાખ્યું હતું.

ઉપર લખેલી દલીલોથી સાફ જણાય છે કે અમદાવાદે તેમજ ભાવનગરે પોતાની પ્રાચીન રૂઢી તથા જુધીના નામ ઉપર પગ મુકી જાણી જોઇને પોતાના માયમાં શીમાકનો વાગો નાખ્યો છે.

એ પ્રકરણમાં જુનાગઢે કેટલાક દીક્ષુ સુધી પોતાની જુની રીત તથા સ્વતંત્રતા સાચવી રાખી પણ પાછળથી ભાવનગરના દાવમાં દબાઇ ગયા અને આ પ્રસંગે તો તેમણે જેને જેની કીર્તિને કલંક લગાડ્યો છે. તોપણ જુનાગઢ શુરભૂમી છે. કેટલાક સુત પુરુષોના વિચાર ઉદય થયા છે તેથી જુનાગઢ પાછું પોતાની પુર્વ સ્થિતિમાં આવે એવા શુભ ચિન્હોંગ ઝળકાટ દેખાવા લાગ્યો છે.

ભાવનગરે દેવન મર્યાદા નીકળ્યા. સ્વાર્થ સાધનાં સુધી દુરત સાથે સામીલ રહ્યા. અને ગરજ સરી એટલે વાંકુ બોલી વેશ બદલી નાખ્યો. આ બનાવ પણ અમદાવાદના ગૃહસ્થોની ઉદ્વેગથી જીવે જીવે એમ માનવાને ઘણાં પ્રમાણો છે.

અરે અપવશનો પુનઃ તો અમદાવાદના ગૃહસ્થોજ માથે લઇ પોતાની અપકીર્તિ જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. અકસોસ અકસોસ, અકસોસ ? ? ?

કોઇ એમ કહેશે કે કેટલાંક તડ એવી જાતનાં હોય છે કે તેમાં પરગામના લોકો દાથ ન ધાલનાં જન્મેને ગ્રમાન મળે એજ ધટારથ છે. જેમકે મયુરામાં કૃપાચંકર જાતલ તડ છે ત્યાંદાં દાથ ધાલવો ન ન જોઇયે. કેમકે કૃપાચંકર પોને મલ માંસ બચ્ચા કીધાનું કચુક કરેના નથી અને તેના પક્ષના લોકો કહે છે કે એ વાન બોડી છે. વળી જય-પુરના દરવારની ફાગદારી અદાલતે કાજુ જાણે શી ખટપટથી દુકમ નામું ક્યુંં દશે મારે દયા તડવાજાનું અફ માનવું એ નકિક ધમ્મ રહે નહિ તેથી ઉભવ પક્ષને મમાન જજુવા એજ ચોગ્ય છે. પણ મદિપત રામે તો પોતાની મુમાફરી નાકચુક કરી નથી તેથી એમનાં નિમિ.

તથી ચએલાં સુરતનાં તડનો નિકાલ હરકોઈ ગામવાસી કરી શકે, એવી તકરાર ઉઠાવનારને એટલુંજ પુછવાનું કે શું આજ સુધી તમે એ પ્રમાણે ચાલ્યા છે ? શું જે ગામમાં કોઈના ઉપર દોષ મુકયો હોય તે માણસ તે વાત કશું કર્યા છતાં તેને ચારતે તડ પડ્યાં હોય તેમાં તમે કાંઈ ધાલ્યા છે ? ના. એવા પ્રસંગમાં પણ બીજા ગામ વાસીએ કંદી હાથ ધાલ્યો નથી. કચ્છમાં એક ગ્રહરથે ભાવનગરમાં એક ગ્રહરથે અભક્ષ્ય (મઘ માંસ) ભક્ષણ કરવાનું કશું કર્યું હતું અને નડીઆદ વાળાએ તો ત્રહેર કર્યું કે અમે શકિતપંચમાં વામન માર્ગના ઉપાસક છીએ તેથી અમને મઘ માંસ ભક્ષણને દોષ નથી. એ બન્નેને નડીઆદ વાળાએ બીજા કોઈ ગામને ન પુછતાં શ. ૧૫૦) પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્ત દંડ કરી ન્યાતમાં દાખલ કર્યાં. ભાવ નગરીએ પણ કોઈને પુછ્યા વિના પોતાના ગામનાને ન્યાતમાં લીધો કચ્છીઓએ પણ તેમજ કર્યું ત્યારે સુરત વાળાને તેમ કરવાને શા સારૂ આધકાર નહિ

ખીજું સુરતમાં જેઓ એમ કહે છે કે અમને નડીઆદી, ભાવનગરી અને કચ્છીના જેટલોજ અધિકાર ને હક છે તેઓનાં કાલે ખોટો છે એમ કહેવાને કીર્ણાં કરણો છે, એક પણ નથી. જો હોયતો પ્રતિપક્ષીઓએ તે બતાવવાં જોઈએ.

હવડાંના નવરા પડેલા નાંગરો પોને પગ બાંધીને બેસી લોહાની નીંદા કરે છે તેવા પુર્વે નોતા, પાદચાકી રાજ્ય હતું તેથી નાંગરોએ

૧૨ વામ માર્ગ ધણો ચિકકારવા કાયક છે, બ્રાહ્મણોને વાસ્તે એ માર્ગજ નથી એજ માર્ગમાં બ્રાહ્મણોએ મઘ માંસનું ભક્ષણ કરવું નહિ એમ લખ્યું છે. એ છતાં બુચાલ કુંગા નામ ધારક અન્યાસી તથા મેત્ર શાસ્ત્રી મહારાજને પોતાના દુરાચરણને પુબ્દી મળવા બીચારા અણુમળુ લોકોને સારી નોકરી તથા પૈસાની હાલથ બતાવી મન્ત્રિ-પદેશ બતાવી કળી લે છે. ધર્મ શાસ્ત્રોમાં મન્ત્રનો રંપબ્દ વિશેષ કયો છે. અને એ મહાપાતક જો જાણીને કરે તો તે ખરેખરો પતીત થાય છે, અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત નહાંજ હારે કરવું પડે છે.

દારથી ઇત્તમનો અવવાસ ફરી લોકોમાં કાબેલીયત કીર્તી મેળવેલ છે. માત્ર કાબેલ દત્તા એટલુંજ નહિ પણ નાગરોએ ત્યાં પુસ્તકો દાર-સીમાં કરેલાં છે એ નાગરો ધણા દુર દેશાવરમાં જતા હતા. સંવત ૧૨૩૪ ૧૩ ની સાલમાં યવન સોહનું લશ્કર આગ્યું પેરા નથી. તે સમયે વડનગરમાં નાગરો એકલા મહી હાંત્ર ધર્મ ગ્રહણ કરી યવનો સાથે લડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, એ કીર્તી આજસુધી અમર રહી છે. એ સુરતીર નાગરોએ પાદશાહી પાપ તખ્તની જગાએ જઈ પોતાના પગદમથી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી છે, તેઓ હવડાંના જેરાજ નાના તથા ખાવલા નોતા. એ નાગરો કેવા હીમતવાર દત્તા, તે સમયે આગળા જેવો સુગમ માર્ગ નહીં છતાં જ્યાં રાજ્યધાની હોય ત્યાં જઈ પોતાની કાબેલીયત જતારથી એ મોટું જગત્વનું કામ છે એમ સમજતા દત્તા અંત તેજ દારણી નાગરો રીશી રાજ્ય કારભારમાં દાખલ થયા, એ આગળા જેરા હીયકાશ અને એ હીમત દોત નો આદશી જિંમી રિયનિ ઉપર કદા આવત નહીં.

મોટે દે આજ નાગરો તમે તમારા પૂર્વજોના જેવી હીમત પકડો. તમારામાં જે રાજ્ય કાર્યભાર ઉપર છે તેઓએ તો ખમ્મસ વખતે વિચાર કરવો પડે છે. તેઓએ તો જે સમયમાં જ્યાં રાજ પીડિત હોય ત્યાં જઈ ત્યાંની રીત ભાતથી માફીની મેળવવી તથા ત્યજતા લોકોથી ઓગળીતા યવુ નેહવે. આ રીતી ગળને લિલુકતો ધધે કરાવવાનો હોય ત્યારે તો એ લોકો વિચાર મુખી દેવો પણ આપણે તેમ કરવું કેમ પડેવડશે, શું આપણા લોક, જાર ગામમાં બીજા માગરા જશે, ના, ના, આપણું સંતનિ સારો વિચારવામ કરી દેશાટન કરશે નોત મુખી થશે. આ સમયમાં મુમાફી કરવાને આગ-જોટ તથા રેલવે ધણું સુખકારક સાધનો છતાં અંગ્રેજી રાજ્યનું પાપ તખ્ત ત્યાંદાં આપણી મદારાગી રાજ્યમન ઉપર જેસી રાજ્ય તરતા ચતાવે છે, જાંદાં મોટી કલા કોશલ્યનાં મુંદર જેવાનાં તથા શીખયા જેરાં સ્થાનકો છે ત્યાંદાં જવાનો પ્રતિબંધ કરવાનો જોટો દરામદ કદાહી નાખવો નેહવે.

૧૩ વક્ત્ર જોટ સિર વિચારના ગરવામઃ ન મરનો ઉત્પત્તીની વાત લખી છે તેમાં સંવત ૧૨૧૪માં નાગરોમાં ગદરથ તથા બિલક નો જોડ થવો એમ લખ્યું છે.

શકાદયનું મહાત્મ્ય.

મહાત્મ્ય શબ્દનો અર્થ મહત્તા, મોટાઈ થાય છે અને જ્યારે સ્ત્રોત્રને માટે વાપરવામાં આવે ત્યારે એનો અર્થ એ સ્ત્રોત્રની મહત્તા હી છે એ દર્શાવનારો થાય છે કેવી રીતે એ સ્ત્રોત્રના પડ-નથી અનેક જાતના લાભ થાય છે. અને જીવનમાં કેટકેટલાં ફળ એના વાંચનાર કે એકનારને કે સાંભળનારને મળે છે તેનું કથન એ મહાત્મ્ય એમ આપણે સાધારણ રીતે જાણીએ છીએ. સ્ત્રોત્ર વાંચ્યા કે સાંભળ્યા પહેલાં એની મહત્તા એનાં ફળ જાણવામાં કશુંયે ખોટું નથી બસકે કેટલેક અંશે આવશ્યક છે. પરંતુ આજકાલ આપણે મહાત્મ્યનેજ સમજ્યા વગર એને વધારે પડતું મહાત્મ્ય આપીએ છીએ. ગીતાગ્રંથોં પાઠ કરવો એ ઉત્તમ છે, એનાં ફળ તો સ્વયંસિદ્ધ છે પણ એનાં પડનનાં મહાત્મ્યનુંજ માત્ર પડન કમ્બુ એ તો કાંઈ રીતે છંદ ન ગણી શકાય. તે ઉપરાંત ફળોના ભોક્તા તરીકે આપણે તેને શ્રદ્ધા કરવાનાં અને તેને યોગ્ય થવાનો પ્રયત્ન તો કરતાજ નથી. પરંતુ એ કંઈક અનધિકારે ચર્ચા થઈ કારણ કે આપણો અધિકાર માત્ર કર્મનો છે.

વારું ત્યારે કર્મ કયાં પહેલાં એનો સંપૂર્ણપણે વિચાર કરવો જોઈએ એ તો નક્કી. એટલું નહિ પણ એ કર્મની પછી-ભલે એ દેવ પ્રાર્થના, હોય કે દેવનિર્મિત સાંસારિક-કર્તવ્ય હોય-મહત્તા જાણી લેવીજ જોઈએ એ પણ સિદ્ધ થાય છે અને એનું નામજ મહાત્મ્ય.

ત્યારે સ્ત્રોત્રનું મહાત્મ્ય શું? વગર સમજાયે પણ શ્રદ્ધા પુર્વક વાંચવાથી, પવિત્ર શાંતિનો અનુભવ, કંઈ ઉચ્ચ કર્મ કર્યાનો આત્મ-

મંત્રોષ, દિવ્યતાના સંચારનો પણ અનુભવ આ બધું અને વિશેષ, એ સ્તોત્રોનાં ખરાં મહાત્મ્ય કહીજ શકાય. વૈકુંઠલોકમાં વાસ વિગેરે જન્માં-તરના લોભોની તો વાતજ શી, પરંતુ આ જ્ઞાનપ્રધાન બલકે શંકા-પ્રધાન સમયમાં એથીયે વિશેષ કંઈ મહત્તા જાણવાની અને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. માત્ર કંઈક હ્રિય દિવ્ય, પવિત્ર કાર્ય કરવાનો મંત્રોષ પુરતો થતો નથી. એ હ્રિયતા શી. દિવ્યતા ક્યાં પવિત્રતા કેમ એ પણ જાણવાની અભિલાષા પ્રકટે છે અને એ શુભ ચિન્હજ ગણી શકાય; કારણ કે એથી શ્રદ્ધાને જ્ઞાનના આધારનું બળ મળે છે અને પરિણામે એ જ્ઞાનજનિત શ્રદ્ધાનાં અફલુત બળવાળા સ્ત્રી પુરુષો કાષ્ઠપણ શંકા કે દોષનિર્દર્શનનો સ્પષ્ટ પ્રત્યુત્તર આપી શકે છે એટલુંજ નહિ પણ વ્યર્થ માર્ગ બતાવી શકે છે. આપણા સનાતન ધર્મનાં વર્તમાન સ્વરૂપને આ આજન ખામ કરીને લાગુ પડે છે. અને જો આપણી અખંડ અનંત શ્રદ્ધા પાછળ બેસી ગયેલા પાપાને ફરી ઊઠા કરવામાં આવે તો એ જગતના સર્વ ધર્મોને પોતામાં સમાવી દેતો મહાન ધર્મ ફરી પોતાનાં વિરાટ સ્વરૂપે જગતમાં ઊંઘે રહ્યાન અધિકાર કરે એમ મારી નક્ક માન્યતા છે. એટલુંજ નહિ પણ એ પાપાનાં જગ વગર એ અડગ શ્રદ્ધા પણ બેસી જવાનો અને તેમ થતાં ધર્મ રસાનજ જવાનો ભય પણ સાથેજ છે અને આજથી આડેક વર્ષ પહેલાં નાગરોની એક સભામાં મેં કરેલી વિનંતિ નાગરિક જ્ઞાતા પુનઃ કડં છુ કે કૃપા કરી આપણા રિવાજો આપણી દિવાળી, આપણાં સ્તોત્રોનું સર્વનું સાચું જ્ઞાન આપણાં બાળકોને પહેલાં અપાવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

ઉપલી અભિલાષા અનુસાર આજે હું “નાગરિક”માં એક સુપરિચિત, નામર બાગદોના કંઠમાં મંત્રાપ્રવાદસમ કલોત્તિન, દિવ્ય વ્યર્થ રીતે મહાન સ્તોત્રનું મહાત્મ્ય દર્શાવવા પ્રયત્ન કરું છું “નાગરિક” એ દિશામાં “ફાલિયેક” તો અનુવાદ હાપી પ્રથમ પગલું ભર્યું છે અને આવાં બીજાં વિવેચનાત્મક બાબાંતરો માત્ર એક દોષ-યંત્ર દર્શિત દિશામાં પ્રગતિ સ્વરૂપે છે. સપ્તલી વિગેરેનાં બાબાંતરો તો હવે મુપ્રસિધ્ધ થઈ ગયાં છે, અને એ બધું જોતાં ગદારી મનિ

અનુસારનું આ મહાત્મ્ય દર્શન માત્ર સત્યનાં જ્ઞાનની આકાંક્ષાને તીવ્ર-
તરે બનાવશે એમ આશા રાખું છું. એનાં સ્ખલનોનું નિદર્શન હું
હર્ષપૂર્વક વધારા લખાશ.

મહારા નમ્ર મત પ્રમાણે આ શકાદયે, શક (ઈર્દ્ર) આદિ (ત્રિજેત્રે)
એ કરેલી દેવીની સ્તુતિ આપણા પેઢી શત્રુઓને હણવાની અને ભુલિતો
ઉદ્ધર કરનાર પવિત્ર તેજમાં ધ્યાનની, ઉપનિષદોની અસત્યમાંથી સત્યમાં
મંત્ર્યમાંથી અમૃતમાં અધિકારમાંથી જ્યોતિમાં લક્ષ્યવાની અને પુરા-
ણોની પુણ્યદંતાદિની ઇશ્વરના મહિમાની અને બીજી કાષ્ઠપણ ઉત્તમો-
ત્તમ સ્તુતિઓમાં પ્રથમ પદિતયે ચિરાન્ત એટલી મહત્ત છે. એ સ્તોત્ર
માટે આપણે આપણને ધન્ય ગણી શકીએ છીએ અને જે ધર્મમાં
આવાં સુંદર ઉચ્ચ સ્તોત્રો છે તે માટે વધારા ગર્વ લઈ શકીએ
છીએ, કૃતિપરંપરાથી આવાં અમુલ્ય આધ્યાત્મિક રત્નો પ્રાપ્ત કરવા
માટે આપણે આપણને ભાગ્યશાળી પણ ગણી શકીએ. અને જે સંસ્કૃ-
તિયે આપણને આ બધું આપ્યું છે. તેને સગર્વ આપણા આત્માના
અભિવંદન હોય.

આ સ્તોત્રની પ્રથમ મહત્તા અહિંજ છે કે એ સ્તુતિપ્ર શંસા
((Praise) છે, પ્રાર્થના વાચના નથી. વાચના કરવી તેના કરતાં, આપ-
ણને એ મળેલું છે કે નહિ તેનું આંતરદેશમાં સંશોધન કરવું અને
તે મળેલું છે એમ જાણી આનંદિત થઈ તે માટે દેવ કે દેવીની સ્તુતિ
કરવી એ ક્યારે ઉચું છે એ સહજ સમજી શકાય છે. આપણું આ
સ્તોત્ર પાપોની મારી માટે કાકતુદી મદદ માટે અરજ કે કાંઈ ચીજ
મેળવવા માટે રોડણાં નથી. એ તો વિજય પછીનું ઉપકાર સ્મરણ
છે. વિજય કર્યાને લીધે સખળ થએલી આત્મશ્રદ્ધાનું, તેનાં મુળ સ્વ-
રૂપ પરમાત્મશિક્ત અભિમુખ, વચ્ચે છે. ક્યાં એ વાચનાની નગદ્ય
અકિંચન, નીચી પરિસ્થિતિ અને ક્યાં એ વિજયી, અભિષેક આત્માનાં
પરમાત્મ શક્તિનાં યશોગાનનું ઉચ્ચ સ્થાન ! સ્તોત્ર ગાતી વેળાએજ
ગાનારનો કંઠ સકારણ શ્રદ્ધાથી ગુંજી જાય છે. છાતી ગર્વથી ધ્રુલે છે,
આંખો વિજયથી ચમકે છે અને શિર નમ્રતાથી નીચું વળે છે. એનો

અવાજ ગળગળો નથી, શુદ્ધ સ્પષ્ટ, સ્વચ્છ છે એની આંખો
આર્જવતા નથી. તેજ છે. એનાં શરીરપર ભવનાં દીર્ઘાંગ નથી જ
હર્ષનાં શેમાંય છે (પ્રહર્ષપુલકાદમમચારુદેવાઃ) અને એથી કે
વિશેષ સુંદર બને છે. આપણેજ આપણા જીવનમાં વાવતા એ
રોટલાં વધારે ધંધળીશું કે આવાં વિજયગાન ? અને આ પ્રશ્ન
ઉત્તરમાંજ આ ઉત્કૃષ્ટ સ્તોત્રનું આપણા જીવનમાં સ્થાન સુનિશ્ચિત
થાય છે. આ સ્તોત્ર ગાતી વેળાયે પ્રત્યેક સમયે એની આ મહત્તાનું,
એનાં આ મહાત્મ્યનું આપણને લાન થતું હોય તો ?

વિજયના ગર્વની સાથે નમ્રતાનું સુંદર મિશ્રણ એ આ સ્તો-
ત્રની ખીણ ખુબી છે. માલસની નમ્રગાંધ ગર્વથી છડી જતું એ તેનો
સચોટ જવાબ છે. “ મેં હર્ષ ” એ ભાવના એ ગર્વના મુગમાં રહેલી
છે, એ અહંકારનું ચોગ્ય મર્દન અને અને એનું ધમાધમાન સ ની
સાથે નિવેશન એ બોધ પણ અતિશય મહત્વનો ગણી શકાય. જીવનમાં
અનેક સમયે જ્યારે મનુષ્ય સમતોલપાત્રું ગુમાવી બેસે અને હર્ષ કાર-
ણ્યું ધુળ મેળવી જગતને અને પોતાને જ્યાંના ત્યાં મૂકી કે ત્યારે
સંસ્કૃતિના રૂધિર સાથે મળેલા આવા બોધો તેને કેવા અમુદ્ધ વધ
પડે એ સમજી શકાય તેવું છે. અહંકારથી ઉંચું ચપેલું માથું સ
સા ની પાસે પ્રભુતિનમ્ર બને છે ત્યારે એ માધાવાણે માનની મહત્તા
તમા ગણાય છે, દેવ બની રહે છે પ્રથમજ લોકમાં એ પ્રભુતિનમ્ર
તાનો નિર્દેશ કરનાર અને શબ્દ માત્રથી માનવ જીવનની પતન અને
અબ્યુદયની વચ્ચેની ઝીણી, ગદ્ગદ ઝીણી રેખાઓને સ્પષ્ટ કરી તેના
ઉદ્ગ્રાહનનો સરળ, સુંદર સુકિત દેખાડનાર, મનુષ્યને મહાત્મા બનાવ-
નાર સ્તોત્રનું મહાત્મ્ય મહાત્મજ છે. અને એવાં મહાત્મ મહાત્મજને
સર્વદા આંતર અને બાહ્ય ચક્ષુ સમીપ રાખવું અનિવાર્ય છે.

સ્તોત્રની ત્રીજી અને ખરેખરી મહત્તા જે દેહીને સ્વચ્છમાં
આત્માં છે તે દેહીનાં યથાર્થ સ્વરૂપ અને શક્તિના અરુણ નિર્દેશક છે.
માનવ જીવનમાં રહેલી દિવ્યતાના સાર સ્વરૂપે ગણેા, માનવ જીવનના
વિગ્રહોમાં આત્મિક શક્તિ સ્વરૂપે ગણેા, માનવ જીવનની અંતિમ
પરિસ્થિતિના આદર્શ સ્વરૂપે ગણેા, — જે રૂપે ગણેા આપણા રૂઢ કલિર

મહાદેવ, પ્રભાવતિ, જ્ઞાતા, મર્ત્યવાપી વિષય, વમ, અગ્નિ, મરુત, દેવ-સર્વ દેવ દેવીઓમાં એનું સ્થાન નિગળું તરી રહે છે. એના સ્વરૂપની કલ્પના સુંદર, અદ્ભુત, અપૂર્વ છે. આખા જગતમાં એ વ્યાપી રહેલાં છે. એકે એક દેવતા સમુદ્ધ શક્તિની એ મુર્તિ છે, એ માતાને અખિન્ન દેવ અને મદર્પિયો પુત્ર છે, એના હિમ અને સૌમ્ય અનેક સ્વરૂપો છે, અને એના પ્રભાવને જ્ઞાતા હર કે ભગવાન અનંત કહી શકતા નથી, એકેકે સ્લોકમાં વર્ણવાયેલાં એનાં લુદાં લુદાં સ્વરૂપોનાં તેજ અને જાયા આપણાં હૃદયમાં અને જ્ઞાતામાં એ દેવીનું સિંહાસન અચળ-સ્થાયી છે. એટલુંજ નહિ પણ એ સિંહાસનની કક્ષાની ઉચ્ચતા અને અને વ્યાપકતાનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. જે દેવિને આપણે અષ્ટભુજ, વાદેશ્વરી, કાલી, ચંડિકા, ગૌરી વિગેરે રૂપે પુજીએ છીએ એજ દેવી આત્મશક્તિ સ્વરૂપે આપણાં આંતર્યામિરમાં પ્રતિકૃત છે એ કલ્પના માત્રની આપણને આપણા આ માનવ અવતારની કિંદુ દેહની, જ્ઞાત્ય સંસ્કૃતિની ઉચ્ચતાનો મંપુર્ણ સાક્ષાત્કાર થાય છે અને જ્ઞાતા જ્ઞાતામાં પણ એજ પ્રમાણે રહેલી દેવીને સર્વતો અભિવંદન કરવો આત્મા ઢળી પડે છે. નાગર તરીકે આપણી આ વાસ્તવિક ઉચ્ચતાનો અનુભવ કરવો એ આપણો ધર્મ છે અને આટલી સુલભતાથી એ અનુભવ કરાવનાર સંતોષનું મહાત્મ્ય નો એ દેવી જોટ લુંજ વંદનીય છે.

સ્તોત્રના જાણેની ઉચ્ચતા એ સ્તોત્રનું ચોતાનુંજ ખરેખર મહત્વ છે. સ્લોકે સ્લોકે જ્યારે એ મહત્વ વિસ્તરતું જાય ત્યારે એ મહત્વનો વિસ્તાર ચોતેજ એનું એક મહાત્મ્ય જતી રહે છે આપણે કેટલાયેક સ્લોકોના જાવાનુસારે અવજંજીને એ મહત્વનું નિરીક્ષણ કરીએ.

એ એક રમણીય કલ્પના છે કે એ આત્મશક્તિજ એને સદુપયોગ કરનારને ત્યાં સાક્ષાત લક્ષ્મી છે અને એનો દુરુપયોગ કરનારા પાપાત્માને ત્યાં અક્ષ્મી છે. કેટરને કે રાવણને કદાચ આનાં ઉદાહરણ રૂપે મુકી શકાય, સાડે કામ કરવા આહવારના હૃદયમાં એ જુદી રૂપે છે, સાચાં માણસોની એ શ્રદ્ધા છે, કુલીનનો એ વંશજ છે. ઘણા કુલીન

માણસો માત્ર સજ્જાનને લીધેજ આત્મશક્તિ વગરના થતા અટકે છે. એનું રૂપ અચિંત્ય, અકલ્પ્ય છે, એનું પ્રગટ બળ અસુરનો ક્ષય કરવાને પુરતું છે, આખાજે જગતનું મુજ કારણ એ આત્મશક્તિ છે, અને અનંત એ ત્રિગુણના દોષોને લીધે દારે અને દરને પણ જણાવા નથી. આખા જગતને આશ્રયને રહેલ આગ્રા, પરમ, પ્રકૃતિ. પણ એજ છે. ઈદ્રિયને નિયમમાં રાખીને મોક્ષાર્થિઓ, મુનિઓ અને વિદ્યા-ર્થીઓ જેનો અભ્યાસ કરે છે. એવી પરમવિદ્યા પણ એજ આત્મશક્તિ છે. સજ્જાનને મુંદર સગેરે સામ ક્રમ્યાઓનો (અને શકાદયનો પણ) પાક કરનારાઓનું નિધાન રાજાનો આત્મસ્વરૂપિણી એ આત્મશક્તિજ છે. સમસ્ત સાત્ત્વને જાણનારી મેઘા પણ એજ છે. અને મુરકેલીયે.માંથી પાર કરનારી દુર્ગા પણ એ આત્મશક્તિજ છે. આત્મશક્તિનું વદન રહેજ શિમતવાળું (મહાત્મા ગાંધીનાં વદન પરનું શિમત સરખાવો) અને નિર્માળ છે. પણ એજ જ્યારે જિમરૂપ ધારણ કરે અને બ્રહ્મી તાણે કે તરતજ રાગનો નાશ. જેના પર એ આત્મશક્તિ પ્રસન્ન થઈ તેનાં સન્માનમાં, ધનમાં, કીર્તિમાં કે જાધુવર્ગની સંઘી સલામતીમાં શી ખામી રહે? અને એવનારો તો ત્રણે લોકમાં આનંદ કરે છે, મુરકેલીને વખને એ આત્મશક્તિનું અવસંખ્ય ભયને ટાળે છે. અને સ્વરચનાના વખનમાં તો અત્યંત શુભને આપેજ છે. જધાના ઉપકાર કરવાને માટે કામજ ચિત્તવાળી એ દેવી આત્મશક્તિ સિવાય દારિદ્ર્યનાં દુઃખને હરણ કરનાર કોણ છે? દુર્વ-તો-દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તિયોને દાણી દેનાર તો એનું શીલ અને એજ રૂપ છે. એ જગદાત્રી દેવી પ્રસન્ન થાય ત્યારે આપણોને રાજવા એના સંસ્મરણો મિવાય મામવાનું શું રહે? કેટલું ઉચ્ચ! કેટલું ભવ્ય! કેટલું દિવ્ય !

જ્ઞાન પુર્વક કાર્યોનાં આ સ્તોત્રનાં વાંચન, પઠન, મનન. કે અવજુથી અને છવનમાં તેના સાક્ષાત્કારથી છવન મદ્ધજ, વિગ્ધી, દિવ્ય બની રહેજ એ પણ આ સ્તોત્રનું મહાત્મ્ય.

અને આપણે સહેજ ઉઠા વિચાર કરીને જોઈએ તો આપણને જણાશે કે આપણાં આંતરિક જીવનમાં આપણે મહિયો શુંબો અને નિશુંબો સાથે લડવાનું રહે છે. સામાજિક રાજધાય, ધાર્મિક અને જીવનના અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ એવીજ લડાઈઓ ઉભી રહે છે, ક્ષાત્રિ જીવનનો પણ કંઈ કંઈ લડાઈઓ હશે. દરિદ્ર્ય, આલસ્ય, માનસિક, શારીરિક કે અધ્યાત્મિક નિર્જળતા, બધા અનિ વીર્ય, દુરાત્મા. આપણી દિવ્યતાના શત્રુઓને જીતવાના છે અને એ માટે એ દેવીનું અવલંબન લઈ આપણે વિજય કરી. ક્યારે, કહો ક્યારે, સાથે મળી, આપણી આત્મશક્તિને આપણી નિરશોપનાગરગણ સંમુદ શક્તિની મુર્તિ આત્મશક્તિને અલિનંદશુ ?

તહમારાં બચ્યાંઓની તજરે !

દમ્પત્યોરિદ્ધિ લભ્યતે સુકૃતતઃ સંસારસારોર્ધ્ધકઃ।

એક અક્ષમ્ય ગુન્ડો

પ્રાચીન મત દિન્દુસમાજને શીખરે છે કે જન્મ પામનાર દરેક વ્યક્તિ પોતાનું જીવિ અમુક અંશે સાથે સાથે છે, આજના દિલ્લુદો આર્પમતનો અર્થ એમ કરી મેકા છે કે પુરુષાર્થને માનવ જીવનમાં અવશ્યજ નથી. વિદ્વાનો કહે છે કે વામના અને કામ સંસ્કાર રૂપે દરેક વ્યક્તિ પુનર્જીવનમાંથી કારી તદ્દનરૂપ દેદ પામે છે. આજનો વિજ્ઞાનવાદ આ વાત કમુક્ત રાખે છે. પણ એનું વિધાન બીજી રીતે કરે છે.

જેને મંદુનપ્રિય સાક્ષર 'સુપ્રજનનશાસ્ત્ર' કહે છે એ વિજ્ઞાન [Empiricism] આજે માનવતાનાં શુદ્ધ રસ્ય ઉદ્દેશવામાં મુદ્ધી અમ્મ ગણે છે. સંતનિને જન્મનાં રૂદ્ધાંજ માતાનાં અને પિતાનાં વાસનાં અને કામ વારસા રૂપે મળ્યાં હોય છે એટલુંજ નહિ પણ માતાના પુર્વજો અને પિતાના પુર્વજોની અનેક પેઢીઓનાં વામના અને કામ સંતતિના શરીર અને મન ઉપર દ્રઢ સંસ્કાર રૂપે પ્રતિબિંબિત હોય છે એમ આ શાસ્ત્રનો મત છે. એકંદરે આર્પમત અને અર્વાચીનતમ મત એકજ વાત જુદે જુદે રૂપે સિધ્ધ કરે છે.

આત્મા મનુકુલનાં જીવિત્તંડાર છે એટલુંજ નહિ પણ આત્મા નો રૂદ્ધો પુર્વજોનાં જુનપુર્વ જીવનની નવી આરતિ છે. એના જીવિ ઉત્કર્ષનાં મુગ જુતકાગના ઉંડાજમાંથી રમપોષય મેળવે છે. આ રમ્મ દિનકારક હોય કે મેરી હોય એનો પુર્વજોના ઇતિહાસ ઉપર આધાર રાખે છે.

ભાવિ સમાજનો ઉત્કર્ષ માધનારાઓએ આ હપ્તાકત ઉપર અહોનિશ શ્વાન આપવું ઘટે છે. ખાસ તો બચ્ચાને હસ્તિમાં લાવવા માટે જુઓ ઉદાવનાર દરેક માઓએ આ હપ્તાકત ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. નાજાયક રાગી વિકારી કે કુદ્ર વ્યક્તિ સાથે મંસાર માંડી ભાવિ સંતતિને પાંચસામાં નાજાયકી, રાગશીલતા, વિકારિતા કે કુદ્રતા અર્પનાર મા કે આપ પોતાનાં બચ્ચાનાં ભયંકર મુન્હેગાર બને છે.

નૈસર્ગિક હકકે.

દરેક બચ્ચાને મરાકન દેહ, વિદ્યતા મન, વિવેકશીલ જીવિ અને સૌમ્ય ચારિત્ર મેળવવાનો સંપુર્ણ હકક છે. દરેક અજુજન્મ્યું બચ્ચું પોતા માટે, ઉત્તમમાં ઉત્તમ માતા પિતા, કુદરતી હકકની રૂપે માગે છે, અને સમાજ આ હકક દરેક બાલકને મળે એ જાંવા ઇન્સાફતી રૂપે બંધાયેલ છે. બચ્ચાઓને આ નૈસર્ગિક હકકને કુજાડનાર સ્ત્રી પુરૂષો પાસેથી તેમ કરવાનાં સાધન અને સમવડ ખુંધવી લેવામાં સમાજની સહાયતા છે.

દરેક ભાવિ પિતાની પવિત્ર ફરજ છે કે પોતાની સંતતિની જનની બનનારની પમંદગી કરવા રહેલાં એના આ મૌલિક હકકને પુરો ખ્યાલ રાખે; આવોજ મંબીર વિચાર કરવાની દરેક ભાવિ માતાની પણ પવિત્ર ફરજ છે. સંસારનો સાથી પસંદ કરવામાં સંતતિની આખી જોલાદ પમંદ કરવાની હોય છે. તેની તાસીર પસંદ કરવાની હોય છે, તેનાં ભવિષ્ય ઘડનાર વિધાતા બની એની જન્મકુંડલિમાં કયા ઉચ્ચ નીચ ગ્રહોને સ્થાન આપવું એ કુર્ષદ કાર્ય કરવાનું હોય છે. એક ણીન જવાંબદાર સંસ્થા.

પણ આજે સર્વત્ર લગ્ન એ જિનજવાંબદાર સંસ્થા થઈ પડેલ છે. ફરીની ગુલામી, સર્વવ્યાપી અજ્ઞાન, આજ્ઞાકમ્પરનો મોહ, લે ભાગુઓનો દંભ અને ધર્મશ્વરુઓનાં પાપ્પણ, આ સંસ્થાને સર્વથા હાનિ કરી રહ્યાં છે, અંધા પણ કુદરતી નિયમોથી સંતાનોત્પત્તિના કાર્યમાં પડતાં પશુનો જેટલી પણ સફલતા કે સહેલુકતા આજનાં માનવજગતમાં નથી રહી. પરાણે પકાવેલાં ફલ જેવાં દેવેનિઓ અંધારે

અરથાને કે અયોગ્ય દશામાં વિવશ જની સંસાર ચક્ષાવવાનાં મહત્કા-
ર્થને બાળખેલ જનાળી રહ્યાં છે. જ્યારે પશુ સૃષ્ટિમાં કે વાગરપત્ય-
જગતમાં યોગ્ય પકવતા પામીને નિવત રીતે નિવત સમયે ફલોત્પત્તિનાં
બીજ શુદ્ધ અને ઉત્કૃષ્ટ ભુમિમાં રોપાય છે ત્યારે મનુક્ષ્મના બીજ તો
વટોળિયાથી અસ્તવ્યસ્ત ઉડેલી રજસુ પેટે શુદ્ધેશુદ્ધ ભુમિમાં વિના
વ્યવસ્થાએ વેરાય છે. પરિણામે દિવસે દિવસે માનવતા ને પ્રાગતિક
અધોગતિને પથે જવા માંડી છે. એકતાર જે મહા પ્રજા દેવો પાસેથી
સ્વર્ગ સુધ્ધાં બુદ્ધિના લાભ ઈર્ષ્યને ફરી દયાદાનમાં આપવા જેટલી સપક્ષ
હતી તેના વંશજો કિલબ્ધ, મન્દ અને નિરસ પામરતામાં પોપાઇ ઠેર
ઠેર શંભુ મેળો જમાવી રહ્યાં છે. આ અગવસ્થાને અટકાવવાની જવાબ
દારી આજના સમાજ રક્ષકોની છે. તેટલીજ વ્યક્તિત્તી પણ છે, પણ
ખરી જવાબદારી તો સ્ત્રીજન ઉપર છે.

માતાનું અનુપમ પિતૃપદ.

સંતતિની પરમશક્તિ તો મા છે. પિતા તો માતી અપેક્ષાએ
અકરમાત માત્ર છે, સો પિતા અને એક માતાના પરિભાષણને તુલાદણ্ডે
જોખનાર પ્રાચીન આર્યોએ માતાને ગુરુતર દરાવી છે. માતાનું પિતૃપદ
અનુપમ છે. વિશ્વતી ટડકાપ્પ હલ્દગર હસોહલ ગોનીમાં તો જન્મ્યું
માતા મિવાવ અન્ય જનેતાને ઓગખતું ખણ નથી. મનુષ્ય ગોનિમાંજ
પિતાને જરા અગત્યનું રથાન અપાયું છે: પણ તે એવુંજ ! માતા
અને એની સંતતિ માટે જગતમાં ધુમવાનું અને સંમાર મન્દિરના
બદિર્ખણમાં એના રક્ષણ માટે ખડે પગે કિબું રહેવાનું કામ પિતાનું
છે, જ્યારે નિજમન્દિરમાં જિરાજતી સંતાન દેવતાની પરમ સ્થાત્રી,
પરમ શક્તિ તો માજ છે, મનુષ્યેતર ગોનિઓમાં નિયોક્તાતર કાળથીજ
માદા નરને પડતો ખુદ છે, અને કણ પુર્વેજ સંવનન પરિશીલન માટે
જે રમ લાલસા તેણે જતાવી હતી તેને રથાને દવે જરા પણ પાસે
આવવાની દિગ્મત કરનાર નરો જ નથી. એની રીતે તૈયાર અને છે:-અને
મનુક્ષ્મમાં પણ સંતાનજન્મની મદતએ પિતા ને
કંઈ બહુ મદાનુલાવતા પોપક તો નથી રોતી.

કાર્યમાં પુરૂષનું સ્થાન ગૌણ છે. સંસારમંદિરમાની પોતાની અલ્પતા અને ગૌણતાને દાંડી દેવા, પુરૂષ જગતને આંગણે સાહસ શૌર્ય અને કીર્તિનો વૈભવ કમાવઃ કમર કસે છે પણ ચુરને ઘેર કે કાતરને ઘેર વિદ્વાનને ઘેર કે પામરને ઘેર-સંસારમંદિરનો પરમ શક્તિ તો મા જ છે.

માતૃપદની અવજ્ઞા.

પિતા ગમે તેવો હોય પણ જો માતામાં મહત્તા હોય તો સંતતિનો લાવિ ઉત્કર્ષ સિધ્ધજ છે, સમાજનો ઉત્કર્ષ સાધવાનો ઉપાય માતાને ઉત્કર્ષ સાધવો જ છે, માતાની ઉણપ એ માનવતાની અવજ્ઞા લાવનાર છે. સર્વ દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં સસત્ત્વ માતાનું સ્થાન અનુપમ મનાતું આવ્યું છે. જ્યારે રોમન સમાજ સંસ્કૃતિને શિખરે હતો તે કાળે જો શૃદ્ધમંદિરમાં ગર્ભવતી સ્ત્રી રહેતી હોય તેને મહુ પુષ્પથી વધાવી લેતા. પ્રાચીન એથીન્સમાં એવી એક ઉદ્ધાત પ્રથા હતી કે દેવદાર અને રાજદારથી ત્રાસેલા જો કાંઈ પણ ગર્ભવતીના અંતઃપુરમાં શરણ પામતા, તો ત્યાં આચાર્ય કે અમાત્યનો દબ્બ નિઃસત્ત્વ થઈ પડતો. મધ્યકાલીન યુરોપના અઠવર્તિ ક્ષત્રધરો જ્યારે સૌન્દર્ય અને પવિત્રતાને મુર્ત કરવા ચ્હાતા ત્યારે ગર્ભવતીનું ચિત્ર કે શિલ્પ બનાવતા, પ્રાચીન આર્યસમાજ સસત્ત્વ સ્ત્રીને અન્તર્દીન પાવક શમી જેવી પુજનીય ગણતા. સંતાનના ઉત્કર્ષમાં માતાનું સ્થાન અગત્યનું મનાતું એની આ ઇતિહાસો સાક્ષી પુરે છે.

અર્વાચીન સમાજની અધોગતિનાં મુળમાં માતાની અવજ્ઞા છે. જો ઉદ્ધાત માગપરે દેવતાઓનાં મુકુટરતનનો પ્રકાશ વેળો તોજ માતૃપદની મહત્તા સમાજે આજે નષ્ટ કરી દીધી છે. “માનવે મંજરીયે મહોરતી માનૃત્વતા” આજે દારૂશુ વાસના અને અજ્ઞાનના વડવાનળમાં ભસ્મસાત બની રહી છે. એ પદની પ્રાપ્તિ પહેલાં સ્ત્રીઓ ઉપર જો શુભાશી, કૃત્રિમતા અને અસાદ્યતા લગ્નને નામે લદાય છે તેને પરિણામે એ પદની મહત્તા જાતેજ ભુલી ગઈ છે, એ પદની પવિત્રતા સ્ત્રીહૃદયમાંથી પણ નષ્ટ થવા પામી છે. સ્ત્રી જનનો ઉત્કર્ષ એ તો મનોરાજ્યનો વિષય થઈ પડ્યો. “સ્ત્રીઓ પ્રમાણમાં કુટુંબ બંધનથી

મુક્ત થાય, સ્વતંત્ર થાય... કુટુંબની મુખ્ય હઠ્ઠાઓ અને કલેશ-
માંથી છુટી.....શક્તિમતી બને, ઉત્સાહિની, મને. માળક વર્ગને
પોષણ અને શક્તિ આપે...છવન ઉન્નત કરે....." પણ ક્યાં સ્વ-
તંત્રે અન્તે આંખ નથી ઉઘડતી ? આ પણ સરસ્વતિચન્દ્રનું સ્વપ્નજ
છે. એવાં સ્વપ્ન તો બહુ પ્રાચીન છે. વેદોના રૂપિ કહેતા કે પરમા
વદુ આવે એતો મદારાણી આવી. સમ્રાજી શ્વશુરે ભવ સમ્રાજી-
શ્વશ્વાંભવ । નનાંદરિ સમ્રાજી ભવ સમ્રાજી અષિદેવુ ॥
આ સ્વપ્નને અક્ષાસ થયે પણ દબરો વર્ષ વીતી ગયાં ! આજે તો
સ્ત્રી વંકે પકડેલાં દોરથી પણ દલકી બની છે.

સ્ત્રીઓ ઉપરના આ બંધન, આ મુખ્ય હઠ્ઠાઓ, આ કલેશ,
આ નિરૂત્સાહ એ જાદું દેખાડે છે કે આજે આ માનુષ્યની
મદતી, ગભીરતા અને પરિવ્રજા મમાજના હૃદયમાંથી નષ્ટ
થઈ છે. પણ તેથી કંઈ સ્ત્રીઓ માતા બનતાં અટકી નથી. સંસારનો
ચાલુ છે. માત્ર પિતૃત્વ અને માતૃત્વ અવિલેકી પાશવાધારનાં આશ-
રિમક પરિણામ બન્યાં છે, અને આ પરિરિધાનના દારણ પરિણામ
સંતતિ બોગવે છે, દારણ મતાનોત્પત્તિ એનો સંસારનો અન્ય
સાધારણ કુદ જતાવ મનાઈ ગયો છે, માતાનો છવનરસ જલદીથી
શોષી લેનાર વારંવાર ઉચલો લેનાર બ્યાપિ બની રહ્યો છે. એટલે
વિના વાંકે જન્મી પડેલાં બચ્ચાંઓને અનેક ગેરજન્માદ થઈ રહ્યા છે.
અને સર્વજ્ઞાથી અજ્ઞાન અને રૂદ્ધ કે આપખુદીતા પરિણામો એને
બોગવી લેવા પડે છે. ક્યાંક બાલવયની માતાઓ હાકરાં ઉઠેરવાના
વિષમ વિવળના મુજાક્કરો શીખવનો પ્રયોગ પોતાનીજ સંતતિ ઉપર
કરતી જગાય છે. ક્યાંક જલ્દ જન્મળી માવરો નિદાન એક જન્મજ
ઓછી કરવાના દેતુથી હાકરાંઓને "વાટે પડીને" ઉઠેરવાની ફરજ
પાડે છે. ક્યાંક જલ્દ હાકરાંનાં ભાગવતથી દારેલી પોતાના નિત અટ-
રાગથી કંટાળી માનુષ્યનો અધિકાર રૂઝિયાં પડોરાથી કે શેરીને સપુર્ણ
કરી અવિધ્ય ઉપર બીકની નજર માંડી સંખ્યા ગણતીજ પરવારતી
નથી. ક્યાંક કુટુંબ કલેશ કે પરિસ્થિતિથી ત્રાસેલી અનિચ્છાએ પણ

ત્રાસ વધતો અટકાવવા પોતાનાં છોકરાંઓનેજ નમાવાં જેવાં ફેરવી
મુકે છે, તે ક્યાંક મુર્ખ અને અજ્ઞાન માઓ જાતની કંટાળેલી સંતા-
નને શાપ દેતી હોય છે.....

વિશ્વની પ્રતિષ્ઠા

આજના બાલવર્ગના હૃદયમાંથી આનન્દનાં ઝરણાં સુકાઈ
જવાનાં ઠારણે આ સ્ત્રીજનની સુદૃઢતા છે. 'સ્ત્રીઓના જીવનમાંથી રસ
સુકાયો ત્યારથીજ બાલહૃદયનો આનન્દ દૂરાઈ ગયો છે. સ્ત્રીઓના
જીવનમાં ફૃત્રિમ બંધનો પડ્યાં ત્યારથીજ બાલહૃદયની પ્રકૃત્ત્વના
નષ્ટ થઈ, સ્ત્રીજનનો ઉદાર પદવી સમાજ ભુલી ગઈ ત્યારથી સંસાર
વૃક્ષે વસંતને બદલે અકાળ શિશિર ખેડી. સ્ત્રીજનની પદવી ખંચી
લેનારે મહા પાતક કર્યું છે. જો ફરી આપણી પ્રજાને નિર્ભય બનવું
હોય, શુર બનવું હોય, મહાન બનવું હોય તે સ્ત્રીજનની મહત્તાને
અનુકુલ રચાવ એને મળવું જોઈશે. તદ્મારાં સંતાનને જો પામરતા-
માંથી ઉગારી નરેન્દ્ર પ્રમાં બનાવવાં હોય તે એની જનનીને સમ્રાજી
કબુલ કરવી પડશે. સમ્રાજી અધિદેવૃષ્ટ સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠાએ વિ-
શ્વની પ્રતિષ્ઠા છે એમ નહિ પણ સ્ત્રીઓજ વિશ્વની પ્રતિષ્ઠા છે,
પુર્વના ઋષિઓને એજ કબુલ હતું.

સ હ પ્રજાપતિરીક્ષાંચક્રે હંતાસ્મૈ પ્રતિષ્ઠાં કલ્પયાનીતિ
પદ્મી પ્રજાપતિને જણાવું કે આ (સર્વભુતનાસારતમ)ની યોગ્ય પ્રતિ-
ષ્ઠા હૃદયથી જોઈએ. એટલે સ સ્ત્રિયં સમૃજે એણે સ્ત્રીને નિર્માણ
કરી. એની સંતાતિ એ મનુષ્યને વીરવ્રતનો પ્રતિષ્ઠાકર દતી. માતાનો
ઉપકાર કબુલ કરનાં ઋષિઓ કહેતા હતાસિ મૈત્રાવહનો વીરે
વીરમજીજનત્ । સાં ત્વં વીરવતી ભવ યાસ્માન્વીરવતોકરત્ ॥

સમકાલીન સાહિત્યમાં આપણે.

સ્કાલિટિંગ—તેના ઉદ્દેશો અને કાર્ય પદ્ધતિ: લેખક, દર્પ-
વંતરાય લાલશંકર ધોળકીઆ. ક્રિમતશ. ૧-૦-૦ પૃ. ૨૫+૧૨૭(મુચિત્ર.)

ગુર્જર સાહિત્યમાં આવાં પુસ્તકોની તદ્દન ન્યુનતાજ છે. સ્કા-
લિંગ સંબંધી આ પુસ્તક સારી માહિતી પુરી પાડે છે, ખાસ કરીને
અગ્રેષ્ઠ ભાષા જેઓને ઉપસખ્ય નથી તેઓ તથા અન્ય અભ્યાસીઓ
આ પુસ્તકથી ખાળવીર પ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે રમ લેતા યમ શકશે
એમ સંપૂર્ણ ખાતો છે. રા. ભાઈ દર્પવંતરાયે આ પુસ્તક ખુબ સારી
મહેનત કરી પ્રગટ કર્યું છે એજ એમનો આ પ્રવૃત્તિમાં કેટલો રસ
છે એ ખતાવે છે. પુસ્તકના લુદાં લુદાં પ્રકરણો જે લક્ષ્યો લખ્યાં છે
તે લક્ષ્ય સંપૂર્ણ રીતે તેમાંથી સધાય છે. લુદાં લુદાં વર્ગની ક્સોટીઓ
ખાળવીર ક્વાયત, સૈન્ય વ્યવસ્થા પર્પટનો અને પડાવો, દર્પનાદો,
રમતો, અને તે સંબંધી માહિત્યની માહિતીયો પુસ્તક વધારે ઉપયોગી
ઘણ પડશે. નવાં કૃપ હિસાં કરવામાં પરિશિષ્ટ ઔ માં આપેલી 'માદો'
ખુબ કામની છે.

આ પુસ્તક દરેક જાગે પોતાની પામે રાખવું જોઈએ, અને
ગ્રાહિત્રીમતા ઉચ્ચ આરેશોને ખીલવવા વધા શક્તિ પ્રવલ્ત કવો જોઈએ.

આવાં વિશેષ પુસ્તકોનો આપણાં માહિત્યનાં દિન પ્રતિદિન
હોમેરો થાવ એ હજી છે. આવું પ્રથમ પકિનનું પુસ્તક લખવાનું ખાન
આપણા લેખકને છે. (ગાં. ઝ. અં.)

આગતરનો ચિતો. બારવટીઓ બાબર: પ્રકાશક તથા લેખક
નારદલાલ જેશંકર પોટા-અમરેલી, મુદ્રા ૧-૦-૦ પૃ. ૧૨+૧૨૨.

બાળકી દેખાય તેવી ચોપડીને પુતકારી કાદવામાં આપણા
ટીકાકરો ધણે ભાગે તૈયાર રાખ છે, ઉપર લખેલ પુસ્તકમાં વડોલો

રાજ્યને પચાસનાર એક બંદારવડીઆનું વર્ણન છે. બંદારવડું અદિગ જ હતું અને છે એવું નથી, પશ્ચિમના દેશમાં પણ બંદારવડાંના દાખલા મોજુદ છે. આવી એક સંસ્થાનો પરિચય પ્રાપ્તને યવોજ નોંધએ ધણીએ બોળા લોકો બંદારવડીયાની હાલતઓના બોગ થઈ પડતા હશે. આ પુસ્તકમાં બંદારવડીઆનાં જીવન માથે તેની હાલતની જુદી જુદી સુધિતઓ આપી છે તેથી આવા બોળા લોકો ગરૂર એને. ઉપરાંત સાધારણ રમ પણ પુસ્તકમાં છે.

કહેવું નોંધએ કે લાપા ગરાબર સંસ્કારવાળી નથી જતાં સામાન્ય વર્ગને તરત સમજાય તેવી છે. આવાં પુસ્તકો સામાન્ય લોકો માટેજ હોય છે. અને સાધારણ રીતે 'મુંજાઈની શોકાણી' કે એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં લોકો આવાં પુસ્તકો તરફ દોરાય તો સારું.

દેવાંગના-(નાટક) લાગ ૧. લો. મારકંડ રતનલાલ ઘોળકીઆ.
પુસ્તક પુરું થયા વગર તેનો પરિચય આપી શકાય તેમ નથી.

સાતિસમાચાર.

રા. રા. શિવપ્રસાદ શંભુશંકર માંકડ નાસિક પોલીસ ટ્રુપનીંગ સ્કુલની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ, અમદાવાદમાં સબ ઇન્સ્પેક્ટર ઓફ પોલીસ નીમંણ્યા છે. આત્મસંરક્ષણના જમાનામાં આપણા લાઇઓ હજીપણ 'મરજી' ને ભુલતા નથી તે ખરેખર મગરૂર થવા એવું છે અને હજીએ છીએ કે આપણા બીજા જાતિ લાઇઓ પણ આવા દાખલાઓને અનુસરી આ દિશામાં આગળ વધે.

રા. જા. રમણલાલ મ. નીલકંઠને સરકારે 'સર' નો ઇતિહાસ આપ્યો છે.

ઓ. સર તટ્ટુભાઈ શામળદાસ મહેતા, હજમડથી પાછા આવી ગયા છે. તેમને લગતી નીચેની પીગત લાવનગરથી જળુષ છે.

મહેરબાન હજુભાઈ સાહેબ વિભાવતથી આવ્યા બાદ અહીં આવતાં, તેઓને અહીંની નાગર જાનિએ માનપય આપ્યું હતું.

તા. ૧૫-૧-૧૯૨૬ને ગેજ તેઓને જાતિએ માનપય આપ્યા બાદ જ્યારે દીશીન લેવાનું હતું. ત્યારે તેઓએ એવી પ્રત્યક્ષ દર્શાવી હતી કે જાતિ અનુમદ કરે તો તેઓ પ્રાન્થિત કરવાને તૈયાર છે. તા. ૧૭-૧-૨૬ને રાજ સત્કારમાં તેઓ અહીંની જાતિના મુખ્ય પટેલ દેશાઈ રજીંગોડાસની ડેલીએ ગયાં હતા. ત્યાં પોલીસ પટેલીઆઓ હાજરે

દતા. તેઓને તેઓએ મહેર કયું હતું કે—“ મેં અમદાવાદ લક્ષણ કયું ” નથી. જની શકે તેવી ધર્મ સાચવવાનો નજરનીજ કરી છે. પરંતુ જોગાકે તો ત્યાંના નિવાસીઓના હાથનો રાંધેલો ખાધા વિના છુટકો ન હતો. તે તુજબ મેં કરેલ છે. પરંતુ મારું વનરગાત આહાર. દૂધ અને પહુવા ઉપર હું રહ્યો છું. જાતિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની આગા કરે અને ત્યાર પછી મારો સ્વીકાર કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો તૈયાર છું. જાતિ મારી ઉપર અનુગ્રહ કરશે એવી આશા છે. ” એવી મતજળની પટેલીઆઓને વિનાંતિ કરી હતી. તે ઉપરથી પટેલીઆઓએ જાતિના વૃદ્ધ પુરૂષોને ખોલાવી તેમની સન્માન લીધી હતી. ૩૦ ગૃહસ્થો આગ્યા હતા તે પૈકી એ ગૃહસ્થોએ નિરૂદ્ધ મત આપ્યો હતો ૨૮ ગૃહસ્થોએ તરફેણમાં મનો આપ્યા હતા. તે ઉપરથી પટેલીઆઓએ નાગર બ્રાહ્મણો ખોલાવ્યા. નાગર બ્રાહ્મણોએ તો મહેરજાન લક્ષ્મીમાધ સાહેબનો સંસર્ગ કરવો નહિ તેવો ઠરાવ પ્રથમ કરી નાખ્યો હતો. તેઓની માથે એક પંક્તિમાં જખનારનો પશુ સંસર્ગ કરવો નહિ, તેવો ઠરાવ કર્યો હતો અને તે ઠરાવ અમલમાં પડ્યું મુક્યો છે અને મુક્યા જાય છે. ખરી રીતે લક્ષ્મીમાધનો સંસર્ગ થયો છે. કે નહિ, તે પશુ તપાસવાની જરૂર ધારતા નથી. તેઓને પટેલીઆએ ખોલાવીને તે રીતે લુગ પડી ઠરાવ કરવા માટે અને તેનો અમલ કરવા માટે હાથો આપ્યો હતો. છતાં તેની તેઓએ દરકાર રાખી નથી. નડિયાદની નાગર બ્રાહ્મણની જાતિએ રા. રંજિતલાલ દારલાલ પંડ્યાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી જાતિમાં લીધા છે. કાંથીમાં માધોનાલ મુનશીના દેવિત્ર ગિરિધરલાલકને લીધા છે. વગેરે દર્શકત કહી તેઓ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી તેઓ સાથે સંસર્ગ કરવાને ખુશી છે કે શી રીતે ? તેમ પટેલીઆઓએ પુછતા, તેના જવાબમાં તેઓએ તે જુને જાતિના પટેલીઆઓ પાસેથી પત્રો મંગાવવાની માગણી કરી તે સ્વીકારી. નડિયાદનો જવાબ આવી ગયો છે હાથીનો આપ્યો નથી. ધણું કરીને એક અડવાડીઆમાં જવાબ આવી જશે. અને એક અડવાડીઆમાં બાદ તે જવાબો નાગર બ્રાહ્મણોને વંચારી છેવટનો જવાબ મેગવશે. બાદ સપ્તમી દર્શકત જાતિ આગળ મુકશે. અને જાતિ ને ઠરાવ કરશે. તે છેવટનો ગણશે એ રીતે દાસમાં રિયતિ ઉત્પન્ન થઈ છે.

આરોગ્ય વિજ્ઞાન

આ વખતેના અંક ત્રેનાં સદગ્ર જણાઇ આવશે કે આપણાં કૌટુંબિક જીવનને સગતા ફેટલાક અમલપના પ્રતિભાની ચર્ચાને પ્રધાન પદ અપાયું છે. 'આપણા પડોષર નિકાનો' 'આપણી કરમાની જીવાની' અને 'તદમારાં અધ્યાઓની નજરે' આ ત્રણ લેખ પ્રસ્તુત વિષયને એવી રીતે ચર્ચે છે કે જે હૃદય મનન કરવાની દરેકે દરેક વાંચકને જરૂર નવા વિચારો કે નવી દ્રષ્ટિ મળશે. પહેલા લેખમાં ફેટલીક નિત્યાનુભવી ચર્ચાને અન્ને ગંભીર પ્રશ્ન પૂછાયો છે. "પુસ્તક પંડિત કે સંસાર પંડિત ? આપણા ભાવિનો આધાર હવે આ પ્રશ્ન ઉપર રહ્યો છે." બીજો લેખ આરોગ્ય વિજ્ઞાનની નજરે આપણા રોજના ખાનપાનાદિ વ્યવહારની ઉપયોગિતા આંકે છે અને અન્નને ઔષધ કહેનાર પ્રાચીન આયુર્વેદનો શબ્દ પ્રયોગ ફેટલી રહસ્યમય છે તે સમાવે છે.

ગરબા

આ નામનો લેખ જાહું ચતુરાઇથી લખાયો છે. રામાયણમાની વાતો વાંચી નિશાળિયા મંડળે ઉદાવેલી શંકાઓના જવાબ રૂપે આ લેખ લખાયો છે, એમ અમને લેખક કહ્યું જણાવે છે. આજની સાચી હકીકતો પણ અપરિચિત શૈલિથી ફેદવાય તો ન માનવા જેવી લાગે છે. તો પુર્વનો ઇતિહાસ જે વાંચિમાં જોવે છે તે વાંચિની અપરિચિતતા એ ઇતિહાસ વિષેની આપણી નાસ્તિકતા માટે ફેટલી જવાબદાર છે એ કાવડો આ લેખક કુશલતાથી રજૂ કરે છે.

હોળી

ગયે વર્ષે આ વિષય ઉપર એક લેખ આવી ગયો છે છતાં આ લેખકે બીજી રીતે આજ વિષયને સફળતા પુર્વક ચર્ચ્યો છે માટે એને

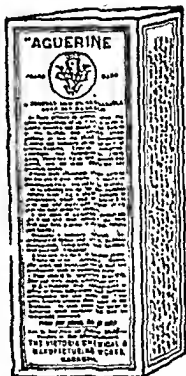
એગ્યુરીન

થાને

તાવના સંપૂર્ણ રામખાણ ઇલાજ.

આ દવાની બહુ
અસરની ખાતરી તે વાપરવાથી
યશ આ દવાના અકસીર
પણા માટે એક સર્ટીફિકેટ
વચે સખે છે કે-

મુકુન્દરાય બી. ભુચ
મસદ બી. બી એન્ડ સી.
આમ. રેસવેથી સખે છે કે
ધણીજ ખુરાલી માથે
જળ્યાવું છું કે ધી વીક્ટો-
રીઆ ફેમીકસ એન્ડ મેન્સ
ફેક્ટરીંગ વર્કર્સની બનેલી
એગ્યુરીન નામની તાવની
દવા મેં તથા મારા ફેમીકસ
મેન્સમાં વાપરેલ છે તે
પછી અસરકારક અને દર
દીને જલદી આરામ આપે

છે તાવ તથા બીજા દરેક ઉપર તાત્કાલીક ફાપરો આપે છે
હું આ દવા વાપરવાને સઠિ કાઢને બસામણ કરું છું.

દીગત બા. ૧ નો રૂ. ૧.

બધા દવા વેચનારાઓને ત્યાં મલી શકે છે. નહિ
તો અમારા પાસેથી મંગાવશો.

ધી વીક્ટોરીયા ફેમીકસ એન્ડ મેન્સ ફેક્ટરીંગ વર્કર્સ.

બંદર રોડ, — કરાચી.

नागरिक

त्रैमासिक.

श्रीकृष्णजीवडनगरानागरभंडण तरुथी

આયુર્વેદની અપૂર્વ કૃતેહ.

લાખો માણસોથી પ્રશંસા પામેલી

પ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

નિદ્રાસાહ અને નિરાશ બનેલી નબળાઈમાં ફસેલાઓને

તંદુરસ્તી, તાકાતવાળા તથા દીર્ઘાયુની કરે છે

કિંમત, ગોળીો ૩૨ની કબી ૧નો રૂપિયો એક.

કરાચી પ્રાન્થ

બંદર રોડ

} વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર,—કાઠિયાવાડ

લાખો જીવાનોની જીંદગી બચાવી લેનાર

ઉત્તમ ઉપદેશ દેનાર

કામશાસ્ત્ર

ન વાંચ્યું હોય તો જરૂર વાંચો

કિંમત. કે પોસ્ટેજ કાંઈ નહિ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,

જામનગર,—કાઠિયાવાડ.

નાગરિકની પૂર્તિ રૂપે બહાર પડેલ.

શકાદયઃસ્તોત્ર.

(સૂળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સંહત)

ભાષાંતર કર્તા. 'માર્ક ડેય.'

સેંકડો વર્ષે થયાં નવરાત્રિમાં, ઉત્તમ ગ્રેસક તત્ત્વ થઇ પડેલ
આ સ્તોત્રનું ભાષાંતર, મુગ્ધને અનુસરી, કરવામાં આવ્યું છે. મુગ્ધને
જદ્દલે ભાષાંતર ગાવામાં તેથીજ અસર આવી શકે છે.

" સૂળ કૃતિ, સમજેલકી ગુજરાતી ને ઘોતક ટીકાઃ એ ગુજ-
રાતી 'નાગરિક' શાન્તિપત્રની પોપતી પૂર્તિમાં મહુકાઇને માફ શકાદય
સ્તોત્ર મુગ્ધને ઉપયોગી બનાવે છે. " કૌમુદી. પુ. ૩. અં. ૨.

કિમ્મત. ૦-૧-૦ ટ. ખ. ૦-૦-૬.

[જન સમાજને પુરતો કાલ મળે માટેજ પકતર કિમ્મત રાખી છે.]

લખોઃ—નાગરિક કાર્યાલય.

વિશ્વસિ.

નાગરિકની આર્થિક સ્થિતિ સારી થાય માટે અમે નાગરિકના
અદોષના આ ગર્વે ત્રણ લાગ પાડ્યા દના. રૂ. ૧૧-૦-૦ ના પોપક
થનારાં નીચે મુજબ છે

ગ. રા. દોહતરણ દિગ્મતરામ જાલા. રા. રા. ચન્દ્રચંદર
અમૃતલાલ જુથ. રા. રા. જળાચંદર પ્રાણચંદર દેખર. રા. રા. હમ-
નલાલ ગજપતરામ ત્રવાડી. રા. રા. ડા. બિદારીલાલ રી. તજગંગતી.
ગ. રા. હોટાલાલ ગભરામ માંકડ. રા. રા. ડા. ચુનીલાલ રાગરામ
માંકડ. રા. રા. ચુનીલાલ લક્ષ્મીચંદર માંકડ. રા. રા. ડા. પ્રજુ-
રામ મંછારામ પેગ. રા. રા. ડા. એન. બી. મજમુદાર. રા. રા. ડા.
શિવપ્રસાદ ટી. બકી રા. રા. વજલાલ દુર્લભજી માંકડ.

ઉદારદિલ બંધુઓને પોપક થઇને નાગરિકની વ્યથાની આર્થિક
ચિન્તા ટાળવા માટે વિનંતિ છે.

તંત્રી, નાગરિક.

‘ ના ગ રિ ઠ ’

(ત્રૈમાસિક)

તાંત્રીમંડળ.

રા. રા. ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ ધુવ્ય ..મુખ્ય તંત્રી

” ” જયાશંકર પ્રાણશંકર ઢેબર.

” ” ગૌરીશંકર જવેરીલાલ અંબરીયા.

” ” ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ...તાંત્રી.

ઉદ્દેશો,

૧. ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, જ્ઞાતિવિષયક અને ખાસ કરીને નાગરજ્ઞાતિને સગતા વિષયો ચર્ચાયા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધક વૃત્તિથી, જ્ઞાતિવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો સુમયોગ કરવો.

૩. નાગરજ્ઞાતિના લુપ્ત લુપ્ત રચણોને સગતા સમાચારો દર્શાવવા અને વગેરે દુર વસતા લાભગ્રોની જાણ માટે પ્રસિધ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુરા પાડવા માટે, અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ લેખકોની લાભગ્રોને લેખો મોકલવા તથા આંક-ચત્ર વીનવીએ છીએ.

આ ત્રૈમાસિક કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટ, કરાચી, પારેખ-પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું અને ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડે ૧૨, ગુલામહુસેન કાસમ ખીન્ડીંગ, પ્રીન્સેસ, રૃદ્ધ, કરાચીમાંથી શ્રી કરાચીવડનગરાનાગરમંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ કર્યું.

અ તુ ઠ મ

પુસ્તક ૨: જ્યેષ્ઠ,
અંક ૩: ૧૯૮૩:

૧. રૂઢાધ્યાય...	૨૧. ૨૧. ડોલરરાય રંગીનદાસ	૧૫૧
૨. એક દ્રષ્ટિપાત...	૨૧. ૨૧. ઇન્દુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ રહેતા	૧૫૧
૩. સમુદયાન...	૨૧. કદ્યાણુગાય જ્ઞેષ્ઠ બાદી	૧૫૭
૪. હુતાશની...	૨૧. ૨૧. વિજયરામ પ્રીતમરામ	૧૬૧
૫. ધર્મ.....	૨૧. ૨૧. રવિશંકર ગણેશજી અંબરિયા	૧૭
૬. કન્યાકેળવણી...	" પ્રેમજી "	૧૭
૭. કાય, દર્દી !...	૨૧. ૨૧. સુનીલાલ દરિશંકર અંબરિયા	૧૭૧
૮. આપણા લગ્નોત્સવો.....	૧૮
૯. આપણી સ્ત્રીઓ...	૨૧. ૨૧. જયમુખલાલ મોદનલાલ	૧૮
૧૦. પુનર્જન...	૨૧. ૨૧. કાન્તિલાલ મુગઠરામ ધોળકિયા	૧૯
૧૧. નાગરિક...	૨૧. જોગીનાથ સારાભાઈ.	૨૦
૧૨. નરનારીધર્મવિવર્તનવાદ	૨૧. ૨૧. માર્કેન્ડરાવ રતનલાલ	૨૧
૧૩. સાતેમમાયાર...	૨૨
૧૪ નોંધ...	૨૨

‘નાગરિક’ ત્રિમાસિક. વાર્ષિક લગ્નજન્મ અઢી રૂપિયા, પરદેશ
પાંચ રૂપિયા, દિલ્લી-વાર્ષિક ૬-૦-૦ પોષ્ટ-વાર્ષિક રૂ. ૧૧-૦-૦

સંપાદકો પત્રવ્યવહાર નીચેને ચરનામે કરવો.

ડોલરરાય રંગીનદાસ મહેડ, મંત્રી, નાગરિક, ૧૨, મુસામલ્લે
કાલમ બીદલીંગ, પ્રીન્સેમ સ્ટ્રીટ, કચ્છી.

સૂચના:—આ ત્રિમાસિકમાં ચર્ચાતા અકિનમન મતોની પ્રમાણ
નાગરિકની નીતિરીતિ રહેશે એમ કોઈએ ન માનવું:— તંત્રી

જ્યેષ્ઠ,

૧૯૮૩

પૃ. ૨

અં. ૩

ક્ષમાચાચના.

પ્રેસની ફેર બદલીને લઇને કોર્ટમાં જાહેર કરતાં થયેલી લીધ, તથા બીજાં થોડાંક અંગત કારણે ને લઇને અમે 'હેલીજ' વાર અનિયમિત થયા છીએ, તેને માટે ક્ષમા યાચીએ છીએ.

આ વર્ષનો છેલ્લો અંક બરાબર નિયમસર, ભાદરવા સુદ ૭ ને દિવસે બહાર પડશે.

નાગરિકને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળ્યા છે. બે વર્ષ દરમિયાન શક્ય તે પણ તેની ઉત્તમતાની સાબીતી છે. આવાં પત્રને ઉત્તેજન આપવાની આપની ફરજ ભૂલશે નહિ. અમારા અત્યારના દરેક ગ્રાહક, એક બીજે ગ્રાહક લાવી આપે તો અમારી ચિન્તા રહે. તંત્રી.

રુદ્રાધ્યાયઃ ।

અથૈકાદશોઽનુવાકઃ ।

સહસ્રાણિ સહસ્રશઃ ચે રુદ્રા અધિ ભૂમ્યામ્ ।

તેષાં સહસ્રયોજનેઽવ ધન્વાનિ તન્મસિ ॥૧॥

ભૂમિ ઉપર જે હજારો પ્રકારના હજારો રૂદ્રો છે તેનાં ધનુષ્યો (અમારાથી) હજારો યોજન (દૂર) અમે કરીએ. ૧

અસ્મિન્મહત્યર્ણવેઽન્તરિક્ષે ભવા અધિ ॥૨॥

આ મહાન સમુદ્ર રૂપ અન્તરિક્ષમાં રહેતા (જે) ભવો, ૨.

નીલગ્રીવાઃ શિતિકળ્ઠાઃ સર્વા અધઃ ક્ષમાચરા ॥૩॥

નીલી ડાકવાળા તથા ધોળા કંઠવાળા ભૂમિની નીચે ચાલનારા (જે) રૂદ્રો, ૩

નીલગ્રીવાઃ શિતિકળ્ઠાઃ દિવં રુદ્રા ઉપશ્રિતાઃ ॥૪॥

નીલી ડાકવાળા તથા ધોળા કંઠવાળા આકાશમાં રહેતા (જે) રૂદ્રો, ૪.

યે વૃક્ષેષુ સસ્પિજરા નીલગ્રીવા વિલોહિતાઃ ॥૫॥

નીલી ડાકવાળા તથા રક્તવર્ણના વૃક્ષ જેવા રંગવાળા, વૃક્ષમાં રહેતા (જે) રૂદ્રો, ૫.

યે ભૂતાનામધિપતયો વિશિસ્વાસઃ કપર્દિનઃ ॥૬॥

પ્રાણી માત્રના અધિપતિ, મુંડાવાળા તથા જટાવાળા (જે) રૂદ્રો, ૬.

૧. આ ઋચાથી દશમી ઋચા સુધીની બધી ઋચાઓ, પહેલી ઋચામાં વર્ણવેલ રૂદ્રનાં નિશેષણ છે.

ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पितृतो जनान् ॥७॥

અન્ન અને પાત્રમાં પીતા જનોને જે રૂંદો, ૭.

ये पथां पथिरक्षय ऐलवृदा यव्युधः ॥८॥

માર્ગના રક્ષક, અન્નના ધારક અને શત્રુની સાથે લડનાર
(જે) રૂંદો, ૮.

ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकावन्तो निपङ्क्तिः ॥९॥

છરીવાળા તથા ખડ્ગવાળા તીર્થોમાં (જે) રૂંદા ફરેછે, ૯
ય એતાવન્તશ્ચ ભૂયાંસશ્ચ દિશો રુદ્રા વિતસ્થિરે ।

तेषां सहस्रयोजनेव धन्यानि तन्मसि ॥१०॥

જે આટલા છે અને જે એથી પણ અધિક દિશામાં રહેછે તે
રૂંદોનાં ધન્યો અમારાથી હજારો યોજન (૬૨) અંગુલીઓ, ૧૦

नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येऽन्तरिक्षे ये दिवि
येषामन्नं वातो वर्षमिपवस्तेभ्यो दश प्राचीर्दश दक्षिणा
दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्यो नमस्ते नो मृडयन्तु
ते यं द्विप्सो यश्च नो द्वेष्टि तं नो जम्भे दधामि ॥११॥

જે રૂંદો પૃથ્વીમાં છે અને જેનાં બાણ અગ્નિરૂપ છે, જે
રૂંદો અન્તરિક્ષમાં છે અને જેનાં બાણો વાયુરૂપ છે, અને જે
રૂંદો આકાશમાં છે અને જેનાં બાણો વર્ષારૂપ છે તેને દશ
(આંગુલીથી) પૂર્વમાં, દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં, ઉત્તરમાં અને ઉપર
નમસ્કાર. તે અમારા ઉપર કૃપા કરે. તેવા છે રૂંદો, જેને અમે
ધિક્કારીએ છીએ અને જે અમને ધિક્કારે છે, તેને તમાર
ઉવાટેલા મોઢામાં મૂકું છું. ૧૧.

इति मद्राध्यायः ।

આપણી રૂંદોમાં, અત્રી પંક્તિ જે અગ્યાર મંત્રો બોલાય છે
તે સમજાતા આગ નથી એટલે અદિ નથી આપ્યા. આવના અંકમાં
૩૬ અને ચિત્ર વિશે એક અર્થાત્મક લેખ લખવા વિચાર છે.

એક દ્રષ્ટિપાત.^૧

શિષ્ટ નાગરની શક્તિ એ ગવાઈ,
 ગુંથાઈ ગઈ એકતા સ્વછંદ ગર્વપાશમાં.
 રમ્યા રાજરંગ રાજવીની રાશમાં,
 મોડારી આંગણે વસન્ત રાજવાસમાં;
 સ્વર્ગભર્ગી ઓસસાયાં, શ્વાસ શ્વાસમાં, “હુ”પદ”ના હુતાશમાં-શિષ્ટ૦
 સ્વર્ગગાનાં વ્યોમથી, નિતરે નિર્મલ નીર,
 જટા શંભુની ત્યજી પડે, અવનિ મલિન ખમીર;
 “લુઓ વાંચી પુરાણના પ્રકાશમાં,
 દિવ્ય શક્તિ થતી લોપ નીતિહાસમાં,
 સર્વ જ્ઞાતિઅંગ, સ્વાર્થના ઉમંગમાં, સ્વજ્ઞાતિના વિધ્વંસમાં-શિષ્ટ૦
 વિચારવાણીકર્મમાં વિશિષ્ટતા પરખાય,
 અગ્રસ્થાન વિરાજતા, જ્ઞાતિ દેહ સુહાય;
 ક્રમ્યા બન્ધુઓ અનેક ફંદપાશમાં
 દમામ રોળે દટાયા “દેહવાસ”માં,
 આત્મગૌરવ ધવાયાં વિત્તનાશમાં, વિલાસના વિકાસમાં-શિષ્ટ૦

૧ તા. ૧૫-૪-૨૭ શુક્રવારને દિવસે ભાવનગર નાગર છપ-
 ખાનામાં થીદાદેશ્વર પાટોત્સવ પ્રસંગે સુવદ્ધાએ ગાયેલું ગીત.

બહીંયુગ પલટી ગયો, ન આવે કહી કામ,
કર્મે કથળી કલમ તે, પાંખ વિહોણા રામ
બુઝો વાંચી જ્ઞાતિના ઇતિહાસમાં,
ઇષ્ટ સિદ્ધિ તો રીસાઇ પરિહાસમાં;
સંપ, સત્ય ને વિચારી વિપર્યાસમાં, એ સંસ્કૃતિહાસમાં-શિષ્ટ૦
પ્રણાલિકાપુરપાટમાં, તરંગધેત્રી નાવ,
નિર્બલ નાવિક સાંપડે, તારે શું ભવ પાશ?
ભુલ્યા સ્વાંગને ભલેલ ખખ્યા દાસમાં,
ત્રાહિ ત્રાહિ પુકારવા પ્રકાશમાં;
કર રૂઢી સન્માની ગુરૂ ત્રાસમાં, પ્રમાણના દળાણમાં-શિષ્ટ૦
મનોદશાને ધર્મનાં. નાહક થાય લીલામ,
વિહિત વિધિને અચળી, ભુલેવ કરવા દામ
રથે પ્રપંચ ફંદ છંદમાં,
ગુંથી જાળ પ્રચારે દમદભમાં:
શુધ્ધ ભાવના, ભુલાવી પલિત પાશમાં, વેપારના વિલાસમાં-શિષ્ટ૦
પ્રેમલ જ્યોતિ દાળવો, ઉજ્જવલ ઉન્નતિપન્થ,
યુગનાં ચેતન રેડીને સિંચો સ્નેહ અનંત,
મળો જ્ઞાતિજનો ઐક્યના આવાસમાં,
ઉપહાસ ને ઉવેખી દિવ્ય રાસમાં,
હાટકેશ સ્થાય યાચી, કે મુવાસમાં, સ્વજ્ઞાતિના વિકાસમાં.
શિષ્ટ નાગરિક નૂરને દીપાવી, અખંડ રહો ઉચ્ચતા અમારી રાષ્ટ્રનાસમાં

સમુદ્રયાન

વિશે સદ્ગતના વિચારો.

(સ્વ. કલ્યાણરાય જેઠા બક્ષીની જીવંત કારકીર્દિથી, તેમની અપ્રતિહત ગંભીર પ્રતિભાથી, તથા સચોટ વિચાર શક્તિથી ભાગ્યેજ કોઈ અજાણ્યું હશે. તેમના કેટલાક લેખો અને વ્યાખ્યાનો અમને રા. રા. જૂનાવંતરાય પ્રેમશંકર બક્ષી તરફથી મળ્યાં છે. નાગરિકનાં કાર્યમાં આમ સહાનુભૂતિ બતાવી અમને આગળ વધવામાં મદદ કરીને તેમણે અમને તેમજ અમારા વાંચનારાને જરૂર આભારી કર્યા છે. તંત્રી.)

[વિ]લાયતગમન સંબંધમાં સદ્ગતના વિચારો પોતે તે વિષયનો શાસ્ત્રાધાર સ્થિતનો બહુ ઉંડો અને વિચાર પૂર્વક અભ્યાસ કરેલ હોય તથા જામનગર નિવાસી પૂ. મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી દાથીબાઈ, મોરબીના સ્વ. મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી શંકરલાલજી, સ્વામી શ્રી ત્રિવિક્રમતીર્થજી વગેરે સાથે ચર્ચાના પરિણામે તેમની પાસે સ્પષ્ટ સંમતિ મળતાં ઘણા ઉદાર અને ધર્મ તેમજ તર્કશક્તિ બળને દ્રષ્ટિથી અપમાણ દ્રઢ થવા હતા. આ સંબંધમાં પોતાને જ્ઞાતિજનો સાથે સારો વાલવિવાદ તેમજ પત્રવ્યવહાર થયેલ છે અને જ્ઞાતિજનો અકિત તરીકે ઘણાખરા સદ્ગતના વિચારોને સંમતજ થયા છે. પરંતુ માનસિક અને નૈતિક જગ ભોંઈએ તેટલું નહિ હોવાથી તથા એક બીજાની શરમ વગેરે જાનગી કારણોથી આવા પ્રસંગમાં ખુલ્લી

રીતે પોતાનો મત આપી શક્યા નથી એ સંજેદ જણાવવું પડે છે. વળી સદ્ગતના વિલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ સંસારનો પત્રવ્યવહાર તેમજ દકીકતનું પિષ્ટપેયજી કરવાથી મનદુઃખતા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થવા સંભવ હોય તે પ્રસિધ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધારેલ નથી. પરંતુ પરમાત્મા જ્ઞાતિજનોને અંતઃકરણની માન્યતા તથા આચાર વિચાર એક રૂપ રાખવા અને વર્તન પ્રમાણેજ જીવતા બહાર પડવા તથા પક્ષી પક્ષીથી તણાઈ નહિ જતાં ધર્મરક્ષણનો ખરો મુદ્દો અને સમયનો પ્રભાવ તથા શાસ્ત્રધારને સતર્ક શુદ્ધ નિર્ણય લક્ષમાં રાખી, ન્યાયી વૃત્તિથીજ આચરવા હિંમત આપે અને સદ્શુદ્ધિ આપે એવું ઇચ્છી સદ્ગતના થોડાક વિચારો આ નીચે આપવામાં આવે છે.

મૂ. ગ્રે. બ.]

જીનાગદવાળા આપણા સદ્ગૃહસ્થ 'પરોપકારી રા. રા. લાભ-શંકર લક્ષ્મીદાસ " અહિંસા પરમે ધર્મ:—" એ ધર્મમૂત્રનો ઉપદેશ કરવા હજારો જવાના હતા. તેમણે જીનાગદમાં નાગર જ્ઞાતિ અંધુઓ તથા ધર્મગુરુ બ્રાહ્મણોની મુમક્ષ એક બાપજી આપેલ તે સમયે પ્રમુખ રચાનેથી સદ્ગતે દર્શવેલા અભિપ્રાયો નીચે મુજબ હતા.

પ્રમુખે જતાવેલા વિચારોનો સાર.

જ્ઞાતિ મમલ જ્યારે કોઈના વિલાપત જવાની વાત રજી થાય ત્યારે રવાનાવિક રીતે પડેલો પ્રશ્ન એ ઉઠે કે-આપણામાં તો એ રતો નહિ ના? શાસ્ત્ર પરત્વે આવા દોષની તુલના કરતી વેળા અનેક જ્ઞાતિ બેડ તો મદદગાર થઈ શકે નથી કેમકે તેમાં તો માત્ર ચાર વર્ણ કરતાં વધુ વિભાગનો પ્રસંગ મળી આવે નથી એવું તે જાણનારાઓના કહેવાથી સમજાય છે. ચારમાં એટલે જ બ્રાહ્મણ તેને સંગ્રહે શું થવું યોગ્ય? નિર્ણય કરવાનું કામ ટપ્પ વિદ્વાનોનું છે, હું એ વિષયમાં આગે તો ધર્મશાસ્ત્રથી જાનુજી ગણાય, એમ કહેવાને કોઈ પ્રકારે મમલ નથી. વળી ધર્મશાસ્ત્રમાં ચાર વર્ણ વિભાગ દોષને

પેટા જ્ઞાતિઓનાં જે જુથ વર્તમાન સમયે વિદ્યમાન છે તેમના વચ્ચેના પરસ્પરનો ભેદ જળજી રાખવાને શું વિશેષ કર્તવ્ય છે તેના નિર્ણય તે તે જ્ઞાતિના સંભાવિત ગૃહસ્થો બહુમતે કરી શકે, એટલે તે ત્રિપય મહારી શક્તિ ઉપરાંતનો છે. હું કેવળ એ વૃથા વિદ્વાનો તથા જ્ઞાતિના સંભાવિત ગૃહસ્થોએ ધ્યાનમાં લેના જેવા જે મુખ્ય મુદ્દા મને સમજાય છે તે ગણાવી દઈને એમને વિનંતિ કરું છું કે એ અને બીજા જે કંઈ મુદ્દા તેઓ લગતા ધારે એ બધાનો એકંદર વિચાર કરીને કંઈ પણ નિશ્ચય ઉપર આવે.

(૧) સમુદ્રપાર જવાના દોષમાં વિલાયત જવાનો દોષ આવે છે એવું હું સમજી છું, ને ખરું હોય તો જાપાન, દક્ષિણ આફ્રિકા વગેરે સ્થળે જનારા કરતાં આપણે વિલાયત અને અમેરિકા જનારા તરફ ધર્મને નામે વધુ સખ્ત યાત્રાએ છીએ ને શાસ્ત્ર સમ્મત છે કે કેમ? એ વિચારવાની જાણત છે.

(૨) ભારતવર્ષની પવિત્ર ભૂમીમાં વમનારા આર્ય લોકો કાષ્ઠ પણ અપવિત્ર ભૂમીમાં ગિરે તે દોષરૂપ છે, એ કહેવામાં જ્યારે આ દેશમાં આર્યધર્મિ રાજ્યસત્તા હતી અને સ્વતંત્રતા તથા સ્વસંતોષથી આર્યોજ આ ભૂમીમાં વસતા હતા એ વેળા જે અર્થ રહ્યો હતો તે અર્થ આ સમયે જ્યારે જે અનાર્યોથી ખીજી ભૂમી અપવિત્ર મનાતી અને જેમને સહવાસ આર્યોને માટે દૂષિત મનાતો હતો તેઓ આ ભુમિ ઉપર આવી વસ્યા છે ને તે એવા મંજેગોમાં કે આપણે એમના સહવાસથી જ્યાં શકીએજ નહિ ત્યારે લાચુ પાડી શકાય કે કેમ?

(૩) જ્યારે વિદ્યાહુન્નર આદિ જ્ઞાન આપણે એમને આપવાની સ્થિતિમાં હતા અને એમનાથી સંપાદન કરવા જેવું આપણે કંઈ ન હતું. તે વેળા આપણે જે દ્રષ્ટિથી એની જોડેના સહવાસ સંમર્ગની કિંમત કરતા તે હાલ જ્યારે સૃષ્ટિક્રમમાં ધન્યરેન્જાથી એમનાથી આપણે ઘણું જાણુવા મેળવવાની સ્થિતિ આવી લાગી છે, ત્યારે પણ કાયમ રાખવી એ વ્યાજબી અને વિવેકવાળું છે કે કેમ ?

(૪) આંતર શુદ્ધિ અને બુધ્ધિના ઉચ્ચ સંસ્કારો જેથી ઉદ્ભવે તેવાં વર્તન માટે પણ આપણે મુકાબલે જેમનાથી વધારે સારા ધર્મ મળી શકે તેમ છે તેઓ પુરાતન કાળમાં કેવા હતા એ કથાનેજ વગળી રહીને તેમનાથી મળતા હાલથી આગ્રહપૂર્વક વિમુખ રહેવું એને આપણે પ્રશંસનીય ધર્માચરણની ગણનામાં મુકવું યોગ્ય છે કે કેમ ?

(૫) દુકામાં અમર્થ ધર્મશાસ્ત્ર નિપુણ વિદ્વાનોના બોધ પ્રમાણે પણ આપણું દર્શન્ય કેવળ શું હતું ? તેમાંજ બુધ્ધિને રોકી રાખવાનું છે કે વર્તમાન અને ભવિષ્યની ભણી લગાડવાનું છે ?

આટલું ઉપોદ્ધાત રૂપે આપની આગળ રહુ કરીને મ્હારે આપ સમક્ષ મ્હારો પોતાનો મુખ્ય નિશ્ચય સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ કે જેનાથી આપણું આર્થપણું કંઈ અંશે પણ ઓછું થાય અથવા વર્ણ ધર્મોમાં જન્યુની હાનિ પહોંચે તેવું કશું કોઈપણ પ્રકારના અવદારિક સાલ્મ માટે આપણે સ્વીકારવું નહિ જોઈએ. એ વાત પણ ના કહી શકાય તેવી નથી, કે સમુદ્ર ઓળંગીને જનાગથી આપણે પોતે સાધારણે જે નિયમોનું પરિપાલન આપણા વર્ણ તથા જાતિ ધર્મ મંજાંધે આવશ્યક માનીએ છીએ તેમાં વધુ ઘટુ પણ અસહ્ય તો પડેજ પડે. મ્હારે કહેવું એવું છે કે રેતલાએક મદવામ, મંગર્ગના જે નિયમો આ દેશમાં રહેવા છતાં તુટે છે તેવા દોષ વિલાપત કે એવે રથને જતારાનો વિચાર કરવા ટાલે જુદા તારવી નાખવા જોઈએ. કમકે એ કંઈ ત્યાં જવાનુંજ પરિણામ નથી અને જીજ્ઞાં ત્યાં ગયા તે સર્વની મન, વચન તથા કર્મની સુધ્ધતા અમર. મલિનતા એક સરખી ગણી કદાહરી નહિ જોઈએ. ગમે તેવા ઉચ્ચ પુરુષાર્થ માટે ગમન કરે અને ચારે તેટલો આગ્રહ આપણા નિયમો પાળવાનો રાખે નો પણ કંઈ પ્રાયશ્ચિત આપવું ન પડે તેવો ફાઈ રહી શકે એ તુરત વેળા નો અંભવ બહાર જણાય છે પરંતુ તેટલા માટે ને ઉચ્ચ ધર્માગ્રહી પુરુષોને અને કેવળ ઉચ્છ્રંખલ ધર્મના અનાદર માટે ગમન કરનારાને સરખા મળી કદાહરા એ ન્યાય નથી અને ન્યાય ન હોય નેને ધર્મ પણ કહેવો કહ્યું દે.

વિકાસત વગેરે જનારાના કેવળ એક બીજાથી નિરાળી ગણનામાં રાખવા યોગ્ય હું તથા વર્ગો પાડી શકું છું.

(૧) ખાનપાનાદિમાં સર્વથા જે પદાર્થોને આપણે ત્યાજ્ય ગણીએ છીએ તેના સેવનનો જેને એવો ભાવ લાગ્યો હોય કે તે એ પરદેશમાં ચાહીને પોતાના કામમાં લે અને દેશમાં આગ્યા પછી જેને એ છોડવાની વૃત્તિ ન હોય.

(૨) એવા ત્યાજ્ય પદાર્થો પ્રતિ જેનો ભાવ નહિ છતાં એ પરદેશમાં જે શરીરસંરક્ષણ માટે જરૂર પડવાથી અથવા જરૂર છે એવી માન્યતાથી પોતાના કામમાં લાવે પરંતુ દેશમાં આગ્યા પછી અંતઃકરણપુર્વક પશ્ચાત્તાપથી તેનો ત્યાગ પાળવાને જે આગ્રહી રહેવા માગે છે.

(૩) એવા ત્યાજ્ય પદાર્થોથી સ્વધર્મ પાલનનાં પોતાના આગ્રહને લઇને જેઓ પરદેશમાં પણ તેવું પોતે ચ્દણ કરેજ નહિ.

આમાંથી તે કોઈપણ પ્રકારથી પ્રાયશ્ચિત્તાથી જેને પંક્તિ આપી શકાય નહિ તેવા કોને ગણવા ? અને પ્રાયશ્ચિત્તાથી શુદ્ધ કરી શકાય તેવા કોને ગણવા ? એ પ્રથમ નિરાકરણ થવું જરૂરનું છે.

જેને 'પ્રાયશ્ચિત્તાથી શુદ્ધ કરી શકાય તેમના પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રમાણ મુકરર કરવામાં જેમ ઉપરના વર્ગની મિનનતા છે તેમ તે પ્રત્યેક વર્ગના પરદેશગમન કરનારાના હેતુપરત્વે તથા પેટા વિભાગ પડે છે તે એ કે:—

(૧) કેવળ શોખથી જનારા.

(૧) વિદ્યા, કળા, હુનર મંપાદન કરવા અર્થે એટલે સારા પણ સ્વોન્નતિના હેતુથી જનારા.

(૩) પરમાર્થ યાત્રે ધર્મકર્મ માટે જનારા.

એ મ્હારે સમગ્રવત્ પડે તેમ નથી કે ભાઈ લાભશંકર ઉપરમાં મેં ગણાવેલા મુખ્ય તથા વર્ગમાંથી ત્રીજા વર્ગમાં અને પેટા વિભાગમાંથી પણ ત્રીજામાં આવે તેમ છે. અને એ પ્રમાણે જે ભાઈ કેવળ ધર્મપરાયણ થઇને પરદેશગમન માથે લે તથા ત્યાં આગ્રહ

૩

વિદ્યાયતગમન પ્રસંગમાં આધાર તરીકે ગણી શકાય તેવા કેટલાક દાખલા સહગતે મને ૧૯૧૬ માં એક પ્રસંગે જ્ઞાતજનોને કરેલ એક અપીલમાં ટાંક્યા હતા અને તે અપીલની નકલો ચોતરફ જ્ઞાતિ લાઇઓમાં મોકલી હતી તે દાખલાઓ નીચે મુજબ —

(૧) શ્રી જ્યોતિર્મહંતા શંકરાચાર્ય સ્વામિ કૈલાસાનન્દજીએ સં. ૧૯૨૯માં કરાવેલી આપીને ચિત્તાપાવન બ્રહ્મણ ગ. કૃષ્ણરાવ ગોપાળ દેશમુખ તથા નારાયણલલ જાપુલલ કાલેને, વિદ્યાયત જન્મ આવેલાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને પાછા જ્ઞાતિમાં લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

(૨) શ્રી ગોવર્ધનપીઠધીશ્વર શંકરાચાર્ય સ્વામી મધુમુદત તીર્થે સં. ૧૯૬૮માં ‘દ્વોપાન્તરગમનન્યવરચા’ નામનું ચોપાનીયું સંસ્કૃતમાં શાસ્ત્રાધારો આપીને પ્રમિષ્ઠ કર્યું છે તેમાં પણ એવાજ નિર્ણય કર્યો છે કે— વિદ્યાયત વગેરે રહી આવંત બ્રહ્મણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ચોતાની જ્ઞાતિમાં પુનઃ પ્રવેશ કરવા યોગ્ય થાય છે.

(૩) શ્રી શારદામહા (દ્વાગિષ્ઠ) પીઠધીશ્વર શંકરાચાર્ય સ્વામિ માધવનીર્યાજીએ પણ પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ પાર્વતીપ્રભાદ (વિશ્વનાથ વિક્કલજી રાજ્યવૈદના. જ્યેષ્ઠ પુત્ર)ને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને એવાજ અભિપ્રાય આપેલો છે.

(૪) ધર્મશસ્ત્રની દ્રષ્ટિમાં સમુદ્રયાન બધાં મગ્ધાં પાતક ગણાય છે એટલે આક્રિષ્ટ, જપાન વગેરે સ્થળોએ જનનારને વગર પ્રાયશ્ચિત્તે નાનમાં રાખીને વિદ્યાયત જન્મ આનંદ સામે તે દાગળથી વાંધો લેવો એ ન્યાય વા ધર્મ એક નથી.

મદમન આનંદમાં આ ઉપરથી ધમ્મીજર કહેતા કે આપણે નામરો મર્ત જ્ઞાતિમાં શ્રેષ્ઠ હોવાનું માનીએ છીએ તેથી આક્રિષ્ટ જપાન વગેરે સ્થળે જનનાર માટે પ્રાયશ્ચિત્તની પણ જરૂર નથી ગણી પણ વિદ્યાયત એ જીવીશ શહેનશાતનો દેશ હોય આપણે તેમના સામેજ મેરચા માંડીએ છીએ. એ એકજ ગણતરી વિના જીજી કાન રીતે વિદ્યાયત જન્મ આવનાર પરત્વે તો આપણે વ્યવહાર બ્રાજ્જી કરી શકે તેવું નથી.

(મહી) મ. પ્રે. બ.

(૫) શ્રી દારીમાં રા. બા. શ્રીચંદ્ર બસુએ સને ૧૯૧૦-૧૧ માં ન્યાય ટ્રાઈથી નિર્ણય કર્યા છે કે સમુદ્રયાનને પાપ માનવામાં આપણે શ્રુતિ ધર્મથી હેતુ આપીએ છીએ અને તે ન્યાય ટ્રાઈના દવામાં શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાદિ અને પક્ષના આધારોની તુલના કરવામાં આવી છે.

(૬) સને ૧૯૧૨માં શ્રી કાંચીમાં અ.બા. ભારત વર્ષના વિદ્વાનોની પરિષદ થઈ હતી તેમાં ૩૧ પંડિતોનો મત થયો કે જેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તે વિદ્વાયત જઈ આવનાર કન્યાદાન તથા યજ્ઞોપવિત દેવાનાં કાર્ય કરી શકે છે. જ્યારે માત્ર ૧૧ પંડિતોનો વિરૂધ્ધ મત પડ્યો.

(૭) સને ૧૯૧૪માં નિરવાહીમાં એવાજ પરિષદ મળી હતી તેમાં ૭૫ પંડિતોએ મત આપ્યા કે તેનાં કાર્ય તે કરી શકે છે જ્યારે માત્ર ૧૦ પંડિત વિરૂધ્ધ મતના નીકળ્યા.

(૮) શીજી નાનના પ્લાઠણો જેડે પાપશિરા પછી તેને પ્લાઠણ સ્વીકારીનેજ આપણે વર્તવું પડે છે ને જરૂરીયે છીએ ને મુરત વાળાએ વિદ્વાયત જઈ આવવાને પંગત આપી તેની જેડે પણ આપણે વ્યવહાર બંધ કરી શક્યા નથી.

[ત્રિપર પ્રમાણે ત્રણ દુકરાઓ વાંગી મનન કરવાયાં વિદ્વાયત મનન મળ્યે સદ્ગતના ચિચારો દેવા હતા અને તે સમયમાં દેવકી મુદામર દારણો સહીત દલીલ કરવામાં આવી છે, તે સદેજે મમજી સકાવ તેમ છે ને નાથે અમારી આશ્રદ્યપુર્વક ગતિજનો પ્રત્યે વિનંતિ છે કે વિદ્વાયતમન અને જીજ્ઞાસાના મોટા ગતિ સંજોગના સવાસોના ઉદાર અને અવધારિક દ્રષ્ટિથી ચર્ચા કરીને તેમજ કામપણ અમત કે ખાતગી દારણો સેશ પણ જસમાં ગાખ્યા વગર ચોક્કસ નિર્ણય જેમ અને તેમ તરત સદુ ભાવજોએ કરવો.

ગતિનું બંધારણ તદ્દન ચિચિત્ત થઈ ગયું છે. સદુ કાર્યને “દુ” કાર્યો” એવું મિથ્યાભિમાન થવું જેવામાં આવે છે અને પરિણામે ગતિના મુરોના વિષ્ણુચામ, વેલીચામ, સન્નવવદાર, પરેશ

ગમન વગેરે આગતોમાં સ્વચ્છંદા વર્તન થવા માંડ્યું છે. અને પરિણામે નીતિ કે પ્રતિષ્ઠાનું પણ જ્ઞાન નથી રહ્યું, અને પોતાના વચનનું ગૌરવ બૂઝાવા માંડ્યું છે. અને વિવેકભ્રષ્ટની ચોતરફ અવનતિ થાય એ દશા આપણી થવા બેઠી છે. એ ખેદમય સ્થિતિ જોઈ શકાઈથી કેમકે સમગ્ર સહૃદય સંજ્ઞન સાંખી શકે તેવું નથી.

આપણી માતિ ભરનિદ્રામાં છે, પોતાની નીતિ, પોતાની રહેણી કરણી, પોતાની આર્થિકતા, પોતાની સંતતિ, પોતાનું અસ્તિત્વ તમામ પ્રત્યે ભરનિદ્રા વશ આપણે છીએ. ડોક્ટર જોન હંટરના નીચેના શબ્દો અત્યારે નજરે તરી આવે છે:—

Sleep! This sleep of the spirit, how frightfully common it is! We see it in a thousand forms. We see it in an apathy towards all serious things and serious duties, see it in a disregard of the ideal-side of common realities and activities; see it in the neglect of religious culture; see it in a life whose time is more and more given up to the gratification of inordinate ambition to society and to amusement; see it in a deepening insensibility to the needs of the personal soul and the responsibilities of moral being; see it in the disposition that looks out with unconcern upon the evil that is in the world; see it in the decay and absence of interest in the work which has in view the uplifting of man, and the triumph of the order and will of God in our human life.

દુકામાં જાનિ ખંધુઓ, જાગૃત થાઓ ! આપણાં ધોંગાં માતજર ગણાતાં દુકાંઓ મોટા મોટા ઘહેરમાં હતાં તે ક્યાં ગયાં? આપણા પૂજ્ય વિચારશીલ, અનુભવી મુરખીઓ ક્યાં છે? આપણે જિન્ન લિન્ન થઈ ગયા છીએ, આપણે ઉદર-નિર્વાહની કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ ભોગવવી પડે છે અને તે તથા ખીન્ન કારણોથી દીકરા દીકરીનાં સગપણ લગ્ન વ્યવ-વહારનો વિષય ફેટલો બધો દુર્ઘટ થઈ પડ્યો છે? આ બધું શું સુચવે છે? તે દશાનો વિચાર સહુ કરો એવી ભારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

(સહી) મ્. પ્રે. બક્ષી.

હુતાશની.

(ત્રિકાળનું વિહંગાવલોકન.)

શ્રી શંકરે કામદેવને જાણી નાખ્યો તે પુર્વે દરેક પર્વ દરેક પુરુષે પોતાની પટ્ટકામાદિ મનની દુર્વૃત્તિનો વિનાશ કરવો એ આ પર્વનો આધ્યાત્મિક હેતુ.

નવપરિણીત યુગલને, બ્રહ્મચારી યજ્ઞોપવિતધારી બહુકને, જન્મેલા બાળકને પ્રથમ હુતાશની મંગલકારી હોય તેની પુણ્ય વિધેય કરી છે. સકળ જગતની તેને વંદ્ય દેવ ગણી છે. તે એનું આધિ-દૈનિક સ્વરૂપ.

શિયાળાની બધી શરદી તોડી નાંખવા ગોમયનો ઘુપ કરવો અને તેણે કરીને મચ્છર વગેરે જન્તુઓનો વિનાશ કરી વસંત ઉજવવી એ એનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ.

“ગદ્ય કાવ્ય”ની હુતાશનીમાં આ બધાં સ્વરૂપ ઉપર પુરતું લક્ષ્ય અપાતું. ભાભી, નણંદ, દેરૈયાં, કાકી, ભત્રીજાં, ભાભી ભાણેજાં વગેરે સમૂહ પક્ષના સગાંઓનોજ વધુ ઉપર એ જાતનો હક્ક રહેતો. પિયરમાં તો ગ્રન્થી દ્રઢ હોયજ. આ સમગ્રય તેવું છે. “ભાભીના ભાવ મહત્તે ભીંજવેરે લોલ” એ આ વખતની રમિક નિર્દોષ ભાભીએ દારડા અને કોકરથી શિયાળાની શરદીને કટનું મૂર્ત સ્વરૂપ આપી મુકકા ફગવાથી તેને છુટ્ટો પાડી, તાપમાં શેકી, રાગડા તાણી ગાયત્ર ગાઇ તેને બહાર ફેંકી દેવાનો એ સર્વનો હેતુ હતો. બધી રમતોં મર્દાનગીને સરાણે સ્લાઘવધા માટેજ હતી. ઘણું ખર્ચ ચોરલાં છાણાંજ વપરાતા, જેથી Spharata ના જેવીજ ચોરલામાં દિંમત દાખ-

વવાની કેળવણી મળતી. ત્યાંના કિશોર ચોરેલ કાષ્ટ ન્હાના જનવરની અને તે જનવરે તેનું કાળજી કરી ખાધા છતાં પણ પેલા કુમારનાં મુખ ઉપર દુઃખને એક ભાવ ન જણાયો. એ વાતને સહુ કાષ્ટ જાણે છે અને સંભારે છે. આપણી પ્રજાજિક્ષાઓ આપણે જાળવી રાખીએ અને સાત્ત્વિક શ્રદ્ધાથી વાળીએ તો એવોજ જનસંત આપણો ઇતિહાસ થાય.

હવે આજની હોળીમાં આ બધું કેટલે અંશે જગવાય છે તે જુઓ. આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તો આમા હોય તેજ કેળવે ને? આધિદૈવિક સ્વરૂપ ધરડેરાંઓએ મદા મહેનતે જગવાવ્યું છે તે તેમની માથે અરત થશે. ધરમા નિર્દોષ કિલકિલાટ અને રંગ તો મુખરેલી ભાભી, કાકી કે મામીને 'પમંદ ન આવે' અને તેને આવે તો બાપ, કાકા કે મામાનું 'માથું ફાટી જાય' બુદ્ધમાં એક છાંટે ઉડે તો શરદી થઇ જાય. બસા હોય તો સંયુક્ત કુટુંબજ શાનું હોય કે દલાવા મળે? દારડા દલાય ધરનાં વડીલોને ખુશી કરવા ખાતર મુકન માટે આવે તો 'ચિતોદભવી દેવી'ને અર્પણ થઇ જાય. ખજુર તો પેટમાં ચોટે ધાણી તે કાંઈ ખાવની વીજ છે? હુતાશનીના ધુમાડથી આંખમાં પાણી આવે એટલે ઝંમતો અસહ્ય. હુતાશની રખતનાં સ્તોત્રાંતી જગ્યાએ ગાળાગાળી અને મર્દા નખીને ઉતેજે એવા રમતોને જદલે નિરાંપોને શોભે નેવા કલદ. જાણું તે ફાજ ચેરે ? ૧૦ વર્ષથી ન્હાના એટલાં તો કીકલાંઓ અને ત્યાં રથી ૧૫ મુઠ્ઠી અખ્યાસનો ચાપટીએના દગમાં દટાવાનું ૧૬ વર્ષથી તો ગૃહસ્થાશ્રમી કોકરે એટલે ચાર પુટની ઉચાઇ, બારે મહલ મોદું ચાર ઝંડે ઘોલીયું અને પાનની પટી. આમાં ફાજ ફોનો વાંક કાટે ? મહોટાં શરેરમાં તા ધરમાં. જાણાંને જદલે ફાલસા વગરના હોય એટલે તે તો ન ચોરદાર્ય અને ન શ્રાવમાલ્ય જ્યાં ગોમયનો ધુપ કરવાનો ઉદેશ ત્યાં ફોળીમાં કાકડાંના દગ અને કાકડાનાં ગાડાં દોમાય જેનો કંઈ અર્થ નહીં. પરિબ્રુમે બીજું કાંઈ ન કરનાં મીંચે આર-સામાં પોતપોતાનું મુખ મેલે તેનું અને મમજ તેનું.

હવે ચાલો અગ્નિવમાં આવની કાલની હુતાશની ફેલી થયો ? મેશનમાં એક મમીવાતો ઉભો દરસમાં આવ્યો છે. અંદર ખુરશી

ટેબલોની મનોહારી ગોઠવણ થઈ રહી છે. ને શમીયાણાની સન્મુખ વિજળીના વાળાનો બંને કળાથી ગોઠવેલો એક કાળો સમુદ્ર હોળીની ગરજ સારશે. આસપાસ પાણીનો છંદકાર થઈ ગયો છે. કર્તાદર્તાઓ Silken swains, felt અને cycle સહીત આંટા મારે છે, સત્કાર સમિતિ આવકાર આપવાને ચાર પગે થઈ રહી છે, પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને આમંત્રણ પત્રો મોકલવામાં આવ્યાં છે. અમલદારો પણ સુકાયા નથી. શહેરના વડા ગોરા અમલદારને પ્રમુખ સ્થાને સ્થાપવામાં આવ્યા છે બેન બેતામાં તો શમીયાણો ભરાઈ ગયો અને સભા મંડળના પ્રમુખ ભાષણ આપવા ઉઠ્યા આર્યપર્વની ઓળખાણ પાવની ભાષામાં થઈ થઈ. બધો પ્રાધાત્ય શિષ્ટાચાર જળવધો. છેવટે બાનુઓ અને ગૃહ સ્થોનો વધુ વખત ન રોકતાં, પ્રમુખ મહારાજના મદમ સાહેબને હુતાશની પ્રકટાવવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. Switch દાગતાંની વારજ ઝગહગાટ રોશની પ્રકરી તેને તાળીઓના ગગડાટ, શુભાળ જળના છંદકાર Hip Hip Hurra ના નાદ સાથે વધાવવામાં આવી, નાસ્તાને ખુબ ન્યાય કરી હારતોરા લઈ સભા ખસાસ થઈ. Switch off કરવામાં આવી અને કંઠાકમાં તો બહુ ઢેકાણું પડી જતાં ત્યાં નિર્જન સ્મશાન તુલ્ય શાન્તિ પ્રસરી રહી, આગળ પડતા લોકો ઉપર અમલદારોનાં કૃપાકટાક્ષો વર્ષ્યા અને તેમના ખિસ્સામાં અથવા તો છાતી ઉપર ખિલ્લાના રૂપે એ કટાક્ષો અમર થયા, — આર્ય સંતાનો, આતું બોરા તૈયાર ન હો તો ચેતી વેળાસર પાછાં પગલાં ભરો.

ધર્મ

(કેટલાક મશ્વોત્તરો.)

સવાલ—ધર્મ શેમા મનાય છે? દેશકાળ પ્રમાણે શું હોવો જોઈએ?

જવાબ—(૧) જે પોતે માનેલાં ધર્મનાં દીર્ઘા-રૂપકાં કરવામાં સંભાળ રાખેલા હોય પછી ભલે તે અંતર મેલું હોય એટલે માત્ર ‘દેખાવ-ડોળ-આડખરમાંજ’

(૨) જ્ઞાતિના રિવાજોને બધા દેખતાં વધારે પડતું નામ આપે પછી એકાન્તમાં એકલા અરે ઘરમાં ગમે તેવું વર્તન વિરૂધ્ધ રખાતું હોય—‘માત્ર ડોળ.’

(૩) મંદિર, ઉપાશ્રયમાં દર્શન માટે દેવ કે ગુરૂના દર્શન માટે દોડતો હોય અને તે પવિત્ર જગ્યા બહાર ગમે તેવાં કાળાં ધોળાંમાં લપટાવવા બહાદૂરી માનતો હોય—માત્ર ડોળ.

(૪) જાળ વિધવાને પણ ફરજિયાત વૈધવ્ય પગાવવા પછાત ન રહે પછી ભલે તેનો ગર્ભપાત કરાવવા સીધી રીતે મદદ આપે. વિધુર ૫૦-૬૦ વર્ષે પોતાને છોકરાંનાં દોકરાં હોય છતાં પોતાની પૌત્રી જેવડી કન્યા સાથે પરણે—અરે પોતે તો પુનર્જન કરે—અને પછી ભલે તે વરસ વરોળમાં તે કન્યા રંડાય. તેવાજ પુરૂષ તેની જાળ વિધવાનાં પુનર્જનની વિરૂધ્ધ મત આપે જ્ઞાતિઓ—આ પ્રમાણે ચક્ષવે—માત્ર ડોળ.

(૫) ભાંગી ઢેઢને અડતાં અલડાય પણ તેથી ગદું કામ કરનારને—જેવા જે ખાટકી તેની સાથે વ્યવહાર રાખે—ભાંગી, ઢેઢ, અન્ય ધર્મ સ્વીકારે પછી તેને અડકાય તે વખતે તેજ ધંધો કરતો હોય કે

તેવો ખીલો ગદો ધધો કરતો હોય છતાં તેને અ કવામાં આવે ન ગણાય-રેલ-રેડીમરમાં તેના સંસર્ગની જરૂર અડચણ ન ગણાય.

(૬) દારૂ છાનો પીવાય—દવામાં હરદમેશ-છુટથી-પીવામાં આપત્ત ધર્મ ગણાય-માત્ર નહીં રોગમાં પણ તેમજ અલક્ષ્ય ચીજનો દવા તરીકે-તાકાત આપવા માટે ખોરાક તરીકે-કોડલીવર ઓષધ, - મીટ-એકસ્પ્રાક્ટર, -મેદાં-લેવામાં આવે નહિ પણ અગત્ય વખતે અન્ય શુધ્ધ આલેખ જેવી કે પોતાના વર્ણના પેટા ભાગનું અનાજ રાધેલું ખાવા માટે ગ્રાંથિ બહિષ્કારની સગ્ન—

(૭) જે ત્રાજવામાં તેમ તોળાવ તેમાંજ ખોળ તોળાય છતાં અણુનું ન ગણાય-તે મુજબ જે ત્રાજવામાં ગાંડીઆ, ભાઈયા, છુદીના લાકુ જોખાય તેમાંજ પેડા, ખરશી, શીખડ, દહીં જોખી લેવાય અને તે શુધ્ધ આલેખને પણ ખપે. આવાં અનેક કૃત્યોને ત્યાં સુધી ડોળ રાખી અલ્પ લેવાય ત્યાં સુધી મત્ય, નીતિ, સહાયતાને અરે પ્રભુનેજ ધર્મ-અરે આડખરને નામે દોળ દેવાય છે.

ઉપરનું ગળે ન ઉતરે તેનુંજ નામ ધર્મનિધિપણું.

• સવાલ—પ્રાયશ્ચિત્ત કેનું અને તેની ત્રિવિધી શી ?

જવાબ—જાણી જોઈને જે કૃત્ય ન કર્યું હોય-ફરજિયાત કરવું પડ્યું હોય-પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા બાદ ફરી તેનું ન કરવાનો નિશ્ચય હોય તેનુંજ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. બાકી મનારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સાંજે તેનું તે કરે તે નજ ગણાય, હાલ તો પ્રયા એવી છે કે અમારા માં માટે કરો પછી ગમે તેમ ચલાવવા તેની પરવા થોડી.

સવાલ—દેશકાળ પ્રમાણે ધાર્મિક રિવાજોમાં ફેરફાર કરવા જોઈએ શું ? શાસ્ત્ર તેમ ફરમાવે છે ?

જવાબ—હા. ખુશીથી ન કરો તે પરાણે થોડે થોડે ચતાજ નય છે. જે મમતને વળગી સમયાનુસાર થોડો પણ ફેરફાર ન કરો તો પરિણામે અચાનક એટલે સુધી ફારફેર થાય છે કે કંઈ ધોરણ ન રહેતાં તદ્દન અણુધાર્યું ત્રિપરીત પરિણામ આવે છે. દ્રષ્ટાન્ત—નાની બાળ વિધવાને પુનર્લગ્ન માટે છુટ નથી મુકાતી પરિણામ ગર્ભપાત

કરવા-કરાવવા મદદ કરવી પડે છે એટલુંજ નહીં પણ અન્ય ધર્મી સાથે વટલી ગયાના દાખલા પણ નજરે આવે છે.

સવાલ—કયા ફેરફાર અવશ્ય તુરતમાં કરવા જરૂરના ધારો છો ?

[૧] એકલા બાહ્યાચારને ન વળગતાં અથવા બાહ્યાચારના થોડે ઘણે ભોગે પણ—સત્ય—નીતિને—વળગવું. ચારિત્ર્ય સુધારી શુદ્ધ ચારિત્ર્યવાળાંજ ખરા ધર્મીઓ સમજાવતાં શીખવવું.

[૨] પ્રાણિ સર્વમાં પ્રભુ કે આત્મા માની મહુ સાથે સપ્રેમ વર્તવું, એકલા બાહ્યાચારનેજ વળગવામાંજ ધર્મ ન માનવો.

[૩] આડઅરને દૂર કરી દેશકાળ પ્રમાણે છુટ મુક્તા જવી દ્રષ્ટાંત—પરદેશ ગમન, અંત્યજ જેવાને માત્ર અડકાઈ જવાય તે માટે ચલાવી લેવું, તેમને ખોરાક આપવો તે નીચે ધૂળમાં કે પાત્રમાં કે કાગળ ઉપર ન નાખતાં તેના વાસણ કે છેડામાં નાંખતાં ન અચકાવું વગેરે.

[૪] અંગ્રેજ દવા ટીકચર જેવાની છુટ રાખવી-પણ બેદા-કોડ-લીવર ઓઈલ-દારૂ-મીટ એકરડાકટ લેનાર પાસે જનોઈ બદલવું કે તેવું પ્રાયશ્ચિત જરૂરનું જણાવવું.

[૫] હાથ પગ વાળા-સુસ્ત બ્રાહ્મણ-ખાવા-અને ભિખારીને આપવામાં ધર્મ ન ગણતાં-લૂંટાં-લંગડાં-અપંગ અતિ વૃદ્ધ-નાચાર રોગીઓને દાન મુખાત્ર દાન આપવું.

હા-કથા કરાવો, શાસ્ત્ર અવલુ કરો તે વખતે ધર્મક્રિયા કરાવતાં શુદ્ધ બ્રાહ્મણને મહે-તામણનાં રૂપ તરીકે દાન આપો એ જુદું, પણ તેમને તીરંધમી બનાવવામાંજ પુણ્ય ન સમજવું.

[૬] ગાયત્રી મંત્રનો માત્ર જાપમાંજ ઉપયોગ ન કરતાં તેના શબ્દાર્થ પ્રમાણે હરવખત 'તમારી બુધ્ધિને પ્રેરતા રહો' માત્ર પાંચ પચાસ બ્રાહ્મણ પાસે જપ કરાવી પુણ્ય મેળવાય છે એમજ સમજવાનું નથી.

[૭] જ્ઞાતિના પેટા ભાગો જેમ અને તેમ દુર કરી શાસ્ત્ર મર્યાદા ચાર વર્ણની છે તેટલે સુધી તો કરો આમ તેમ અરે નથી ખરાજ વર્તનની છુંદ મુંગા મુંગા ચક્ષાવાય છે તેને બદલે વિદ્યાર્થીને-એકલા

હુંક પગારના નોકરીવાતને-એકલા માંદા સાજાંને માટે અન્ય આહવાણીથી કે અન્ય પેટ તડથી ચલવવા જાહેર છુટ આપો.

[૮] હરેક ખાજતમાં પોતાના અંતર આત્માને ગુરૂ માનો.

[૯] બાહ્યાડરને છોડી-કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ-માત્સર-અદેખાઇ સ્વાભિમાન-સમુજો અંતઃકરણમાંથી નાશ કરી દયા, ક્ષમા, મત્ય, નીતિ ધીરજ-અહિંસા-સંતોષ-અહમકર્મ-સાદામ-કરકમરતાને હૃદયમાં સ્થાપન કરો.

[૧૦] જમાના પ્રમાણે વ્યવહારીક ખરચો-વગન-વગેરે સારા કે માફા પ્રસંગે ઓછાં કરી તે જલ્દ નિરાશ્રિત દુઃખી અપંગ માટે ફંડમાં ભરવાનું શરૂ કરો.

(૧૧) બાળ વિધવાને-અક્ષય યોનિવાળીને-કે છોકરાં વગરની નાની વિધવાને પુનર્લગ્નની જ્યોત્ છૂટ મુકો, ફરજયાત વૈધવ્ય કહાડી મરજયાત શુધ્ધ વૈધવ્ય પાળે તેને પુષ્ટી આપો.

(૧૨) વિધુરો માટે કરાવો કે નેનાથી બીજી વાર ગમે તો વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન થાય અથવા પોનાથી ૧૫, બહુ તો ૧૭ વર્ષથી નાની કન્યા સાથેજ પરણાય પણ ૧૭ વર્ષની ઉમ્મરની કન્યા, જે કદાચ તેને ત્યાંજ પેદા, દીકરી યજ્ઞ હોત વળી જાનિની દીકરી તે પણ પોતાની દીકરી ગણી તેવડી અથવા તેથી મોટી કન્યા સાથે લગ્ન ન થાય.

(૧૩) ધર્મના ઝઘડા વાદવિવાદ છોડી પોતપોતાના ધર્મમાં જાગને લઇ સડા દાખલ થયા હોય તેને દૂર કરી બીજાના ધર્મમાંથી જે સાફ જાગે તે ગ્રહણ કરો.

(૧૪) સુર્ષ ચંદ્ર ગ્રહણુ વખતે નાહી, ધોઈ, ધર્મ ધ્યાન ખુશીથી કરો પણ તેમાં આહડછેટ માનો અંતઃકરણુ વિરૂધ્ધ, જમાનામાં બીજાની નજરે સુર્ષ ન બને, જાતું નજ અજાણો. છુટજ રાખો કુદરતી બનાવ સમજાય છતાં ધર્મધપણુ વગમવા જેવો હવે વખત નથી. આપણાં જ્ઞાન, કેળવણીને લગભરે છે.

કન્યાકેળવણી.

દીપોત્સવી, ૧૯૮૨ મુંબાઈ.

સરસ્વતી,.....

ત્હને અને ચિ. ઉર્મિને નૂતનવર્ષનાં મહારાં અભિનંદન. જેમ આજનું પ્રભાત આનંદમાં વ્યતીત થયું તેમ જીવનનાં મારાંય પ્રમાણે પસાર થાય એવી મારી તમ સારૂં ઇશ્વરપ્રત્યે વિનંતિ છે.

તારો પત્ર હું હમણાંજ વાંચી રહ્યો, અને પછીજ આ પત્ર, ત્હારા પત્રના વસ્તુને આધારે લખવા બેઠો છું. આમાં માત્ર ત્હારાં વસ્તુની વિવેચના અને મનદર્શનજ તને નજર ચડશે.

આ વસ્તુમંથનથી આપણે આપણી ફરજો સમજતા થઈ જાની થઈ.....

તારો, અને તારાં માતૃશ્રીનો, ચિ. ઉર્મિલાનો વિવાહ રો. હરિલાલના હરિશ્ચંદ્ર માથે કરવાનો વિચાર મેં જાણ્યો. દલીલમાં તેં કહ્યું કે હરિશ્ચંદ્ર જેવો સારો અને લાણેલો યુવકે અન્ય કામ આપણી નાતમાં ખોલ્યો મંજવાનો નથી. એ વાત ત્હને સોચી છે.

હવે પત્ર પર આવું છું.

પણ તારા વિચારને આચારમાં મુકતાં પહેલાં તું તને પોતાને પુછી જો કે ઉર્મિ, હરિશ્ચંદ્રના તેના સમોવડ કાષ્ઠપણુ યુવકના જીવન પથમાં મદદગાર થઈ તેની સુખદુઃખસંભાગિની થઈ શકે એવી વિદ્યા કાષ્ઠ સમયે તેને આપવામાં આવી છે ? આત્મગત પુછી જો. ખાત્રી પુર્વક કહું છું કે તને જવાબ નકારમાંજ જડશે. તો એવી અધૂરી

ઉર્ગિતે હરિશ્ચંદ્ર જોવા ગર્ભ તેજસ્વીની જોડે જોડી તું શો માર કાઢશે? આશા ભગ્ય કહપાણી રે. પણ સ્વહસ્તેજ એ હમારતનો પાયો એવો નંખાયો છે કે જરૂરક નેઓના જીવનમાં અમતોપના પંટો ઉદ્ભવે કે હમારત ધરણી ભેગી થાય, એવી દ્રશ્યમાં કે તેનો જીર્ણોદ્ધારેય કદાચ ન કરી શકાય. ત્હાને વિચાર દાઢ તો આચારમાં મગ્નશે નો પરિણામ શું મળશે ?

મ્દને ઝાંખું ઝાંખું દેખાય છે.....લે ત્હને કહું

આપણી દેખીતી બૂલધી તે બન્નેને આજન્મ તેમના જીવનમાં અધુરાશ લાગશે, અને તે તેઓને સાલશે.”

નવાં વર્ષની શરૂઆતમાંજ તને પ્રેનપરંપરા પછી ત્હારી ખખર લેતો હોઈ એવું જાણી માફું લગાડીશ માં, મારી મીડી સહ !

હરિભાઈ મ્દાગ મિત્ર છે. તેઓ સાચી કેળવણીના ભક્ત ઉપાસક છે. નથી એતો હરિશ્ચંદ્રને આવતાં આત્માં અધુરાં મારાં જરૂર પાછાંજ ફેલશે. હરિશ્ચંદ્ર છે મોટો યજ્ઞ જાગ નેની એને તમા નથી. અને કેમે કયું એનાંજ સંજોગી આપણે થયું હોય નો પછી જાગ્યા ત્યાંથી મનાર, તે સિદ્ધાંતે તારી આશાની મિદ્ધિ થાય એવા પ્રયત્નો આદર.

નારો પોતાનેજ અનુભવ તને શું કહે છે? જ્ઞાન વગરનું જીવન જોટલે નીરસ જીવન નહીં ! ત્દને મહેણું નથી મારતો તારો અનુભવ પૂછું છું.

સ્નેહ રાધે જ્ઞાન એ દમ્પતિ જીવનને સંસારસાગરમાં જીવન નૌકાને સુમર્ગે તારનારું સુકાન છે.

જો સ્ત્રીઓ જ્ઞાનલીન હોય તો. તેઓ નિર્જન અરણ્ય સમાન છે. વટવટ વગરનું ઉજ્જડ મેદાન છે, લોચનલીન પ્રાણીસમાન છે.

કયા પ્રકારનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને આવરણ છે તે પ્રેન જોટલો જાંબીર છે તેટલોજ વિચારવો અથગ છે.

સ્ત્રીઓને કેળવણી એવા પ્રકારની મળવી જોઈએ કે જે તેઓનાં લવિષ્યનાં જીવનમાં તેમની માનસિકને શારીરિક, નૈતિક ને સંસારિક

વૃત્તિઓને પાંખી જીવનને સર્વ રીતે ઉન્નતિકર થઇ પડે. એવી કેળવણી નીચેના વિષયોમાંથી મળી શકે.

ધર્મ. દરેક પ્રજાનાં દરેક યુગનાં મુખ્ય ધર્મપુસ્તકો છે તેની તારવણી કરી તેમાંથી ધર્મનું જહોળું જ્ઞાન ટુંકમાં સ્ત્રીઓને અપાય તો સ્થૂળ જગતનાં સ્થૂળ વ્યવહારમાં ધર્મને જહાને અનેક ભૂલો થતી જાય. સત્યાસત્ય પાળવાની, સ્વતંત્ર લેખાતી પ્રશ્નર સમરણ કરી તેને પાળવાની ઉચ્ચતમા શક્તિઓ આવે અને આત્મરૂપી સ્વામીને છોડી પથરાને પૂજવા ન જવું પડે. સ્વાત્માનાં સ્વરૂપને જીવન મિત્રને જોળખાણ થાય.

ભાષાજ્ઞાન. સ્ત્રી સંસ્કૃત જાણે એટલે સ્ત્રીમાંથી દેવી અને એવી મારી માન્યતા છે. મુળ ઉન્નત ભાષા તો એજ છે. તે સન્નારીઓના લક્ષણ સુચવે છે. તેમને સંસ્કારી બનાવે છે. કુટુંબને ભુક્ષિ શાળા તે વિનાશ બનાવે છે. કુલ નહીં તો કુલની પાંખડી, ઘણું નહીં તો થોડું પરંતુ દરેક સ્ત્રીને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. તને ખચર હશે કે પહેલાં મેં તને તે ભાષા શીખવવાની કેટલી અફસ માથાકુટ કરેલી ખચર ! વળી દુઃખી થશે.

પહેલાં તું પોતેજ મહેને ટહેતી " પ્રેમજ્ઞ, આવડા મોટા નવીન ભાઈ પણ આવ્યા તે જદલે ' આપવા ' બોલે છે. ત્યારથી મેં તને ગુજરાતી શીખવવા માંડ્યું. તેમાં તું રમ લેતી થઇ. કાયદો એ થયો કે આપણે એકએકના વિચારો મુલાપામાં મચોટ વ્યક્ત કરી કેટલીક જીવનની મુશ્કેલીઓ દૂર કરીએ છીએ. સંસાર સુધરવાનો હતો તો એનાથી મુશ્કેલો. જાણકોના મનપર સંસ્કાર માતૃભાષા વડે ખરાબર પાડી શકાય. પરભાષાથી જાણે સંસ્કાર પામનાં તે જવલેજ નોર્વા હશે. દરેક સ્ત્રીને પોતાની દુનિયાની આલુઆલુની જાણ અને આંતર પ્રવૃત્તિઓ અને ખામીઓ તો સમજવી જોઈએ. આ બધાં વાસ્તે માતૃભાષાનું જ્ઞાન તો પૂરેપૂરું દરેક સ્ત્રીને હોવું જોઈએ.

મેં જ્યારે Aidenથી મારા આવવાનો તાર ક્યો ત્યારે તેંજ 'સાંગાતું બોડકું' ક્યું હતું. મેં લખ્યું "હું આવું છું." તું સમજી બીજું કંઈ. પીળા કવરને જોઈનેજ તેં મારા સમાચાર ધારી લીધા.

ત્યાં વાંચી દેનાર પણ તારા જેવુંજ હશે. કેવી વગર સમજ્યે તે ક્રિયાને આરંભી હતી. તે વખતની તારી દયાળનક સ્થિતિ જોઇ હું ખાડું. દુઃખી થાત.

એ આખો પ્રસંગ સંભારતાં તને હવે હમવું નથી આવતું ? રાજભાષાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને શ્રેયસ્કર છે. સાધારણ જ્ઞાન પણ અના-વકારદાયક નથી.

દુનિયાની સર્વ સંસ્કૃતિના ઇતિહાસ રાજભાષામાંજ લખા-યલા હોય છે.

ખીજ વિષયો પણ છે. ઇતિહાસ બૂઝોળ, બાળઉદ્ધર, શૃદ્ધવ્યવસ્થા ભરત રાજ્ય, સાદું પાકશાસ્ત્ર, સંગીત, ચિત્રકળા વગેરે. આમાંથી દરેક સ્ત્રીને થોડું પણ પૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. બાકી તેમાં પારંગત થવાની આગાહી કોઈ રાખતું નથી. અને એવું ઠગધુવું અથોગ્ય છે સામાન્ય ગણિતજ્ઞાન પણ ખાસ જરૂરી છે. “મહારી સ્ત્રીનું ગણિતજ્ઞાન” મેં તને એ વાર્તા વાંચી મંજલાવી હતી ને વિચાર કરી જો કે એવા વિદ્વાન લેખકને એ લખવાનો પ્રસંગ શા માટે પ્રાપ્ત થયો હશે.

દમ્પતિજીવન એ મૌભાગ્યનું રચાન છે. ને રચાન પર અસ્થિર જીવનપાયો સ્થિર રાખવા સાફ જનને એકબીજાની રસપ્રતિભા પારખવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

અને તેમ કરવાનો રસ્તો “દિવ્ય જ્ઞાન” તેજ જ્ઞાનથી સર્વ સ્થળે એક સામટો થઈ સમસ્ત સર્જિતને દર્શન દે એવા દિવ્ય પ્રેમને મુખ્ય પગથ છે.

સ્વપતિના ભાવો મનોગત ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ-હિંમિઓને ન સમજી શકે એવી સ્ત્રીનું અને તેના પતિનું જીવન વ્યર્થ છે

પુરૂષનું પણ તેવુંજ છે. પરસ્પર એમ હોવુંજ જોઈએ. એક હાથે તાળી ન પડે પણ આ ઠેકાણે પુરૂષપાત્ર જેવું જોઈએ તેવું ઉત્તમ છે

ભણેલા વરને ત્હારી પુત્રી વરાવતાં પહેલાં તું આત્મગત પછી જો કે તારી પુત્રી ભણેલી છે?.....યસ.

હરિશ્ચંદ્રને ઉર્મીલાનું નેહું વિદરનું નેહું હોય તો દીધેલી શિખામણનો ઉપયોગ કર. ભલે તે મોટી થઈ જાય, હરિભાઈને કાને મેં એ વાત ક્યારનીએ નાંખી દીધી છે. અને તેને તે પસંદ છે. વચનથી અંધાઈ ચુક્યા છે. ધીમે ધીમે નાવ તરાવ અને ધારેલ કિનારે તારી પુત્રોનો એડો પાર ઉતાર.

એટલું યાદ રાખ કે તું અને તારા જેવી અન્ય સ્ત્રીઓ જ્યારે ઉપરોક્ત વિચાર આચારમાં ચુકશે ત્યારેજ ઉગતી પ્રજા આપણા કરતાં સાફ નાગરિકત્વ ભોગવશે, દેશને ઉન્નતિને પથે પાડશે. હાલની પ્રજાને B. A. M. A. વગેરે ઉપાધિઓની જરૂરીઆત નથી, એ વાત નિર્વિવાદ છે. પાછળથી સ્ત્રીઓમાં (અને પુરૂષોમાં પણ) એવું જ્ઞાન એતાફં બની જાય છે. સોએ પચ્ચીસ પોતાની ફરજો સમજે છે અને આજ કરે છે, અને એ પચ્ચીસમાંથી કાઠ એકાદ સ્ત્રી લાગણીઓ વાળી મૃદુલા બહેન જેવી પોતાની પચોતેર સખીઓને નાગરિકમાં 'વર થનાના કાયદા' 'વહુના ઉપયોગો' જેવા લેખો લખી તેમની ક્યાજનક સ્થિતિવાળા સંસારનું ભાગ કરાવી તેમને જગૃત કરવા મથે છે.

પત્ર મળેલાં લાંબો થયેા ખામ પુરસદે લખવા એડો હતો. શુભદિ-
નથી શુભકાર્યનું માનવ જીવનને આંગણે આરોપણ કર એવા આશીર્વાદ સાથે હું વિરમું. છું એજ.

તા. ૬-ઉર્મીલાને આ પત્ર વંચાવજો.

લી૦
તારોજ
ત્રેમલ.

સુનીલાલ હરિલાલ અંબરિયા.

હાય, દુર્દૈવ !

તે સુંદર સામેની સુંદર મૂર્તિ તરફ નહોતું. ને કામ બીજી તરફ જોઈ રહી હતી. પરંતુ જોને તેણી જોઈ રહી હતી. તે ધૃતરનાં આનંદમાં મગ્ન હતો સામેની સુંદર ચતુર્ભુજ વિષ્ણુમૂર્તિનું પાન કરી રહ્યો હતો જાને હાય જોડી ધનુષ્ય પ્રેમથી તેની સ્તુતિ ગાઈ રહ્યો હતો.

શાન્તાકારં ભુજગશયનં, પદ્મનાભં સુરેશં,
વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં, મેઘવર્ણમ્ શુભાંગં.
લક્ષ્મીકાંતં કમળનયનં, યોગિલિધ્યાનગમ્યં.
વન્દે વિષ્ણું, લવભયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્.

સ્તુતિ પૂરી થઈ અધ્યા અને પૂર્ણ ભક્તિભાવથી તે સુંદર મૂર્તિને ચરણ સ્પર્શ કર્યા, અને નમી નમીને પ્રણામ કર્યા, તેનાં ચરણો પર હાય મુકી પોતાનાં પાપોની ક્ષમા વાચવા લાગ્યો. ગજવામાંથી કંઈક કાઢી ઉતારાંપર નાંખતો ફરી નમન કરી, મનમાં કંઈક લખતો ત્યાંથી ચાલતો થયો. સાથે કંઈક લેતો પણ ગયો. તે બીજું કંઈ નહીં માત્ર એક શિક્ષિત સુંદરી બોળી આજ્ઞાનું યુવકદમ...તે નિષ્કુરને શું ખજાર કે, તેની સહજ સુંદરતાએ, અધ્યાના સ્તોતે, બલયર્પનાં તેજ, તથા ગમ્બીર સુખદ હાવભાવે કામ નયોદાનું હૃદય આકર્ષ્યું છે. તેણી બોળી હતી અજ્ઞાન હતી પ્રેમની કિંમત. તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ દુઃખથી તે અજાણી હતી. પોતાની શિક્ષિતા માતા દ્વારાએ તેને

સારી કેળવણી મળી હતી, તેણી એક લેખિકા હતી. વર્તમાન પત્રો તથા માસિકોમાં તેણીની કેમળ આંગળીઓ દ્વારા લખાયેલ સુંદર લાવમય લેખોને ઉચ્ચિત સ્થાન મળતું. પરંતુ તે બધા ધાર્મિક: તેણી શુદ્ધ વૈશ્નવ ભક્ત હતી, તેણીનું કુટુંબ પણ પરમવૈશ્નવ ભક્ત હતું. પૈસાપાત્ર એટલે કે તે કુટુંબ ગર્ભશ્રીમંત હતું. પ્રતિદીન સાયંકાળે વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન તેણી જતી. પદ્મપ્રથા રૂપી ઝેર તેનાં કુળમાં નહોતું પેદું. તેણી હજી કુમારી હતી. પરંતુ પેદા નિષ્કુર વિષ્ણુ ભક્તે પોતાની સુંદરતા અધ્યા અને ગમ્ભીરતાથી તેણીનું હૃદય મોહી લીધું હતું.

બાળા-નહીં! તે સમયે તેણી ચૌદ વરસની હતી. સુલોચના પુર્ણ યૌવના તો નહિ પરંતુ તેમાં પ્રવેશ કરતી હતી. જીવનમાં નવા સ્તંભમાં તેણી પદાર્પણ કરી ચુકી હતી. જાલ્યસુક્ષ્મ, ચંચળતા એ તેણીનામાંથી અલોપ થતી જતી હતી. યુવાવસ્થાનું હૃદય ચંચળ હોય છે, તરસ્યું હોય છે. તેણી તે અનુભવી રહી હતી. પરંતુ વ્યક્ત કરી શકતી નહોતી. વ્યક્ત કરવા માટે તેણી પાસે શબ્દો નહોતા, જે દિવસે તેણીએ અધ્યાણુ યુવાનને જોયો ત્યારથી તેણીનું મન તેના તરફ ખેંચાવા લાગ્યું. લાખ એટલા કર્યા છતાં મનમાંથી હટાવી ન શકી.

(૨)

બીજે દહાડે સુલોચનાએ માતાને આગ્રહ પૂર્વક મંદીરે આવવા અનુરોધ કર્યો. માતાએ પણ હા કહી. તેણી મનમાં ઘણી પુલાઇ. સુલોચના ઘણા ઉત્સાહથી જવાને તૈયાર થઇ. શું ભક્તિ વશ થઇને? ના, તેણીને તૃપ્તા લાગી હતી, કે છીપાવવાને પરંતુ તેનું પરિણામ શું થતું? છીપાવવાને બદલે વધારે અને વધારે વધતી જતી હતી. થયું પણ તેમજ. તેણીએ કરી તે યુવકને એવીજ રીતે અધ્યા પુર્ણ જોયો. તેના સામે તે જોઇ રહી. પરંતુ યુવકને શું ખજાર કે, તેના ધરમા ચોર પેડો છે. તે બિચારો તો ભક્તિમા મશગુલ હતો.

ત્રણ ચાર રોજ હાગલગાટ તેણી આવી તે યુવકનું પૂજન સતૃષ્ણ નેત્રથી જોયા કરતી હતી. રોજ મંદીરે આવવા માતાથી અનુરોધ કરતી. માતા હા કહેતી અને સુલોચનાનો આગ્રહ પોતાના

પતિપાસે કહેતી. યુવક નિયમસર મંદીરમાં આવતો. અને તે મમમે સુસોયનાનાં આખો પણ તેને જોણી લેતો.

આજ પાંચમો દીવસ છે. હૃદયના તાર દ્વારા શ્રદ્ધાપૂર્ણ યુવકને કોઈએ સંદેશો પહોંચાડ્યો. કે તને 'કાંઈ જોઈ રહ્યું' છે. તેની આંખો પણ ચિત્તને ચોર ચોંધવા લાગી. તેણે જોયું તો કોઈ અનિર્વચનીય સૌન્દર્ય સુકત એક દિવ્ય પ્રતિમા પોતાને જોઈ રહી છે. જન્મેની મળી દ્રષ્ટોદ્રષ્ટ. પોતપોતાના સંદેશો એક જીમ્નને ચક્ષુઓ દ્વારા પહોંચાડ્યા. કોઈ જોઈ ગયું હોય એમ જન્મેના મનમાં વિચાર આવતા શરમાઈ ગયાં. પ્રેમના હાથને પહેલો પ્રયોગ સમાપ્ત થઈ, જીમ્ન અંકનો પ્રારંભ થયો.

*

*

*

*

મંદીરે હંમેશાં જવાનું ચાલુ છે. જન્મેનાં નેત્રો મળે છે. નેત્રોથી મંદેશો પહોંચે છે સુસોયનાનાં માત પિતા આ અધુન જાણે છે. છતાં અનુભવમાં રહે છે.

(૩)

સવારના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા, પિતાએ પોતાના કમરામાંથી જુમ મારી “સુહુ એટા પાન લાવ, માતાએ કહ્યું એકમાં કોઈ આવ્યું છે. તારા પિતાએ પાન માગ્યાં છે. પાનદાનમાં પાનસોપારી ગાળી સુસોયના એકમાં લઈ ગઈ, કમરાના ઉગરામાં કોકર વાગતાં લયપાણી અને પાનદાની હાથમાંથી પડી ગઈ. પિતાએ તથા આવનાર જન્મે વ્યક્તિઓ જોમાં એકે મંદીરનો નવયુવક હતો તેઓએ જોયું. પિતાએ કહ્યું. પાન કેમ પડી ગયાં, જરા જોઈને ચાલીએ. આવનાર વ્યક્તિમાંથી એકે પુછ્યું. “આ મારી પુત્રવધુ કે ? હજુ અર્થોધ જાગ્રિકા છે.” સુસોયના આ સાંજની ત્યાંજ સ્થિર થઈ ગઈ અર્થમાં કુળી ગઈ. તેણીને પોતાની તૃપ્તિ વધતી જણાઈ પોતાની આ વર્તણૂકથી શરમાઈ ગઈ. અને બોંડી પડી ઘરમાં ચાલી ગઈ.

યુવકનાં હૃદયપર આ ઘટનાથી શું અસર થઈ! તે તે જાણે પરંતુ તેને માટે તે ઘટના, આશ્ચર્ય, ઉત્સાહ તથા ગતરાટ માટે આશી નહોતી. નાટ્યપ્રયોગનો જીન્મે અંક પણ સમાપ્ત થયો.

(૪)

રાત્રીનો સમય લગભગ બારેક વાગ્યાનો હતો. આકાશ વાદળાંથી ઘેરાયેલું હતું. દુર્ભેદ અન્ધકારનું સામ્રાજ્ય ચારેકાર જવાઇ રહ્યું હતું એવે સમયે ત્યારે સંસારમાં સૌ પ્રાણી માત્ર નિદ્રાધીન થયાં હતાં ત્યારે એક કુમારી યુવતી બિછાનામાં પડી પાસાં બદલી રહી હતી. આંખ વિચારતાં તેણીએ એક લયંકર રચના જોયું તેની બચકરતાથી તેણી એટલી બધી ડરી કે, હૃદય રડવા લાગ્યું. શરીર કંપવા લાગ્યું. અને હંકારા કરવા લાગી. તેની માતા પાસેજ સુતેલી હતી નેણે પુછ્યું શું છે ? શા માટે હંકારા કરે છે ? ”

એટલામાં કોઈએ આવી દ્વાર ખડખડાવ્યું અને બહારથી સુલોચનાના પિતાને જુમ મારી. આટલી મોડી રાત્રે કોણ હશે ! તેના પિતાએ જાગેને દ્વાર ખોલ્યું. તો એક શ્મશાન જવાના વેશમાં આવેલ પુરૂષ બોલ્યો આવનારની આંખો આંસુથી ભરપૂર હતી. તે બોલ્યો રામપ્રસાદનો પુત્ર વિષ્ણુપ્રસાદ રાત્રે દશ વાગે ગુજરી ગયો. સુલોચનાનો પિતા આ ખબર સાંભળી ત્યાંજ ઢગલો થઈ બેસી ગયો. શું થયું તે પુછવાની હિમત પણ તેનામાં ન રહી. આવનારે પોતેજ કહ્યું કે સાંજે પાંચ વાગે તેને કાલેરા થયો, હું આપને ચેતવવાને આવ્યો છું. એટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો. સુલોચનાનો પિતા ત્યાં બેઠો રોવા કરતો હતો. અંદરથી સુલોચનાની માતા દોડી આવી. તેણે જાને જાણતી વાતચીત સાંભળી હતી તેણી પણ રોઈપડી. સુલોચના પણ નીચે ઉતરી આવી તેણીએ સાંભળ્યું કે, જે યુવક ગઈ કાલે સવારે આવેલ અને જેની સાથે વિવાહ સંબંધ નક્કી થયો હતો, એજ યુવક એના હૃદયનો રચમી હતો. ને નિર્દય નિષ્કુર કાળના પંજમાં મપડાઈ ગયો, અને દવે તે આ સંસારમાં નથી. કોણ જાણતું હતું કે સવારે મહેમાન જતી આવેલ તે રાત્રીએ અચાનક કાળના મુખમાં અસિત બનશે? સુલોચના કંઈપણ બોલ્યા કે પુછવા વગર ત્યાંથી ચાલી ગઈ, અને બિછાના પર પડી તેણીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેનાં મુખમાંથી માત્ર એટલાજ શબ્દો સરી પડ્યા. “ હાથ દુર્દેવ ”

[હિંદી ઉપરથી.

૧ પીપલ્સ ઇન્સ્યુરન્સ કું. લીમીટેડ

પાત્ર વગદાર ડીરેક્ટરોના આશ્રય નીચે સ્થપાયેલી.

વધુ વીગતો નીચેને ઠેકાણેથી મળશે:—

લિધના ચીફ ઓફિસ:—

અમીરચંદ મહુરા

રણુમલ શીવનમલ ખીન્ડીંગ.

મેરીઅટ રોડ, કરાચી.

હેડ ઓફીસ,

૧. ચેંબરલેન રોડ, લાહોર.

(૧) હીઝ હાઇનેસ રીઝ અરદમાનસીંગ સાહેબ ચીફ ઓફ બગારીઆન

(૨) લાક્ષા કુણીચંદ, પાર-એટ-લો, લાહોર.

(૩) બાબા ગુરદતસીંહ પ્રોપ્રાયટર, ૭. એમ. સ્ટીમશીપ કુંપની, અને
કેમાગાટા મર. અને પ્રમુખ શીરોમણી અકાલી દળ, અમરતસર.

(૪) મોલવી જનકરઅલીખાન, માલીક 'જમીનદાર.'

(૫) સરદાર મંગલસીંહ, મેનેજીંગડાયરેક્ટર અકાલી ન્યુસપેપર્સ અમરતસર.

(૬) શેખ સીરાજદીન પીરાણા, વાઇસ પ્રેસીડન્ટ પંજાબ પ્રાંતીક કોંગ્રેસ
કમીટી, લાહોર.

(૭) સરદાર અતારસીંહ, પાર-એટ-લો, રહીશ ગુજરાનવાલા.

(૮) પંડીત પ્યારેમોદન દત્તાત્રય બી. એ. એસ. એલ. બી. લાહોર.

(૯) સરદાર શાફુલસીંહ કવીશ્વર, મેનેજીંગ ઓફિસ (એક્સ ઓફીસીઓ)

શેર હોલ્ડરોનો લાભ—(૧) મલી 'મહામત વ્યાજ (૨)
સારો નફો (૩) સીધો વહીવટ (૪) કરકમર ભરેલો કારોબાર.

વીમો ઉતારનારા માટે:— પસંદ પડે તેવી યોજનાઓ
(૨) પ્રીમીયમ મધ્યમસરના (૩) લાગણી ભરેલો વર્તવ (૪) તાત્કા
ળીક પ્લાન.

ઓફિસોને— (૧) ઉદાર કમીશન (૨) યોગ્યતા ગેરંટી (૩)
કાયમી સ્થાન (૪) મફત તાલીમ.

કમળોરનો કદો શત્રુ અને તાકાતનો સમુદ્ર

હિંદુસ્તાનને અત્યારે કેવા માણસની જરૂર છે ?

મજબુત અને બળવાન.

તે કેમ થવાય ? તેનો એકજ ઇલાજ અને તે

હુનીઆમાં પ્રખ્યાત થયેલ.

લાલ્લવાણીઝ નરવેન્ડાઈન

મનુષ્યને તાકાત આપે છે.

બીમારીનો કુદરતી ઇલાજ છે. મગજનું ફરવું, આંખોને અંધારા આવવાં, કમરનો દુખાવો, નસોની બીમારી-કમળોરી, કબજિઆત, વીર્યનું કમળોર થવું, લોહી કમળોર થવું, અને કમી થવું, છાતીની કમળોરી, મોંનું સુકાઈ જવું અને મોંમાંથી ખરાબ વાસ આવવી, સાંધાનું દુખવું, બદનની કમતાકાત, મગજની કમળોરી, ઘણો પસીનો આવવો વગેરે વગેરે દરદો ઉપર અક-
મીર ઉપાય.

આજકાલ હજારો મનુષ્યો હીંદની સખત ગરમીથી તથા મનના સખત બોજને લીધે બદહજમી, તાવ અને બીજા દર-
દોથી પીડાતા દર્દીને 'આ એકજ આરોગ્ય બતાવવો સંદેશ'

બચ્ચાં અને પુરૂષો સ્ત્રીઓ અને બાળકોઓની અશ-
કિતનો આ કુદરતી ઇલાજ છે

બધા વેપારીઓ પાસેથી મળી શકશે. અથવા,

સોલ એજન્ટસ

જે. તીરથ એન્ડ કંપની,

દવા વેચનાર, બંદર રોડ,—કરાચી.

આપણા લગ્નોત્સવો.

[હમણાંજ પોતાનાં કુટુંબનાં લગ્નમાંથી, પરવારેલ એક ગૃહસ્થે પોતાના નિવૃત્ત થએલા વડિલને લખેલ પત્રને નીચેના ભાગ આ લગ્નગાળાને વખતે મુયોગ્ય ગણાશે. ત ત્રી.]

લગ્ન પુર્ણ થઇ ગયાં. નિર્વિધિ અને નિવૃત્તિએ યયાં એમ હું ? મ્હારી કમાણીમાંથી આવું સામાન્ય કરજ પતાવવાનો આ પેટલોજ વખત આવ્યો છે તે તો ત્હમે જાણો છો. મ્હારી કમાણી વિશે પણ ત્હમને પુરતી માહિતી છે. એટલે આ પ્રસંગે મ્હારા મનમાં સ્ફુરાવેલા વિચારો ત્હમને જણાવું નો અયોગ્ય નહિજ ગણા. વળી છેલ્લાં પાંચ વર્ષે યયાં અમ્હારી દુનિયામાંથી, ત્હમે રસ લેવો બંધ કર્યો છે. એટલે પણ આ પત્રથી ત્હમને અમ્હારી સ્થિતિનો વિચાર આવશે.

આજથી ચાર મહિના પહેલાં જેવારે ધીરુભાઈએ ચિ. શશિનાં લગ્ન મટે દાગળ લખ્યો ત્યારેજ " મ્હારાથી આ વર્ષે પહેાંચાય તેમ નથી માટે આવને વર્ષે રાખો તો હીક " એમ મ્હેં તેમને લખેલું. પરંતુ તેમનાં દાદીનાં મનને ન દુભાવવા માટે હોય કે ગમે તેમ તેમણે આ વખતેજ લગ્ન કર્યાં.

હવે આજે લગ્ન સમાપ્ત થઇ ગયાં, હજી ચિ. શશિ પોતાની જવાબદારી ઉપાડી શક્યો નથી ત્યાં નો તેને પત્નીની-ચિન્તા વળગી. હેમુકાકીના મગનઆઈનાં લગ્ન પ્રસંગે ત્હમે કહેલાં વચનો મ્હને હજી યાદ છે અને તેથીજ માનું છું કે મ્હારી સ્થિતિ ત્હમે સમજશે.

આજે લગ્ન સમાપ્ત થઈ ગયાં છે. દિસાવના ચોપડા તપાસી લમણાંજ મહેં અસરાઈ ઉપર તુક્યા. રૂ. ૭૫૦) તો કા-ઓપરેટીવ બેન્ક ના જમે થયા છે. રૂ. ૨૦૦ વધાવાના આપ્યા તેમાંથી એક પાંચ પણ શિલ્પક્રમાં નથી. રૂ. ૧૫૦) નથુમાનાના ચોપડામાં 'હારે નામે ઉધાર છે, એટલે દલે આવતા પાંચ વર્ષ સુધી મદારથી ઉંચું નહિં જોવાય ત્યાં વળી ચિ રમુ નૈવાર થશે. તે વખતે કદાચ સમાજ સામે બંડ કરેં તો ના નહિં. આ વખતેજ કરત, પણ ન બની શક્યું. પણ આવી સ્થિતિમાંથી ન જવાય તેનું સાવ નથી. લગ્નાત્સવમાં જે ખર્ચ આજે આપણે કરીએ ત્રીજે તેમાંથી આર્થિક દ્રષ્ટિએ ઘણો ઘટાડો કરી શકાય તેમ છે. કંઈક લંબાણને ભયે પણ બધી વાત લખી હૃદયને ભાર ઓછો કરવાનું ધારું છું.

આપણા લગ્નાત્સવના બે ભાગ પાડી શકાય. શાસ્ત્રીય ક્રિયાઓ અને રૂઢીવશ પડેલા અન્ય રિવાજો અને સાગાઓ. લગ્ન એટલે વરવહનનાં જે જીવન જુદી દિશામાં વહેતાં હોય તેને એકજ દિશામાં વહે તેવી રીતે જોડવાની ક્રિયા, અને સામાન્ય જીવનથી પરં, જે શાસ્ત્રતત્ત્વ અદ્વર્તિત અનુભવાય છે તેની દયામય અને કડક નજર નીચે આપણાં જીવનને વહેવડાવવાનાં હોય છે માટે તેની સાક્ષીએ જીવનનાં અતિ અગત્યના કાર્યો કરવાં તેમાં સહુ વિચારનારાઓ એકમત થાય છે. એટલા માટે શાસ્ત્રીય ક્રિયાઓ પોલીસની રીતના જેટલી ચોકઠ્ઠમાંથી કરવી જોઈએ, અને આ ક્રિયાઓ કરાવનાર બ્રાહ્મણોને પોષણ આપવા માટે જે દક્ષિણા વગેરે આપવાનું હોય છે તેમાંથી કંઈ પણ ઓછું કરવું તે અનિચ્છનીય છે એટલુંજ નહિ પણ ક્રિા શાસ્ત્રીય રીતે ન કરવી એમ છે. એટલે ગૃહસ્થ અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે સંબંધ મજબૂત રાખવાને માટેજ નહિ પણ જીવનના અતિ અગત્યના પ્રસંગને સાંગોપાંગ ઉતારવા માટે તેમને પ્રસન્ન રાખવા તે આપણું કર્તવ્ય છે.

શાસ્ત્રીય ક્રિયા વિશે એકજ શબ્દ કહેવાનો છે. આપણા ચમત્ પંચોળી જેટલા સંસ્કૃત શબ્દો બોલ્યા તેમાંથી અર્ધા પણ હું સમજતો નથી. તો ચિ. શશિ અને તેની પત્ની શું સમજ્યાં હશે? ગુજરાતીમાંજ

ક્રિયા કરાવવામાં વાંધો નથી એટલું જ નહિ પણ જો લગ્નની ગંભીરતા અને પવિત્રતા જાળવવી હોય તો મુજરાતીમાં જ ક્રિયા કરવી જોઈએ. આથી કરીને જીજી મગવડ થવાનો પણ મભવ છે. નાગર પ્લાહણો જ કામ કરાવે અને કાંઈ પણ નાગર ગૃહસ્થથી જ ન થઈ શકે એવું આજે છે, પણ તે લાંબો કાળ નથો તેમ નથી તે ત્હમે પણ જોવું હશે. એટલે સહાયતાથી લગ્નક્રિયા મમજીને કરાવવા ઇચ્છનારા માટે આ સગવડ ઘણી જ સફળ નીવડે એમ લાગે છે. ખરી રીતે જોતાં, જ્ઞાતિના ગંભીર પુરુષો, પરંતુ લગ્નક્રિયાના શબ્દોનો અર્થ ન સમજે એવી રીતે એક પણ લગ્ન થવા દે તે તેમના ધર્મ અદા કરવાની કસુર ખતાવે છે તે તો હીક પણ તેઓ દરેક એવાં લગ્ન દીક સામાજિક પાતક વહેરે છે એમ કહેવું પડે છે.

આપણા લગ્નોત્સવમાં ખીજું તત્ત્વ લગ્નમાં માણનારી વ્યક્તિ તમે અભિભાવે કિંમતી કપડાંલતાનાં ઠાકમાક ટેરે છે તે છે. આ તત્ત્વ વરના જાપને કે દીકરીના જાપને ભારે પડે તેમ નથી, છતાં, એટલું ચોક્કસ કે આપણા યુવકો અને યુવતિઓના પહેરવા ઓઢવાના શોખ મુજથી જ નિયંત્રિત હોય તો સારું. સુખદુઃખમાં એકરૂપ રહી સકાય એવા જ પહેરવેશ રાખવા જોઈએ. વિવિધતાથી (Variety) મુખો-પગોગતી ચપળતા વધે છે તે જરાજર: પણ તેની સાથે જ મનુષ્ય મહાજ ચંચળતા (Flippancy) પણ વધે છે, અને આવા લગ્નસરાના પ્રસંગે કુટુંબના કમાનાર પુરુષને પડતી પૈસાની તાણની વાત તો જુદી જ છે.

આવા પહેરવેશના ઠાકમાક ઉપરાંત, નગારાં, ત્રાંસાં, શરણાઝ, બેન્ડ, વગેરેના ખર્ચો પણ આપણા લગ્નોત્સવોમાં થાય છે તે પણ બહુ બાધક નથી. નાચિંગ બેલાવી, પોતાના તથા મહેમાનોના સંગીત જોખને તૃપ્ત કરવામાં કંઈ ખાસ અર્થ જાગતો નથી.

સૂઝાંદાલાંતે આવે પ્રસંગે તેડાવી તેમને એકાદ વખતતું પણ લાડું આપવું તે બધાંથી ન જતી શકે એવું છે. છતાં તે વાત સગાં-જોએ અંદર અંદર સમજી લેવા જોવી છે અને વર કે કન્યાના જાપની ક્ષિતિ ન હોય તો લાડું સગાંજો પોતાની મેળે જ ન વીરકારે તે દેખીતું છે. એટલે તેને વિશે પણ બહુ લખવા જોવું નથી.

આપણા લગ્નેત્સવોનું એક તરવ જમણુવારોનું છે. અત્યારે, નવ ટંક કરતું હોય એવું કાંઈ નથી. ત્રણ ટંકે બધા આવી ગયા છે. હવે નશીબ બેગે બન્યું છે એવું કે અત્યાર સુધીના આપણા સમાજ સુધારકોએ આ જમણુવારો વિરૂધ્ધ બહુ લખ્યું છે. મહારો પોતાના અનુભવ તો મૂકે કહે છે કે જમણુવારોનું ખર્ચ અમુક રીતે જરૂરનું છે નેમજ તે એટલું બધું નથી થતું કે લગ્ન કરનાર ઉપાડી ન શકે. અલબત્ત, આખી નાતને જમાડવાની ફરજ હોય તો તે અનિ-ચ્છનીય છે. પણ લગ્ન જેવા ઉત્સવ પ્રસંગે પોતાના ઓળખીતા ઓળખીતાની તથા મગાંઘડાલાઓની સાથે જમણું તેમાં કંઈ વધારે પડતું નથી લાગતું ઉલટું, સામાજિક ઓળખાણ વિકસાવવા અને લગ્ન કાર્યને ભાર એક પુરૂષ ઉપરથી ઉતારી ઘણા વચ્ચે બહેંચવા માટે આ નો જરૂરનું છે. મૂકે એમ ચોક્કસ લાગે છે લગ્ન વખતનાં પ્રમાણસર જમણું ખર્ચથી લગ્ન કરનારને જરાપણ બોલે નહિં લાગે, ઉલટું, પોતાનાં મગાંઘડાલાંને હજવામજવાથી તેનું મન હંમેશાં પ્રકુ-લ્લ રહેશે. આથીજ દોઢ કે બે દાયકા પહેલાં જ્યારે નવ નવ ટંક સુધી આખી નાત જમાડતા ત્યારે જમણુંખર્ચ ભારે પડતું હતું. અત્યારે સમય બદલાઈ ગયો છે. જમણુંખર્ચ એટલું બધું નથી લાગતું છતાં, લગ્ન કરનારની કડ ખર્ચના ભાર તળે ચગદાઈ મન્ય છે આમજ જ્યારે જાગત છે ત્યારે તેના ઉપાય આપણે બીજો જોવા જોઈએ.

મૂકે તો લાગે છે કે આવી જાગતમા, આપણી નાતોએ કરેલા લાગાઓજ તોફાન મચાવે છે. અમુક વખતે સામા પક્ષને અમુક આપણું જોઈએ. વહુને આટલું સોનું આપણું જોઈએ, આટલાં લુગડાં તો વહુને ફરવાજ જોઈએ વગેરે ધારાઓનો અર્થ એક કાળે કદાચ હશે તો પણ આજે તો નથી લાગતો લગ્ન પ્રસંગે ગોરને શું આપણું તેના ધારાની જરૂર છે અને તે સમજાય તેમ છે. જાકી વહુને રૂપ કે પ૦ તોલા સોનું આપણું જોઈએ એમ નાત કરાવે તે

આજે તો ફૂરતાજ લાગે છે. ખરું પૂછો તો મહને આજે બેતાલીશમું ચાલે છે છતાં મહારી આંગળીએ વીંટી પણ નથી. આટલાં વર્ષમાં ૧૫-૨૦ રૂપિયાની વીંટી હું મહારે માટે ન લેઈ શક્યો તે આજે પુત્રવધુ માટે ૫૦૦) રૂ. તું સોનું લઈં એ ન્યાય ક્યાંનો ? મહારા ઘરમાં આવવું હોય તો મહારી અને મહારા પુત્રની જે સ્થિતિ તેજ મહારી પુત્રવધુની હોવી જોઈએ. કદાચ વર અકાળે મરી જાય એવી અમંગળ શંકાથી આટલા બધા રૂ. નાં ઘરેણાં વહુને આપવાં તેમ દલીલ આજે ચાય. પણ આ લગ્નથી ચિ. શશિનું મોત નજીક આવે માટે મહારી પુત્રવધુને મહેં ૫૦૦ રૂ.નાં ઘરેણાં આપ્યાં તેથી મહારું મોત દશ વર્ષ નજીક આવ્યું છે અને હવે બાકીનાં વર્ષો જીવીશ તે પણ મરી ગએલ જીવીજ કરજદારની જીંદગી જીવીશ એમ મહને તો ખાત્રી છે. વર અકાળે મરી જાય એવું ધારીને, સસરાને કરજદાર બનાવી જીવતો મારીને, સમાજ આજે પુત્રવધુનાં સુખનો બહાજારત કરે છે. કેટલી પરસ્પર અસંજ્ઞતાએનો બનેલો આ આપણો સમાજ છે ! અહીં અમદારા ઘરમાં સારામાં સારા પ્રમંજે જેવાં કપડાં પહેરતા લગ્નએ અને જેવાં ઘરેણાં પહેરતા લગ્નએ તેવાં, અમદારાથી અને તેટલાંજ અમદારી પુત્ર વધુને આપીએ એજ મહને તો ચોગ્ય લાગે છે

નાગરજીવણો એટલે ક્રિયા કરનારાઓની સરથા જુદી છે. હકકો જરાજર મચવાય અને તેઓ સંતોષ પામે, ક્રિયા જરાજર કરાવે એટલા માટે તેના લાગનાં નિયમો નાત કરે તે જરૂરનું છે. બાકી વરવાળાએ કન્યાવાળાને અને કન્યાવાળાએ વરવાળાને શું આપવું ને ખરી રીતે બેતાં તેમની જે વચ્ચેનો પ્રશ્ન છે. વરવાળા આપી શકે તેટલું સ્વીકારવા કન્યાવાળા ખુશ ન હોય તો સંજ્ઞ બલે તોડી નાખે. વર વાળાએ તે સહન કરવું વધારે મારું છે. "પણ આવાં વ્યક્તિગત કુટુંબોના હકકોનું રક્ષણ કરવા(?) નાતને વચ્ચેમાં માર્યાં માર્યાની કાંઈજ જરૂર નથી લાગતી. વહુને આટલું આપવુંજ અથવા વરને આટલું આપવુંજ એવા ફરાવો બનાવીને આપણી

નાતોએ, આપણું લગભગના આજે પવિત્રતાનાં ઉચ્ચ સિંદાસનેથી
ઉતારી, અત્રે વેપારના પાટલા ઉપર બેસારી દીધા છે. લગ્ન પછી
વર મરી જશે તો વહુનું શું થશે કે એવા પ્રશ્નો વિચારવાની
નાતને જરૂર છે પણ તેના હિપાચ ખીજ છે. વહુને પાળી ન શકે
એવો વર હોય તો કુંવારા રાખવાનો નિયમો નાતે ધડવા જોઈએ,
તેને બદલે અત્યારે તો શક્તિ વગરના ને આજસુ બનાવવાનો ધધો
આપણી નાતના નિયમો કરે છે. મહેને તો કાગે કે કે આ મગાને
આટલું આપવું અને આ મગાને આટલું આપવું એવા નિયમો
કરી વ્યક્તિગત કુટુંબોની સ્વતંત્રતા ઉપર હાથ નાખવાની નાતને
જરા પણ સત્તા નથી. હા, જો તેનાં પરિણામો હમેશાં સુખરૂપ
આવતાં હોય તો તો ડીડ પછુ અત્યારે જ્યારે જોઈ શકાય છે કે
આવા નિયમો સારાં ને બદલે ખરાબ વધારે કરે છે ત્યારે એને
વળગી રહેવાથી શો ફાયદો ?

જનાં, નાતને વિધવાઓ માટે પ્રતિજ્ઞા કરવોજ ખીજ હોય તો
રસ્તાઓ છે. આજે લુનગઢની નાત પાસે, ૬૦૦૦૦ રૂ. નામનિદાશ્રિત
ફંડમાં છે. એવાં ફંડ ઉભાં કરી, દરેક લગ્ન પ્રસંગે લગ્ન ઉજવનાર
પોતાની હજીયાથી લગ્નમાં જોડાવું ખર્ચ કરે તેનો પાંચમો ભાગ કે
એમ આવાં ફંડમાં આપે એવો નિયમ નાત કરી શકે છે. આજે
ધરેણાં બહુ તો ૭૦૦૦નાં આપે છે. તેમાંથી મહિનાના રૂ. ૪) પણ
બાજ ન આવે ને રકમ વિધવાને મદદ કરતાં કેમ થાય ?

જરૂર ઉપરાંતનાં ધરેણાં આપવાનું જેમ યોગ્ય, નર્થ તેમજ
કપડાંનું તથા ખીજ વસ્તુઓનું.

મહારા લખવાનું તત્ત્વ તદમે ગ્રહણ કરી સરેશીજ એમ ધારી,
ન્દાની વાતોમાં પેસીને પત્ર લંબાવતો નથી.

આપણી સ્ત્રીઓ. (તેઓનું સમાજમાં સ્થાન)

સ્ત્રી દેશવણી, આજના સામાજિક સંસ્કૃતિવિચારકો તથા પ્રવત-
કોને માટે અગત્યનો વિષય થઈ પડેલો છે. સમસ્ત જગતનો
વ્યવહાર નૈનિક અને રસિક બને તે માટે જોટલી સંભાળ અને જવા-
બદારી પુરૂષ ઉપર રહેલી છે. તેથી વશેષ સ્ત્રીઓ ઉપર રહેલી છે.
પરંતુ જે દેશમાં સ્ત્રીઓને રસોઈ કરવામાં તેમજ પતિની યુવામળીરી-
માં પ્રવીણ બનાવવામાં ધ્યાન અપાયેલું છે, ત્યાં ઉચ્ચ આદર્શનો
ખ્યાત મુખ્યોએ ક્યાંથી આવે ? મને તે દેશનો જુનામાં જુનો ઇતિ-
હાસ તપાસી જુવો. તરતજ તમે જોઈ શકશો કે મદાપુરુષને ધડનાર
સ્ત્રી જાનિજ છે. જે-દિવસથી સ્ત્રી મર્જવતી થવાના ચિન્હો માલમ
પડે છે ત્યારથી પુત્ર વીસેક વર્ષનો થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રી તેનું જીવન
ઘડવા કરે છે; તેથીજ રીરતવતી છપ જન્મથીજ પડે અને તેણેસિયન
ખોનાપાર્ટ, મહાન સિકંદર તથા શિવાજી જેવા વર્ષો પીતી જાય નો
પણ જગત ખુલે નહિ તેમ વીરો જન્મ પામે. એમ વિધાના નિયમિત
સંસ્કાર વિના મદા પુરુષો ને સ્ત્રીઓ ઉત્તરન્ત કરી શકે, તો ત્યાં
નૈસર્ગિક ભાવનાને યોગ્ય શિક્ષણ આપી અનુકૂળતા પ્રમાણે ખીલવવામાં
આવે તો ભારિ પ્રજા ખચિત વધારે મારી થાય. વખત જતાં પ્રજા
જીવન વધારે ચંચળ અને ઉત્સાહી બનતું જાય છે, એવા મમયમાં
ને સ્ત્રીઓ ઉપર યોગ્ય લક્ષ આપવામાં આવે તો અનેક પ્રકારની
વિંટગણાઓ આપણા સામાજિક રાજ્યદારી અને પાર્શ્વિક પ્રત્યેમાં,
આછી થતી જશે.

આરિકીથી જોઈએ તો જે શુભની પુરૂષમાં ખામી છે તે સ્ત્રી પૂરી પાડે છે. પ્રેમ, ઉત્સાહ, આશા અને મૈત્રી જેની જરૂર પળે ખળે પડે છે તે સ્ત્રી વિના કોણુ આપે? અથવા અન્ય કોઈ આપે તો તે સ્ત્રીની તુલનામાં હિબી શકે ખરું કે ? આવા કેટલાક અનુપમ શુભાને લીધે Washington Irving જેવા વિચાર કે સ્ત્રી પુરૂષ રૂપી દ્રઢ થડને પ્રકૃતિલત વેજાની માફક વિંટાઈ પરસ્પર જગતના જંગલને દીપાવે છે, એમ કહ્યું છે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીમાં ભુધ્ધિ, ચાતુર્ય અને સામાન્ય તીવ્રતા વિશેષ હોય છે. પરંતુ એ સર્વેની ખીલવટ કેટલાક ખાલુ વિષયો ઉપર અવલંબી રહેલ છે, તેથીજ આપણે તેમને અવકાશ આપી વધારે દ્રઢ બનાવવાની આવશ્યકતા જણાય છે. જ્યારે જ્યારે સંયોગોની અતુલતા પ્રાપ્ત થયેલી છે, ત્યારે સ્ત્રીઓ પુરૂષને નીચું જોવાંવે તેવી રીતે બહાર પડેલી છે. Annie Bisant જેવી સંસ્કારી બાઈઓ તો શું પણ પુરૂષો પણ કેટલા મળી શકે ? તેની વિચારસૂઠિ મનોબળ, આત્માનું તત્ત્વ દર્શન અને આકર્ષણ ખરેખર અજનગળ જેવું છે. લગભગ પંચાસી વર્ષની વયે વકતૃત્વશક્તિ, નયનજ્યોતિ અને પ્રવૃત્તિમય જીવન આપણા દેશમાં સ્ત્રી મતિમાં તો અદ્વિતીય ફેલી શકાય. અત્યારે પણ ફક્ત પાંચેક કલાક નિદ્રા લે છે, બાકી આખો દિવસ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં જાય છે. કાંગ્રેસમાં લખાણ ચાલુ હોય છતાં ભાષણો તરફ પુરતુ લક્ષ અને તરતજ ઊઠી વિરૂધ્ધ પક્ષની દલીલો તોડી નાખતી એમાં સાવધતા અસાધારણ જોઈએ છતાં પણ Barile Massey જેવા વિચારકો પણ દુનીયામાં હોય છે. “સ્ત્રીઓએજ દુનીયાંનો દાટ વાળ્યો છે. તેમનો સદંતર નાશ કરવો જોઈએ. સ્ત્રીઓને ગર્ભધારણ અને પુત્રજન્મ સિવાય બીજું કંઈ આવડતું નથી, તેમણે પણ મહુ ધાંધલ અને અવાજ કરે છે. હું તો કહું છું કે જો એ જન્મે અમને (પુરૂષને) સોંપી દેવામાં આવે તો વધારે સારી રીતે તેમજ ધીરજથી ખચિત કરીએ.”

કેળવણેલા વર્ગમાં સામાન્ય રીતે ત્રણ ચાર ચોપડીઓ આપણી બાળાઓને લખાવીએ છીએ, અને મનમાં સમજીએ છીએ કે અમારી

૫

જોડરીઓને અને લણુપી છે, અને નેઓને મારી રીને લખતાં વાંચતાં આવડી ગયું છે. આવા દુકા વિચારથી તેઓની બુધ્ધિને વિકાસ વધે પડેવંચતાં અસંલગ્નિતજ નીવડે છે. કહાંક લખત વાંચતાં આવડ્યું, અને મનનું વલણ કુદરતી રીતે અમુક વિષયોનું યારિત્રીની નિરીક્ષણ કરવા તરફ થયું, તેવામાં નેમના માખાપ અને મગાં વ્દારણાં છાંદગીની ઘોંસરી તેની નાજુક અને કામગીર ગરદન ઉપર મુકવા આતુર થતી રહ્યાં હોય છે. ગૃહિણી અને એટલે આપણાં ચાલી રહેલા દિંદુ મંસારના વ્યવહારિક ક્રમ મુજબ અનેક પ્રકરના વાંચનની સુખક્ષિત થાને છે, અને સંપત્તિમય જીવનના દહાવાનાં સ્વપ્નાઓ તે ખીલતો અખળો આત્મા પોતાની નિર્મળ મનોસુષ્ટિમાં કદખના કરી રહ્યો દનો, તે દવે નાનાં નેમજ મોટાં પ્રકારનાં દુખનાં દ્રષ્ટે નીલાણી પોતાનો નિરરકાર હંચખાંજ જણાવી નીરસ અને યુવાવસ્થાના સ્પૃહણીય વિકાસથી નિમુખ અંતઃસ્પર્શ થતું જુવું છે. અને છાંદગીના દહાડા દાદવાનેજ દવે જીવન નિર્માણ થયું હોય તેમ પોતાને લાગે છે. દુનિઆની અંદર પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી લેશ માત્ર ઓછી આવસ્થક નથી આપણી દરેક ધાર્મિક ક્રિયા પતિ પત્ની માથે મળાને કરે છે, અને વિધુર તથા વિધવાને કેટલીક ધાર્મિક ક્રિયાઓનાં અનુષ્ઠાન માટે અધિકારક્ષીન ગણીએ છીએ. અને કદાચ કરવામાં આવે તે તેનું પુરૂષ કળ પ્રાપ્ત થતું નથી. જાલા, વિષ્ણુ અને મહેશને ધોડિયામાં પ્રમતાં અચ્ચાંઓની સ્થિતિમાં પગમાત્રમાં પોતાનાં પતિવત્ત અને પ્રભાવથી, મુખી દેનાર અનમૂયા દતા. યમરાજ જેવા પ્રખર અને સાવધ દાળ લણનારને સાવિત્રીએ હેતર્વા દતા. આપણા રાષ્ટ્રીય પુનરુદ્ધાર માટે જ્યારે દેશમાં કાંગ્રેસના પ્રમુખ માટે શોધ થતી હતી, ત્યારે અને સર્વાનુમતે પ્રતિનિધિઓની ડ્રષ્ટિ Mrs. સરોજિની નાપડુ ઉપર પડી અને પોતાની હૃદય શક્તિથી સભ્યોએ અપેક્ષા રાખેલી શક્તિ કાંગ્રેસને કાર્યક્રમ મુકક રીતે ચલાવવામાં દાખવી. એવા અનેક દ્રષ્ટાંતો આપણા સ્મરણમાં વળતો વખત આવ્યા કરે છે. જર્તાય જ્યારે અખાપણે ઘેર પુત્રી જન્મ થાવ એટલે કહીશું કે 'પાણો પડ્યો.' તેઓને

માટે 'રાંડ' શબ્દ મોટી થાય ત્યાં સુધી વહાલમાં વપરાય છે. અને તેઓની બાંહેધારીયાના નાના નજીગ પ્રસંગોમાં તેના લગભગ સમો-વડિયા ભાઈ સાથે પક્ષપાત શરૂ થાય છે. ખાવા પીવામાં અને બીજી ઘણી બાબતોમાં એનથી ભાઈને મુકીને ન ખવાય, અને ભાઈ કદાચ સારી ખાવાની ચીજ ખાઈ નય અથવા પોતાને પ્રિય ચીજ અથવા રમકડું રાખી મુકે 'તો એનથી તકરાર થાયજ નહિ, કારણ કે ભાઈને માટે એને તો ભોગ આપવોજ જોઈએ. નિશાળે બેસાડવામાં પણ છોકરીને ભણાવવાની શી જરૂર છે ? રસોઈ કરવી, ભરત તથા સીવણકામ જાણી લેવું અને ગૃહકામ આપડે એ તેઓનું ભણતર. પુત્રને વારસે પાંચ વર્ષની વય થાય એટલે આજુબાજુમાં સારી નિશાળ મેળવવા માંડીયે, રોજ નિશાળમાંથી આવે કે તરત પુત્રીએ, આજે કેટલામો નંબર પૂરાવ્યો ? અને કયાસ માંત્રમ પડે તો એ પાંચ રૂપિયા ખર્ચાને મારતરને કલાક રોજ ભણાવવા રાખીયે. પુત્રીને બનતાં સુધી તો નિશાળે મોકલીએજ નહિ, કારણ કે જો ભણશે તો કામકાજ કરશે નહિ અને પહેરવેશ વગેરેમાં ફેશનમાં લપટી પડશે. ઘરમાં કોઈ ભણેલું હોય તો, ચાર ચોપડી તો ભણાવવીજ જોઈએ એમ આગ્રહ કરી નિશાળે બેસાડે. જો મંભાળ પુત્ર માટે લેતા તેમાંની 'કંઈ પણ પંચાત પુત્રીને માટે કરતા નથી. ગમે તે ભણે અને ગમે તેટલામો નંબર ગમે તેની આપણને પરવા નથી. કોઈ મેંમાન આવવાનો હોય અથવા તો કોઈ ખાસ પ્રયોજન માટે બાળાઓને નિશાળે જવા દેવામાં આવતી નથી. અને ગૃહકાર્ય માટે રોકવામાં આવે છે; છોકરાને એક દિવસ માટે પણ નિશાળ પડાવાય નહિ. આખા દિવસનું લેમન બગડે માટે કોઈપણ જાતનો અંતરાય તેમના અભ્યાસક્રમમાં આવવો ન જોઈએ. આમ મંસાર રથમાં એ અગત્યનાં અંગો વચ્ચે કેટલો તદ્દાવત ? જન્મથીજ મગાજ કન્યા અને કુમાર વચ્ચે કેવો અયોગ્ય ભેદ રાખી રહ્યો છે ? છોકરાને માટેજ શાલન પાલન, સારી ડેળવણી, માથા પનો વારસો અને ઉજળા ભવિષ્યનું ગૃહોળું ક્ષેત્ર સરખાવેલું મનાય છે. જન્મથીજ 'પયરો' મળ્યાતી નિર્દોષ કન્યા પરાધીનતા, રિવાજો

અને શરમના ખોટા ખ્યાલો, કુટુંબના કંટાળાને બદલે પળે પળે અનુભવના કંટાળે છે. પરિણામે છવન વિવિધ ગાળાનું પડે છે અને હૃદયના વિશુદ્ધ અંકુરોને ધ્રુવી બદલ નિકળવાનો અવકાશ મળતો નથી.

આલ્પાયુસ્થાથીજ પુત્રી જેટલી સંભાળ રાખીએ છીએ તેટલીજ પુત્રીએ માટે રાખવાનો નિધય કરવો જોઈએ. આપણી પાસેથી તેઓનો સંસ્કાર લેશમાત્ર યોગ્ય થવા ન જોઈએ. જયપણથીજ તેઓમાં ઉદ્ઘાસ ચેતન અને ભવિષ્યની યોતાની સમાજમાં ભરવાની તક માટે સક્રિયતા સિંચન થવું ઘટે છે. પંદર સોળ વય સુધી જે તેઓની ફેળવણી તુરંદ અસરકારક હોય આપવામાં આવે તો આપણા સામાજિક છવનમાં અનેરો ફેરફાર માલુમ પડશે. અને તેની છાપ ઘંશપરંપરા પડવા માંડશે. પરિણામમાં અત્યાચાર, અનીતિ અને દૂરતા મરણશુભી પ્રચંડ જવાબાથી ભરમ થઈ જશે. જગતને સમોટ આવો ગુણનિધિ અખળાઓમાં રહેલો તેમ છે જાન કમલનાર મહાન Carlyle નો શિષ્ય Ruskin હતો. તેને મન તો નારી 'Queen of the Garden' જ હતી. સામાન્ય આપણી માન્યતા એવી હોય છે કે સ્ત્રીઓને જે વિષયો આપણે શીખીએ છીએ તેનું શિક્ષણ જરૂરનું નથી. આ માન્યતા ધણીજ ભૂલ ભરેલી છે. અદ્યતન ધણી ખરા વિષયોને માટે પુરૂષ વર્ગને જેટલો શ્રમ લેવાની આવશ્યકતા છે તેટલો જરૂરીયાત સ્ત્રીઓને નથી. પણ દરેક વિષયની સાધારણ સમજણ પડી શકે તેટલું જ્ઞાન તો હોવું જોઈએ. હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ જાણવોજ જોઈએ. આપણા દેશ ઉપર કેવા રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા, યુગપદ્ધતિઓમાં પ્રજા છવન કેવી સ્થિતિમાંથી પસાર થવું ગયું વગેરેનો અનુભવ આપણા ભારતી છવનની ધટનામાં ધણી સહાયતા આપશે, તો તેવા પ્રશ્નોમાં તેમના સલાહ ધણી વજીરભરી નોવડશે. જેટલીક સ્ત્રીઓને રંગુન જાય તો આફ્રિકા અથવા વિદ્યાર્થ જેટલું દૂર લાગે છે. હિંદુસ્થાનનું સ્થિતિસ્થર અને દુનીઆનું સામાન્ય ભૂગોળનું જ્ઞાન તેઓને મળે તે જરૂરનું છે, તેમજ હવા, ઝરો, ઝહણ, વરસા વગેરે વિષયો પણ યોગ્ય રસમય નાદ નીવડે. ધણી સ્ત્રીઓ ગુજરાત ભાષા રખટ રીતે બોલી અને લખી શકશે નહિ; તે માટે વાંચવા અં

લખવાની નિયમિત ટેવ પાડવી જોઈએ. ઉચ્ચાર શુદ્ધ થવા માટે સંસ્કૃત ભાષાનું વાંચન થવું જાણપ્રારક નીવડશે. અંગ્રેજી ભાષાની ખાસ જરૂર હોય તેમ જાગવું નથી. આપણી પોતાની ભાષામાં સાગં પુસ્તકો દરેક જાતના વિચાર દર્શાવતાં મળી આવે છે. કવિતા અને સંગીત તો ખાસ સ્ત્રીઓના વિષયો થવા જોઈએ. કંઠની મધુરતા અને દ્રામજના તેઓની નૈસર્ગિક બક્ષીમ છે, જે યોગ્ય ધ્યાન આપી ખીલવવામાં આવે તો ગમે તેટલા શાસ્ત્રીય સંગીત ગાનાર પુરુષને હરાવી શકાય. આવી રીતે જે તેઓનાં આતુર જ્ઞાનતંતુઓને યોગ્ય ફળવણી આપી વિકસાવવામાં શ્રમ લેતા યશસ્વી તો જીંદગીમાં રસ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જશે અને ફટલાકાને જીવન જોગવણ લાગે છે તેઓ એક નવું જ બળ તથા પ્રેતસાહન જોઈ આનંદમાં મગ્ન થશે.

જગતના કાલા પુરુષોએ સ્ત્રીના હાથમાંજ મધાનજીવન આપેલું છે. માનવ જીંદગીનાં ઉંડાણો વિરમયશીલ છટાથી તથા સત્યથી અનેક દ્રશ્યોદ્ધારા નીરખી નીરખીને જોનારો મહાન Shakespeare પોતાના એકાએક નાટકમાં સ્ત્રીને પ્રાધાન્ય આપી રહેલો છે. સ્ત્રી જાતિજ પોતાનો તેમજ પુરુષના જીવનપંથનો નિર્ણય કરી રહેલ છે. Othello, King Lear વગેરેમાં પોતાના મનનું વશજી દર્શાવી, બંને વીર પુરુષોને ભયંકર આધિમાં ગરકાવ કરી દે છે. ત્યારે આપણે હવે તેઓના વિકાસ માટે શંકા રાખતા નથી. ઐદિક અને રંગગીય સિધ્ધિ સ્ત્રીઓ વગર નહિ મેળવાય. સંન્યાસી થવાની જરૂર નથી. જવું તો બંને એ સાથે જવું, એમ નિશ્ચય કરી તરોનાં અધારામાંથી બહાર લાવી દરેક અધિકારને માટે લાયક બની તેઓને સ્થાને વિરાજમાન બનાવો.

પુનર્લગ્ન

(૧)

નવું વર્ષ, ૧૯૮૦, કરાચી.

પ્રિય ચન્દ્રાન્ત !

આજે મ્હારી લહરી પાસેથી સમાચાર મળ્યા. ફેટલા સુંદર એ સમાચાર ! ! આપણી છાતિનું આ રત્ન વિધિયે ત્યારે માટે નિર્માણ કર્યું એ ત્યારે મહદ્ સાગ્ય સમજી છું. વિધિયે તો આમ કુંદન અને રત્નનો સંયોગ કરી મહેલું ટાળ્યું. હવે એ સંયોગને પૂરેપૂરો નિભાવી લે ત્યારે એની ખરી મોટાઈ ! ! અત્યારે તો મ્હારું હૃદય કૃતઘતાથી લચી પડે છે અને હૃપકારથી, આનંદથી નમ્ર ખનતાં એ હૃદયનાં તને સંપૂર્ણ રત્નેહપૂર્વક અભિનંદન ! !

આવા સુંદર સંયોગથી શરૂ થતું નવું વર્ષ ફરવું સુખદ તીવ્ર હશે એની તો હું કદપનાયે નથી કરી શકતો. અભિલાષા તો બીજી શી હોય ?

લહરી પણ પોતાનો આનંદ આ પત્ર દ્વારા મોકલાવે છે. સ્વીકારજો.

અહિં નવોદાનાં પ્રથમ ન્યૂઝન પેડે રોમાંચ ખડાં કરનારી મધુર, ગુલાબી ઠંડી પડવી શરૂ થઈ ચુકી છે.

ત્હને પુનઃ પુનઃ અભિનંદનો ત્યારા પત્રની રાહ જોતો,

રત્નેહાભિલાષી,

‘ સાગર. ’

(૨)

નાગર ચક્રો, દેવદિવાળી, બુજ.

ત્રિય બહેન ઉધા !

ત્હને મ્હારાથી નવઃ વર્ષનોયે પત્ર નથી લખાયો, માફ કરજો. કારણ તો તું ક્યારનુંયે નાણી ગઈ હોયય લાચુતર બધું પુરું કર્યો પછી ઘરનું બધુંયે કામકામ શીખી લીધું તોયે મનને દેયું ક્યાંય બેસતાં ન હતાં, વાંચવુંયે કેટલુંક. ત્યાં ગોરમાની મહેરબાની થઈ અને મ્હારું ગામ પાવન થયું. એક દિવસ સાવિત્રીની વાત વાંચતાં, સત્યવાનના મેળાપરી એને ચગેલા આનંદનું પાન કરતી હતી અને મ્હારા સત્યવાનને અંતરમાં શોધતી હતી ત્યાં બહારીમાંથી બહાર નેયું. અને ચમકી. શું એજ મ્હારા સત્યવાન ? અંતરાત્માયે હાયે પાડી દીધી. એક નગરમાંતો હેયું એ આંખોમાંથી વહી ચાલ્યું. કેવાયે સુંદર વેશમાં એ મધુર કિશોરમૂર્તિ પોતાના કોઈ મિત્ર સાથે વાતો કરતી ઉભી હતી ? મ્હે તો જોયાંજ કયું. ના, મ્હારી આંખોથી મેં એમને ખુબ પીધા. તન્મય શી હું જોઈ રહી હતી ત્યાં જા ક્યારે મ્હારી પાછળ આવી ઉભી તેની બચરે ન પડી. જ્યારે જાગીને જા સામું જોયું ત્યારે હજી આંખ નીચે ઢાળું ત્યાં તો જાયે બધું વાંચી લીધું. અને માલમ કરીને મ્હે જાને મ્હારી પ્રાર્થના સ્વીકારવા વિનંતિયે કરી દીધી. પછી તો ખુબ શરમાઈ. પણ ધાયું થઈ ગયું. જાયે પૂછા કરાવી. સમાચાર મળ્યા. એ પરદેશી છે. મેં મ્હેલેથીજ ધાયું. હતું. અહિના બધાં જોતિયાઓને તો હું જાણતીજ હતી. અને જાયે મ્હારી ગોરમાની ગરજ સારી, મ્હારી પ્રાર્થનાનું ફળે આપી દીધું. કેવી મીઠી જા ! !

ત્હને આ અગિયાર દિવસમાં કાગળ ન લખી શકી ત્હેનું કારણ પણ એવીજ કંઈ નજણાઈ છે. હૃદય કલ્પનાતી પાંખો ઉપર ચડી એમની પાછળ ધૂમતું. કાન એમની વાતો સાંભળવા આતુર રહેતા અને સાર્થક થતા. હાટકેવરમાં એમણે કરેલાં સુંદર વ્યાખ્યાનનાં જાણુ બહુ વખાણુ કરતા હતા. અને આમ બધી ઇન્દ્રિયો કોઈ ૧૯૬

અમળ આકર્ષણથી ખેંચાયલી હોય ત્યારે કેમ કાગળ લખાય? તું અનુભવી છે અને સમજીને મને માફ કરીશ.

આજે તો એ મિલાવ્યા, પણ ત્યાં સુધીમાં કંઈ કંઈ સ્વર્ગો દેખાડતા ગયા. પોતાને ઘેર જવાનો સીધો રસ્તો મુકીને મહારાં પર પાસેથી જવું, જાણે ભુલથી હાંચે જોવાઈ ગયું હોય તેમ મહારી આરી તરફ નજર કરવી. એતો કીક પણ એક વખત પેત્રી ન્હાતી શેરીમાં વાતો મુધ્યાં કરવાનો પ્રયત્ન એધૂર્ત કરી ગયા. 'અહુ', શરમથી કંઈ બોલાય? કાગળ લખવાની સૂચના આપી ગયા છે. પરંપરા પહેલાં કાગળ લખાય? ત્હારી શું સલાહ છે? એનું એ ઘર છે, એનાં એ બાને બાપુ છે, પણ હવે કાણ જાણે કેમ એમની સામે જીભું રહેવું અઘરું પડે છે. તેમાંયે જાયે મને પકડી પાડેલી. મહારાં હસત ચસત બધામાં ફેર પડી ગયો છે. આમ કેમ? આતુરતાના આનંદની દહેર માંજ હું તણાઈ છું અને એજ દહેરોમાં હીંચતી,

ત્હારી

જયોત્સના

(૩)

શિવરાત્રી, ૧૯૮૦, કલકત્તા.

ભાઈ ગ્રામર,

ત્હારાં અને લહરી બહેનનાં અભિનંદનોનાં ઘેરાં સંગીત વાહી ત્હારો પત્ર ભુજમાં મળ્યો હતો. અભિનંદનોના મધુર શીકરોથી મહારું હૃદય સિકત થતી રહ્યું છે, અને એ અભિસિન્ધિત અને અભિવિકત હૃદયનાં કૃતચતાદર્શક વંદન ત્હમને માદર કરે છું.

પ્રત્યુત્તરને મ્હોડું થયું છે, ભુજમાં તો જવાબ આપવાની શક્તિયે ન્હોતી. મહારાં આત્મબળમાં મને શ્રદ્ધા હતી. પણ એક કિશોરીની સાધારણ દેખાતી આંખોથી એ આત્મા હું આમ ગુમાવી બેસીશ એ કલ્પેયું નહિ. અદ્ભુત કેવું આકર્ષણ !! અને એ અવશત્તમાં કંઈ કંઈ સ્વર્ગો દેખાયાં એનું તો વર્ણનજ શું હોય ? પત્ર લખવાનું કહ્યું તો છે, પ્રાર્થનાનું કૃણ તો અધિકાર મળે ત્યારે !

ખંધનમાં પડ્યો અને જવાબદારીઓ એ વધી. હવેથી નિયમસર અખાડામાં જવું શરૂ કરેલ છે. વિદ્યાભ્યાસ તો આનંદથી ચાલ્યો જાય છે. પણ આજ દિવસ સુધીના કસરત અભ્યાસ વિગેરેનો આજે કંઈ જુદો અર્થ સમજાય છે. હવે હેમલેટને બદલે રોમિયો જીલિંગેટ ગમે છે, ગીનાને બદલે કાદંબરી ને શકુન્તલા આખા જીવનમાં કંઈ અદ્ભુત પરિવર્તન કરે છે હું તો દિગ્મૂઢ બની ગયો છું. હૃદય અને કદપનાનો ઓચિંતો આટલો વિકાસ કદી અનુભવેલો નહિં. આનંદ-જનક બનવાને બદલે કાંઈ મધુર ચણચણાટ ઉત્પન્ન કરનાર એ ચંદ્ર પડ્યો છે.

સાંભળ્યું છે આવના વૈશાખમાં વિવાહ છે, ત્યારે ફરી ભુજ જવાય. અત્યારે તો મ્હારો દેહ આંદિ છે. બાકી બધું ભુજ છે. કદપનાની ચિત્તલેખા તો હૃદયને વિપલ્લમાં શોષિતપુર 'ભુજ' મોકલી દે છે !

અત્યારે તો બધી સૌંદર્યની કદપનાઓને પ્રત્યક્ષ ઉપમેય મળ્યું છે. એ અણસુટાયેલી કળી, એ અણનીંખ્યું રત્ન, એ અખ્યાખ્યા મધ, કેટલાય લવનાં પુષ્પોનાં એ અખંડ ફળ કેવું હશે એની રહેજ રહાજ સમજણ પડે છે.

સો પાનાં લખું તોયે મારી વાત લખી શકું એમ નથી. લહરી બહેન વાંચીને દસશે, પણ મને પણ લાગે છે કે હું રહેજ ગાંડો ચંદ્ર ગયો છું. એમને આ કાગળ ન વંચાવતો હોં ! નહિં વંચાવેને !!

અનિચ્છાએ પત્ર પૂર્ણ કરતો, એના પત્રની, એ દિવ્ય લેખની આશાએ દિવસ કાઢતો અને વૈશાખની રાત્ર જોતો,

ત્હારોજ

ચંદ્રકાન્ત

(૪)

સંક્રાન્તિ, ૧૯૮૦, ભુજ,

પરદેશી !

ડરતે ડરતે કાગળ લખું છું, સંક્રાંતિ; જોશરમ ગણ્યો તો ? પણ તમારીજ આજ્ઞા હતી એ વિચારથી કંઈક ધીરજ આવે છે.

છતાંયે હૈયું તો કાણુ જાણે કેમ થડક થડક યાગ છે. કાદંબરીને પણ એવુંજ કંઈ થયેલું એના જવાબ રિયારો પણ મને આવે છે. પણ આપની આત્મા અને અંતરની પ્રેરણાનો પણ થઈ કંઈ લખું છું. માફ કરશો ?

કુમુદની પેટે શું સંબોધનથી લખવું એના વિચારોયે પણ મને મુંઝાવેલી આખરે આ જડ્યું છે. હજી આપનો હૃદય પ્રેરણ પર પારકો અભિપ્રાયો તેમજ પર ઉચ્ચતર છે. સંબોધન કેવું લાગ્યું તે જાણવાની આશા રાખી રહું ?

કુમુદનું સ્મરણ થતાં આ પહેલેજ પ્રસંગે પણ એક આશંકા યાય છે. લખું ? કુમુદ અને સુરસ્વતિચંદ્ર આખરે નોકડાયાં ન હતાં. આપ એના મનસ્વી નથીજ. છતાંયે કાણુ જાણે કેમ હૈયું વલોવાઈ જાય છે ! ! આપ ક્યારાશો નહિં, અમે ગૈરાએનો એવાં સુખીજ હોઈએ. હશે !

કેટલુંયે લખવાનું મન હતું કેટલાયે દિવસ થયાં થડી રાખ્યું હતું. પણ અધું ભુલાઈ ગયું. હૈવાનું તાણુ જાણે જાંવ થઈ ગયું છે અને કુંચી ખોવાઈ ગઈ છે. ત્યાં જડશે ?

વધારે પડતું લખાઈ ગયું હોય તો માફ કરશો.

વળતા કાગળ માટે, ડરતે ડરતે, વિનંતિ કરું ?

તા. ક.—કુંવારે કાગળ લખાય ? એમ જડેન પછીને પૂછત.

જાદારા સાથે ગાંડીનો હલકાવ મળ્યો હતો. આપ તો ગાંડી નહિં ગણોને?

આપની વિનંતિ,

જ્યોત્સ્ના.

(૫)

વસંત પંચમી, ૧૯૮૦, ભુજ.

દેવી !

ત્હારો પત્ર મળ્યો. ભગવાન મળ્યા. સાક્ષાત પરમાત્માનાં દર્શન થયાં હટું તો ચાલે. જીવનમાં ખીજી વાર એમને સાક્ષાત જોયા એક વાર નહાતો હતો અને ખોવાઈ ગયા પછી ઝોચીંતા આ મઠી ગઈ હતી ત્યારે, અને આજે આમ નમસ્કરમે ! નમસ્કરમે !

તું આટલી બધી વિકાસ છો ? ભેળાં થશું ત્યારે કેટલો આનંદ આવશે ?

ત્હારી શંકાઓ વાંચી સ્મિત આવ્યું શંકુતલાને પણ એવીજ શંકા થયેલી ત્યારે સખીઓએ આશ્વાસન આપેલું, સ્નેહઃ પાપ શક્તી સ્નેહનું એ લક્ષણ છે. બાકી ભીરૂ. હું દુષ્ટતંત પણ નથી અને સરસ્વતિચંદ્ર પણ મ્હારાથી બનશે ત્યાં સુધી નથી ચલાતો. એની મુખાંત જાણ્યા પછી કોઈ એવું મનસ્વી થાય ખરું ?

હૈયાંની ચાવી અહિં ક્યાંથી ? પેલી ન્હાની ગણીમાં તો નથી પડી ગઈને ? બાકી અહિં તો હૃદયમાં કાંઈ મધુરી, વેદના થવા માંડી છે. એની દવા જો ત્યાં મળતી હોય તો ! કવિરાજે તો હૃદયમાં જ્યોત્સનાનું પ્રતિબિંબ ઝીલવા સલાહ આપી છે. ત્હારી મીઠી જીબી ન મોકલાવે ?

પેલાજ કાગળમાં “ તું ” કરીને લખ્યું છે, એ અપરાધ માટે દંડ દેશો કે ક્ષમા ?

કુંવારે કાગળ નહિં લખાતા હોય પણ આપણાં લગ્ન થઈ ગયાં છે ને શું ? માત્ર એરીમાં ફેરા ફરેથીજ લગ્ન થતાં હશે ?

આંખાના નવા મેર સમા ત્હારા અક્ષરો માટે, અધીરો

ત્હારોજ

ચંદ્રકાન્ત.

તા. ૬.—ત્હારાં આપેલાં સંબોધનો તો મહાંય દિગ્બળ હોય પણ “ પરદેશી ” તો અપૂર્વ છે. એમાં મીઠાશ છે અને વળી પાંડિત્ય છે. આવાં સંબોધનો જ્યાં જન્મ છે એ હૃદય તો દિગ્બળ હશે ને !

(૬)

મહાશિવરાત્રી, નાગર ચક્રો, ભુજ.

બહાલી ઉપા ! !

મ્હારે તો સેતાંતો સુરજ ઉગ્યો. એમનો પત્ર આવ્યો. મ્હારું હૈયું તો નાચી નાચી રહ્યું છે. ગાંડી તો નહિં થઈ જઈને ને ? મહેં તો કેટલીયે વાર એ કાગળને ચુમ્યો, કેટલીયે વાર જાતીયે, આખોયે દાખ્યો, સો વાર તો વાંચ્યો હશે, પણ હજી ધ્રો નથી વળતો.

અક્ષર તો તો ! કેવા ગોતી જેવા છે ! અને કેવું મધુરં મધુરં લખે છે ! મ્હને દેવિ કરીને સંબોધી છે. અને વળી એક ડેકાણે બીરૂ કડી છે ! કેવું મધુરં સંબોધન !! આપી કાણુ ધેલું ન થઈ જાય !

આખાય કાગળમાં એવી મીઠાશ નીતરે છે ! જાણે અમૃતને ! કુમ્ભ !! મ્હેં દુનિયામાં ઘણીએ મીઠાશ અનુભવી બા મીઠી છે, બાપુના જોળામાંયે કંઈ કંઈ મીઠાશ છે. ગોળ સાકર તો કીક, નીલા-જમાં પહેલાં આવવાનીયે એક મીઠાશ છે. પણ આ મીઠાશ આગળ તો બધુયે મોણું. વર આવા મીઠા થતા હશે ? હું તો કાગળ વાંચું છું ને થેલી થઈ જાઉં છું !! જાને બાપુ પાસે હૃદય નમેલું રહેલું પણ આપી તો થનગન નાચી હોયું. છે વળી બીજે કાગળ આવશે ત્યારે સખીશ.

લી. ત્હારી ગાંડી મ્હેન

જ્યોત્સ્ના.

(૭)

હોળી, ૧૯૮૦, કલકત્તા.

ભાઈ મગર ! :

જગત ખાસ કરીને મારી આસપાસનું આજે આનંદમાં છે. છોકરાંઓનાં આલ્લાદજનક તોફાન. મોટાંઆની ધમાચકડી ઝેરાંઓના મધુર દાસ્યવિનોદ, રંગની ઉડતી સેરો, જગત જાણે આનંદથી રંગાઈ ગયું લાગે છે.

તું મસ્કરી કરીશ કે હવે તો મને જગત રંગીનજ જણાશે. ના, ના, તેવું કંઈ નથી. હું તો દિવસે દિવસ, મને લાગે છે, કુપ્તતા જાઉં છું. કાંઈ અમૃતમાગરમાં મ્હારો નવો રંગ તો કંઈ એવો જામતો જાય છે કે મ્હારો મૂળ રંગ શું હતો એને હું જૂલી ગયો છું. કુમાર સંભવમાં યૌવનને અનાસવાખ્ય આસવ કહ્યો છે. ખરેખર હું તો એ અનાસવ આસવના ધેનમાં ઘેરાતો જાઉં છું. કાંઈ મીઠી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં ઉડું છું સંસારને સ્વપ્ન કહ્યો છે તે, શું, આખું મીઠું સ્વપ્ન ! આવા સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય કેમ આવતો હશે !

ના, ના, જીન્ડગી સ્વપ્ન નથી. દરપનામાંજ જીવનને સુંદર જોષ રહ્યો છું એવું કંઈ નથી. જીગીને જીવનના કર્તવ્ય જોઈ છું તો તેને સુંદર લાગે છે. મહારાં બધાં કર્તવ્યો કાષ્ટ સૌંદર્યથી રંગાયેલાં મહને. આકર્ષી રહે છે, મહારાં શરીર, મન, બુદ્ધિ, હૃદય, દરપના, આત્મા બધાનો કાષ્ટ અદ્ભુત વિકાસ હું જોષ રહ્યો છું. હું પોતે આટલો વિકસિત જોષને આશ્ચર્ય પામું છું.

કાણે જાણે ક્યાં જઈ એ ઘેન અટકશે, ફટલોક જાંડે કુખીરા, પાછો ઉપર આવી શકીશ કે નહિં કંઈ ખબર પડતી નથી. છતાંયે મને ખીજું કાષ્ટ બધાંયે એમ નથી હચ્છતો, એતો એજ દયાની દેવી પોતે કુખાડે છે અને પોતે ઊગારશે; પણ હજી વધારે કુમવાની હોંસ રહ્યા કરે છે.

હમણાં હું એને કાગળ લખવા બેસું છું. શું શું લખીશ અને શું શું નહિં લખું !

મહારી પ્રેરણા એ છે, વિષય એ છે, પ્રેરણા એ છે, એજ એજ થઈ રહ્યું છે. અને એનેજ પાછું સમર્પણ છે. આ કેવો અદ્વૈતવાદ !
Love is God and God is Love

એનાં ગુણગાન ગાતો,

તારો ઘેલો ભાંધ,
ચન્દ્રકાન્ત.

તા, ક.—મહેં એની જખીની ચાચના કરેલી. લિસ્ટા મળી ગઈ છે. મહારાં સર્વસ્વ એનાં ચરણોમાં નિવેદન કરું છું. રોજ એ પુણ્ય ચક્રાવું છું અને અનિમિષ નયને એનું સૌમ્ય સૌંદર્ય પીયા કરું છું એનાં કૌમારનું પવિત્ર વર્ચસ્વ મને ઉન્નત બનાવે છે એમ મારી-તું કહીશ કે મુખાંબ લરેલી-માન્યતા છે.

(૮)

રામ નવમી, ૧૯૮૦.

ઉપલી ! !

જરા અત્યાયે હૃદયમાં છું એટલે ઉપલી લખું છું. જોડું નહિં લગાડે ને ! !

૫

દોરમાં કેમ ન દોઈ ? મને એનાં રોજ કર્શન થાય છે. કલકત્તાથી વીંટી આવી છે અને એમાં એ પૂરાગેલા પડ્યા છે. કાંઈ ન દેખે મહારી આંખ દેખે. દરે હુયે અદિં ભક્તાણી થઈ ગઈ છે. રોજ કાંઠારૂતને ખીજી વાર નવડાવું છું કારણ પાલખમાં એક મુર્તિ વધી ગઈ છે. એનેજ ચંદન ને પુષ્પ ને અર્ધ્ય મધુચ ચડે છે, - હૃદય તો એ ચરણોમાંજ પડ્યું છે. ને પછી ? પછી તો કાંઈ ન લુએ તેમ મળે લટકારી દઈ છું પણ એક વાર 'મા' લેઈ ગઈ હતી, ને કે બોલી કંઈ નથી.

આજ રામનવમી તો થઈ. લિવાને અનિરૂધ્ધ મળી ગયા અને પરણીયે ગયાં. વૈશાખ મહિનાને પણ કેટલીયે વાર જાગે છે. આજે કાગળ છે, મહારો મરાયાઈ ભાઈ કલક-તેથી આવવાનો છે. એટલે એના તરફથી શું ખગર મળશે એ જાણવાની. હા, પણ જે દેખું અસ્થિર હતું તે સ્થિર થયું પણ સાટે ચણચણાટ પડ્યો. ભક્તા, વિવાહ આવતા વૈશાખમાં થવાના છે ખરે ને ? આ મહા મહિને થાય તો ? પણ મહેને તો મહા મહિનો પણ લુગલુદો જાગે છે.

લે દરે. કાગળ પુરે કરે છું કંઈ થેસજા થઈ ગઈ હો તો પોતાને પુછી લેજે, વળતો કાગળ જસદી લખજે. દાસ તો જનક પેડે અસમંજસ લાગ્યા કરે છે.

શી. ત્હારીજ

જ્યોત્સના

(૬)

અખાત્રીજ

મહેન !

આ કેવો કેર ! મહારે દેખું ફાટી જાય છે. આંખોમાં તો આંસુ વિતાતી લાજ મળે છે. જોડ ભગવાન ! હું તો હજી પૂરે સમજી શકતી નથી. શકું છું તો માની શકતી નથી. આઠ દિવસ પહેલાં આ પત્ર મહારી પાસે પડ્યો છે. ત્હારી પાસે આવશે એ આનંદમાં ફૂલી ગયો છું એમ લખે છે ને શું એ આમ ચાલ્યા જાય ! કેમ માની શકું ! મહેને લાગે છે બધાં મહારી મશકરી કરે છે. શું

એ મને મુકે ? અને એવું સુંદર શરીર શું ઓચિંતું ચેતનાહીન બની શકે ? ખોટી વાત છે. સાચી ન માનતી હો ! હું તો મોહાગણ છું. જો આ મહારાં સાસરાની માળા, ને આ રહ્યા એ મારી છાતી પર ઝુલે ! ! પણ બાનું મોંએ પડી ગયું છે. એવે રોવા કરે છે. બાપએ ગમગીન બની ગયા છે. શું સાચેજ એ ગયા ? કેમ બને ? હું હજી છત્રી શકું છું તો પછી એ ગયા એમ કેમ મનાય !

મસિયાઈ લાઇ આવ્યો એ પણ બા પાસે રોતો હતો. એના એ મિત્ર યાચ, એ કંઈ ખોટું ખોટું તો ન રૂએ ! પણ શું એમના જેવા આમ દયાળુ મુકીને જઈ શકતા હશે ? મને મુકીને એ કયાં જાય અને તે હવે વિવાદ પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યારે ! ! શું તું માનશે ? ના, ના. કાલે તો એ આવવાના ને હું એને પરણવાની ! !

... ...

છોકરીયો બધી ગાગરે ન્હાય છે ને બા મને ન્હવરાવતી નથી, બાએ કેવી છે ! ! સારું મુહૂર્તે વહી જાય છે. પછી તો કાળ ચોધારિયું છે ! એ કંઈ મારા લવિખ્યનો વિચાર નહિં કરતી હોય ! હું આ લખીને એને કહેવા જાઉં. ત્યાં સુધીમાં કાળ નહિં આવે. આ આ કાળ દમણજ પુરો કરું છું.

સાંભળ ! મહારાં માસીયા ખરખરો કરે છે. ને લાઇ શું કહે છે ! હાય હાય હાય ! !

આ બધાં આવે સૌથી સારે દહાડે ખરખરો શું કરતાં હશે ? ખમ, હું દોડીને ધમકાવી આવું !

મહારાં મગજ ફરે છે.....

(૧૦)

અશ્વત્થ મુદ ૧૧.

બહેન ઉપા !

આજે એ વાતને પંદર દિવસે થઈ ગયા. આજે આજે, દિવસ થયા તાવ આજે હો. બહુ તાવ, પણ હું શા માટે શું ભોગવવા ઉઠી છું ? પ્રભુ મને રીજાવી રહ્યો છે. હું એની કૃતિનું આજીવન

વર્તુલ જવા નથી માગતી. મ્હારે મન એ તુટી ગયું છે. મ્હને તો ભગવાનનાં પોતાનાં મગજનું વર્તુલ તુટી ગયેલું લાગે છે; નહિંતર આવું કહે ? મસિયાઈ બાપ વાત કરે છે—ગામમાં કામકાજ કેમ કાલે-રાના થાય; એમિંતા બપોરે એક વાગે હસતી થઈ, પોતે તરત ચેતી ગયા. એને બોલાવ્યો, અને મન બોલીને કંઈ કંઈ વતો કરી. હજી એના બાપુ તો કામેજ ગમેલા દતા. જા બ્હાર કાજ બતાવનાં દતા, ત્યાં ધીમેથી મ્હારો ફોટો કાઢી, જાતી પર રાખી. થેડીવાર નજર સામે રાખી આંખોમાં પાણી ભર્યાં. ચંચી પોતાના ફિક્કમ પડતા હોઠે ચુમ્યો. આંખમાંથી આંસુ ખેરવાનાં ભાષને આપી દીધો. ત્યાંનો એનાં જા આંખમાં અને બાપુએ આંસુ જાગ્યા. અર્ધ કલાકમાં શીતાંગ બળા ગયાં. છેડલાં વખતે એનાં જા અને બાપુને પ્રણામ કર્યા અને ભાઈ કહે છે, ‘ દેવિ જ્યેષ્ઠ ’ એટલું બોલ્યા ! ! દા.. ભગવાન ! !

મ્હને રોષ લેવા દે, મ્હારું હૃદય મુતું થઈ ગયું છે, જગત્ અને અધારકું સ્વપ્ન લાગે છે. મ્હને તુખીને પેડેલો કાગળ લખતી વખતે જે કુમુદ અને મહાશ્વેતા યાદ આવેલાં સત્યવાનતી પેડે એ જડયા હતી. પણ સત્યવાનતી પેડે એમને પાછા લાવવા માટે તપ ક્યાં ? અરે રે અભાગણી ! ! દવે આખી જીંદગી તપસને નૈવાર છું.

જો, દુનીયાં કેવી કડોર છે. આ લખું છું ત્યાં કુદયા બીજું ધર શોધવાની હતાવળમાં પડ્યાં કરે છે ! ! જા કંઈ બેસતી નથી. એ એ વાંત માનશે તો ? શું મ્હારે એ ભવ કરવા પડશે? નાગર માતિમાં તો પુનર્વગ્ન નથી ને ? અને શું ચોરીમાં ચાર ફેગ ફર્યેજ લગ્ન કહેવાતાં હશે ?

હું મ્હારાથી બનવું દરીશ. અને સમગ્રવીશ નહિંતર જીમ કચરી નાંખીશ. હવે નથી રહેવાનું !

હું વધારે નથી લખી શકતી. શું લખું ? જાતીએ કંઈક ડ્યુરા જેવું લાગે છે.

છી. ત્હારી

જ્યેષ્ઠના.

(૧૧)

બહાલી બહેન ઉપા ! !

આ તહને કે કાછને દુનિયામાં છેલ્લે કાગળ લખું છું હું પોતાને મરી ગયેલી માનું છું. અને તુમે મહારું સ્નાન કરી નાખજે.

આપણી નિર્જળતાએ અગણિત છે. મહારા જેવી નિર્જળ તો કાછ નહિ હોય, માવિત્રી મોત જાણતાં છતાં પરણ્યાં હતાં. તુમે સોગન્દ ખાઈ કહું છું કે મોત જાણતાં છતાં પરણત અને આખી જીંદગી એમના દિવ્ય સંયોગમાં ગાળત. પણ આ સ્થિતિ વિચિત્ર છે. મહારે મન હું પરણી ચુકી છું. મહારા હૃદયમાં એ દેવતાજ ખીરાજે છે પણ આ સમજાવે છે કે તેથી કુંવારા રહેવાથી સમાજમાં અનિષ્ટ દાખલો એસે અને કાછ સ્વચ્છંદી એ માર્ગને અપ્રમ બનાવી મુકે. હૃદય કેમે માનવું નથી. બુદ્ધિ કામ કરતી નથી. અત્યારે તો જડ પથર જેવી થઈ ગઈ છું.

...

...

...

...

કાલે મહારાં શરીરનાં પુનર્લબ્ધ છે, આત્મા તો ક્યારેય ઉડી ગયો છે. સાધારણ બ્રીજ પતિતો મહારા દેહના છે એટલે એમનાં મહારાં ચૈતન્ય સ્વરૂપની વધારે ઉણપ નજરે રહે એમ નથી લાગતું. જે થયું તે એનાં સારાને ! !

જે સ્વપ્ન જોયું છે તેની મીઠી યાદમાં અત્યારે દાઝી મરું છું. મૃત્યુ મ્હને મોક્ષદાર જેવું દેખાય છે, એ બધું બૂલવાનું નથી, અને હું નથી જાણતી એની જવાબમાં શેકાતી શેકાતી હું ક્યારે ક્યાં છૂટીશ ? અત્યારે તો મરણ પછી જે મને એ અંગીકાર કંડો કે કેમ એ શંકા છે. મહારી નિર્જળતાનો એ દંડ બરાબર છે. પણ હું શું કરું ? મહારા શરીરની એમને જરૂર ન હતી. મહારો આત્માતો એમની પાસેજ છે. કાલે સાંજના ગોધુલિક સમયે મહારી ચિતા શબ-ગવાની છે. અત્યારે તો એ માટે તત્પર બનેલી, મુંઢ સમી, કંઈ બોલાયું ચલાયું હોય તો તારી માંથી માગતી.

શ્રવતે મરેલી
મખી.

નાગરમિત્ર.

હાથરની આપણા દેશ ઉપર મોટી કૃપા ગાણવી જોઈએ કે આપણા દેશની સત્તા માયાળુ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં છે એ રાજ્યના નીતિ ભરેલા નિયમમાંથી આપણે કેટલા બધા સુખી છીએ. એવા રાજ્યની રાજધાનીમાં જનારની નાગરો નિદ્રા કરી હવે પછે જવાનો અટકાવ કરવામાં પ્રયત્ન કરે એ કેવી નાદાની નયા માંગાઈ છે ! જે રાજ્યનું અન્ન આપણામાના ઘણા લોકોના પેટમાં છે જે રાજ્યે આપણા દેશના કડવાણુને અર્થે કાટવાધિ દ્રવ્ય ખર્ચા આ દેશના લોકોને વિદ્યાને લાભ આપ્યો છે અને આપે છે, જે રાજ્ય પોતાની પ્રજા ઉપર પ્રીતિ ગળી તેમનું સુખ વધારવાની નિરંતર ફિકર રાખે છે, જે આપણા લોકોને મોટા મોટા અધિકાર આપે છે, એવા રાજ્યના સુંદરને પવિત્ર ધામમાં જવાને કાષ્ઠપણ પ્રકારે ખાખ ન છતાં મુર્ખત્વ તથા મમતાથી મદા પાતક છે એમ કહેવાથી આપણે કેવલ કૃતકની ચંદ્રએ છીએ એટલુંજ નહિ પણ આપણુ સગસગ નયા પાતન કરનારનું આપણુ મોટું અપમાન કરીએ છીએ તેની માથે આપણી દાહની તથા પછેની પ્રજાને નિરંતર નીચી રિયતિમાં તથા દુઃખી રાખવાને આપણુ પોતેજ સાધન શબ્દે છીએ. મોટું આશ્ચર્ય એ છે કે જેઓએ વિદ્યાને પુર્ણ લાભ લીધો છે, જેઓ સમયરણ તથા દેશાભિમાન રાખવા ઉપર મોટા મોટા નિર્બંધ રખે છે, જેઓ માંહે માંહે અધિકારે ચઢ્યા છે, જેઓને હાથર કૃપાથી સત્ અમત વિચાર કરવાની શક્તિ મળેલી છે તેઓ પણ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ ખૂણી જઈ એ પાપ કર્મમાં પોતે ભાગ લેઈ પોતાના મોટા નામને માન તથા વિદ્યાને લાજ લગાડે છે !

નિષ્પક્ષપાત બુધ્ધિથી વિચાર કરવાથી ધ્યાનમાં આવશે કે મુર્ખ લોકોએ વિના કારણે હઝારો જવાની તાત હારે કરી નાંખી છે. વસ્તુતઃ હઝારો જવામાં કાંઈજ દોષ નથી. અને શાસ્ત્રી રીતે તથા દેશની રૂઢી પ્રમાણે હઝારો જનાર અત્યવધાર્થ ચંદ્ર શકતો નથી. દેશાટનમાં દોષ છે એમ કેવલ મુર્ખ તથા અજ્ઞાની હોય તે માને. આપણે પાણિપારના મુનશી જની આપણી પ્રજાને દુઃખમાં નાખવાને વિચાર હોય તો ઉપાય નહિ.

નાગરો ઉત્તમ કહેવાય, નાગરો શાસ્ત્ર કહેવાય, નાગરો મુત્તમદી કહેવાય, નાગરોએ નિરંતર રાજ્યાધિકાર ભોગવેલો એવું છતાં હાલના નાગરો હૃતવીર્ય થઈ ગયા પોતે પોતાના હાથે પોતાનો ધાત કરવા બેઠા છે. પોતાની પ્રજાને જન્મપર્યંત દરિદ્રતામાં નાખવાનો પોતેજ પહેલો ઉપાય કરી મૂકે છે. આ સંધર્ષ થવાનું કારણ કુસંગ છે આખો જુગોલ તે આક્રમક શેઠનો કુલો તથા લાખા પટેલની પોલની અંદર છે. અને આવલી પર તેની રાજધાની છે. એમ માની વૃથા કાંલ કાઢનાર તથા પ્રેતાન્ન ખાધપુષ્ટ થયેલા લિક્ષુક બટોના કુસંગથી નાગરો નિસ્તેજ નિર્લેજ તથા નિર્દય થયા. સંગતિદોષ આગ્યા વિના રહેતો નથી. નાગરોની આવી દુર્ગંધ સ્થિતિ જોઈને ધણો ખેદ થાય છે. અને તેમના ઉપર ધણી દયા આવે છે. મુશ્વર નેચોને સદ્બુદ્ધિ આપો.

આ ઉપર લખેલી સુચના રાજાતિ ઉપર પ્રીતિ લાવથી તેઓના માત્ર સુદ્ધિતને અર્થે કરીએ છીએ તેમાં કદિ કાષ્ટ કડીશુ રાખ્ઠ બોલાયા હોય તો સુશઝ્ઞના એ ક્ષમા કરશે એવી આગા રાખીએ છીએ.

આ નિર્જંધમાં લખેલા વિચાર, દુરાગ્રહી, મમતી, તથા અવિ-
વેષીને કાષ્ટ ઉપયોગના નથી, કારણ કે તેઓ એ વાત ઉપર લક્ષ્ય
આપવાના નથી, નેઓ જ્ઞાન જ્ઞાતિ રાખીને વાંચી જોઈ નિષ્પક્ષપાત
રીતે વિચાર કરે ત્યારે તો નેઓના ધ્યાનમાં પણ ખરું ખોટું શું છે
તે આગ્યા વિના રહે નહી. પણ એ શુભ દિવસ કયાંથી? ધણો ખરા
તો નિંદાના રૂપમાં એ ઉપર એની ટીકા કરી એનો અનાદર કરશે,
કાષ્ટ એમ કહેશે કે એવા માણસો ઉત્તરો અર્થ કરી નિંદા
કરશે ત્યારે આ નિર્જંધનું કાષ્ટ ફક્ત નથી, તેનો કિતર એટલો છે કે
અઠાની નિંદા કરે તેની ચિંતા નથી પરંતુ સારા ઉપદેશ કરી લોકોને
ચેતાવવાનો સર્વે મુમજી માર્ણસોનો ધર્મ છે, તેમા આપણા ન્યાત
લાઘ્યોનો વિનાશ થાય એવો સમય સમીપ આવી પહોંચ્યો છતાં એ
પ્રસંગે મુંઝા રહેવું એ વિવેકી તથા શુભેચ્છુ મિત્રોનું લક્ષણ નથી.
તો એનું કહ્યાણ થાય એવો સદ્ ઉપદેશ કરવો તથા સન્માર્ગ ચતાવવો
એ વધારે અગત્યનું કામ છે.

તેમ કરવામાં કદિ કોઈ અવિવેકી નિંદા કરે અથવા માહું
લગાડે તો તેની ચિંતા રાખવી નહિ.

ખીલું યદ્યપિ દરડાં નાગરોનો અસ્ત થવા એટલે છે, પણ
ઈશ્વર કૃપાથી કોઈ સમયે પણ તેઓનો પાછો ઉદય કાલ આવશે
ત્યારે આ લખેલા વિચાર પ્રસિધ્ધ થએલો હોય તો હવે પછીની
પ્રજા તે ઉપર ધ્યાન આપી શકે, તથા પોતાના પૂર્વજ કીયે કાલે
કેવી સ્થિતિમાં અને કેવા વિચારના હતા એનું અનુમાન ગાંધવાને
તેઓના લાયમાં મોટું સાધન થઈ પડે.

એમ તો નથી કહેવાનું કે દરડાના સમયમાં નાગરો કોઈપણ
ગતિમાન, તથા વિવેકી નથી. કેટલાક નાગરો ગતિમાન, વિચારવાન,
તથા વિચક્ષુ છે. લોકોપયોગી ગ્રામી સારા કામો ઉઠાવવાના વિચાર
કરવાની તેઓનામાં સંપૂર્ણ શક્તિ છે, પરંતુ મોટામાં મોટી ખોડ
એ છે કે ન્યાતની જીજ્ઞાસી સત્તાની મામા થવાની નેમનામાં મુદ્દલ
દિમત તથા શક્તિ નથી. તેઓ પોતાની જૂઠા પોતે સમજે છે. તે છતાં
કુર્ખ લોકોમાં શાણા કહેવરાવવા એ લોકોના અવિચારને અનુસરતા
રહી અન્ય લોકોની આગળ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ બતાવી પોતાના દોષને
ઢાંધી દે છે. આવા ખોટા વેશનો જુરખો પહેરવાથી કેટલાક સાધારણ
સમજના તથા અજાણ્યા માણસો જેનરાય પણ વિચારવાન લોકોની
આગળ એ ખોટો વેશ ચાલી શકે નથી. ખરું રૂપ શું છે તે તેઓ
જુરત સમજી શકે છે.

નાગરોમાં ટોટો રીમાદ ઉમે કરવાની અપક્રાંતિ અમદાવાદના
ગૃહસ્થો માથે ચોટી ચુકી છે. તેઓની ઓગળ વર્તણૂકથી તથા ટુંકા
વિચારથી અમદાવાદ તથા સુરતમાં એ પક્ષ થયા જન્ને પક્ષને સમાન
ગણવાની પ્રાચીન રીતી માત્ર સુરતને વારને અમદાવાદે તોડી. કોષા-
વેશથી પ્રથમ તો સુરતની આખી ન્યાતનો ત્યાગ કરી બેઠા. ત્યાંના
સંસર્ગીને ધર્મશાસ્ત્રી ઉપર પણ મુકાને ખોટાં ખોટાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યા
એ પાપીબદ કામ કરાવવા કેટલાક ગૃહસ્થોએ આગેવાની કરી. વળી
પાછી પાછડી ફેરવી નાખી સુરતના એ પક્ષમાંથી એક પક્ષના સાથે
સંબંધ રાખવા લાગ્યા. એ સર્વ વાતનો યોગ્ય વિચાર કરવાથી સર્વ

સુર જનોના જાણુવામાં આવશે કે અમદાવાદના ને સુરતના બંને પક્ષને સમાન ગણુવા પ્રાચીન રહી તથા વૃધ્ધોના લેખને માન્ય કરીને પોતાનું સ્વતંત્રપણું મંભાળી રહ્યા છે તેમના ઉપર કેટલાક ગૃહસ્થો માત્ર ધર્મા તથા દેવ લાવથી તેમનાથી ઉજટા ચાલી સગા બહાનામઃ કહ્યો વધારે છે. ધર્મનું કિંવા શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હવે લેશમાત્ર રહ્યું નથી.

નાગરોએ પોતાની મર્યાદા મુખી દીધી. નાગરો પોતાની સ્વતંત્રતા ખોઈ બેઠા. નાગરોએ દુરાગ્રહથી ખોટી મમત બાંધી પોતાની મેળવેલી પ્રતિષ્ઠાને હાની પડેઆડી, નાગરોએ મિત્રોને શત્રુ માન્યા. અંતે કહેવાને ભારે દિલગીરી લાગે છે કે નાગરોએ પોતાનો વિધ્વંસ પોતાના સાથે કરવા કુમંપ કહ્યાના નાશ કારણુ વૃક્ષનું મુળ ન્યાતમાં રાખ્યું છે.

હે નાગર મિત્રો, કુસંપથી કલેશ નધે છે. કલેશ વધવાથી બુધ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે, બુધ્ધિ બ્રષ્ટ થવાથી મ્હોટા વિનાશ થાય છે.

હે નાગર મિત્રો, તમે પોતાની હાની પોતાને સાથે શા વાસ્તે કરો છો ? જેઓની સાથે કાંઈ રનેદ સંબંધ નથી, જેઓની સાથે કન્યા વ્યવહાર નથી, જેઓ તમારા શુભેચ્છુ તથા સુખ દુઃખના ભાગી નથી તેઓની સાથે મંત્રાંધ રાખી રહ્યા છો અને સગા સંબંધીનો ત્યાગ કરો છો.

હે નાગર મિત્રો, હલુ વિચાર કરવાનો સમય છે. ગયેલો મમય ફરી હાથ આવવાનો નથી. હે ત્રિય મિત્રો, લાપ્તઓ. તથા રનેદીઓ, ઇશ્વર ન કરે ને જો આ કલેશ રૂપી વૃક્ષનું મૂળ મોટું થયું તો તેની ડાળીઓ વંશપરંપરા વૃધ્ધિ પામી પરિણામે રનેદપાસ છુટી જશે. માટ એ નાશકારક પરિણામને અટકાવ કરવાનો સુર તથા વિવેકી જનોએ ઘણોજ ઉતાવળથી વિચાર કરવો ઘટે છે.

હે નાગર મિત્રો, આ સંસાર સ્વપ્નવત્ છે, આપણે દેદ નાશવંત તથા ક્ષણભંગુર છે, આપણે મિથ્યા મોહ, મમત તથા તથા અભિમાન રાખી કેવળ કર્મ બંધન થઈને છીએ. મનુષ્ય જાતિ

ઉપર એક બીજાએ પરસ્પર પ્રીતિ રાખી અન્યોઅન્ય સહાય થયું
એ આપણો મુખ્ય ધર્મ છે.

તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ ચાલવાથી આપણે મનુષ્યની આરાઓ
તોડીએ છીએ. કાલ માથે ભમે છે. સંગારમાં સારી કે ખોટી
પ્રીતિજ રહેવાની છે; આ દુનિયામાં આપણે થોડા દિવસના મુસાફર
છીએ. પશુઓને પણ પોતાની સ્વમતિ ઉપર પ્રીતિ હોય માટે આપણે
આપણી સ્વમતિ પરથી પ્રીતિ હોવાની દેખ્યે તો પણ કરતા. પણ
આપણે નીચા કહેવાઈએ અને મનુષ્યના મોટા અપરાધી યજ્ઞે છીએ.
કુર્મનાં માંડાં ફક્ત ભોગવવા આપણી સાથે બીજું કોઈ આવનાર
નથી આપણે પોતેજ ભોગવવાં પડશે.

માટે હે આર્ષવર્ચ નાગર મિત્રો, અંતે એટલીજ વિનય
પૂર્વક વિશ્વપિતે છે કે તમે ધર્મશાસ્ત્રીને તથા તમારા વૃદ્ધાનાં નામને
તથા પ્રાચીન રૂઢીને માત આપી તમારામાંથી કુલ પના વસતું મુળ
હિંદી નાખો. તમારા ન્યાતીકાને તમારા આકૃષ્ટ ગણો, કોઈ મનુષ્યને
જન્મ સુધી ખરાબ કરવાના દુષ્ટ મંકલ્પે મનમાંથી કદાહી નાખો,
આપણા ન્યાત ભાઈઓનાં એક બીજાના સુખ દુઃખના ભાગી થાઓ.
હવડાં તથા આગલ ઉપર આપણી પ્રજાનું કલ્યાણ તથા અભ્યુદય
થવાના રૂડા તથા ઉત્તમ માર્ગને વિચાર કરી તે સિદ્ધ થવાનો મદુ-
પયોગ કરવાંમાં સત્વર થાઓ.

એવટ મનુષ્ય પાસે એટલું માગવું છે કે, નાગર મિત્રોનાં મન
ઉપર અંધકાર તથા અજ્ઞાન વ્યાપ્ત થયું છે. તે દુર થઈ તેઓના
ચિતમાં સદ્વિચારપ્રકાશ ફિરજો ઉઠવ થાય, તથાસ્તુ.

તા. ૨૯ અક્ટોબર, ૧૯૬૯.

[પૂર્ણ.]

નરનારીધર્મવિવર્તનવાદ.

સ્ત્રી જાતીને માન આપવું, વિદ્યુષીઓને પૂજનીય ગણવી, સ્ત્રીઓના મુખ માટે પુરૂષોએ સ્વાત્માર્પણ કરવું શારીરિક મહાશ્રમ માંથી વધા શક્તિ તેને વિશ્રાન્તિ આપી, તેમનું રક્ષણ કરવું તેમના પોષણ માટે અનેક પ્રકારનો ચિન્તા તથા શારીરિક તપશ્ચર્યાને આનંદથી સ્વીકારવી, આ મર્વ તો આર્વ પુરૂષોના પરંપરાથી સ્વિકારાયેલાં ધર્મો તથા ઉચ્ચ ગ્રાહ્ય છે, અને તે વગ નાર્યરતુ... તથા ગુણાઃ પૂજ સ્થાનંથી... માડીને નજાણો ધણી... સુધી સર્વ સમયે લોક માન્ય કથનોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલા છે. પરંતુ આંજકાલ તો ગુજરાતમાં ‘ સ્ત્રી પુરૂષના સરખા હકક ’ એ પ્રશંસનીય મુત્રનો અનર્થ પ્રચલિત થવા લાગ્યો છે અને તે એ કે “ સ્ત્રીએ પુરૂષનું કામ કરવું તથા પુરૂષે સ્ત્રીનું કામ કરવું.”

આવી ઉચ્ચત્તપાચરના પ્રયત્નો પુરોષ તથા અમેરિકામાં થઈ ગયા અને મહા બુધ્ધિશાળી તથા સ્વાતંત્ર્ય માટે આમરણાન્ત લદનારી સ્ત્રીઓ પોતાની બુદ્ધિ સમજ છે. સ્ત્રીઓની આવી વૃત્તિ થવાનાં અનેક કારણો દર્શાવ છે. કેટલાક સ્ત્રીઓને કેળવણી આપી તેને તો કેટલાક પુરૂષ જેવી કેળવણી આપી રહેને કારણ ગણે છે; કેટલાક પુરૂષે પર બાહ્ય મંસારના વધતા જતા જોજાને લીધે આવેત્રી દુર્મજતાને આગળ તથા કેટલાક આ વૃત્તિને પ્રત્યાધાન (Reaction) ગણે છે.

એક માન્યતા એવી છે કે “ આ વૃત્તિ તે Insanity (જંતુ) થી થતા રોગનું લક્ષણ છે. એ જો કડીરીયા વૈભવ વરતુ અથવા

અંથદારા ગટીમરે ચઢીને યુરોપથી આવ્યો છે. અંથસ્થ એક્ટરીયા વૈભવસ્થ કરતાં ઓછો અપરાધી હોય છે. ઘણીવાર અંથસ્થ એક્ટરીયાની સામિત્યમાં જ એન્ડી અંથદારા એન્ડી એક્ટરીયા, એક્ટરીયા સાથેજ સુસાફરી કરતો તેની પાછળ પડ્યો હોય છે. વૈભવસ્થ એક્ટરીયા ઘણાજ લાયકેર હોય છે. એ એક્ટરીયા ચરખીમાંથી પોતાનાં પોષણ તત્ત્વો આકર્ષે છે. તથા માત્ર સામાન્ય ટેમ્પરેચરમાંજ છૂપી શકે છે. રચસકિત, મહામુદ્ય, અમંયમ, અતુલ, વૈભવ, ગુપ્ત રહસ્યનું અજ્ઞાન, પાશેરના પાત્રમાં રહેલી પાંચ શેર પ્રસસા, અકક્ષતે અમાવ નક્ષત્રનો શોખ, જુના પ્રત્યે તિગ્રહકાર વૃત્તિ કુપમ કૃષ્ણ જ્વલિતે મંયુ-કત કરેલી કાલંજસ વૃત્તિ, છત્વાદિ પરિમલોથી ઉત્પન્ન થયેલી માન-મિકે સ્થિતિને ક્ષીણે જવારે મગજ બોખરું થઈ જાય છે ત્યારે આ એક્ટરીયાનો પ્રવેશ થઈ એક જાગે છે અને દહાડે ના વધે એટલો રાતે વધે અને રાતે ના વધે એટલો દહાડે વધે એટલી ત્વરાથી તેની વૃદ્ધિ થાય છે. એનો આધિકાર ઘણીવાર જાગ્રત થતાં સુધીનોજ હોય તો કેટલીકવાર એ ત્રણ પેઢીઓ સુધીનો સાંજો હોય છે. ઘણીવાર પૃથ્વીની માટીમાંથી સરતો એન્ડી એક્ટરીયા મળી આવે છે. અને ઘણી સ્ત્રીઓ જમીન પરની માટી લઈ દસ ગાર વાસણો સાથે ધસવાથી ઉપરોક્ત એન્ડી એક્ટરીયાની Natural process (નૈસર્ગિક ક્રિયા) થી રોગ મુક્ત થઈ છે. યુરોપમાં જ્યાં જ્યાં વખતે માખણ પર મંયમ હતો તથા લડવા માટે પુરૂષોને ફરજ પાડવામાં આવી હતી. તેથી ચઢેલી ચરખી ઉતરાવનારો સંયોગ ઉત્પન્ન થવાથી તથા ચકરાટને લીધે ટેમ્પરેચર ઘણી ઉંચી જવાથી ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ એક્ટરીયામુક્ત થઈ હતી. કેટલાક કેસોમાં બોમ્બ પાંડવોથી ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓ ઓચિંત્તા છૂટા છેડા થવાથી ડીલીવરીમાં ઘણાં રોગનાં મુજતત્ત્વો નાશુદ થાય છે, તેમ આ મહારોગથી વિરામ પામી હતી.”

આવી રીતે અનેક પ્રકારની માન્યતાઓ છે. ઘણા ખરા પુરૂષોને આ પ્રશ્ન સુખ્યો નથી. આ પ્રશ્ન જીવાવવાનું માત્ર સ્વા નતિતેજ ઘટે છે. એકંદરે જોટલી ત્વરાથી સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓ કાલેજ

અક્ષેત્ર સોંપવા પુરુષોએ તત્પર થવું જોઈએ પણ અદલ બદલને નામે અતિક્રમણ નહિં ચાલે. “સ્ત્રી જાત” કરીને અત્યારે જે સદ્વાચ્ય. રક્ષણ. સમ્યક્તા તથા પ્રથમ હકકનો લાભ મળે છે તેની આશા પછી સ્ત્રીઓએ ન રાખવી જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ લાચાર પુરુષ માણસની જાતનું કોઈ અપમાન ન કરે કોઈ લજ્જા જૈરી એને ઉચકી જાય નહીં, કોઈ એના સામું ટગર ટગર જીએ તેથી એનું કાળજી ફટકી જાય નહીં, એ નહાતો હોય ત્યાં કોઈ આવે જાય નહીં. અને દાંતથી કારે પકડી ગંજીરાક બદલનો હોય ત્યારે કોઈ લોહર જૈરી સીસોડી વગાડી એને ગલરાટથી નસાડે નહીં. ટોપીનું માપ લેતે લેતે કોઈ દગજીએ એનો મુઠો ઉપર આંગળી સરકાવી દે નહીં. વિગેરે બાબતનાં ખાસ કાળજી સ્ત્રીઓએ રાખવી જોઈશે.

કર્તવ્યક્ષેત્રની અદલ બદલ થયે કદાચ એમ બને ખરૂં કે સામુનો પરાક્ષ પરભાર્યો અને ત્રીજા પુરુષમાં ઉચ્ચારાયલો ટાણો માંભળતાં હીરદીરીયા આવી જાય એવી પ્રકૃતિ વાળી સ્ત્રીઓ, ઉપરી અમલદારોનો “you bloody fool” જેવો આધાન સહી ન શકે અથવા મહાસામર્થ્યથી તે અપમાન ગળી જાય તોયે જે રહેલાઈથી પુરુષ હસવું મ્હેં રાખીને “yes Sir” કરીને છાતી કદાડીને ઉભો રહે છે તે રહેલાઈથી તેના પ્રમંગ સ્ત્રીઓથી પાર પાડી ન શકાય. કદાચ એમ પણ બને કે ધણાં વખતથી ધકઠા મુકકી ખાતો ગળીયો થઈ ગયેલો જડ બળદ પુરુષ ધરના રહેલા કામમાંયે પરાગીને ના ગાંડે અને કટુ અનુભવ થયે ફરી અદલ બદલ કરવાની સ્ત્રીઓની સુચનાને કાઠુયે ના આપે.

અત્યારે તો ખારો પ્રવર્તન સ્ત્રી પુરુષના કર્તવ્ય ક્ષેત્રની અદલ-અબજમા કુદરત કેટલે અંશે અંતરાવરૂપ થઈ શકે તે સંબંધી આપણી મહા ભદ્રુષી બહેનને વીરુર કરી શકે એટલા માટે કટલીક બાજુવા જેવી હકીકતોનું સંગ્રહ કરવાનો છે. પ્રસ્તુત વિષય શિવાય પણ રહેતી ઉપયોગિતા છે.

બાળક કે બાળકીને ૧૨ વર્ષ થાય ત્યાં સુધી તે આપણી ઉચ્ચપાઠશાળીયણુ બહેનો માટે ફતેહના કંઠા છે. બાળકને એક "સુન્દરી" જેવાના હાથમાં સોંપી દીધો કે "સાત જાયડીનો એક બાવલો-ધા-બાવલો" તૈયાર થશે. આવાં કિતમ રત્નો ઉપજાવવામાં હાથરી અનુ-કૂળતા પણ છે. બાળકીને પદવર્ધન મર્કમતા પ્રોત્સાહ અન્યુતરાવના હાથમાં સોંપી કે વાઘ ઉપર સ્વારી કરે એવી રીરાંગનાઓ પણ તૈયાર થશે. લાંબી લાંબી વાતો કરનારના મહેામાં કાચર માગી રાકાશે. હોકરાને કામેા પમ પહેલા ઉપાડવાની ટેવ પગમાં સોડી ચમચમાકીને ભુલાવી દેવી જોઈએ. કે જેથી જુના ત્રિચારાને પોષણ ના મળે અને "વામાંગિ" નામની યાદગિરિ આપી સ્ત્રી પુરુષની જુની પીયરી બદા-વવાને ખંડખોર પુરુષોને ખાફ ના મળે. હોકરો નહોત મારખાઉ દબે તહેને ચતુર શરમાની અટ શીખી ગેતી કઢાગરી કાઢી દેવ જેવી, જરા વઢે તો રડી પડે એવા પોચા કાળજીની છોકરી જેવો બનાવવો. જરા કંઠણુ કામ થઈ પડે ખર્ચ, તેમજ છોકરીને મૌનદર્શની વિશેષ સંભાળની, જોણું અજાવતી, રીસાગ વેડાતી બહીષ્કણપણાની, ટેવા ભુલાવી, કુસ્તી દોડકોડી, ખંખેરી નાંખવાની વૃત્તિ છત્યાદિતો અબ્બાસ કરાવવો એ પણ જરા અધર થઈ પડે. પણ આવો મોટો ભગીરથ પ્રયત્ન આવી હૃદયક પ્રિટંબનાએવાં હોડી દેવાય નહીં.

બાર વર્ષ સુધી તો ધપાવી સકીએ પણ આઠ તેર બાહુ દહ થાય તો ૧૫ વર્ષે છોકરો ને છોકરો અને છોકરી ને છોકરી એવો નારી જાતિના દ્રેષ્ટા તથા નરજાતિના પક્ષપાતી પરમેશ્વરનો ભેદ બાર વરસ સુધીની મહેનત અને કુચું દારગ્યું કુળમાં નાંખે એમ છે. પણ જેવો અમને દોષ દેવાનો નથી તેવોજ પરમેશ્વરને દેવાનો નથી. અમારા પરમેશ્વરનેયે સ્ત્રી જનવું ઘણું ગમે છે. મૂંઝુ ઘણીવાર રાખા બનતા; અમનેજ ક્યાં જોણું ગમે છે ? અમે જે મુદ્દો કહાવી નાંખીએ છીએ ધરમાં ખારણાં વારીને સાડી પહેરીને નાચીએ એ નો જાણુ કીક છે, પણ શોરીપલ ગેધર્ગમમાં સ્ત્રી પાર્ટ લેવા માટે તડાપડી કરીએ છીએ, માનુની ચતુ' કાને ના ગમે ! આખી દુનીયાને ડોલાવનારો રાધાને જાણને પગે લાગે. અલબત્તો દીવાનમીરી સુધી પહોંચેલા આપણા

પગ પકડી ક્ષમા માગે કંઈ કંઈ મીડી મડી વાતો કરીને મનાવે; આપણે તો બોલવાનુયે નહીં. જેમ જેમ મનાવતા જાય તેમ તેમ ઉશ્કરા બ્રહ્મદેવી વધારે વધ કરતાં જમ્મએ અને જ્યારે પ્રેમરસ Climax (ટોચ) પર પહોંચે ત્યારે જોરથી આલિંગન દઈ તેના રકંઠ પર શીર્ષ લટકતું નાખી દઈએ એટલે લાખો ગુન્હા મારૂ. આ તે કાતે ના ગમે ? વ્યંડળનેજ નહીં, પુરૂષો પેટે સ્ત્રીઓમાં પણ વ્યંડળ થાય છે. તેમને પણ ઉપરોક્ત પ્રેમ ફેલિમાં કંઈ રસ જેવું લાગતું નથી. તેમને “પુરૂષોને મારો-ન પુરૂષી પૃથ્વી કરો.” એમ થઈ રહ્યું હોય છે. જન્મથી વ્યંડળ ન હોય પણ ગર્ભાશય કઢાવી નાંખવાથીજ સ્ત્રીઓને પુરૂષો પ્રત્યે ધિક્કાર આવી જાય છે. તો જન્મવ્યંડળ સ્ત્રીઓને જેટલો ધિક્કાર ન હોય એટલો ઓછો. હજીયે એટલું મારૂ છે કે પુરૂષોને ધિક્કારવાનો ઉપદેશ કરનારી જ્યેષ્ઠ વસ્તીપત્રકમાં વધારા કરવાની પરમેશ્વર પર દયા રાખી રહી છે. બાકી ક્યારનીએ એની માડી વલે થઈ ગઈ હોત.

ઝેનીથ લાઈફ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ.

મુંબઈ.

પ્રમુખ:—એચ. એચ. મહેતા.

જનરલ મેનેજર:—જેરામજી હોરમસજી.

સ્થાપિત: ઇ. સ. ૧૯૨૬.

એકદમ નવી યોજનાઓ: વ્યાજના ભાવ સાધારણ.

હકકના નિર્ણયો જલ્દી: પૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર.

ઉદાર પોલીસીની શરતો—Non-forfeiture.

ઝેનીથ પીઅરલેસ પોલીસી—ભવ્ય યોજના.

અંકસ્માત કે માંદગી કે અશક્તિ—વ્યાજ સાથે નફો.

રીલીફ અને રીફન્ડના વ્યાજની ગેરેન્ટી.

ઝેનીથની ખરી લોકપ્રિયતા તો વીમા ઉતરાવનારને તથા તેના વારસને મળતી ઉદાર પોલીસીથી છે.

આ ઉદાર પોલીસી માટે ઝેનીથમાંજ વીમા ઉતરાવો.

મુખ્ય એજન્ટો: ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, સીલોન, દક્ષિણ, બિહાર, હંકાખાદ. વગેરે.

ઉત્સાહી અને વગવાળા એજન્ટો જોઈએ છીએ. સુંદર કમીશન મળશે.

વધુ વિગત માટે લખો:

દ્વારકાદાસ આર. મખીજા.

જ્ઞાન્ય મેનેજર.

ઝેનીથ લાઈફ એશ્યોરન્સ કું. લીમીટેડ.

શીકરપુરી કલોથ માર્કીટ,

બંદર રોડ.—કરાચી.

Do you know PRINCIPLES of Business?
Do you know PRACTICE of Business ?
Do you know PARTS of Business ?

Remember

“ A man of real information
becomes a centre of opinion and there-
fore of action. ”

Prepare yourself now,

to take a leading part in the
economic development of this CITY and
this Province, that is now rushing on.

All Business Courses.

New term begins, 1st April, 1927.

Apply for copy of prospectus:—

***Coronation Commercial
College,***

Bunder Road,

Karachi.

જ્ઞાતિસમાચાર.

સર લક્ષ્મીબાઇને તેઓ સર થયા માટે, મુંબઈ વડનગરાનાગર-મંડળ તરફથી તથા ડૉ. ગુણવંતરાયને તેઓ એમ. ડી. થયા માટે મુંબઈમાં વસતા હાજારી નાગરો તરફથી તથા મું.વ.ના.મંડળ તરફથી માનપત્ર આપવામાં આવ્યાં છે.

રા. રા. રાજેન્દ્રભાઈ સી. દલાલ જે. પી. થયા છે.

રા. રા. વસંતરાય હ. વછરાજીની એમ. એ. એલ. એલ. બી. આમિ. હીગ્ગિસ સેક્રેટરી થયા છે.

જુનાગઢના વયોવૃદ્ધ અને પૂ. રા. રા. જાદવરાય હરિશંકર વસાવડાનું અવમાન થયું છે. મહુમ નાગરી નાતના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ હતા. પૂર્વકાળમાં તેઓ કાકિઆવાડના એક રાજદારી પુરુષ હતા. હિતરક્ષા તેમજે અહાચિન્તનમાં ગાળ્યો હતો. તેઓ પોતાની પછવાડે બે તેજસ્વી પુત્રો અને મોટું કુટુંબ મુકી ગયા છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપે.

ગ. રા. હેલશંકર લક્ષ્મીશંકર બક્ષી. બી. એ. એલ. એલ. બી, જમદજ્ઞના કારભારી રૂ. ૫૦૦ થી નીમાયા છે.

રા. જા. દેશવ હ. દુવને દિવાન જહાદુરનો ખિતાબ મળ્યો છે.

રા. રા. મા. ગ. ઘોળકીઆ કરાંચીમાં, રપેશીઅલ લેન્ડ એકર્પીશીશન ઓફીસર નીમાયા છે.

રા. રા. ડૉ. ભારકર રૂ. અંમરિયા એમ. બી. બી. એસ. કરાંચીમાં કોલેજ મેડીકલ ઓફીસર નીમાયા છે.

રાવસાહેબ મુકુન્દરાય વીરશંકર ઉનાકરને મુંબઈવડનગરાનાગર-મંડળે તથા બેડિયાના નાગરોએ, તેઓ રાવસાહેબ થયા માટે માનપત્ર આપ્યું છે.

નાગરિક
ત્રૈમાસિક

જ્ઞાતિસમાચાર.

રા. રા. જયંતિલાલ માધવરાય બક્ષી મદારાજ જામસાહેબના
આસિ. પ્રાઇવેટ સંકેટરી નીમાયા છે.

મુંબઇ યુનિવર્સિટીની જુદી જુદી અંતિમ પરીક્ષાઓમાં,
અમારી જાણ મુજબ, નીચેના નાગરો વિજયી થયા છે.

એમ. એ.

એલ. એલ. ખી (પહેલી)

રા. રા. ડોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ. રા. રા. દિનકરરાય મા. અંબારિયા.
(સેકન્ડ ક્લાસ) ખી. એ.

રા. રા. ચંદુલાલ અમૃતલાલ ખુચ. રા. રા. ડોલરરાય છે. માંકડ.

(રાજકોટ વાળા) રા. રા. શંકરપ્રસાદ સી. માંકડ.

રા. રા. સામભાઈ રૂ. વસાવડા. રા. રા. રામપ્રસાદ જળવંતરાય છાયા.

ખી. એસ. સી.

રા. રા. ભાનુપ્રસાદ જ્વેશંકરવસાવડા,

રા. રા. ગ્યંબકલાલ દુ. ધોળપીઆ. રા. રા. વસંતરાય છે. પંડયા.

રા. રા. પ્રભોદરાય ગુ. માંડ

રા. રા. જયપ્રસાદ સી. ખુચ.

૧. ગત ચરણ.

ગયા ત્રણ મહિનામાં આપણી જ્ઞાતિમાં ધ્યાન ખેંચે એવા કેટલાક કિસ્સા બન્યા છે તેને વિશે અહિં લખવું પ્રાપ્ત થાય છે. દોષપણ નાત, અખિલ સમાજનું એક અંગ છે તે વાત હંમેશાં નજર પાસે રાખવી ધટે છે, અને એટલાજ માટે, નાતને લગતા પ્રશ્નોનો વિચાર કરતાં, સમાજના સામાન્ય ગંધારણને અનુરૂપ હોય તેવા નિર્ણયો કરવા બોધ્યે. અત્યારે હિન્દુસંસાર ક્રાન્તિકારક અવસ્થામાંથી પમાર ચયો છે. અને માટેજ દરેક નિર્ણયમાં આપણી દ્રષ્ટિ વિશાળ રહેવી બોધ્યે.

ભાવનગરની નાત અને સમુદ્રયાન.

સર સદ્ગુણાત્મ વિલાપતથી પાછા આવ્યા પછી, તેમણે અલ-લ્યમક્ષણ કે અપેક્ષાન ક્યું નથી એવું જણાતાં, ભાવનગરની નાતે કાશી કે કર્નાળીમાં જઈ, પ્રાયશિત્ત કરી, ત્યાંના બ્રાહ્મણોનું પ્રમાણપત્ર તેઓ લાવે તો તેમને પંડિતગોળ્ય ઠરાવ્યા છે પરદેશગમન ઉપર મર્યાદાઓ મુકવાથી, આપણે સામાજિક વિકાસ યત્રમાં વિલંબ થાય છે તે હવે બધા કબુલ કરે છે. રૂઢિવાદીઓ માત્ર રૂઢિને આગળ કરી તે મર્યાદાઓ જાળવે છે પરદેશગમન વિરૂધ્ધ અંતઃકરણ પૂર્વક લાગણી રાખનારા આજે ધણાજ થોડા છે તે નિર્વિવાદ છે છતાં તેના વિરૂધ્ધની લાગણીને બહુમતિનો ટેકો હોય તેવો દંખાવ યદ્ય રહ્યો છે તે આપણી શિયિસ અને બાવલી મનોદશા થતાયે છે.

ગુજરાત-ગુજરાતની નાતે-આ બેડી તોડી નાખી છે. આજે વર્ષો પછી ભાવનગર જળુ અને ગજહીન મનોદશાને ખંખેરી નાખી.

બે માનપત્રો

સર, લલ્લુભાઈને તેઓ સર થયા તે માટે અને ડૉ. મોંકડેને તેઓ એમ. ડી. થયા તે માટે અપાયેલાં માનપત્રો, યાતિયમુદતની બે જાતની પણ એકજ દિશામાં વહતી મનોદશા સૂચવે છે. જાહેર માન મળે તે અને વિદ્યોપસાનામાં આવી ઉચ્ચ પદવી મળે તે મનને, કિરમા ખરેખર માન લેવા લાયક છે. માનપત્રો, આપવાની વિરૂધ્ધ દલીલ કરનારા, આપણી નાત તો એટલી બધી ઉંચી છે કે તેના આગ વિનયો નવાબલયા ન લાગવા જોઈએ એવી દલીલો કરે છે. પણ એમ શબ્દોથીજ નાકનું 'દેરવું' ઉંચું રાખનારાને સત્ય તરફ નગ્ન કરવાની ખાસ વિનંતિ કરવી પડે છે અને એ દ્રષ્ટિએ આવાં માનપત્રોથી આવી ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચવામાં માન છે અને એના બીજા ખ્યાલો પેદા થાય છે અને ભવિષ્યની પ્રજામાં અપૂર્વ ઉત્સાહ રેડાય છે. અમને તો એમજ લાગે છે કે આ માનપત્રો આપણી યાતિની આગળ વધવાની ધગશજ બતાવે છે.

“ મોંકડે ડૉ. ”

૨. પ્રાસંગિક સૂચનો.

નાગર પરિવહનમધ્યસ્થ મંડળને

અખિલભારતવર્ષીયનાગરપરિવહને ભગવાને આજે એક વર્ષ થઈ પણ ગયું, એક વર્ષ જેટલા ગાળામાં પરિવહના મધ્યસ્થ મંડળે શું કામ કયું તે જાણવાને જાહેર સમાજ બહુ ઉત્સુક છે. મધ્યસ્થમંળ નીમાયા પછી, પરિવહના ઉદ્દેશને આગળ ધપાવવામાં, કેવાં પગલાં લેવાયાં છે તેની, અમને તેમજ બીજાં ધણાંએ, ખુબજ નથી. શાન્ત મહાસાગરમાં એકાદ વંટોળિયાનો તોફાનને લીધે જેમ ધડીક મોળાંએ ઉછળી રહે તેમ, આપણી યાતિની આંટલાં વર્ષની માંદગી ભરેલી શાન્તિમાં પરિવહનની મોળાંએ ઉછળે, આવી ગયે, તે ઉછળાણની અસર સમાજ ઉપર શી થઈ તે વિચારવાને આજે બહુ થોભવું પડે તેમ નથી. માંદગી ભરેલી શાન્તિમાંથી અચાનક ઉછળે ભારનાર અમણાં જોરથી પથારીવશ થાય તેવી સ્થિતિ આપણી થઈ

શાગે છે. મારે મધ્યસ્થ મંડળના મંત્રીઓને ચંચળ થવનિ વિનંતિ કરવી પડે છે.

અખિલ નાગર સમાજને.

અન્યત્ર સૂચન્યા મુજબ નાગરોની જ્ઞાતિનાં જુદાં જુદાં મથકોના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને મરે સહજુભાષીને સમતા ભાવનગરના દરાવતે વિષે મનો મોકલાવવાં અમે વિનંતિ કરીએ છીએ.

પરિણતનાં મધ્યસ્થ મંડળે હાયમાં લેવાનું હવું તે, કાર્ય-વસ-તિપત્રકનું નો 'નામરિક' હાયમાં લે તો તેમાં મદદ કરનારા યુવાન બંધુઓ અમને તેવી પ્રગર આપે એમ વિનંતિ છે. જે દરેક જગ્યાના અમુક બંધુ આ કામઃઉપાડી લે તો કામ સરળતાથી થોડા સમયમાં થઈ શકે.

તા. ૬. ૧. ૧૯૮૩ રેલી એલ. એલ. ખીમાં રા. રા. નરેન્દ્રલાલ નવન-સુખલાલ પંડ્યા પામુ થયા છે. નયા નર્મદાસંકર પ્રાદ્ય મેળવી શક્યા છે.

અભિપ્રાયો.

“આપનું માસિક કેવળ નાગરને માટેજ નહિ, પણ નાગરિકને માટે રોષ નામ સાર્થક કરે છે. એના લેખ - જ્ઞાતિની ભૂમિકાના જે છે, તે પણ ઉંચી પ્રતીતિ છે.” રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ
“તે ગમ્યું છે.” રા. રા. નરસિંહરાવ લોળાનાથ

“આ પ્રથમ અંક ખુબ ઉત્તમ નીકળ્યો છે. એમાં કંઈ શક નથી.”
રા. રા. માનશંકર પીતાંમ્બરદાસ મહેતા

એજ કાર્ટિનું પણ કંઈક વધારે મનનીય તે સંગીન લેખ અર્પણ નાગરિક ત્રૈમાસિક, કરાચીથી અહાર પડે છે. ખીજા નિઃસ્વ સાતિપત્રો આગળ આ ખન્ને ત્રૈમાસિકો ઉગ્રજો દ્રષ્ટાન્ત છે.

સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૪-૭-૨૬

ગુમાવેલું સંસ્કારિત્વ જે વડે પોપાય તેવીજ ચર્ચા પોપવાને આ ત્રિમાસિકનો ઉદ્દેશ સ્વત્વ છે. મુદ્રણ અને ગેટઅપ સુંદર અને આકર્ષક છે.
ધી. ગુજરાતી તા. ૨૫-૪-૨૬.

“કામી માસિકોમાં સૌથી ઉચે નંબર આવે એમ મને લાગે છે. લખાણોના વિષયોની પસંદગી પણ ઉપયોગી અને સુંદર છે.”

શ્રી. સૌ. જ્યોત્સના કુકલ

“નાગરિક માત્ર નાગરોનુંજ નહિ પણ સર્વ નાગરિકોનું પત્ર બને એમ કરવા આપે પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ ખુબ યોગ્ય છે..... સંતતિનિયમન જેવા ગંભીર પ્રશ્ન વિષે લેખો પ્રસિધ્ધ કરવાની આપે શરૂઆત કરી છે તેથી મને ખુબ આનંદ થયો છે. નાગર બહેને પોતાના કડવા મીઠા અનુભવો પત્ર રૂપે (ગમે તો સહી વગર) પ્રસિધ્ધ કરે તો ખુબ લાભ થાય.”

શ્રી. સૌ સરોજીની મહેતા

“નાગરિકનું ખીજું વર્ષ ફાગણમાં (! માગશરમાં)જ બેઠું ત્યાં સગીના પાંચ અંકોમાં તેણે આખા પ્રાંતના પત્રકારિત્વમાં સારો દિરસા આપ્યો છે એમ કહેવામાં અત્યુક્તિ નથી. ઉત્સાહભર નવીન દ્રષ્ટિ, વિદ્વાન પ્રૌઢ વિચારને વરે ત્યારે કેવું સર્વાનંદકારી કળ નીપજે, તેનો ‘નાગરિક’ જીવતો જાગતો દાખલો છે.” કૌમુદી, પુ. ૩. અ. ૩.